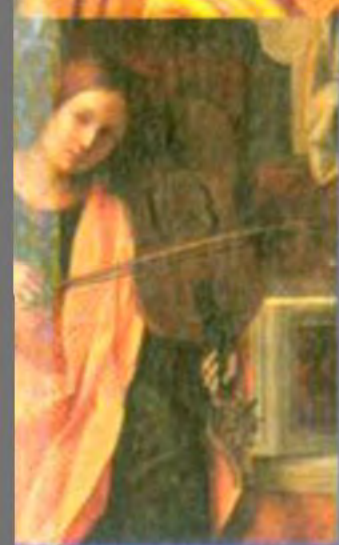

Л. МАСОЛ

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

9

ББК 71я721
М31

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 56 від 02.02.2009 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальні за підготовку видання:

Корнілова О. В., головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України;

Гайдамака О. В., методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту освіти

Рецензенти:

Запісочний О. Я., учитель ЗОШ № 1 I-III ступенів Кіровоградської міської ради;

Лисюк Л. Р., учитель ЗОШ № 22 I-III ступенів, м. Тернопіль;

Гловацький С. В., методист Черкаського ОІПОПП;

Вахніна Л. К., завідувач відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії імені М. Т. Рильського, провідний науковий співробітник, кандидат філологічних наук;

Миропольська Н. С., завідувач лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання АПН України, доктор педагогічних наук, професор.

Умовні позначення

— запитання і завдання

— практична діяльність

— для ерудитів

— самостійний пошук

— словник

— слухаємо музику

Масол, Л. М.

М31 Художня культура: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. /
Л. М. Масол. — К. : Генеза, 2009. — 288 с.: іл.
ISBN 978-966-504-936-4.

Підручник створено за програмою інтегрованого курсу «Художня культура». Навчальний зміст спрямований на узагальнення знань і компетентностей учнів, набутих у попередні роки під час опанування навчальних предметів художньо-естетичного циклу, і водночас готує до вивчення української та зарубіжної художньої культури у старших класах.

ББК 71я721

ISBN 978-966-504-936-4

© Л. М. Масол, 2009

© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2009

Шановні друзі!

Перед вами — книжка, з якої розпочинається захоплива подорож у світ художньої культури. Сподіваюся, що вона стане вашим надійним порадиником на шляху опанування художніх цінностей людства.

Підручник складається з двох розділів: **«Мистецтво в просторі культури»** та **«Основи художньої культури»**. Він допоможе вам розширити, поглибити й узагальнити знання про види і жанри мистецтва, набуті в попередні роки. З його сторінок ви дізнаєтеся про художню культуру як духовне явище, її значення в житті людини, зв'язок з довкіллям. У процесі сприймання та аналізу-інтерпретації творів мистецтва, практичної художньо-творчої діяльності ви матимете можливість поглибити свої уявлення про художні цінності, опанувати специфіку художньої мови різних видів мистецтв, навчитися розрізняти художні напрями та стилі. Підручник спрямує вас на вдумливе оцінювання художніх явищ, скерує до самостійного пошуку інформації з різних джерел.

Тих, хто бажає підвищити ерудицію, чекає рубрика **«Для допитливих»**, де з кожної теми подано додатковий матеріал про окремих митців, відомі твори. Пропоновані художні проекти для самостійного виконання зроблять змістовним ваш вільний час, а узагальнені схеми допоможуть систематизувати знання.

Тексти, ілюстрації, запитання й завдання підручника спонукатимуть до мистецької самоосвіти, творчої самореалізації.

Справжнє естетичне задоволення обіцяє вам ознайомлення з шедеврами художньої культури, відомості про які вміщено в підручнику. Деякі з них ви матимете змогу дослідити глибше за допомогою рубрики **«З історії шедевра»**.

У добру путь лабіринтами художньої культури!

Автор

Мистецтво
виникло завдяки
одвічному
прагненню людини
до краси й гармонії
в усьому,
до творчості,
естетичного
самовдосконалення.

Р О З Д І Л І

МИСТЕЦТВО В ПРОСТОРИ КУЛЬТУРИ

ВИДИ І МОВА МИСТЕЦТВ

«Ars una — species mille» — мистецтво єдине, а виявів його — тисячі.

Мистецтво є однією з найдавніших сфер людської діяльності, адже людина здавна прагнула оточити себе мистецькими речами, прикрасити своє житло, одяг, побут. Поступово відбувалося становлення системи образів, пов'язаних з етнічними особливостями, які згодом визначили особливості національної культури того чи іншого народу. Яка ж роль художніх цінностей у житті людини та суспільства?

Мистецтво виникло завдяки одвічному прагненню людини до краси й гармонії в усьому, до творчості, естетичного самовдосконалення. У чому сила краси? Як досягти гармонії? Чи можливо розшифрувати загадки шедеврів й осягнути їх зміст? Щоб про це дізнатися, треба прочитати чимало книжок, та водночас знайти повні відповіді на поставлені запитання можна, безпосередньо сприймаючи твори мистецтва, звернені, як відомо, і до серця, і до розуму одночасно.

Поняття «мистецтво» об'єднує всі види художньої творчості й водночас відокремлює їх від інших видів людської діяльності. У сучасному тлумачному словнику української мови слово *мистецтво* потрактовано так:

1) творче відображення дійсності в художніх образах; творча художня діяльність; 2) досконале вміння в якійсь галузі; майстерність.

!? Які види мистецтв ви знаєте? У чому полягають відмінності між ними? Які види мистецтв зображено на фотоілюстраціях? Які — відсутні?

Струнний квартет

Українські книжки

В. Орловський.
Хати літнього дня

А. Дюрер.
Вершники

Ніка
Самофракійська

Термін «мистецтво» не відразу набув сучасного значення. У Стародавній Греції, наприклад, і мистецтво, і техніку виконання, тобто майстерність, позначали одним словом — «техне».

Нині ми вживаємо слово *мистецтво*, коли говоримо про музику, літературу, живопис, графіку, скульптуру, архітектуру, театр, кіно тощо. Залежно від способу відображення дійсності розрізняють *часові* та *просторові* види мистецтв.

Часові види мистецтв — музика, література — сприймаються на слух. **Просторові** (їх іще називають **пластичними, візуальними**) ми сприймаємо зорово; вони перебувають у реальному просторі й не змінюються в часі, тобто є статичними, а не динамічними. Ці види мистецтв мають предметний характер, створюються в процесі обробки певного матеріалу. Існує умовний поділ просторових видів мистецтв на зображувальні (живопис, графіка, скульптура) й такі, що не зображують конкретних предметів (декоративне мистецтво, архітектура, дизайн).

Деякі види мистецтв поєднують у собі часові та просторові риси. Тому їх називають **просторово-часовими**, або **синтетичними**, адже вони синтезують різні художні засоби (звук, слово, зображення).

Віяла

Українська сорочка

А. Лабруст.
Читальний зал Паризької
бібліотеки. Металеві
конструкції. Франція

Замок Нойшванштайн. Баварія

!? Як ви розумієте вислів «синтез мистецтв»? Наведіть приклади синтетичних видів мистецтв.

До **синтетичних** мистецтв належать видовищно-ігрові (театр, естрада, цирк, кіно) і технічні (художня фотографія, кольоромузика, дизайн, комп'ютерна графіка та анімація).

Перше, до чого вдається людина, прагнучи пізнати певну місцевість чи країну, — вивчає мову її народу. Так само і в мистецтві. Щоб повноцінно насолоджуватися скарбами художньої культури, треба знати мистецьку мову. Музиці властива інтонаційно-образна мова, де основним елементом емоційного вираження є проінтонований звук, навколо якого кристалізуються всі інші художні засоби (ритм, темп, мелодія, гармонія, тембр). У зображувальних мистецтвах переважають різні елементи художньої мови: у графіці — лінія, у живопису — колір. Кінематограф має складну художню мову, оскільки поєднує засоби різних видів мистецтв — літератури, музики, образотворчого мистецтва, театру — з власними художньо-технічними досягненнями, насамперед мистецтвом монтажу.

Попри всі відмінності, різновиди мистецтва об'єднані спільною властивістю — здатністю відтворювати світ у художніх образах і виражати власне естетичне ставлення митця до зображуваного. Образне сприйняття світу притаманне людині як частині природи. Індивідуально-неповторне бачення навколишнього митці втілюють у художніх образах. Вони шукають для цього різноманітні засоби художньої виразності, що сприяє постійному вдосконаленню мистецьких традицій, новаторським відкриттям у царині формотворення, технологій.

Художній образ називають «живою клітиною» мистецтва, а мистецтво — мисленням в образах. Учені намагаються розгадати таємничу силу впливу мистецтва на людину, досягнути сутності художнього образу, наголошуючи на єдності в ньому раціонального та емоційного, об'єктив-

Е. Дега.
Оркестр опери

Кадр з мультфільму
«Лялькова історія»

ного і суб'єктивного, типового та індивідуального. До істотних ознак мистецтва належать: «відображення дійсності», «вираження почуттів», «потреба в красі й досконалості», «засіб і спосіб самовираження», «гра пізнавальних і творчих сил» тощо. Не сухою мовою науки, а щирим образним словом про це влучно говорили й самі митці. Так, французький письменник Еміль Золя вважав, що художній твір є «шматком природи, відфільтрованим крізь темперамент митця». Думка німецького художника Альбрехта Дюрера щодо сутності й покликання мистецтва дещо інша: «Для того й служать мистецтва, щоб уможливити пізнання добра і зла». Виразним є відомий вислів композитора Людвіга ван Бетховена, який прагнув, щоб його музика «викрешувала вогонь у душах людей». Справді, мистецтво здатне викликати *катарсис* — своєрідне духовно-емоційне очищення, переживання художньої реальності як незрівнянної ні з чим естетичної насолоди.

Відтворюючи світ за допомогою художніх образів, людина також виявляє власні творчі здібності. Вища культурна місія митця — пробуджувати в кожному здатність до естетичного освоєння життєвого простору, стимулювати творчу уяву. У цьому виявляється глибинна єдність усіх видів мистецтв як форм культури.

!? У парах з'ясуйте, яке значення має мистецтво у вашому житті або в житті ваших рідних.

Мистецтво взаємодіє з іншими складниками культури — релігією, наукою, мораллю. У стародавньому Китаї, приміром, усіх митців — художників, поетів, музикантів — називали мудрецами. Давні греки, синтезуючи естетичні й етичні ідеали, ввели окреме поняття «калокагатія» — єдність краси і добра. У давнину мистецтво було невіддільне від релігійних вірувань, сприяло усвідомленню релігійних істин. Християнська

Б. Шаляпін.
Портрет С. Рахманінова

Д. Жилінський. Грає С. Ріхтер

ікона була для неписьменних насамперед заміною Святого Писання, ніби відтвореного у візуальних образах, посередником між людиною і Всевишнім, і лише потім сприймалась як витвір мистецтва.

Мистецтво — ядро художньої культури, що включає сфери діяльності, пов'язані з творенням, побутуванням, поширенням і збереженням художніх цінностей. Тому до художньої культури належать не лише твори мистецтва, які зберігаються у музеях і галереях або в запису (на платівках, електронних та інших носіях), а й театри та концертні зали, такі види художньої діяльності, як виконавство і художня критика.

Музично-виконавська інтерпретація, як і акторська гра, діяльність диригента, балетмейстерів і танцівників, пов'язана з відтворенням художнього задуму автора, вони потребують таланту й майстерності. Щоб краще зрозуміти сутність виконавства, можна порівняти такі види мистецтва, як музика і живопис. Творець картини є водночас і автором, і виконавцем. А створення і виконання музичної п'єси — окремі процеси, хоча інколи композитор виступає виконавцем своєї музики, як, наприклад, Сергій Рахманінов.

!? Назвіть музикантів, що успавились як композитори й виконавці-віртуози.

С. Рахманінов. Прелюдія для фортепіано соль мінор у виконанні автора, С. Ріхтера та ін.

Порівняйте інтерпретацію прелюдії автором та іншими піаністами. Яким чином художники намагаються передати одухотвореність гри піаністів?

Художнє життя суспільства важко уявити без сучасної системи розповсюдження мистецтва. Спочатку картини збирали багаті колекціонери, потім з'явилися перші музеї, картинні галереї. Виникнення друкарства збагатило можливості тиражування творів мистецтва у вигляді репродукцій у журналах, завдяки чому набагато більше людей ознайомилося зі світовими шедеврами. Тиражування нот зробило музичні твори доступними для виконання не лише вузькому колу фахівців, а й численним аматорам.

З історії шедевра

Ікона кінця XVI ст. «**Страсті Христові**» походить із с. Білі Ослави Надвірнянського району Івано-Франківської області й нині зберігається у фондах Національного художнього музею України. Її виконано темперою. Ікона складається з трьох окремих ялинових дощок, де на шести рядках зображено страсні сцени — символ самопожертви в ім'я ідеї боротьби за віру. Страсні цикли входили до кола сюжетів, що проникли в Україну з готичної Європи. У візуальному трактуванні сюжетів акцент перенесено з трагічної версії на жанрово-ілюстративну розповідь про останні дні земного життя і муки Христа. Пропущена крізь народне сприймання, ця послідовна і детальна розповідь набула деякої простоти й буденності, прозаїчні образи Христа і святих позбавлені ідеалізації, драматичної напруги. Кольорова гама, виразні лінії силуетів, рухи, жести й міміка персонажів утворюють композиційну єдність.

Українська ікона «Страсті Христові» з фрагментами

Нові горизонти залучення до світу мистецтва відкрила царина засобів масової інформації. За допомогою інтернету людина може миттю перенестися до будь-якої країни чи епохи, дістає можливість поринути в художню культуру різних історичних періодів, народів, набуваючи знань і досвіду, не завжди доступних у реальному житті. Мистецтво позбулося часових і просторових меж, мовних і культурних кордонів, воно дедалі більше розширює суто людську здатність здійснювати «фантазії безмежної польоти». І це велике щастя — відкривати секрети мистецьких шедеврів, а через них — проникати в таїну життя.

Калокага́тія — давньогрецький ідеал гармонії зовнішнього і внутрішнього в людині, єдність добра і краси.

Ката́рсис (грец. «очищення») — духовно-емоційне очищення як вагомий важіль впливу творів мистецтва на людину.

Мисте́цтво — процес і результат творчої діяльності людини, відтворення дійсності в художніх образах, основа художньої культури.

1. Назвіть часові, просторові й синтетичні види мистецтва.
2. Розкрийте особливості відображення світу в одному з видів мистецтв (за вибором).
3. Як ви розумієте поняття «художній образ»?
4. Порівняйте мову різних видів мистецтв (за вибором): живопису і музики; скульптури й танцю; театру і кіно.

5. Зобразіть храм мистецтв, яким ви його уявляєте. Складіть коротке пояснення до свого малюнка.

6. У творчих групах (або індивідуально) складіть кросворд за видами мистецтв.

7. Користуючись літературними та інтернет-джерелами, знайдіть різні визначення поняття «мистецтво» і зіставте їх. Започаткуйте ведення словника (або «Щоденника художніх знань і вражень»), занотуйте свої перші самотійні знахідки.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту під загальною назвою «Види мистецтва (музичного, образотворчого, театрального тощо)», який самотійно виконуватимете впродовж I семестру і презентуєте на узагальнювальному уроці.

ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА

Архітектура — кам'яний літопис століть

Архітектура — це літопис світу, вона промовляє тоді, коли вже мовчать і пісні, й перекази, коли вже ніщо не говорить про загиблій народ.

Микола Гоголь

Архітектура... Вона є невід'ємною частиною нашого життєвого простору, заповнюючи його різноманітними зразками зодчества: житловими будинками, храмами та палацами, площами й стадіонами, парками й скверами. Цей вид візуального мистецтва Віктор Гюго образно назвав «мистецтвом вписувати лінії у небо».

М. Мусоргський. Богатирські ворота; О. Респігі. Фонтани Рима («Тритон»).

Визначте «характер» архітектурних пам'яток, втілений у музичних образах. Що спільного між музикою й архітектурою?

Які архітектурні споруди належать до «семи чудес світу»?

Золоті ворота у Києві

Фонтан «Тритон» у Римі

Дольмен у Геленджику

Модель споруди трипільської культури

Архітектура (або зодчество) — одна з найбільш всеохоплюючих галузей людської діяльності, в межах якої вирішуються різноманітні завдання з естетичної організації простору, створення штучного середовища для життя і праці людей, їх побуту й відпочинку. На відміну від таких видів пластичного мистецтва, як живопис і графіка, архітектура не зображує, а створює просторові об'єкти, визначає їх зовнішнє та внутрішнє убранство. Вона сприймається головним чином у просторі: споглядаючи інтер'єри споруди, ми зіставляємо свої враження із загальним естетичним уявленням, яке виникає, коли оглядаємо її, рухаючись навколо.

У будівництві використовуються різні за властивостями матеріали: пісок, глина, деревина, природний камінь, гравій, у сучасній архітектурі — також скло і бетон.

!? Дослідіть, з яких матеріалів створено й чим оздоблено ваше житло, шкільна будівля, найближчий храм.

Архітектура зародилася тоді, коли люди в різних місцях світу почали будувати примітивні житла — курені, землянки, пізніше родові оселі. Прикладом такого житла можуть бути будинки трипільської культури в Україні.

Із часів первісної доби в Криму, Франції, Англії, Вірменії, Північній Африці збереглися культові мегалітичні споруди (від грец. *мегас* — великий, *літ* — камінь). До «архітектури великих каменів» належать *дольмени*, *менгіри* та *кромлехи*. Дольмен складається з вертикальних кам'яних брил і плит, покритих зверху однією чи кількома горизонтальними. Найбільш грандіозний кромлех — споруда з окремих величезних каменів, які утворюють концентричне коло, — знаходиться у Стоунхенджі поблизу м. Солсбері у Великій Британії.

!? Опишіть модель споруди трипільської культури за фотоілюстрацією (зверніть увагу на прикрашений рогами-серпами округлий дах). Спробуйте визначити її призначення (житлова чи культова).

Поміркуйте, яке символічне значення втілює Стоунхендж. Чи може ця кругла площадка, замкнена кільцем каменів, бути присвяченою сонцю?

Стоунхендж. Велика Британія

Архітектура відображає суспільні уявлення певної історичної доби. На її розвиток впливає багато чинників: характер виробничих відносин, рівень розвитку науки і техніки, природні та кліматичні умови, притаманні певній місцевості будівельні матеріали, а також традиції, практичні потреби й художні смаки людей.

Якою ж мовою промовляє до нас ця стародавня муза?

Ключовим словом для «архітектурної» мови є *простір*. Простір виявляється за допомогою засобів архітектурної композиції, до яких належать: структурні особливості поверхні (*тектоніка*), пропорційні й ритмічні відношення, масштабність, пластика, фактура і колір поверхонь. Через свою незображальність архітектурний образ потребує конкретизації, доповнення й збагачення іншими виражальними засобами. Ця обставина робить архітектуру особливо придатною для синтезу мистецтв. Архітектурна виразність насамперед залежить від її гармонійного сполучення зі скульптурою, живописом, декоративним мистецтвом.

За визначенням давньоримського архітектора Вітрувія, архітектура базується на трьох «китах»: *міцність, корисність, краса*. Пізніше автор середньовічного трактату про архітектуру Альберті додав *доцільність*.

Архітектурі як виду мистецтва притаманні такі основні якості, як функціональність, конструктивність та естетичність. Таким чином, будинок як витвір зодчества повинен не просто бути зручним, а сягати рівня архітектурно-художнього образу, тобто мистецького рівня.

Що таке краса в архітектурі? Справжню архітектуру ми сприймаємо не відокремленою від довкілля, а цілісним витвором, де всі художні прийоми митець вбудовує в єдину «раму» наскрізної архітектурної дії, ніби творить драматургію просторових вражень.

Професія архітектора дуже давня. У ній поєднані наука, мистецтво й техніка. Тому архітектор має бути одночасно талановитим митцем і вправним інженером. Багато людей працює над створенням і втіленням архітектурного проекту, але цим «оркестром» фахівців диригує архітектор, саме він — драматург і режисер просторової вистави. Драматург — тому що він задає сюжет, режисер — оскільки надає конкретного втілення цьому сюжету. Тобто у роботі архітектора поєднані мистецтво творця і майстерність виконавця. Втім, витвір архітектури «виконується» один раз, і помилка

Ханський палац у Бахчисараї

Античний храм Парфенон в Афінах. Греція

«режисера» здатна згубити задум «драматурга», зруйнувати велике диво архітектурної драми, яка століттями не сходить з помостів історії. Філософ Дені Дідро наголошував: «Невдалу картину можна сховати, погану скульптуру — розрубати, а що тоді робити з фасадом палацу?».

!? Встановіть, які елементи античної архітектури використовуються в сучасних будівлях. Наведіть приклади.

Які ознаки східної архітектури присутні на фотоілюстрації палацу в Бахчисараї?

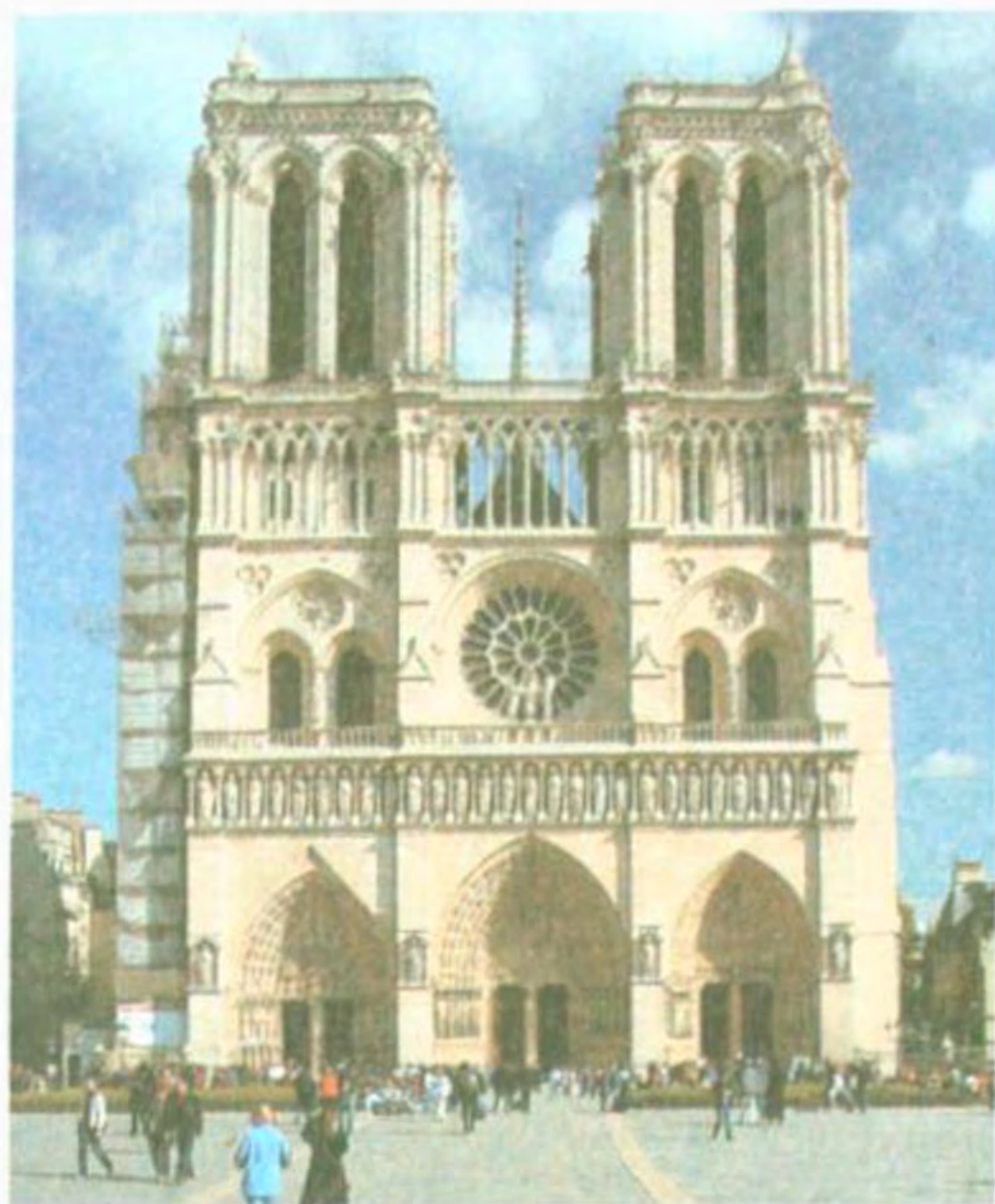
У процесі історичного розвитку склалися різноманітні архітектурні стилі, що вирізняються своєрідністю будівельних конструкцій та архітектурних форм. У Стародавній Греції та Римі талановиті зодчі створили величні споруди, які залишилися у віках неперевершеними зразками

Замок Костянтина-Василя
Острозького у Старокостянтинові

Вестмінстерський палац.
Велика Британія

Собор Нотр-Дам де Парі.
Франція

А. Гауді. Собор Святого сімейства
в Барселоні. Іспанія

пропорційності й простоти, урочистості й досконалості. З тих часів у мистецтві архітектури використовуються арки, колони, склепіння.

!? Чи досягнуто єдності та гармонії між основною спорудою і довкіллям у композиції замкового ансамблю Во ле Віконт?

Яким чином архітектору вдалося передати відчуття величі Вестмінстерського палацу? Аргументуйте свою думку, спираючись на фотоілюстрації.

Замок Во ле Віконт. Франція

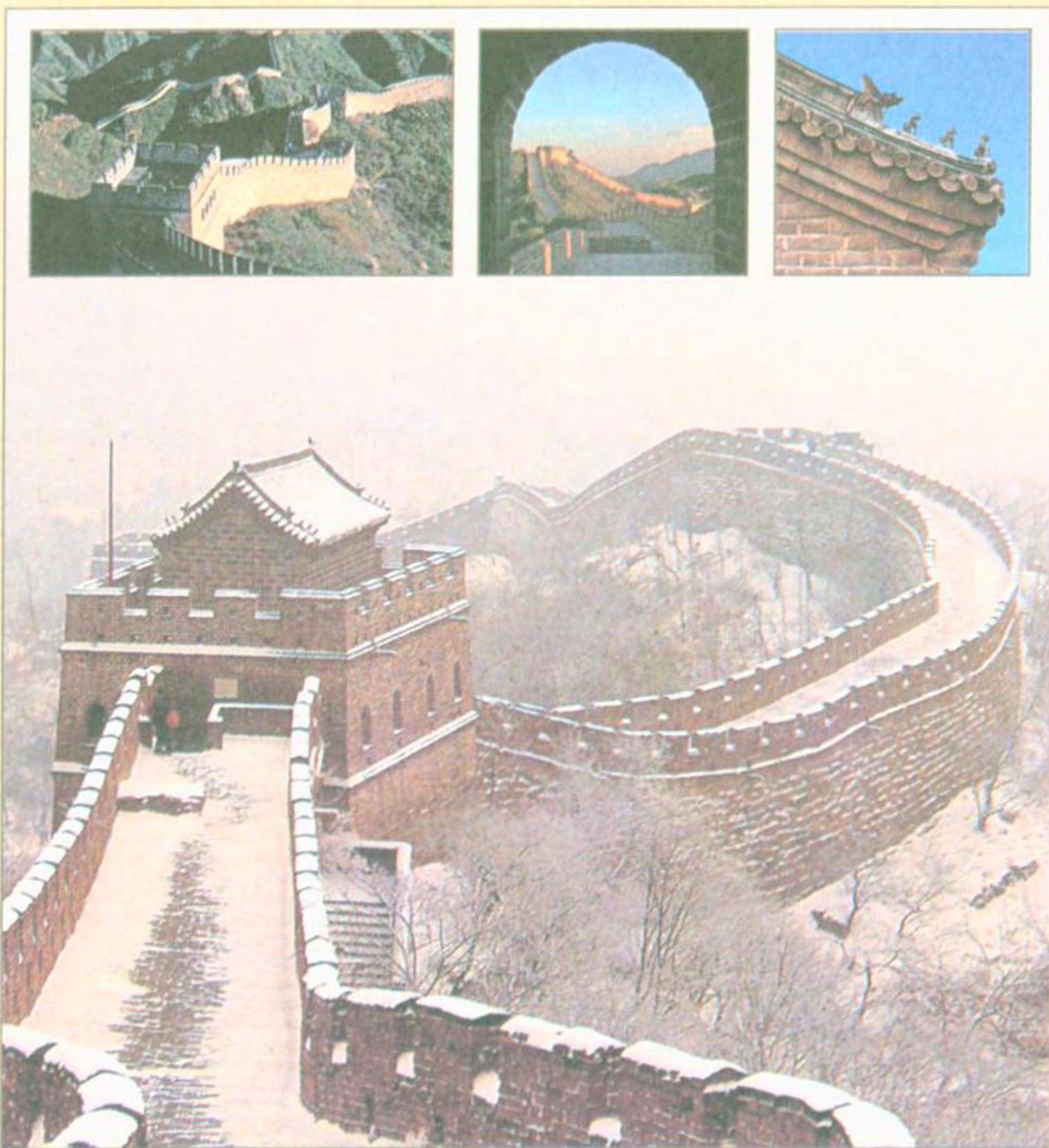

Макет дерев'яної церкви

З історії шедевра

«Восьмим чудом світу» називають **Велику китайську стіну** — одну з грандіозних і неперевершених за будівельно-технічною майстерністю архітектурних споруд усіх часів. Її почали зводити з 220 року до н. д. за часів імператора Цинь Шихуанді. Спочатку частини охоронної стіни зводилися в роздрібнених царствах, які воювали одне з одним. Цинь Шихуанді зібрав цілу армію селян, солдатів і в'язнів, щоб відновити пошкоджені місця стіни та з'єднати їх. Так виник суцільний захисний вал, який перетинав гори вздовж кордонів його імперії. Стіна мала правити за укріплення проти набігів войовничих північних кочівників — монголів, а також, очевидно, демонструвати владу й велич імператора. Обриси стіни (6500 км) можна охопити зором хіба що з висоти пташиного лету, а з ілюмінатора літака чи космічного лайнера вона нагадує гігантського дракона.

Велика китайська стіна з фрагментами

Житлова архітектура.
Панський маєток на Київщині

Інтер'єр майстерні гончаря
з Полтавщини

Споруди сивої давнини, а також шедеври пізніших епох — грандіозні індійські храми й Велика китайська стіна, мальовничі романські замки й ажурні готичні або чудернацькі барокові собори, парадні палаци й скромні, на перший погляд, дерев'яні українські церкви, оригінально орнаментовані асиметричні споруди в стилі «модерн» — усе це ніби своєрідні архітектурні послання у вічність...

Розрізняють три основних різновиди архітектури: *архітектура об'ємних споруд; ландшафтна; містобудування.*

В **архітектурі об'ємних споруд** виділяють *житлову, суспільно-громадську і промислову.*

Розмаїттям *житлової архітектури* різних часів ми завдячуємо творчості зодчих: від непоказних селянських хатин під солом'яними стріхами до сучасних «багатоповерхівок» мегаполісів. Так, панський маєток, перевезений до Переяславського музею народної архітектури і побуту із села Вороньки Бориспільського району Київської області, дуже затишно почувається серед місцевої рослинності. А новобудови української столиці, що стрімко здійнялися над древнім золотoverхим красенем, височать у небі силуетами дахів, мовби змагаючись зі славнозвісними американськими хмарочосами.

Американські хмарочоси

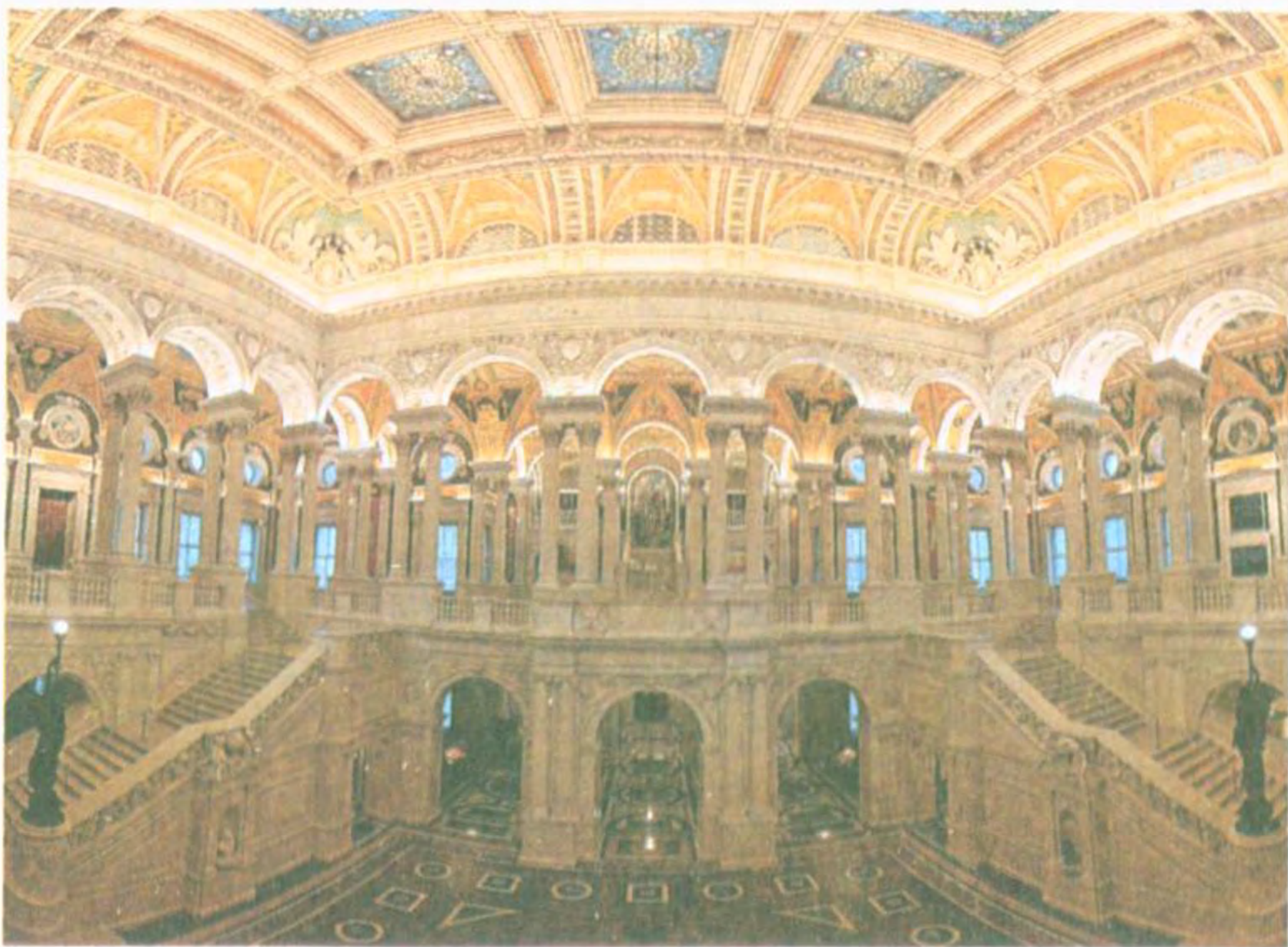
Сучасні новобудови Києва

!? Опишіть за фотоілюстраціями деталі декоративного оздоблення панського маєтку на Київщині та печі в майстерні полтавського гончаря.

До *суспільно-громадської архітектури* належать школи, університети, театри, храми, музеї, бібліотеки, стадіони, вокзали, магазини. У них, як і у звичайних житлових будинках, важливу роль відіграє оформлення інтер'єрів. Наприклад, інтер'єри найбільшої у світі Бібліотеки Конгресу США (Вашингтон) своєю вишуканою красою скоріше нагадують зали музею або палацу. Споруда одного з найдавніших в Європі університетів у Лунді (Швеція) милує око не лише класичними композиційними формами та декором, а й органічним зв'язком із парковою зоною, з рослинними мотивами Півночі, де розташовано університетський комплекс.

!? Схарактеризуйте споруду й інтер'єр Бібліотеки Конгресу США. Яка, на вашу думку, композиційна роль фонтану в архітектурному ансамблі Лундського університету?

Промислову архітектуру репрезентують заводи й фабрики, електростанції, транспортні мережі, зокрема аеропорти, річкові та морські ворота багатьох міст. У проектуванні цих будівель переважає функціональне призначення, проте не залишаються поза увагою естетичні потреби людини.

Бібліотека Конгресу США. Інтер'єр

Університет у Лунді. Швеція

Для допитливих

У будівельній практиці розрізняють поняття «будинок» і «споруда». Спорудою називають усе, що зведено людиною для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства. Інженерні споруди призначені для виконання суто технічних завдань. Це міст, телевізійна вежа, тунель, станція метро, димар тощо. Будинком є наземна будівля, що має внутрішній простір і пристосована для певного виду людської діяльності. Це житлові будинки, заводські корпуси, вокзали та ін. Таким чином, ми бачимо, що поняття «споруда» є ширшим від поняття «будинок».

Залежно від призначення будинки поділяють на цивільні, промислові й сільськогосподарські. Будь-який будинок повинен відповідати таким основним вимогам:

- 1) функціональної доцільності (зручність проживання, праці, відпочинку);
- 2) технічної доцільності (міцність, стійкість, довговічність);
- 3) архітектурно-художньої виразності (зовнішня (екстер'єр) та внутрішня (інтер'єр) привабливість);
- 4) економічної доцільності (оптимальні витрати праці, засобів і часу на його зведення).

Бібліотека Конгресу США

Бібліотека Сорбонни

Міст через Темзу в Лондоні. *Велика Британія*

У чому ви вбачаєте оригінальність архітектурного задуму Лондонського мосту?

Які зразки промислової архітектури є у вашій місцевості? Оцініть їх дизайн.

Ландшафтна архітектура призначена для організації довкілля, основним її матеріалом є природна рослинність. Таким оригінальним поєднанням природної естетики з архітектурно-дизайнерською думкою є *садово-паркове мистецтво*, яке включає міські сквери, бульвари, парки. Тут, зазвичай просто неба, за законами краси поряд із *архітектурою малих форм* — терасами, альтанками, фонтанами, сходами, місточками — виструнчуються представники флори.

Парк Аркадія в Одесі

Порт у Барселоні. *Іспанія*

Фортеця в Кам'янці-Подільському

!? Як архітектурні споруди, що на фотоілюстраціях, вписано в естетику ландшафту?

Пригадайте, у яких відомих парках вам доводилося побувати. Які витвори архітектури малих форм ви там спостерігали?

Історія містобудування пронизана мріями та прагненням людей зробити зручною і комфортною свою оселю, прикрасити будинки, вулиці, площі. Французький архітектор, представник класицизму **Клод Ніколя Леду** (1736–1806) створив проект «ідеального міста Шо» з переважанням чітких геометричних форм. Однак безкрає розмаїття реальних міст не підкоряється абстрактним схемам. Масштабна діяльність із містобудування комплексно охоплює питання розвитку планувального вирішення міста з урахуванням природних особливостей і національних традицій. Наприклад, планування курорту в українських Карпатах із гірськими річками й високими смереками істотно відрізнятиметься від планування курортної зони на узбережжі Чорного моря в Криму. Адже міське довкілля залежить від природного рельєфу, складу й типу рослинності, масштабу й характеру водних об'єктів.

!? Як фортифікаційна споруда в Кам'янці-Подільському враховує природний рельєф довкілля?

Порівняйте особливості містобудування курортів Ялти та Яремчі (с. 24).

Панорама Яремчі на Прикарпатті

Набережна в Ялті

Динамічний хмарочос
у Дубаї. ОАЕ

Містобудівники не тільки створюють нові міста, а й реконструюють старі райони; спільно з іншими фахівцями розв'язують транспортні й екологічні проблеми міст. Так, архітектори-урбаністи на чолі з французом *Шарлем Едуаром Ле Корбюзьє* (1887–1965) розробляли проекти укрупнення міських структур, розраховуючи на концентрацію в них великих мас населення. Сучасні зодчі не перестають дивувати людство новітніми відкриттями в галузі архітектурних технологій. Так, у столиці Об'єднаних Арабських Еміратів Дубаї побудовано величезний динамічний хмарочос, що рухається, повільно повертаючись навколо власної осі.

Таким чином, мистецтво архітектури, яке розвивалося віками, здатне сягати рівня узагальнення ідей свого часу, у художній формі воно може передавати навіть відчуття радості або смутку, виражати складні уявлення людини про світ, простір і час.

Архітектóра (лат. — будівництво, зодчество) — мистецтво проектування і зведення будинків, споруд, їх комплексів; художній характер будівлі.

Архітектóні́ка (тектóні́ка) — пластичне художньо-образне вираження конструктивних особливостей архітектурної споруди; у загальному розумінні — будова художнього твору; композиція.

Дольме́н (від бретон. *tol* — стіл та *men* — камінь) — вид поховальних споруд у вигляді величезних кам'яних брил, поставлених на ребро і покритих зверху масивною плитою; в Україні трапляються в Криму.

Крoмлех (від бретон. *crom* — круг та *lech* — камінь) — вид споруд доби неоліту у вигляді круглих огорож з величезних кам'яних брил і стовпів (до 6–7 м завдовжки).

Менгір (кельт.) — один із видів мегалітичних споруд з окремих, вертикально встановлених каменів, що інколи утворюють паралельні ряди завдовжки в кілька кілометрів.

1. Назвіть різновиди архітектури.
2. Розкрийте своє розуміння відомої «формули» архітектора Вітрувія.
3. Репрезентуйте фото архітектурної пам'ятки свого краю або репродукцію всесвітньо відомої споруди й повідомте про її особливості.
4. Поясніть вислів Й. В. Гете: «Архітектура — це мовчазна музика».
5. Замалюйте фрагменти пам'яток архітектури різних епох і країн.
6. Виконайте креслення проекту будинку (квартири), де вам хотілося б жити в майбутньому.
7. За довідковою літературою перевірте, чи правильно ви розумієте основні архітектурні терміни: *зодчество, тектоніка, ландшафт, фасад, колона, арка, купол, фриз, вітраж*. Занотуйте визначення до свого словника («Щоденника художніх знань і вражень»).

Скульптура — мовчазна потаємна муза

Навіть сам Бог — скульптор; він створив людину не чаклунством, а шматок за шматком, як різьбяр.

Джованні Лоренцо Берніні

Ми живемо в об'ємному світі, адже сама природа створює безліч тривимірних об'єктів. Погляньте, довкола фантастичне багатство різноманітних форм каміння, рослин, птахів, риб, звірів.

Скульптура — вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну форму і виконуються з твердих або пластичних матеріалів —

Великий єгипетський сфінкс

кістки, дерева, каменю (мармуру, граніту), металу (бронзи), гіпсу, глини, воску тощо.

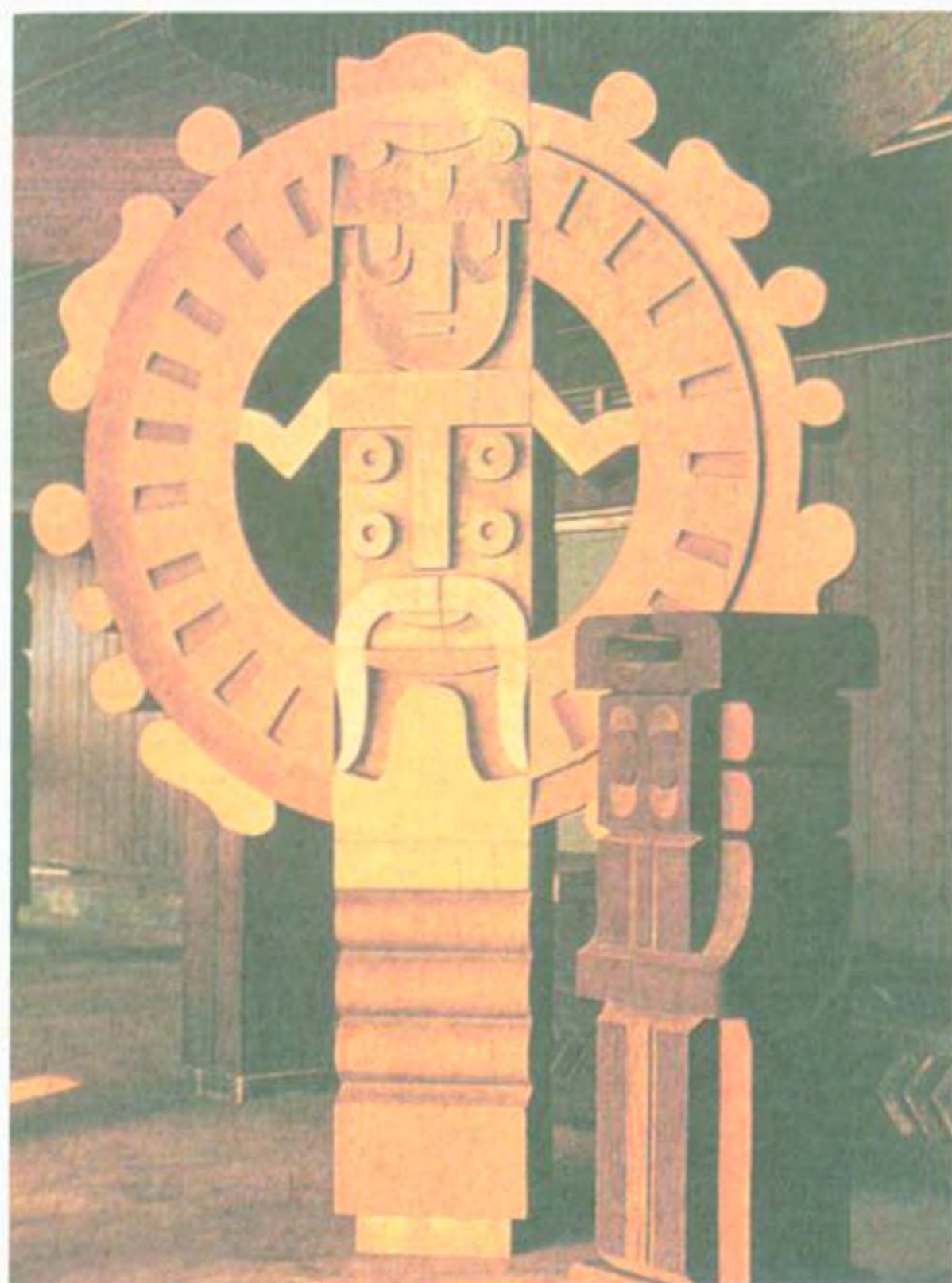
Ліплення різноманітних зображень із глини було поширене у багатьох давніх народів світу. Китайці, як і українці, ліпили фігурки людей і тварин із тіста, потім яскраво розфарбовували їх і використовували як прикраси в оселях або як іграшки для дітлахів.

Скульптури з каменю часів первісного суспільства знайдено на всіх континентах. Донині гігантські фігури людей і тварин збереглися в Європі, Америці, країнах Океанії. Зразки найдавніших язичницьких скульптур знайдено й на Півдні України, століттями вони височіють серед степових курганів.

Для допитливих

Колекція з 80 статуй «кам'яних баб» зберігається у Дніпропетровському історичному музеї. Це одне з найбільших зібрань давньої кам'яної пластики в Україні. Тут є оригінальні скіфські статуї воїнів у шоломах, із мечами й луками, але найбільше — середньовічних половецьких «баб» (від тюрк. *вава* — предок, дід) у капелюхах, з люстерками та сумочками на поясі й ритуальною посудиною в руках. Один з примітних експонатів — унікальний Керносівський ідол. Серед «кам'яних баб» він найбільш татуйований у всій континентальній Євразії! Скульптурне зображення пов'язане з культом наших предків. Науковці припускають, що це зображення жерця-шамана або одного з верховних божеств прадавніх аріїв — покровителя скотарів і воїнів.

Прямокутна брила має у верхній частині невеликий виступ у вигляді голови істоти, в якій поєднано ознаки людини й тварини. На поверхню стели нанесено численні малюнки: підняті вгору руки, ступні ніг, хвіст, зображено зброю та знаряддя праці, тварин. Тут є кілька міфологічних сцен, орнаментальні композиції (трикутники, зигзагоподібні лінії, меандр).

І. В. Задорожний.
Давньоукраїнський бог Хорс

Половецькі «кам'яні баби»

Керносівський ідол

!? Зверніть увагу на деталі «кам'яних баб», майстерно відпрацьовані безіменними скульпторами далекого минулого, на риси обличчя ідола (глибоко посажені очі, важке підборіддя, вуса). Про що вони свідчать?

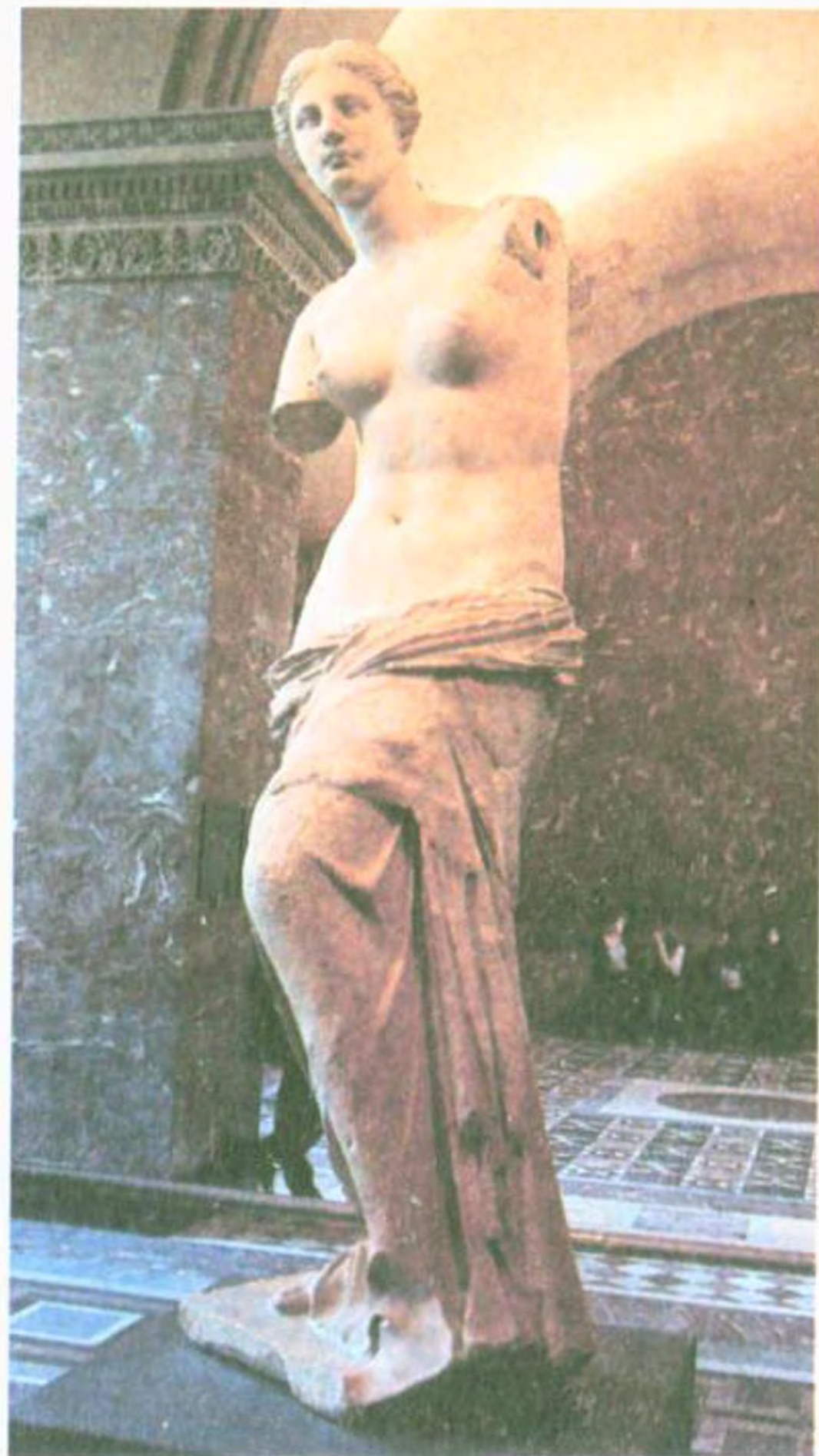
Глибинна сутність давньої народної міфології живить ідеями й сучасну творчість. Язичницькі образи-символи й традиційний для української національної культури матеріал — дерево — використав **Іван Валентин Задорожний** у скульптурному ансамблі, створеному для інтер'єру залу в київському готелі «Либідь». Тут поєдналися елементи скульптури, архітектури, декоративного мистецтва. Центральну фігуру бога сонця Хорса з червоного дерева вирішено у метафоричному плані. Голова міфологічної істоти — коло у вигляді квітки, що розпускається, — символізує природний коловорот, адже художник зобразив сонячне божество з двома обличчями: молодика і старого діда.

!? Якими засобами митцеві вдалося передати містичність образу Хорса? Встановіть людиноподібні риси в абстрактній пластиці.

Нині скульптурні твори народжуються не серед степу широкого, як у наших давніх предків, а у спеціально обладнаних майстернях. Вони не

Невідомий флорентійський
майстер XVI ст.
Бюст Лоренцо Медичі

Венера Милосська

схожі на майстерню живописця, адже технологія виготовлення скульптур інша. Головний інструмент живописця — пензель, а скульптора — власні руки, що мають бути чутливими, як у піаніста, і сильними, як у робітника. Залежно від матеріалу скульптор користується такими інструментами, як стеки, різці, молоток. Основними способами скульптурної обробки є *моделювання* — ліплення з пластичних матеріалів (глина, віск тощо) з наступним відливанням у бронзі, *різьблення* та *висікання* — зняття частинок твердого матеріалу (дерева, каменю та ін.).

Якою мовою промовляє до нас скульптура? Мовою пластики, адже її художньо-виражальними засобами є об'ємна форма, пластичність, силует, фактура й зрідка — колір. Скульптура, на відміну від інших видів образотворчого мистецтва, реальна, предметна. Її можна сприймати на дотик, тоді як інші візуальні твори — лише за допомогою зору. Подібно до архітектури, скульптура здатна організовувати простір, тому важливе значення для неї має вибір ракурсу, освітлення.

Скульптуру поділяють на *станкову*, *монументальну* і *декоративну*.

Станкова скульптура (від «станок» — підставка) не залежить від зовнішнього середовища, за розміром близька до натури. Її вирізняють конкретний поглиблений зміст, психологізм, символічність. Централь-

ний об'єкт — людина, її внутрішній світ. Різновиди станкової скульптури — голова, погруддя (бюст), торс, поясне зображення, фігура, скульптурна група. Камерна за характером, вона експонується в галереях, музеях, виставкових залах, її виставляють у житлових інтер'єрах.

У Стародавній Греції, де цей вид мистецтва був надзвичайно популярним, побутувала легенда про скульптора Пігмаліона, який довгі роки створював скульптуру прекрасної дівчини, яку назвав Галатеєю. Статуя виявилася такої надзвичайної краси, що автор закохався в неї й палко забажав, щоб вона ожила. Богиня краси й кохання Афродіта (Венера) змилостивилась і оживила статую.

Неперевершеним зразком античної скульптури вважається Венера Милоська (знайдена на острові Милосс). Відома як «статуя без рук», мармурова богиня кохання продовжує вражати своєю загадковістю, класичними рисами обличчя та пропорціями фігури.

Високого рівня сягнуло мистецтво скульптури у творчості митців Ренесансу. З часів італійського Відродження від скульпторів очікували створення більш-менш точних образів реального світу (нехай іноді й ідеалізованих).

!? Чому, на вашу думку, Венеру Милоську вважають еталоном жіночої краси? Вдивіться уважно у погляд Лоренцо Медичі, спробуйте розкрити характер цієї людини, втілений скульптором. Порівняйте образи в творах Л. Берніні та Й. Пінзеля (динамізм, експресія).

Л. Берніні.
Вівтар Св. Терези з церкви
Санта-Марія делла Вітторія

Й. Пінзель.
Жертвопринесення Авраама

У великих і малих містах часто можна бачити різноманітні за розмірами та формою пам'ятники, меморіали. У них втілено образи відомих державних і культурних діячів, зокрема, видатних педагогів. Так, у Німеччині встановлено пам'ятник швейцарцю Й. Г. Песталоцці, в Санкт-Петербурзі — К. Д. Ушинському. Це — *монументальна скульптура*.

Монументи та скульптурно-архітектурні комплекси вирізняються значущістю ідей, високим ступенем узагальнення, масивністю. Вони тісно

А. Верроккйо. Кінна статуя кондотьєру
Б. Коллеоні у Венеції

В. Борисенко. Пам'ятник
Б. Хмельницькому в Хмельницькому

пов'язані з архітектурним і природним середовищем. Важкі постаменти (підніжжя) зазвичай прикрашають барельєфами із зображенням важливих історичних подій, сюжетами з життя портретованих.

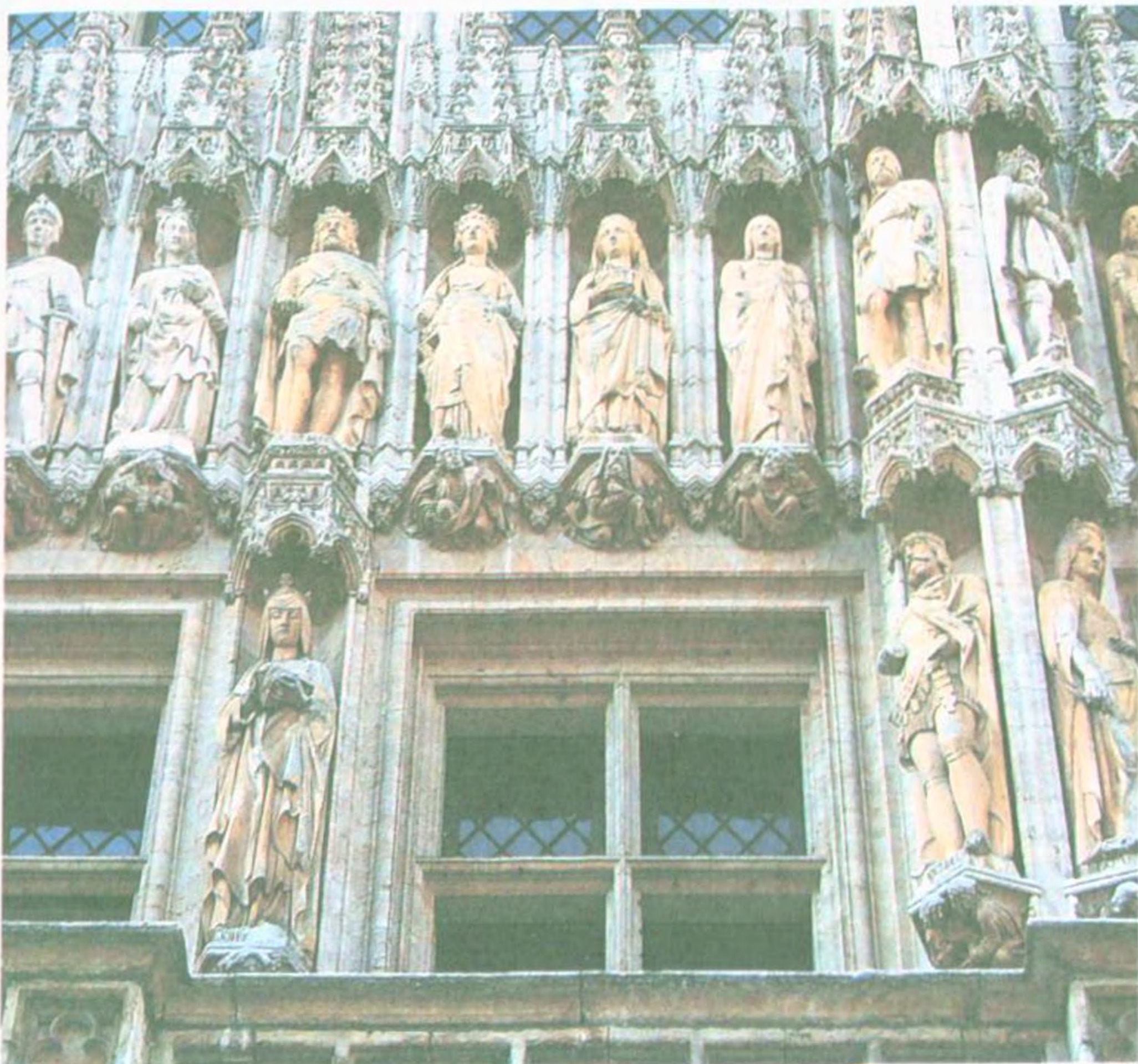
У часи Стародавнього Риму зажили слави масивні й урочисті кінні статуї, які мали звеличувати імператорів, а надто — могутність влади, яку ті уособлювали. На італійські шедеври монументальних вершників, приміром кондотьєра (ватажка кінноти) Коллеоні у Венеції, рівнялися скульптори до нашого часу. Художній образ та його вплив на глядача у монументальному мистецтві, особливо в кінних пам'ятниках, визначався не тільки майстерністю скульптора, а й технічними можливостями.

!? Якими пластичними засобами скульптори різних епох передають таку рису пластичного виду мистецтва, як монументальність? З'ясуйте, чи впливають на це масштабність, розміри загальної композиції та розташування її окремих елементів.

Декоративна скульптура включає всі види оздоблення архітектурних споруд і комплексів. Зокрема до неї належать атланти й каріатиди, тобто підпори у вигляді чоловічих і жіночих постатей, що підтримують перекриття, фризи та фронтони.

Особливо багатий скульптурний декор індійської та європейської архітектури. Стародавні індійські храми, готичні собори та ратуші середньовічних міст пишно прикрашалися скульптурами. Характерною в цьому плані є міська ратуша (XV ст.) у столиці Бельгії Брюсселі, в декорі якої панує царство скульптури. Верхів'я вежі вінчає п'ятиметровий флюгер — статуя Святого Михаїла. Фонтани у внутрішньому дворіку ратуші також прикрашені алегоричними статуями.

Різновидами декоративної скульптури є також *садово-паркова й фонтанна*.

Ратуша в Брюсселі. Бельгія. Фрагмент із декоративними скульптурами

Скульптура малих форм, або дрібна пластика (не більше метра заввишки), розвивається у двох напрямках — як мистецтво широкого вжитку і царина індивідуальних мистецьких творів. Промисловість випускає жанрові статуетки з порцеляни, фаянсу, різноманітні іграшки та інші вироби.

Сучасні українські скульптори, такі як *Олег Пінчук*, *Антон Маслик*, створюють у стилі дрібної пластики фігурки чудернацьких звірів, птахів, риб, які дивують майстерністю та оригінальністю.

Для допитливих

Один із найпопулярніших жанрів японської дрібної пластики — **нецке**. Призначення нецке суто практичне: оскільки в традиційному японському одязі немає кишень, за допомогою цих невеликих брелоків усі потрібні дрібні предмети прикріплювали до пояса. Цей різновид мініатюрної скульптури (заввишки не більше як 10 см) фокусував у собі тисячоліття пластичного досвіду Японії. Із класичної спадщини майстри запозичили багатство експресії, почуття міри, завершеності й точності композиції, досконалість деталей.

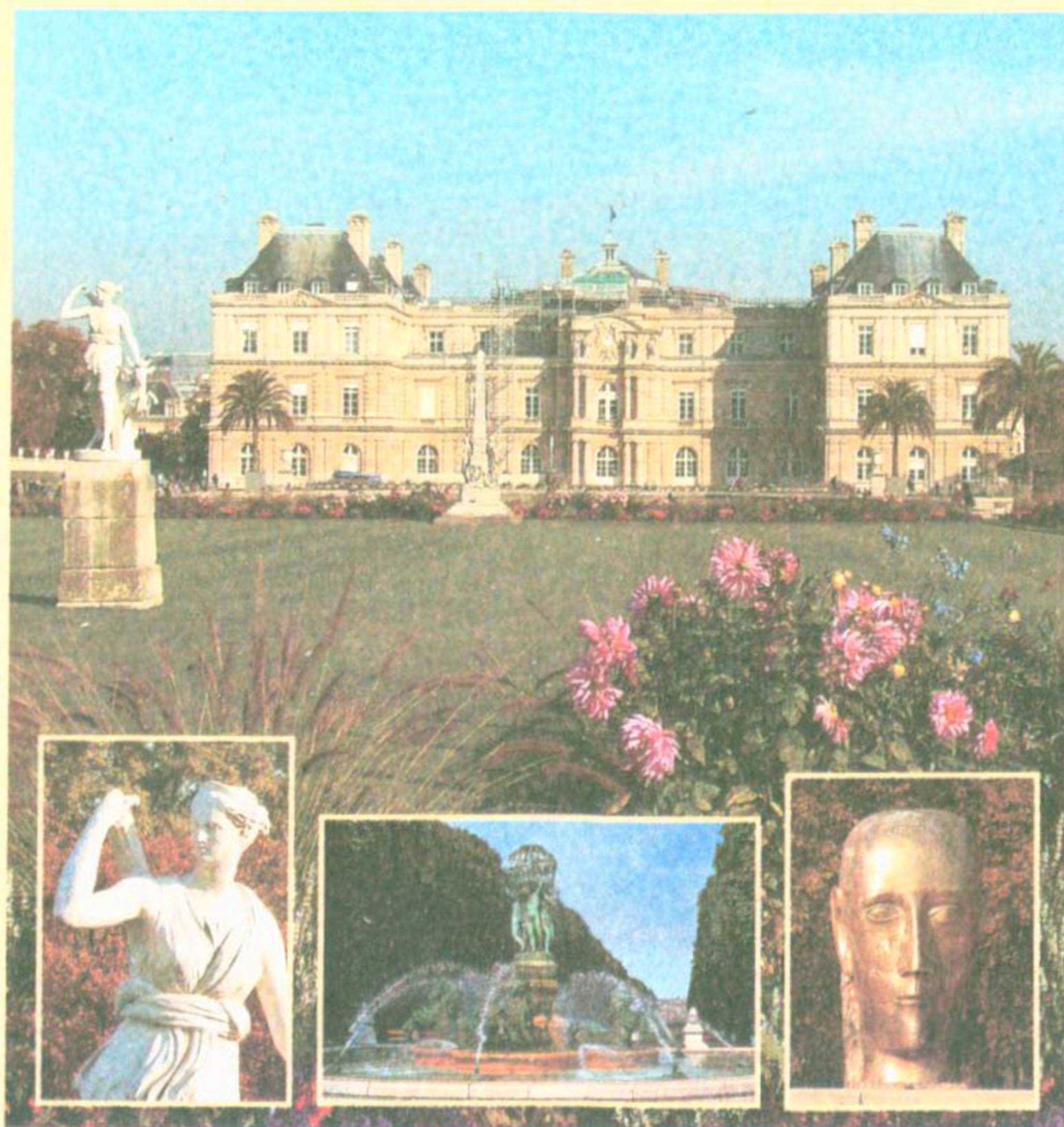

З історії шедевра

Музеєм скульптури просто неба можна назвати знаменитий **Люксембурзький сад** у Парижі. Це несподівана оаза затишку й краси серед гомінких і велелюдних вулиць французької столиці. Уздовж паркових терас, поміж яскравих клумб шикуються скульптури з античними образами, величні статуї французьких королів й іменитих жінок, чудернацькі скульптурні композиції сучасних митців, прекрасні фонтани.

Перед палацом Медичі розташувалася граційна богиня полювання Артеміда («Діана Версальська») зі своєю вірною супутницею ланню. Скульптуру гармонійно вписано у природний ландшафт. Зелена алея завершується оригінальним фонтаном обсерваторії, в якому втілено ідею єдності частин світу. Центральною є група з чотирьох жіночих фігур, які підтримують на руках земну кулю. Статуї, виконані скульптором Жаном Батістом Карпо, символізують Європу, Азію, Африку та Америку.

Люксембурзький сад у Парижі.
Артеміда з ланню. Фонтан обсерваторії. Голова

А. Маслик. Крилатка

О. Пінчук. Переможець

Матеріал для виготовлення нецке різноманітний: дерево, слонова кістка, метал, янтар, лак, порцеляна. Інколи майстер працював над такими застібками роки. Тематика нецке варіювалася безмежно: зображення людей, тварин, богів, історичних осіб, персонажів народних легенд тощо.

!? Пригадайте особливості української народної іграшки (типові образи, матеріали, з яких її виготовляють). Зазначте відмінності японських нецке. Порівняйте вироби цих двох народних промислів.

За формою розрізняють *круглу* та *рельєфну* скульптуру. Витворами круглої скульптури, яка вільно розміщується у просторі, можна милуватися, оглядаючи композицію з усіх боків, незалежно від розмірів. Рельєфне зображення розміщується на площині, воно може бути відносно високим, тобто виступати більше, ніж наполовину (*горельєф*), і відносно низьким — виступати менше ніж наполовину (*барельєф*). Заглиблений тип рельєфу називають *контррельєф*. Подекуди в композиціях поєднуються обидва види скульптури — кругла і рельєфна.

Японські нецке

Горельєф храму. Індія

Кольорова скульптура французького майстра *Шарля Кордье* (1827–1905) демонструє інтерес європейських митців до образів далекої Африки, захоплення декоративною цінністю природного каменя, на противагу незаплямованій білизні, що панувала в мистецтві скульптури протягом віків.

Зазначте якості природного матеріалу, використані скульптором Ш. Кордье в роботі над погруддям з фотоілюстрації.

Які види скульптури поєднали в цілісну композицію майстри Сухорські, створюючи пам'ятник Кобзареві?

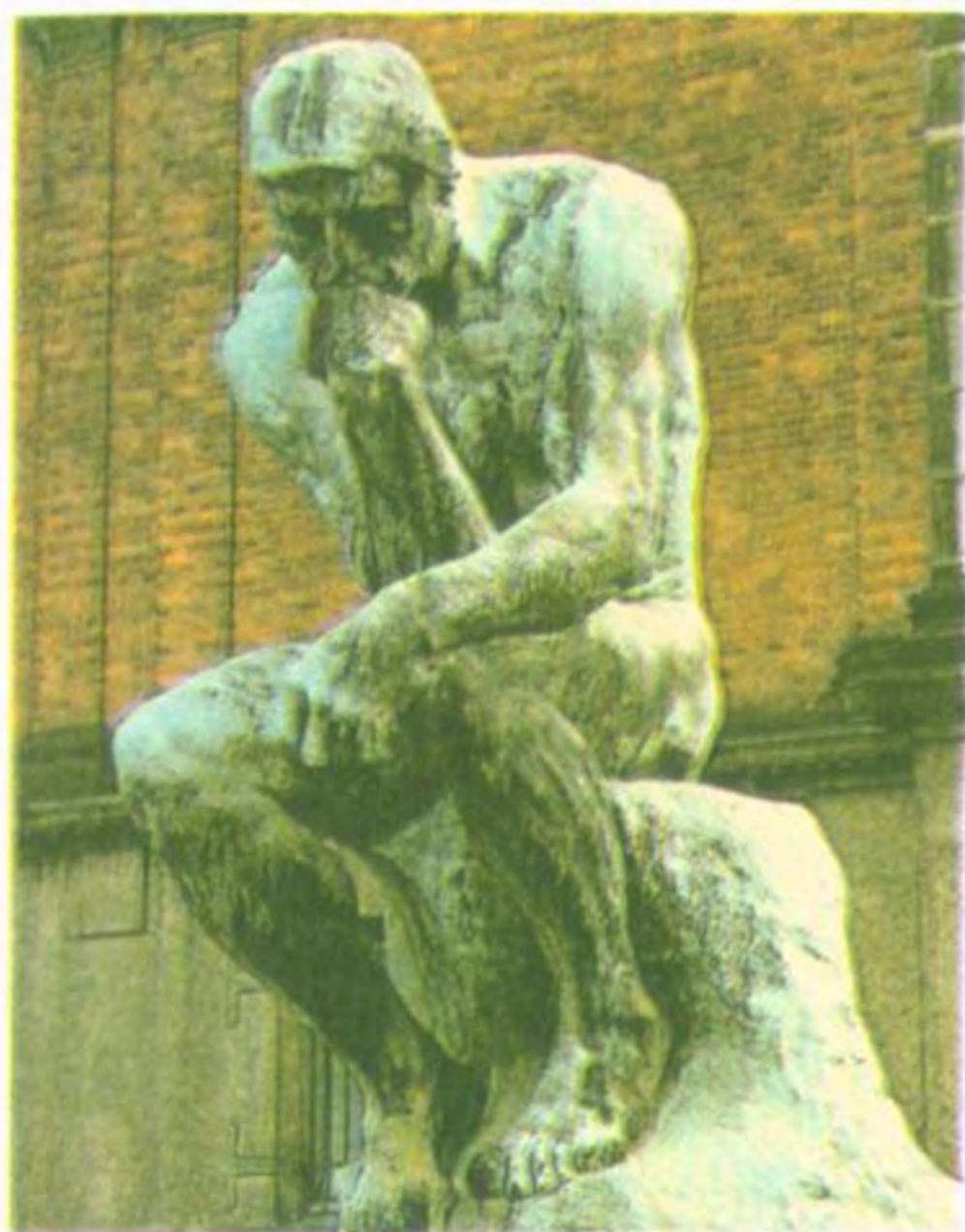
Творчість видатного скульптора *Огюста Родена* (1840–1917) з його чудовим баченням краси й внутрішньої енергії людини вдихнула нові життєві сили в мистецтво скульптури. У його численних творах (з гіпсу, бронзи, мармуру, воску, скломаси, кераміки) застосовано контрасти фактури, світлові ефекти. Подібно до імпресіоністів у живопису, Родену вдалося віднайти нові засоби для створення ефекту повітря шляхом особ-

Ш. Кордье.
Негр із Судану

А. та В. Сухорські.
Пам'ятник Тарасові Шевченку у Львові

О. Роден.
Мислитель

О. Роден. Пекельна брама
(барельєф)

ливої обробки матеріалу й витонченої взаємодії між формою і зовнішнім простором. Скульптор відмовився від чіткої відповідності фігури оригіналові, приділивши пильну увагу настроям портретованих. Рухи людського тіла стають засобом втілення безмежно широкого спектра емоцій, а природні та вільні пози фігур свідчать про багатий внутрішній світ людини. У сюжетних сценах незавершеного монументального порталу «Пекельна брама» (за твором Данте) видатний французький митець поєднав 186 фігур, виконаних у техніці барельєфу. Тут трапляються мотиви, які він пізніше повторив у збільшеному варіанті, створивши справжні шедеври мистецтва скульптури (наприклад, «Поцілунок»). Одним із найбільш значних і величних елементів порталу є центральна фігура «Мислителя», яку згодом було відлито у бронзі.

Ф. Ліст. Мислитель

Послухайте п'єсу Ференца Ліста «Мислитель». Порівняйте музичний і скульптурний образи.

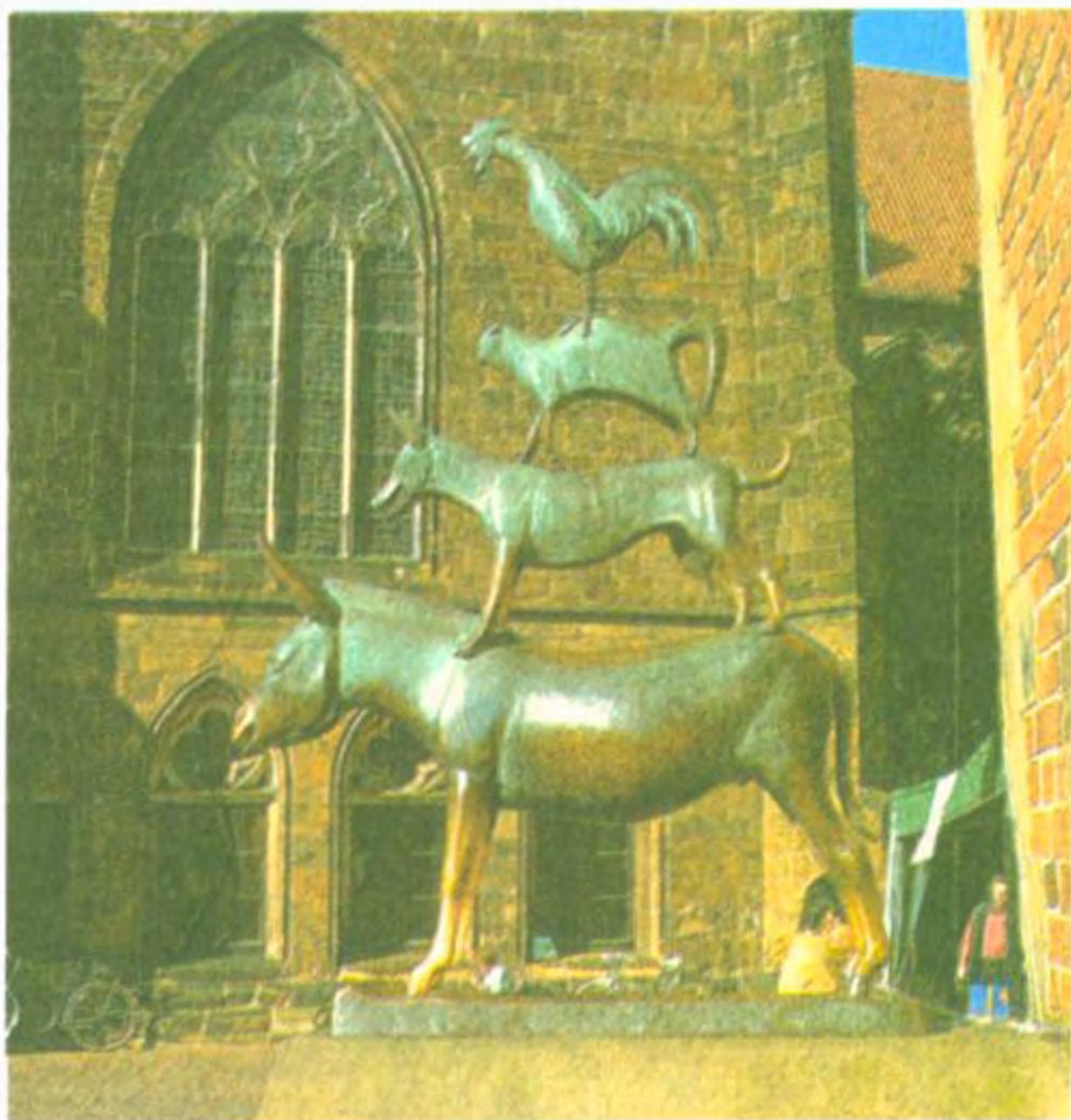
Скульптурі загалом притаманна певна тематична одноманітність, адже головні об'єкти зображення тут — людина і тварини. Тому найхарактернішими є портретний та анімалістичний жанри. За допомогою рухів і жестів у скульптурах передають сутність персонажів, причому в образі людини — внутрішній духовний світ, а тварини — характер. Також існують історичні, побутові, символічні, алегоричні зображення. Останнім часом поширення набули натюрморт і пейзаж, малі просторово-об'ємні форми, кінетична скульптура.

Пам'ятник бичку
в приморському
Бердянську

Г. Маркс.
Бременські
музиканти

Для допитливих

Об'єктів зображення, які привертають до себе увагу скульпторів, безліч. Так, чимало монументів присвячено другу людини — собаці, наприклад в Австралії. З ініціативи професорів і студентів пам'ятник кішкам, які прислужилися науці, поставлено перед будівлею університету в Сорбонні, Франція. У російському північному Якутську, біля інституту Академії наук, височить скульптура мамонта. У невеликому голландському містечку Леувардені встановлено пам'ятник корові. На постаменті лаконічний напис: «Наша мама». А вже саме завдяки цій тварині голландський сир відомий у всьому світі. Є пам'ятник дельфіну в Новій Зеландії, зайцю — в Німеччині. А в українському приморському місті Бердянську люди створили пам'ятник бичкові-рятівнику за те, що ця маленька рибка рятувала місцевих мешканців від голоду під час війни.

Ще один цікавий різновид пам'ятників — літературним героям: Бременським музикантам у німецькому місті Бремені просто під стінами міської ратуші, Русалоньці — в Копенгагені, рідному місті данського казкаря. А в Києві є пам'ятники героям п'єси «За двома зайцями», персонажу письменників Ільфа й Петрова з роману «Дванадцять стільців» — Паніковському.

Велику різноманітність нових напрямів і стилів, багатство тематики й матеріалів відкрило людству ХХ століття. З колишнього дзеркального відображення реальності скульптура поступово перетворювалась на цілком самостійну та незалежну від довкілля реальність.

Кубізм, що зародився в живопису, незабаром прийшов і в скульптуру. Славний **Пабло Пікассо** (1881–1973) почав створювати кубістичні скульптурні композиції.

Український скульптор-абстракціоніст **Олександр Архипенко** (1887–1964), який народився в Києві, жив у Франції, а потім в Америці,

втілював ідеї кубізму в оригінальній художній манері, експериментуючи з «негативною (нульовою) формою». Він вважав, що порожнини й отвори так само важливі, як і тверді форми. Більше того: вони сприймаються як символи, тому викликають несподівані асоціації, відчуття відносності, а отже — стимулюють творчість. Митець створював багатоколірні рельєфи, композиції з внутрішнім освітленням, експериментував зі звуковими скульптурами, що передували зародженню сучасного кінетичного мистецтва. Його твори мовби долали нерухомість суто пластичного мистецтва, стали прообразами новітніх мобільних бігбордів.

П. Пікассо. Голова жінки

!? Яким чином О. Архипенко увиразнює скульптурні образи? Які елементи підкреслюють динаміку скульптури П'єро?

Художня революція ХХ ст. розкріпачила творчість скульпторів усіх напрямів, вони не боялися викривлення або спрощення форм задля досягнення емоційного ефекту.

!? Пригадайте, які мистецькі напрями виникли у ХХ ст. Що характерно для кожного з них?

О. Архипенко. Скульптурна брама

О. Архипенко. Карусель П'єро

А. Джакометті. Монументальна голова (автопортрет)

А. Джакометті.
Людина, яка крокує

Н. Габо. Фонтан

Радикальний відхід від традиції розпочали анархічні дадаїсти, практикуючи навмисно зухвалі колажі з незвичних матеріалів, *асамбляжі* (змішування) випадкових предметів або всілякого мотлоху. Так, у «Козі» П. Пікассо, віднесеній до шедеврів техніки асамбляжу, живіт тварини виготовлено зі старого кошика, що посилює сатиричний ефект.

Експресіоністична тенденція помітна у творчості швейцарця **Альберто Джакометті** (1901–1966), чийі тонкі, мов лезо, бронзові фігурки з грубою необробленою поверхнею несуть відчуття тривоги.

Скульптурні роботи в напрямі конструктивізму, сучасні за духом, прита-

манні творчості **Наума Габо** (1890–1977). Своїми чіткими й витонченими формами вони нагадують машини, наукові моделі. Конструктивісти відіграли новаторську роль, їхня праця з промисловими матеріалами (пластмасою, склом, сталлю) більше нагадує конструювання, аніж висікання. Н. Габо одним з перших почав створювати кінетичну скульптуру. Далі від рухомих скульптур пішли автори *мобілів*, що *саморуйнуються*.

Поступово модерністська скульптура здобула визнання, а нові ідеї й матеріали, за деякими винятками, втратили свою шокуючу новизну. До витворів сучасного *поп-арту* належать скульптури у вигляді бронзових пивних банок або гігантських вінілових гамбургерів та ріжків морозива. Усе це підводить до думки про втрату чіткої визначеності самого терміна «скульптура», який уживають тепер стосовно ширшого кола мистецьких явищ, зокрема до мобілів, *інсталяцій*.

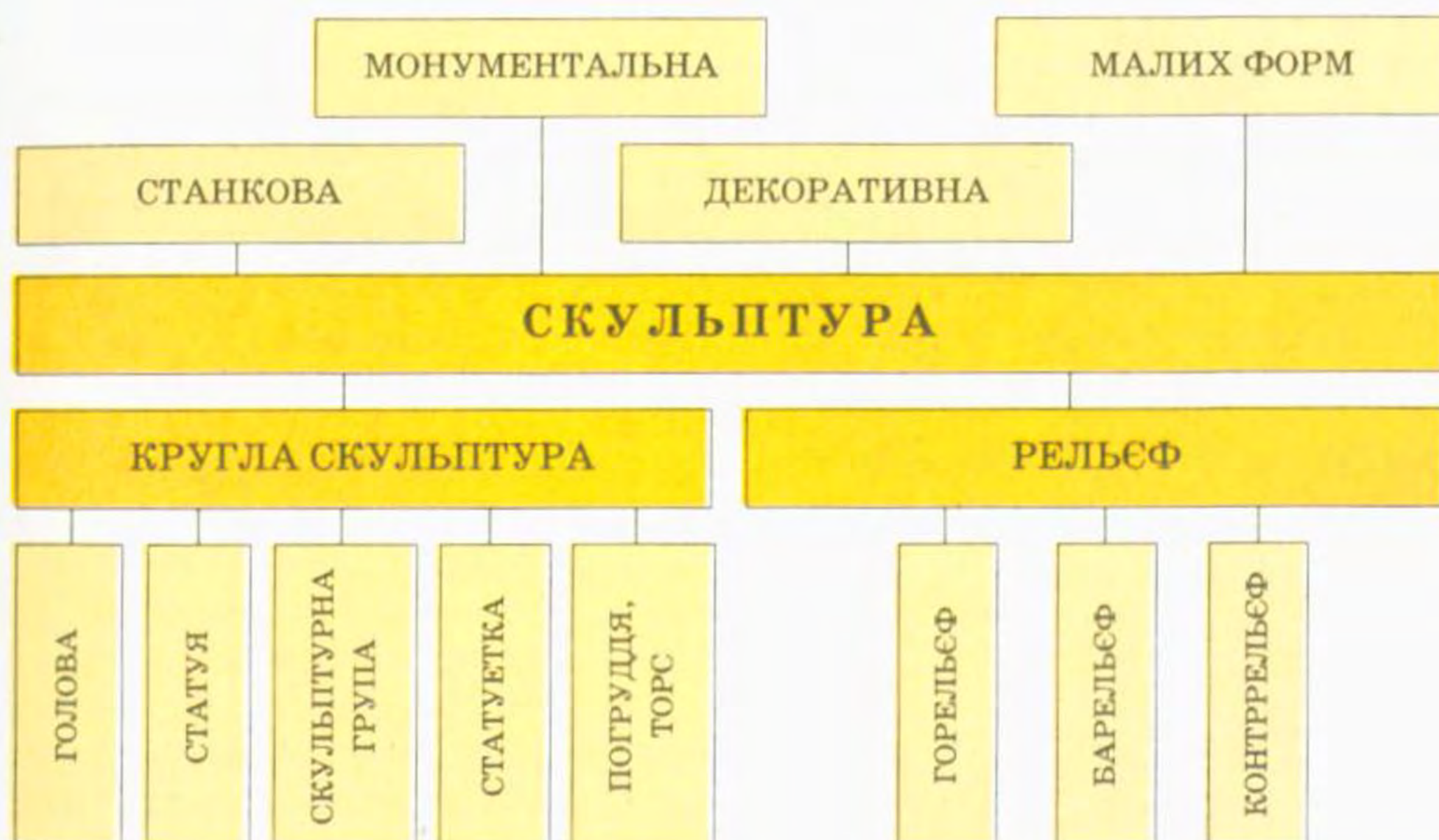

Асамбляж — мистецький витвір з незвичних матеріалів чи випадкових предметів.

Інсталляція — просторова композиція, створена з різних речей: промислових виробів, природних об'єктів, текстової та візуальної інформації.

Мобіл — рухома скульптура

Скульптура (від лат. *sculpere* — вирізати, висікати) — один з видів просторових мистецтв, що створює об'ємні зображення, виліплені з м'якого матеріалу, висічені з каменю, вирізані з дерева або відлиті з бронзи, гіпсу тощо.

1. Назвіть кількох відомих скульпторів минулого й сучасності. Чим вони славилися?

2. Наведіть приклади монументальної, станкової і декоративної скульптури.

3. Які є типи рельєфів і чим вони відрізняються?

4. Створіть зразок скульптури малих форм, використовуючи традиції японських нецке (ліплення).

5. Зробіть кілька фотознімків зразка меморіальної скульптури рідного краю (в різних ракурсах), схарактеризуйте її художні особливості.

6. У чому полягає новаторство О. Архипенка-скульптора? Аргументуйте свою відповідь. Ознайомтеся з додатковою інформацією про митця на сайті <http://www.artonline.ru/encyclopedia/043>

7. Спираючись на відомості про розвиток сучасної скульптури із сайту <http://www.worldarthistory.com/ua/modern-sculpture.html>, оберіть скульптора, творчість якого вас найбільше зацікавила. Розкажіть про нього, проілюструйте свою розповідь.

Графіка — ритми ліній

Країна, в якій малювати вчили б так само, як навчають писати, випередила б усі інші країни у мистецтвах.

Дені Дідро

Який з видів образотворчого мистецтва найдавніший? Безперечно, графіка — зображення предметів і явищ за допомогою крапок ліній, штрихів. Витоки цього мистецтва можна побачити в первісних печерних малюнках, у силуетах, зображених на античних вазах.

Д. Піранезі.
Велика галерея статуй

!? Які графічні твори ви знаєте? Розкрийте значення слова *графіка*.

Графіка є видом образотворчого мистецтва, що охоплює малюнок і гравюру. Це лінійне мистецтво, переважно чорно-біле, де біле — папір, а чорне — лінії, штрихи, крапки, виконані олівцем, тушшю, вугіллям тощо. Тому мова графіки лаконічна. Оте «чорне» (щоправда, іноді кольорове) — основні зображувальні засоби графіки. Поєднанням цих засобів утворюються контрасти, тональні нюанси.

На відміну від живопису, колір у графіці відіграє допоміжну роль. Тут засіб образності — контурний рисунок. Природним криваво-червоним мінералом малювали ще в печерах доби палеоліту.

Т. Шевченко.
Портрет Марії Максимович.
Папір, олівець, крейда

Т. Шевченко.
У Решетилівці.
Папір, туш, сепія, акварель

К. Ф. Хілл.
Водоспад з оленями.
Пастель

Ж. О. Фрагонар.
Молода жінка, яка
стоїть. Сангіна

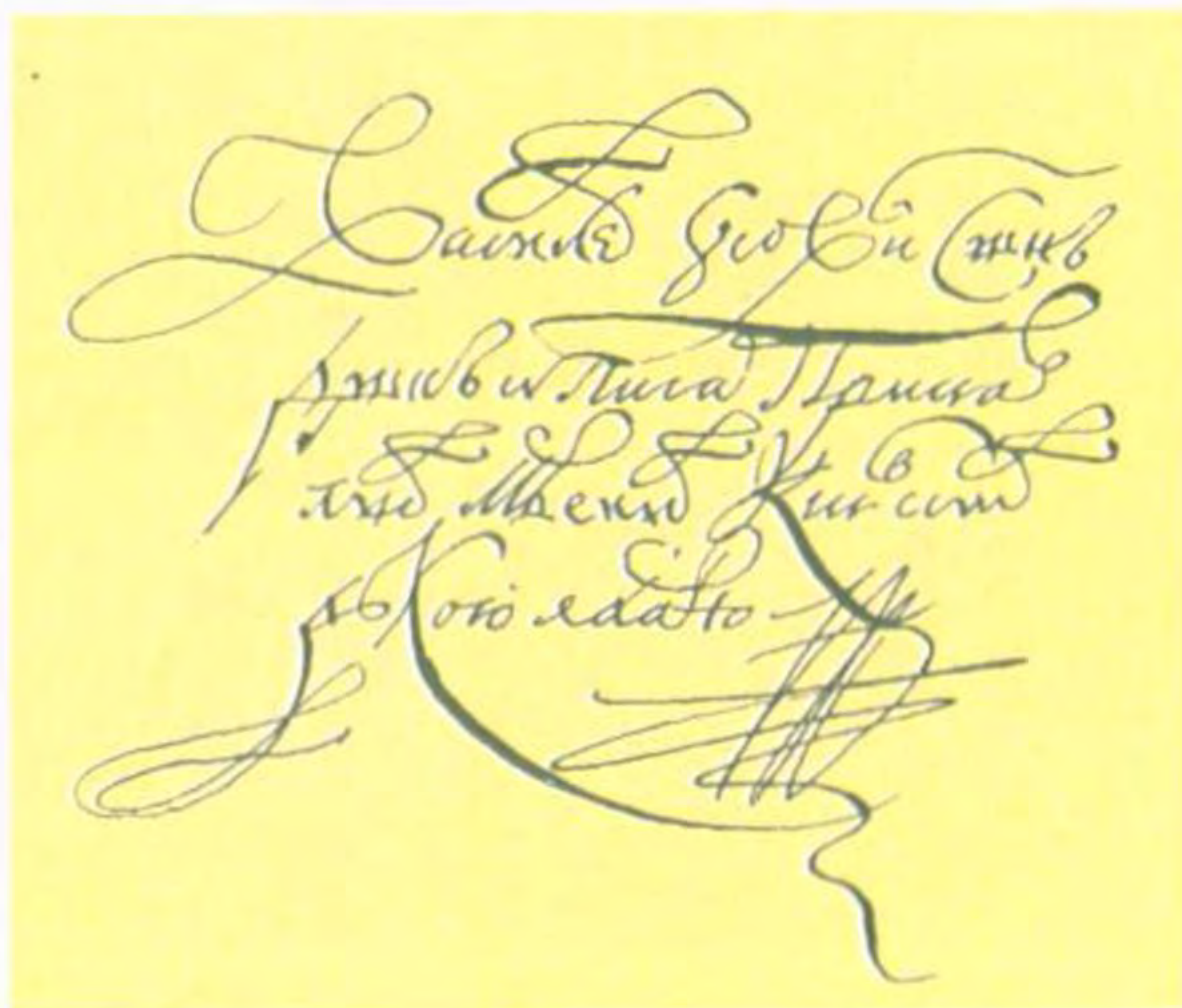
І. Остафійчук.
Дума. Монотипія

Пізніше стали виготовляти палички-олівці без оправи червонуватого, темно-коричневого та бурого кольорів. Такий графічний матеріал разом із відповідною технікою — обидва називають *сангіною* — в руках визнаних майстрів Рафаеля, П. П. Рубенса, А. Ватто, Ж. О. Фрагонара надавали можливість створювати багатотональні коливання. До графіки належать також рисунки кольоровою крейдою — *пастеллю*, поширені у творчості французьких художників М. К. Латура, Е. Дега. Інша графічна техніка — *сенія* — передбачає застосування фарби сіро-брунатного кольору. А от *монотипія* за яскравістю кольорів нагадує акварель.

Спочатку слово *графіка* вживали стосовно способу накреслення рукописних або друкованих знаків і літер, каліграфії. Згодом цей термін поширився й на мистецькі твори. Улюбленими жанрами художників-

Л. Проненко. Композиція

Зразок українського скоропису XVII ст.

Рафаель Санті.
Портрет хлопчика

Т. Гейнсборо.
Шість ескізів кішки

графіків є *портрет, пейзаж, анімалістичні рисунки* та властивий саме цьому виду мистецтва *шарж*, засобами якого у жартівливій формі висміюються певні людські вади.

!? Визначте жанри поданих ілюстрацій.
Проаналізуйте ескізи Т. Гейнсборо. З'ясуйте особливості авторської манери.

Оскільки графічні роботи виконують на площині, важливою є роль поверхні, на яку наносять зображення. Найчастіше це папір або картон, у давні часи як основу використовували папірус і пергамент. Найістотніша ознака графіки — особливе співвідношення зображуваного предмета і простору, тобто тла, або, за виразом знаного російського художника В. Фаворського, «повітря білого паперу».

Г. Доре.
Шарж

О. Стратійчук.
Осінній букет

О. Пушкін.
Автопортрет

К. Антоніс. Генріх VIII
Англійський верхи на коні.
Кольорова гравюра на дереві

Б. Сорока.
Середмістя Львова.
Ліногравюра

Залежно від способу виконання і можливостей тиражування графіку поділяють на *оригінальну* (унікальну, рукотворну) та *друковану*.

Оригінальна графіка передбачає існування твору в єдиному примірнику — рисунок, акварель, монотипія тощо. Лінійний або контурний рисунок — основа всіх видів образотворчого мистецтва. Це своєрідний спосіб фіксації спостережень, у якому виявляється індивідуальність сприйняття митця. Рисунок має багато спільного з живописом у плані композиції; такі живописні матеріали, як акварель, гуаш, пастель і темпера можуть використовуватись і для створення графічних робіт.

Друкована графіка передбачає виготовлення форм, за допомогою яких отримують потрібну кількість відбитків. Джерелом друкованих творів також є мистецтво рисунка, проте вони наділені власними зображальними засобами і виражальними можливостями. Найвідоміший різновид друкованої графіки — *гравюра*. Відбиток із друкарської форми, підписаний автором, дістав назву *естамп*; естампи часто використовують як прикрасу інтер'єру. Розрізняють оригінальну гравюру, яку від початку до завершення виконує художник, і репродукційну, що полягає в копіюванні видатних творів живопису з метою їх популяризації.

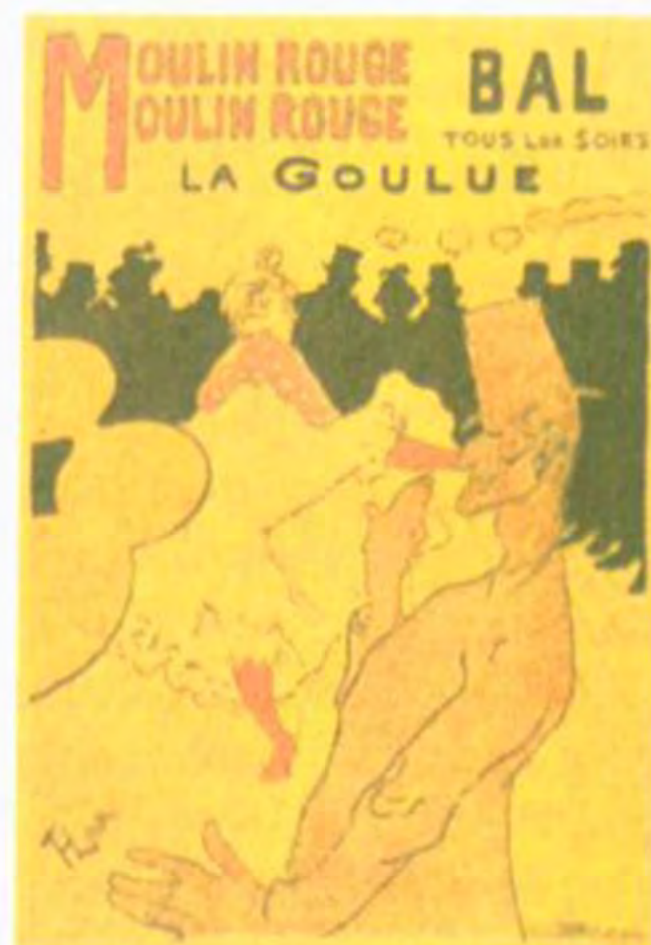
М. Жук.
Портрет художника Михайла
Бойчука. Офорт, суха голка

П. Ковжун.
Плакат

Т. Гроновський.
Плакат. Кольорова
літографія

А. Тулуз-Лотрек.
Афіша

За способом нанесення малюнка гравюри поділяють на опуклі, плоскі й заглиблені. До першої та другої груп належать гравюри: на дереві (ксилографія або дереворит), на лінолеумі (ліногравюра або лінорит), на камені (літографія). Третю становлять офорти — гравюри на мідних або цинкових пластинах, де заглиблені елементи зображення виконують хімічним способом (травлення металу кислотами).

! ? Розгляньте фотоілюстрації, на яких представлено різновиди гравюри. Зазначте виражальні особливості кожного з них.

Г. Левицький.
Тези на честь Заборовського.
Фрагмент

Ельзевіри.
Вергілій. Твори.
Лейден

За призначенням графіка поділяється на такі види:

станкова (рисунок, гравюра, лубок);

книжкова та газетно-журнальна (ілюстрації, віньєтки, мініатюри, карикатура);

промислова (поштові, грошові й товарні знаки, емблеми, етикетки);

монументальна (плакат, афіша, вивіска, реклама);

комп'ютерна.

Станкова графіка, як ви вже зрозуміли, включає в себе рисунок і гравюру. Лубок являє собою надруковані на папері та розфарбовані картини, які спершу вирізували на липових дошках.

«Книги — це ріки, що наповнюють світ, це джерела мудрості, адже в них глибина незміряна, пірнаючи в яку, добуваєш дорогі перли», — зазначив давньоруський літописець. То що таке *книжкова графіка*?

Усі ми з дитинства полюбаємо книжки з яскравими картинками, та й за гарно проілюстрованими підручниками вчитися набагато приємніше. Безперечно, легше сприймати будь-який друкований текст, коли його супроводжує яскравий візуальний ряд. Саме в такий спосіб відбувається наше знайомство з книжковою графікою, що є невід'ємною від тексту. Ілюстрації розміщують на сторінках і розворотах книжок, зокрема у вигляді заставок і фігурних ініціалів, у комбінаціях з орнаментами й *картушами*.

Як художник оформлює літературні твори? Конструювання книги подібне до роботи архітектора і включає вибір компонентів художнього оформлення відповідно до призначення видання.

За схемою дослідіть зміст і призначення кожного елемента конструкції книги.

Художнє оформлення книги складається зі спусків, заставок та кінцівок, шрифтів, ініціалів, ілюстрацій тощо.

Для допитливих

Попередницею друкованої була рукописна книга, в якій, наче самоцвіти, яскравіли зразки красного письменства, увиразнені неповторними витворами декоративного мистецтва: золотими та срібними оправами, чеканкою, тисненням. Кожний рукопис із книжкової майстерні Києво-Печерського монастиря — це

Автопортрет
Франциска Скорини
на сторінках Біблії

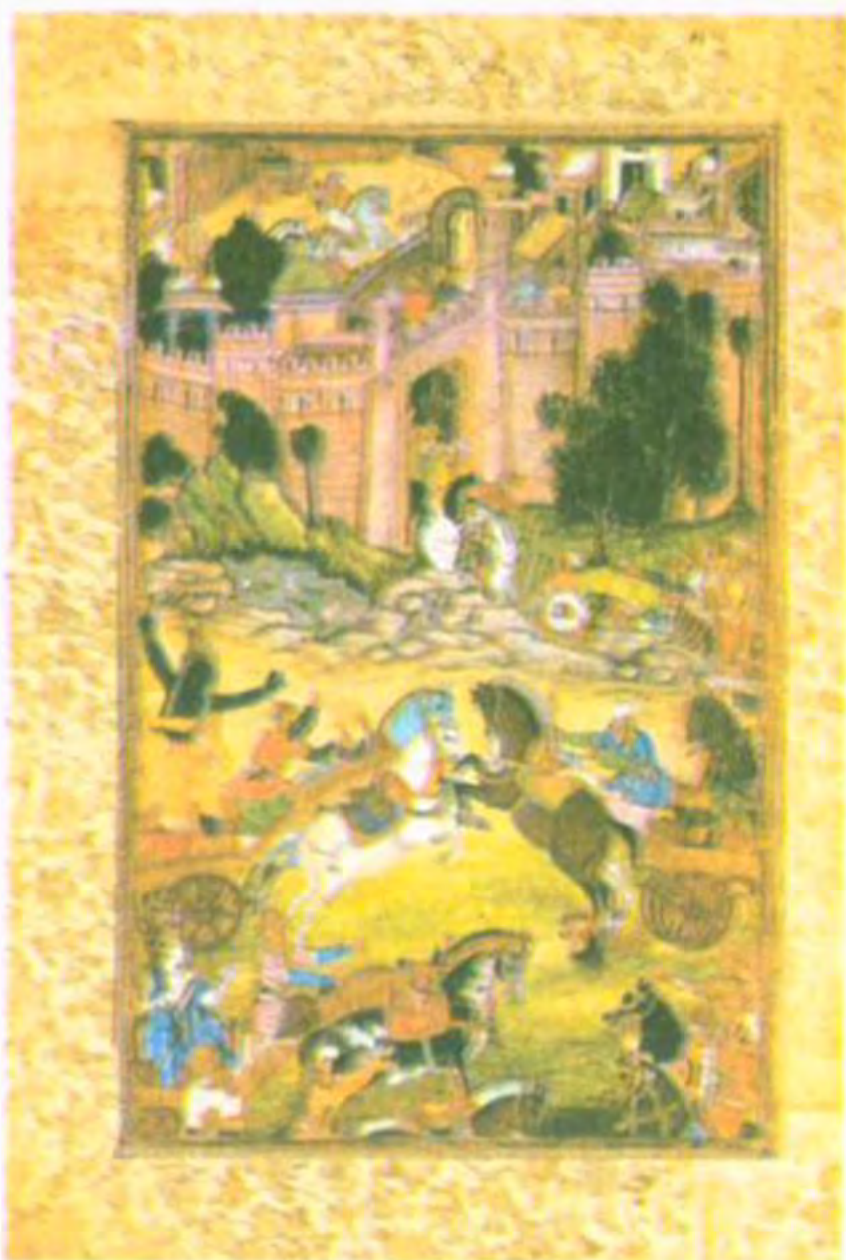
Мініатюра з Остромирового Євангелія
«Євангеліст Лука». Ініціали та заставки

унікальне втілення таланту невідомих майстрів — переписувачів і художників, неповторне зібрання сюжетних ілюстрацій, вигадливої орнаментики.

Друкарство виникло в Німеччині й швидко поширилося в інших країнах. На весь світ уславилися імена першодрукарів **Йоганна Гутенберга** зі Страсбурга, найвагоміший винахід якого — літери-шрифти, відлиті з металу, і **Франциска Скорини** з білоруського містечка Полоцька, який на одній з книжкових ілюстрацій Біблії залишив свій автопортрет в образі вченого.

Друкований «Апостол» **Івана Федорова** побачив світ 1574 р., і саме з цієї дати починається відлік в історії українського книгодрукування.

Імператор Джехангір
на святковій молитві.
Індійська мініатюра

Книга — продукт синтезу різних видів мистецтв, насамперед слова і зображення, а також різних видів художньої діяльності, які об'єднує загальний стиль виконання. Її створюють фахівці багатьох художніх професій: дизайнер (конструкція, шрифт), ілюстратор, художній редактор (визначає змістову єдність і взаємозв'язок усіх компонентів майбутньої книги), верстальник, поліграфіст.

Важко уявити наше життя без домашньої бібліотеки, яка може багато розповісти про свого власника та його інтереси. У публічних бібліотеках на книжки ставлять штамп, а якщо до цього прикладе талант і руку художник, штамп перетворюється на художньо виконаний книжковий знак — *екслібрис*

Китайська книга
з бамбукових
пластинок

Я. Музика.
Екслібрис
Ю. Панчишина

В. Січинський.
Екслібрис
І. Крип'якевича

(у перекладі з латини означає «з книг»). Це самостійна графічна композиція з ім'ям власника, часто із символічним рисунком. Майстрами екслібрисів були Л. Кранах, Ф. Буше, В. Хогарт, А. Матісс, М. Врубель, М. Добужинський, О. Кульчицька та ін.

Світова графічна спадщина велика й різноманітна. Її збагачено роботами таких всесвітньо відомих митців, як *Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер, Франсіско Гойя, Гюстав Доре, Анрі Матісс*.

! ? Спробуйте за поданими зразками екслібрисів визначити професії та вподобання власників книжок.

А. Дюрер.
Лицар, диявол і смерть. Гравюра

Леонардо да Вінчі.
Автопортрет. Рисунок

З історії шедевра

Найвищого рівня жанр японської гравюри сягнув у творчості геніального **Кацуськи Хокусая** (1760–1849), витокami якої є багатовікові національні традиції та досягнення європейської культури. Його творам притаманні повнота охоплення життя, інтерес до всього його розмаїття — від випадкової вуличної сценки до величних явищ природи.

Найвизначніший твір К. Хокусая — графічна серія «36 видів Фудзі». Ця гора, яку він зобразив у різних ракурсах, є символом Японії. Новаторство митця виявилось у глибинній змістовності й незвичності відтворення природних явищ і стихій — символів самотності народної культури, які перетворилися на узагальнюючий образ батьківщини японського майстра. Ці твори поставили його в ряд видатних художників світового рівня.

К. Хокусай. Гравюри із серії «36 видів Фудзі»

А. Хіросіге.
Ксилографія із серії
«53 станції Токайдо»

К. Утамаро. Гравюра із
серії «Найпрекрасніші
жінки сучасності»

Значний внесок у скарбницю світової графіки зробили японські митці *Кітагава Утамаро* (1753–1806) — творець граційних жіночих образів, у яких втілено національний ідеал краси, та *Андо Хіросіге* (1797–1858) — майстер кольорової ксилографії, що передавала у пейзажах ліричну й одухотворену природу.

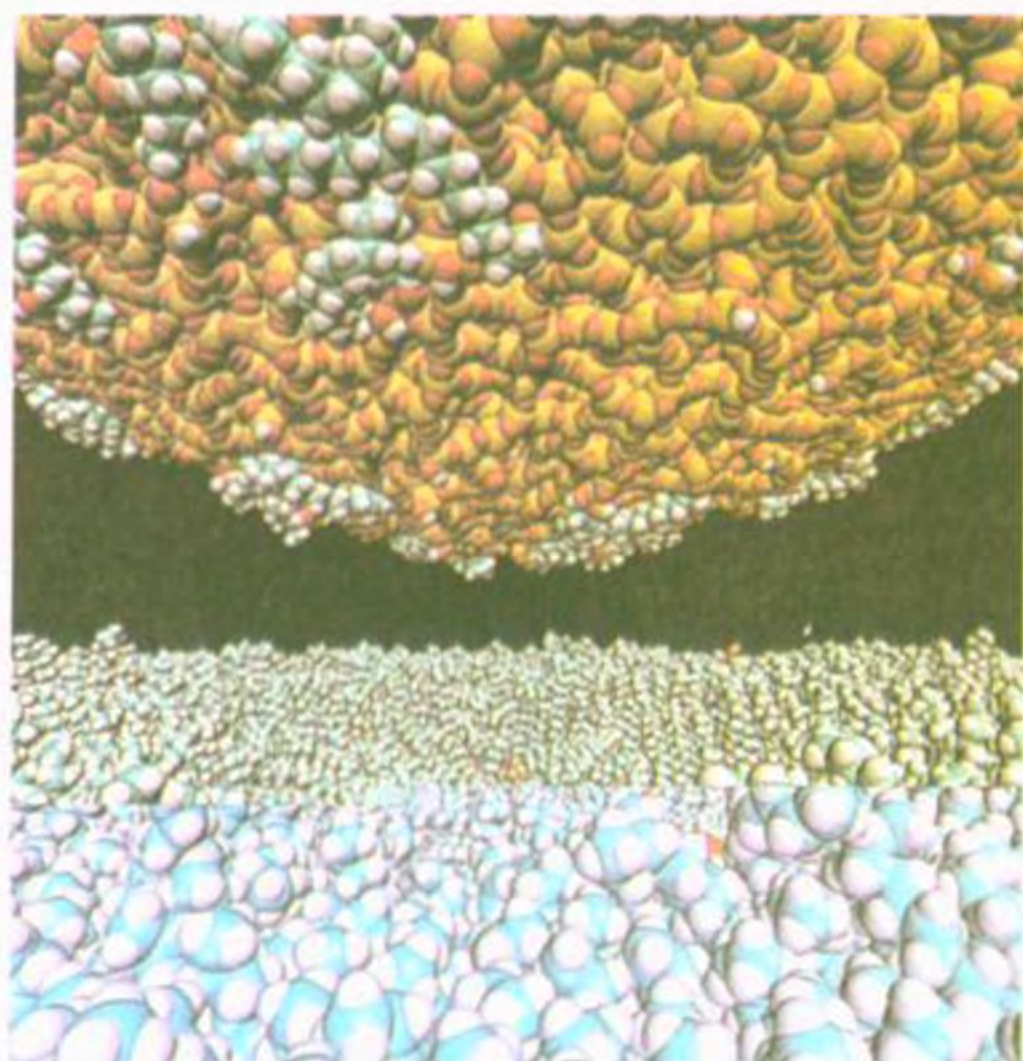
В Україні видатними майстрами графічного мистецтва ХХ ст. були *Георгій Нарбут*, *Василь Касіян*, *Георгій Якутович*, *Володимир Лопата*.

Г. Нарбут. Обкладинка часопису
«Наше минуле» за 1918 р.

А. Ватто. Чотири етюди голови
молодої жінки. Пастель

Комп'ютерна графіка

Поряд із завершеними композиціями самостійну художню цінність у графіці мають лінійні й тональні начерки та замальовки, ескізи до творів живопису, скульптури, архітектури. Неперевершеними майстрами ескізу є *Мікеланджело* та *Лоренцо Берніні* в Італії, *Антуан Ватто* у Франції, *Рембрандт ван Рейн* у Голландії, *Василь Баженов* у Росії, *Тарас Шевченко* в Україні.

Комп'ютерна графіка — галузь художньої діяльності, де комп'ютерна техніка використовується як для обробки візуальної інформації з реального світу, так і для синтезу зображень. Також комп'ютерною графікою називають результати цієї діяльності. Перші обчислювальні машини хоча й не мали спеціальних засобів для роботи з графікою, проте вже використовувалися для отримання та обробки зображень. Проривом у розвитку комп'ютерної графіки стала можливість зберігати зображення у пам'яті комп'ютера і виводити їх на дисплей.

Для допитливих

Цікавою є історія виникнення комп'ютерної графіки. У 1961 р. американський програміст С. Рассел очолив проект зі створення першої комп'ютерної графічної гри «Spacewar» («Зоряні війни»). У 1963 р. американський учений А. Сазерленд розробив програмно-апаратний комплекс Sketchpad, який дав можливість малювати цифровим пером. Власне, це був перший *векторний редактор*, а програму можна назвати першим *графічним інтерфейсом* (термін виник дещо пізніше). У 1968 р. групою під керівництвом М.М. Константинова була створена комп'ютерна математична модель руху кішки. Машина БЕСМ-4 малювала мультфільм «Кицька», що для свого часу було проривом. Для візуалізації використовувався алфавітно-цифровий принтер.

Гравіюра (від фр. *graver* — вирізати, висікати) — вид графіки, у якому зображення є друкарським відбитком з малюнка, виконаного гравером на спеціально підготовленій дошці (формі).

Графіка (від грец. *графo* — пишу, маюю) — вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, друковане зображення, в основі якого лежить такий малюнок.

Картуш (від фр. *cartouche* — згорток) — прикраса у вигляді щита, напіврозгорнутого сувою, на якій зображено напис, емблему, герб або інший знак чи символ.

Пастель (від італ. *pastello* — тісто) — м'які кольорові олівці, виготовлені з фарби, крейди та речовини, що зв'язує всі ці компоненти; техніка виконання.

1. Назвіть відомих художників-графіків.
2. Зазначте основні види і засоби графіки.
3. Поясніть відмінність між графічними матеріалами сангіною і пастеллю.
4. Як ви розумієте значення слів *естамп* і *гравюра*? Наведіть приклади різновидів гравюри.
5. З яких елементів складається художнє оформлення книги?

6. Виконайте ескізи оформлення титульного аркуша улюбленої книги.

7. Уявіть себе в майстерні художника-графіка. Назвіть матеріали та інструменти, з якими він працює. Спробуйте створити композицію «На робочому столі художника-графіка» в техніці за вибором.

8. У вільний час прочитайте книжки І. Огієнка «Історія українського друкарства» (К., 1994) та «Українська рукописна книга» (К., 1980) з метою поглиблення знань про книжкову графіку. Занотуйте до «Щоденника художніх знань і вражень» найбільш цікаві, на вашу думку, відомості.

Різнокольоровий світ живопису

Пензель тільки наносить відтінки, і лиш одна уява здатна розфарбувати світ.

Теодор Жеріко

Якщо графіку вважають найбільш розповсюдженим видом пластичних мистецтв, то малярство — найпопулярнішим. Секрет цієї популярності, очевидно, полягає в різноманітності доступних для зображення явищ і предметів, адже в живописних картинах художник має змогу відобразити багатство флори й фауни, емоції та настрої людини і характер людських стосунків, реальні предмети та абстрактні речі.

Живопис (малярство) — вид образотворчого мистецтва, пов'язаний з передачею зорових образів шляхом нанесення кольорових матеріалів на зображальній площині, а також твори мистецтва, виконані в такий спосіб. Слово *живопис* зрозуміле й саме по собі: «живо писати» — тобто мати здатність зображувати навколишній світ, а також проникати у внутрішній світ людини.

Мистецтво живопису дуже давнє, воно зародилося в первісному суспільстві і як явище художньої культури пройшло тривалу еволюцію від наскельних розписів епохи палеоліту до новітніх течій ХХ ст., об'єднуючи різні етнічні й конфесійні світи, країни й континенти, стилі й напрями. В Європі найдавніші малюнки знайдено в печерах Ласко у Франції (датовуються 18000 р. до н.д.), Альтаміра — в Іспанії. На стінах печер, ніби в кам'яних листах з минулого, прадавні мисливці зображували сцени полювання на тварин — мамонтів, оленів, бізонів, кабанів, диких коней.

!? Зародження якого жанру ми спостерігаємо на печерних малюнках?

У стародавніх греків існувала легенда. Одного разу художник Зевксис намалював на картині гроно винограду і залишив роботу на терасі.

Кінь. Печера Ласко. Франція

Прилетіли птахи й почали клювати намальовані ягоди. Чи було це насправді? Можливо, ні, але легенда свідчить про майстерність митця, його здатність правдиво передавати навколишній світ.

Твори живопису найчастіше виконують на плоских або майже плоских поверхнях, таких як натягнуте на раму полотно, папір, дерево, стіни й стелі споруд тощо. Певної об'ємності досягають завдяки техніці колажу або пастозному нанесенню фарб, коли тістоподібні мазки мовби утворюють своєрідну фактуру — товстого і нерівного шару фарби. Живописом є й виконані фарбами зображення на складному за формою декоративному та церемоніальному посуді. У Китаї,

інших країнах Далекого Сходу здавна поширений живопис на шовку.

Малярство належить до просторових, статичних видів мистецтва, адже картина не змінюється в часі. За призначенням та особливостями художнього виконання живопис поділяють на *монументальний, декоративний і станковий*.

Монументальному живопису властиві філософсько-епічне розуміння дійсності, суспільно значущий зміст, масштабність задуму, громадянський пафос, зверненість на велику аудиторію. Монументальний живопис тісно пов'язаний з архітектурою, підпорядковується архітектурній споруді, доповнюючи органічну єдність художнього твору, виконаного із залученням різних видів мистецтв. Цілісність сприйняття такого твору полягає в узгодженні ідейного задуму та стилістики. В ансамблі монументальний живопис виконує також і декоративну роль.

Різновидами монументального живопису є фреска, мозаїка, вітраж.

Фреска поширена в сакральному (ритуальному, культовому) мистецтві, ця техніка передбачає малювання водяними фарбами на вогкій штукатурці. Всесвітньої слави зажили фрески Джотто, Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Андрія Рубльова, Діонісія.

Мозаїка також відома з давніх часів, її виконують з кольорової смальти (непрозорих шматочків скла), а також каменю, емалі тощо.

Вікна соборів зазвичай оживають від яскравого світіння багатобарвних *вітражів* (від фр. «скло»). Ці декоративні орнаментальні композиції з кольорового скла пропускають світло, яке запалює сонячними променями внутрішнє убранство споруди. У соборах Франції, Німеччини, Великої Британії, Італії елементи вітражів з'єднували металевим каркасом.

Живопис на шовку. Китай

П. Клее. Шосе

!? Порівняйте засоби виразності поданих тут репродукцій живописних творів.

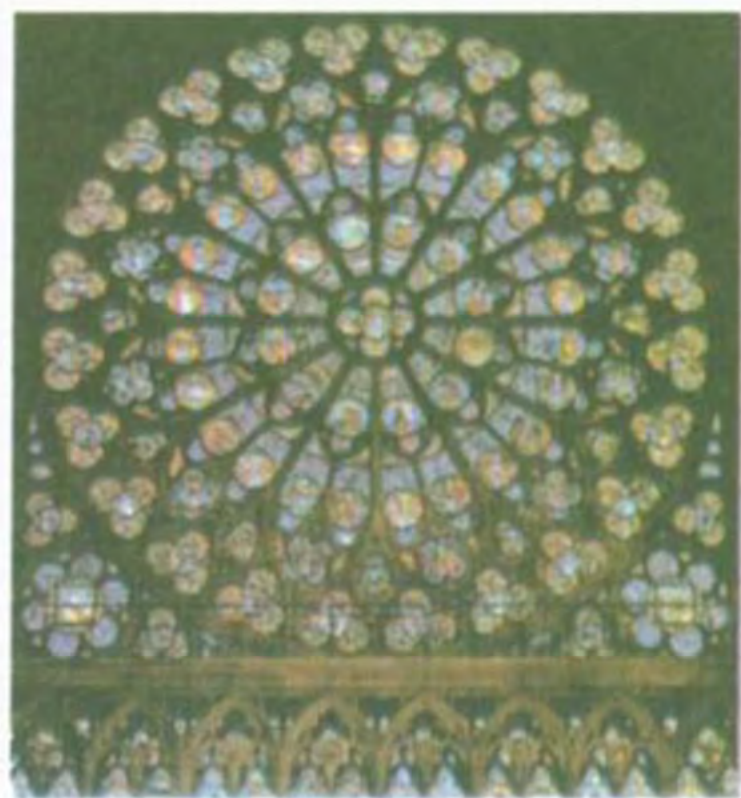
Джотто.
Втеча до Єгипту. Фреска

Мозаїка Софійського собору
в Києві. Оранта (Богоматір)

Декоративний живопис призначений для оздоблення, він входить до складу архітектурного ансамблю або творів декоративно-ужиткового мистецтва. Термін уживається і щодо орнаментального розпису, який не має самостійного значення, а виконується на стіні як *панно* — живописний твір декоративного призначення, що орнаментально підкреслює конструкцію та функції певного предмета або архітектурної деталі.

Найширші можливості малярства відкриває *станковий живопис*, адже в ньому досяжна різноманітність змісту. Він об'єднує твори самостійного значення. Їх можна пересувати, зберігати в житлових приміщеннях та громадських установах, експонувати в музеях і галереях. Станковий живопис тематично вільний, тому йому притаманне жанрове розмаїття.

Вітраж собору
Норт-Дам де Парі. Франція

В. Зарецький. Мозаїчне панно
в музеї «Молода гвардія» в Краснодарі

Н. Дровняк. Річка Солотвинка. Захід сонця

Ф. Панко. Павичі

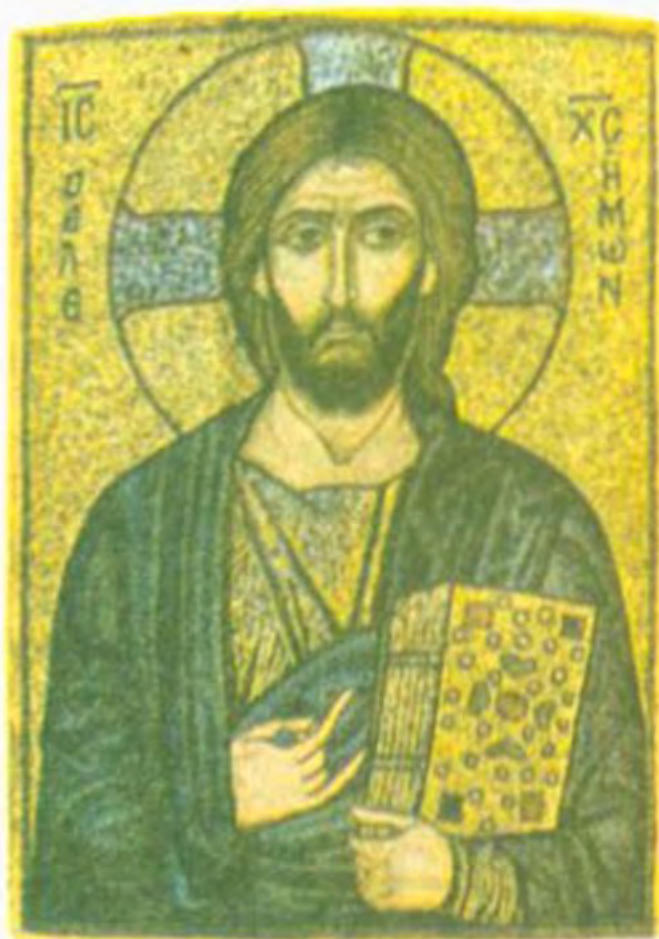
!? Пригадайте основні виражальні засоби живопису. Яка істотна відмінність живопису від графіки?

Живописні образи створюються за допомогою малюнка, світлотіні, колориту й перспективи. Важливу роль відіграє й композиція — побудова художнього твору, його внутрішня структура, що виражається співвідношенням окремих частин і елементів, зумовленим ідейно-образним змістом, характером і призначенням. Водночас найважливішим зображальним засобом живопису є колір, без якого неможливо уявити живописну мову. Використовуються фізичні властивості світла, що дає можливість створювати колорит — загальне кольорове звучання, сполучення кольорів та їх відтінків у творі. Якщо в живопису переважають сині, зелені, фіолетові відтінки, колорит називають холодним, а коли домінують жовті, червоні, оранжеві — теплим.

За тематикою живопис поділяється на *жанри* — роди мистецтва у зв'язку з їх походженням, призначенням, способами та умовами творення, а також особливостями змісту і форми. З часів Середньовіччя розвивається *релігійний жанр*, адже в тогочасній Європі картини присвячувалися головним чином біблійній тематиці. Спочатку у Візантії, а згодом на слов'янських землях розквітло мистецтво іконопису, тобто духовного малярства.

Формуванню різноманітної жанрової тематики сприяло зростання інтересу до зображення людини, природи, історичних подій, розпочате ще в добу Відродження. Саме тоді склалася традиція реалістичного відтворення зображуваного, поширилася техніка олійного живопису, було відкрито закони лінійної і повітряної перспективи. На європейський живопис істотно вплинуло мистецтво так званих «великих і малих голландців». Їхня творчість стала витокom жанрів *групового портрету* (Франс Галс), *натюрморту* (Пітер Клас), *побутового живопису* (Ян Стен), *пейзажу* (Якоб Рейсдаль).

!? Співвіднесіть подані на розвороті репродукції картин із жанрами живопису, зазначеними у схемі.

Мозаїчна ікона XII ст.

Караваджо. Взяття Христа під варту

Ван Гог. Портрет татуся Тангі

Рембрандт. Автопортрет

К. Петров-Водкін. Черемха в склянці

Ж. Л. Давид. Коронація Наполеона I

К. Малевич. Жниці

І. Айвазовський. Чорне море

Г. Терборх. Концерт

П. Сезанн. Натюрморт

А. Дюрер. Зайчик

ОСНОВНІ ЖАНРИ ЖИВОПИСУ

портрет

пейзаж

натюрморт

міфологічний

релігійний (біблійний)

історичний

побутовий

аніمالістичний

батальний

П. Учелло.
Битва при Сен-Романо

Ж. Л. Давид. Наполеон
на перевалі Сен-Бернар

Жанри з часом змінюються: деякі поступово відмирають або по-іншому інтерпретуються, подібно до поширеного колись міфологічного жанру. Якись із них диференціюються, наприклад пейзаж: у сучасному живопису прийнято розрізняти марину, сільський, міський, архітектурний пейзажі. Інші жанри, навпаки, поєднуються, їх елементи співіснують в одній композиції (груповий портрет й історичний сюжет, інтер'єр і натюрморт). Живопис може бути й безпредметним (нефігуративним, абстрактним), зокрема орнаментальним.

!? Які жанри поєдналися в картині Т. Гейнсборо?

Кожна доба вносила в розвиток мистецтва живопису нові штрихи й нюанси, збагачуючи традиції, впроваджуючи інновації. Класицизм з його орієнтацією на античні ідеали поєднав героїчний пейзаж із міфами (Н. Пуссен).

Т. Гейнсборо.
Бесіда в парку

Н. Пуссен. Аркадські пастухи

З історії шедевра

Голландський живописець **Ян Вермер** (1632–1675) — представник так званої делфтської школи — писав жанрові сцени, яким притаманна спокійна атмосфера і пронизана світлом гармонія. Одна з найзагадковіших його картин — «Студія художника». Це складне як у сюжетно-тематичному, так і в композиційному плані, алегоричне за змістом полотно називали по-різному: «Художник і модель», «Мистецтво живопису», «Муза історії» тощо. Проте справжній задум митця, незважаючи на численні здогадки мистецтвознавців, залишається не розгаданим. Зображення майстерні багатопланове: у центрі за мольбертом — художник, одягнений у пишний камзол, яскраві панчохи, на голові великий берет; йому позує натурниця в лавровому вінку, з атрибутами античної музи історії Кліо (книга і сурма) в руках. В її образі переплелися впізнавані риси земної жінки й велич античної героїні. На стіні в кімнаті, оформленій дещо по-театральному (про це свідчить розкішна драперія на передньому плані), — старовинна карта Нідерландів, ніби нагадування про нескінченність часу і простору. Цілком можливо, що сенс картини полягає у високій місії митця, покликаного втілювати на полотні мить живої історії...

Ян Вермер. Студія художника. Фрагменти

К. Д. Фрідріх. На вітрильнику

А. Каналетто. Великий канал

У цей період віднайдено *ведуту* — топографічно точне відтворення на картині певної місцевості (А. Каналетто). Романтики розширили горизонти живопису, відображаючи на полотні емоційний стан людини, розкриваючи її почуття і мрії (К. Д. Фрідріх).

Художники-реалісти прагнули якомога правдивіше передавати образи героїв у портретах і жанрових картинах. Збираючись намалювати портрет, передати не лише зовнішність, а й внутрішній стан, художник вчиться «читати» свою модель, пережити її емоції і майстерно втілювати це на полотні. Щоб не помилитися, митець виконує багато ескізів майбутнього твору і врешті обирає той з них, який стане основою для портрета.

!? Спробуйте за картиною Іллі Рєпіна «Осінній букет» розказати про портретовану жінку, опишіть її настрій, характер. Поміркуйте, чому Г. Матвійцева назвала свій натюрморт холодним.

І. Рєпін. Осінній букет

Г. Матвійцева. Холодний натюрморт. Пастель

Імпресіоністи збагатили малярство пленерними відчуттями й враженнями, за допомогою нових художніх технік відтворюючи на полотні мерехтливе сяяння світла. Це був справжній тріумф пейзажного живопису!

Французький художник Клод Моне розробляв серії картин, зображуючи той самий сюжет у різний час доби, щоб вловити зміни, спричинені різним природним освітленням і навколишньою атмосферою загалом. Фасад Руанського собору він зобразив у багатьох варіаціях. Художник одночасно працював над кількома полотнами, протягом доби переходячи від одного до іншого. Кожна з композицій за допомогою колориту по-своєму акцентує красу відомої архітектурної пам'ятки.

!? Порівняйте колорит картин К. Моне, що увійшли до серії «Руанські собори».

К. Моне.
Руанський собор,
портал.
Захід сонця

К. Моне.
Руанський собор,
портал.
Сонячний полудень

К. Моне.
Руанський собор,
портал. Похмурий день,
гармонія сірого кольору

Розуміння живопису як досить точного відтворення об'єктів навколишнього світу проіснувало від Ренесансу аж до ХХ ст., початок якого знаменував поступовий перехід до численних напрямів абстрактного мистецтва (П. Пікассо, В. Кандинський та ін.).

Техніки живопису, способи накладання фарб і закріплення їх на поверхні різноманітні. Найпоширеніші фарби — олійні, клейові, воскові (техніка *енкаустики*). Нанесення тонких прозорих шарів олійної фарби на попередні шари з метою зміни кольору називають *лесуванням*. Одношаровий живопис, виконаний за один прийом чи сеанс, дістав назву *а ля прима* (ця техніка властива етюддам). У станковому живопису також використовують *акварель, гуаш, темперу, пастель*.

!? Пригадайте, які техніки живопису ви знаєте. Порівняйте виразні можливості технік на картинах В. Ємця (с. 62).

В. Ємець. Венеція. Гуаш

В. Ємець. Швеція. Шерхи. Акварель

Для допитливих

Акварель виникла в мистецтві Стародавнього Єгипту, в західноєвропейському та українському мистецтві застосовується з XV ст. Слово *акварель* походить від латинського *aqua*, тобто вода. Отже, це фарба, яка розводиться водою. Прозорість — основна ознака і головна цінність акварелі, яка надає легкості акварельному живопису.

Перед початком роботи з аквареллю фарби слід трохи змочити чистою водою, тоді їх легко набирати на пензель. Потрібний колір добирають на палітрі. Малюють завжди рідко розведеною фарбою, добре змочуючи пензель.

Акварелі краще виконувати на спеціальному цупкому папері із зернистою поверхнею. Якщо ж папір погано вбирає воду, його легко зволожують. Папір слід змочувати й тоді, коли на нього вже нанесено малюнок олівцем.

У роботі акварельними фарбами використовують м'які пензлі переважно круглої форми, які виготовлені із шерсті білки, борсука, а найкращі пензлі — колонкові. Пензель з фарбою тримають похило, фарбують горизонтальними рухами, стежачи, щоб мазки плавно зливалися. За потреби зайву фарбу прибирають пензлем. Переходи від світлого до темного тону (чи навпаки) виконують поступовим або ступінчастим підсиленням (послабленням) кольору.

Змішування фарби важливо проводити на палітрі. Інколи це роблять просто на малюнку, дістаючи потрібний колір накладанням одного шару фарби на інший, просохлий.

Акварельний живопис «по мокрому» ґрунтується на тому, що папір повинен бути весь час вологим. Для цього паперовий аркуш зволожують ватним тампоном. Фарби для такої техніки малювання розводять густіше, оскільки частина води вже є на папері.

Акварель (від лат. *aqua* — вода) — фарба, що розчиняється водою.

Гуаш (італ. *guazzo* — водяна фарба) — непрозора водяна фарба, розтерта на воді з клеєм і домішкою білила.

Енкаустика (від грец. «випалюю») — живопис восковими фарбами.

Колорит (італ. *colorito* — колір) — співвідношення кольорів у живопису, що розкриває естетичну сутність твору.

Композиція (лат. *compositio* — складання, розміщення) — побудова художнього твору, виражена співвідношенням окремих його частин і елементів.

Мозаїка (фр. *mosaïque*, буквально — призначене музам) — зображення з різнокольорових частинок скла, каменю, емалі тощо; вид мистецтва, який полягає у створенні таких картин, орнаментів.

Темпера (італ. *tempera*) — фарби, розтерті на яєчному жовтку або суміші клею з олією і розбавлені водою; художній твір, виконаний такими фарбами.

Фреска (італ. *fresco* — свіжий) — спосіб живопису водяними фарбами на вогкій штукатурці.

1. Назвіть основні художні засоби мистецтва живопису.
2. Які види монументального живопису ви знаєте?
3. Розкажіть про жанри живопису. Хто такий мариніст; баталіст; анімаліст?
4. Гра «Картини, що ожили». Інсценізуйте сюжет однієї з картин, поданих у вигляді репродукцій: «оживіть» персонажів уявним діалогом відповідно до змісту зображеного.

5. Виконайте живописну композицію в одному з малярських жанрів (за вибором).

6. Оберіть одну з живописних технік (темпера, гуаш, пастель) та за зразком у рубриці «Для допитливих» розкрийте особливості обраної техніки, супроводжуючи розповідь демонструванням прийомів роботи.

7. Знайдіть і занотуйте у словник («Щоденник художніх знань і вражень») висловлювання видатних художників про мистецтво живопису.

Мистецтво чарівних візерунків

Будь-яка ужиткова річ у руках народного майстра чи майстрині стає мистецьким витвором.

Олесь Гончар

Погляньте довкола: повсюди нас оточують дивовижні зразки декоративної творчості — результати праці й таланту народних майстрів багатьох поколінь. Це й розмальований керамічний посуд, й оздоблений вишивкою одяг, і прикрашені різьбою дерев'яні меблі, і барвисті килими, вишукані ювелірні вироби, оригінальні, яскраво розписані народні іграшки. *Декоративний* означає — той, що прикрашає.

Декоративне мистецтво належить до візуальних мистецтв, воно спрямоване на естетичне освоєння людиною життєвого простору і складається з таких напрямів:

декоративно-ужиткове;

монументально-декоративне (архітектурний декор, вітражі, статуї та рельєфи на фасадах і в інтер'єрах);

театрально-декораційне (мистецтво оформлення сцени, створення декорацій, костюмів);

оформлювальне (прикрашання експозицій у музеях, вітрин магазинів та офісів, оформлення свят тощо).

Мистецтво створення або художнього оформлення виробів побутового характеру називають *декоративно-ужитковим*. У цьому виді художньої діяльності поєднано естетичні й практичні якості речей, що ними людина користується в повсякденному житті.

Зразки орнаментів

Найдавніший спосіб декоративного відтворення довкілля — *орнамент*, візерунок з певних ритмічно впорядкованих елементів (візуальних знаків) для оздоблення різноманітних предметів, будівель, творів.

!? Які різновиди орнаменту ви знаєте? Зазначте мотиви, застосовані в геометричному, рослинному, зооморфному та антропоморфному зразках орнаментів, що на ілюстрації. Поясніть роль стилізації в орнаменті.

Отже, краса творів ужиткового мистецтва досягається завдяки декоративності. *Ужитковість* означає практичну цінність речей. Та все ж декоративна складова домінує над утилітарними (вузькопрактичними) потребами.

Основне завдання декоративно-ужиткового мистецтва — прикрашати предметне довкілля людини, впливаючи в такий спосіб на її емоційний стан, виховувати естетичний смак, ідеали. Тому цей вид мистецтва, який характеризується відданістю традиціям, невіддільний від національної культури.

В Україні сформувалося багато напрямів народного декоративно-ужиткового мистецтва, яким притаманні як загальнонаціональні риси, так і етнорегіональна специфіка. Завдяки цьому сучасники пізнають звичаї того чи іншого краю, вивчають історію українського народу.

Предмети побуту з орнаментальними прикрасами

Зразки декоративно-ужиткового мистецтва

!? Пригадайте й назвіть різновиди декоративно-ужиткового мистецтва. Що ви виготовили або оформили власноруч?

Зазначте види декоративно-ужиткового мистецтва, поширені у вашому краї. Чи хотілося б вам опанувати якийсь із них у майбутньому? Розкажіть про це.

Поділ декоративно-ужиткового мистецтва на види та групи здійснюється:

- за матеріалом (дерево, камінь, скло, метал, шкіра, текстиль);
- за технологією виготовлення (різьблення, ткацтво, розпис, плетіння, вишивка, ковка, чеканка);
- за призначенням (меблі, посуд, прикраси, одяг, зброя, іграшки).

Кожний з видів включає ще й підвиди. Наприклад, підвидами художньої кераміки за якісними характеристиками матеріалів є фарфор, фаянс тощо.

З практики відомо, що один умілець, скажімо гончар, не може однаково майстерно виготовляти й прикрашати вишукані вази і побутовий посуд. Тому відбувається спеціалізація за родами художньої діяльності. Обробка металу істотно відрізняється від обробки шкіри, а тому й художні властивості металевих і шкіряних виробів неоднакові.

!? Поміркуйте, чи можна застосувати відомі вам жанри живопису щодо декоративно-ужиткового мистецтва.

Ф. Панко. Ваза «Жолуді»

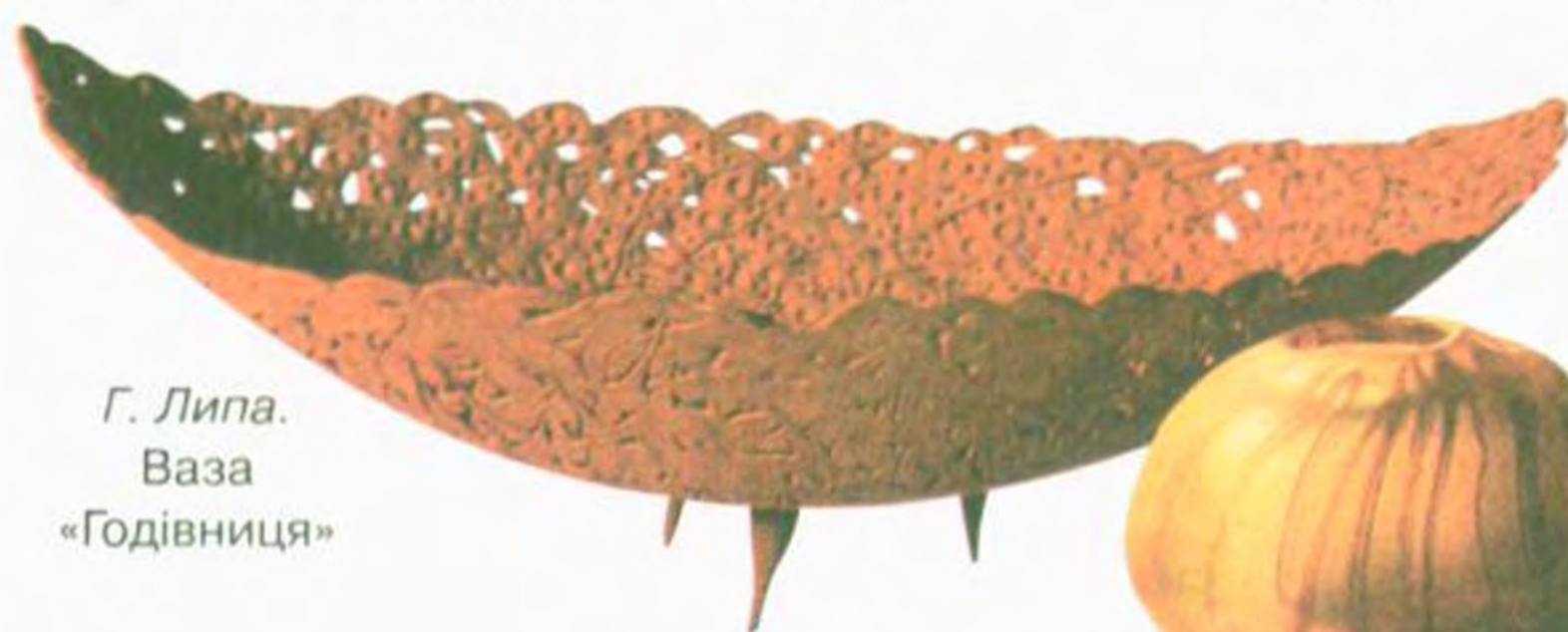
Амфора

Лекіф

Ваза. Севр

Г. Липа.
Ваза
«Годівниця»

І. Зарицький. Вази «Літо»

Якщо в образотворчих видах мистецтва розподіл на жанри ґрунтується на тематичному принципі (зображення природи — це пейзаж, а людини — портрет), то в декоративно-ужиткових видах він зумовлений конструктивними якостями виробів, їх функціональним призначенням. Скажімо, в обробці посуду з дерева є чимало типологічних груп: миски, ложки, тарілки, чаші тощо, якими здавна користувалися наші предки; в наш час вони збагатилися хлібницями й цукерницями та ін.

Про багатство типологічних груп і широкий діапазон їх застосування свідчить, зокрема, виробництво ваз. Їх виготовляють з різних матеріалів — кераміки, скла, металу, каменю. Призначення ваз як суто декоративне — для оздоблення інтер'єру та екстер'єру, так і культове, — для релігійних обрядів; за розмірами та формою вази бувають найрізноманітнішими залежно від призначення.

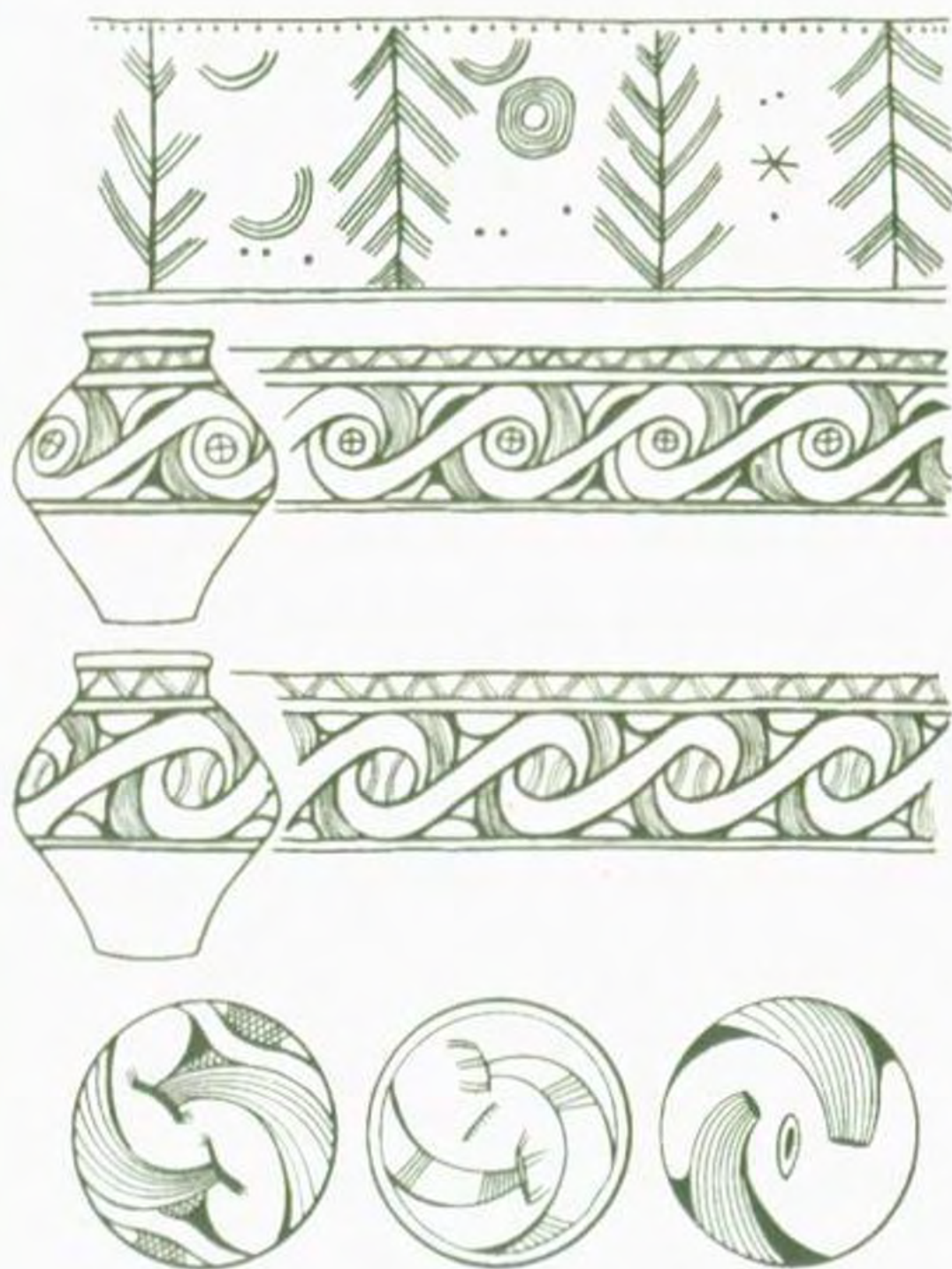
!? Поміркуйте, чи відрізнятимуться вази для гладіолусів і лісових конвалій. Для якої з цих ваз кращим матеріалом буде кераміка, а для якої — криштал? Які ще параметри потрібно врахувати?

Вазопис із давніх-давен є відгалуженням декоративного мистецтва. Насамперед слід згадати античні вази з розмаїтими формами. Грецькі розписи посуду тісно пов'язані з його призначенням: на ємкостях для

С. Нечипоренко.
Плахтова тканина

Орнаменти
Трипілля

вина зазвичай зображували бенкетні сцени, на поховальних *лекіфах* — сцени жалоби, переможцям Олімпійських ігор дарували *амфори* (глеки з двома ручками) із зображенням спортивних змагань.

Декоративно-ужиткове мистецтво українського народу виникло в сиву давнину. Вироби трипільської кераміки мідно-кам'яного віку (горщики, глечики, корчаги, миски) з їхніми неповторними орнаментальними композиціями, триколірними розписами з геометричних візерунків, спіралей, меандру, солярних знаків (символів сонця) вражають своєю довершеністю.

Традиції українського розпису, ткацтва, вишивання, плетіння, писанкарства та інших поширених видів народної творчості формувалися на тлі чарівної природи, а тому в них закодовано закони гармонії й мудрості наших предків, втілено одвічні людські цінності.

Розглянемо коротко основні види декоративно-ужиткового мистецтва.

Художнє ткацтво — ручне або машинне виготовлення тканин на ткацькому верстаті шляхом переплетення взаємно перпендикулярних текстильних ниток. Ткацьке виробництво включає підготовку сировини, прядіння ниток, виготовлення з них тканин і заключну обробку: вибілювання, фарбування, складання у сувої тощо. Відомі центри ткацтва в Україні: Кролевець на Сумщині, Дігтярі на Чернігівщині, Косів на Гуцульщині, Богуслав та Іванків на Київщині. Зокрема високого ґатунку доріжки, покривала, рушники, скатерті виготовляють з традиційним для українців плахтовим малюнком.

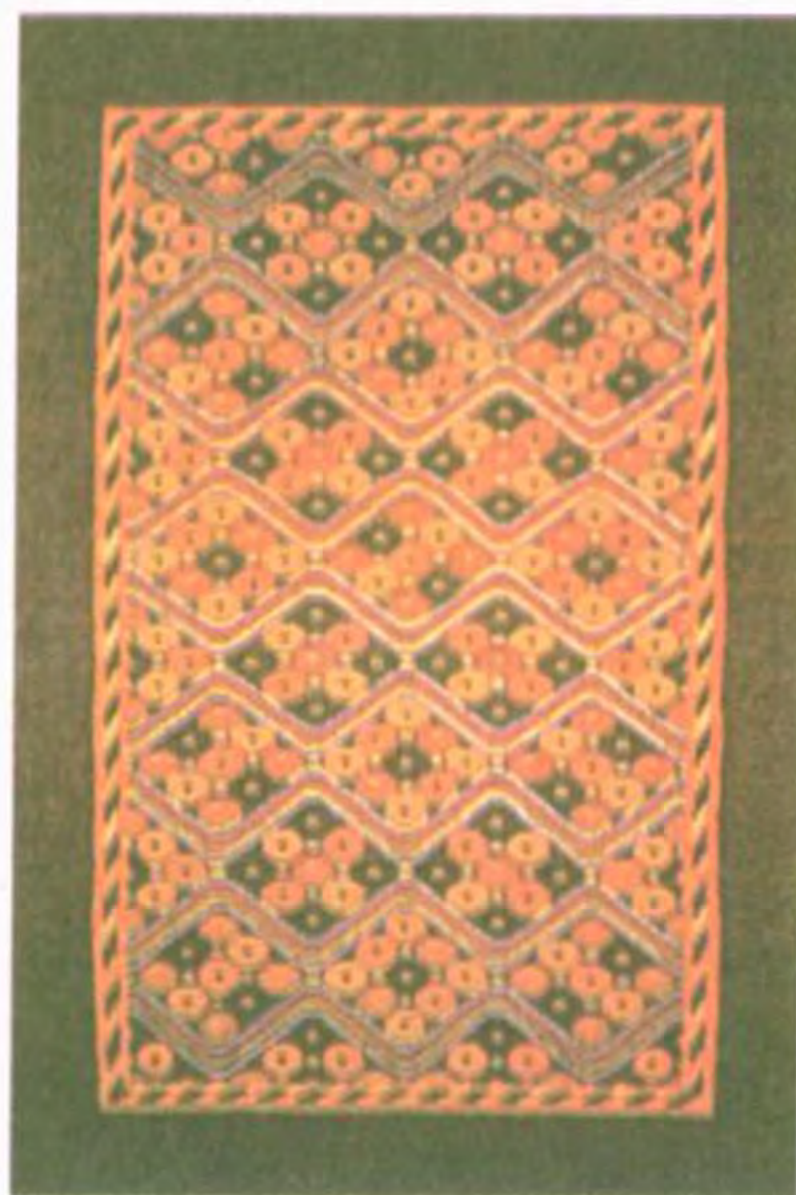
Зразки килимів

Зазначте за фотоілюстраціями особливості плахтового і килимових малюнків.

Килимарство — виробництво килимів і килимових виробів (гобеленів, доріжок, паласів) ручним або машинним способом на вертикальному чи горизонтальному верстаті. Основною сировиною є вовна, льон, бавовна, шовк, штучні волокна (лавсан, штапель, нейлон). Поряд з технологією виготовлення та обробки килима велике значення мають принципи його орнаментально-композиційного вирішення. Традиційно килимовий малюнок (зазвичай симетричний) складається з центральної частини й кайми. Найбільш відомі у світі східні килими (перські, азербайджанські, вірменські, туркменські, таджицькі). Осередками килимарства в Україні є Решетилівка на Полтавщині, Дігтярі на Чернігівщині, Косів і Коломия на Гуцульщині, Хотин на Буковині, Ганичі на Закарпатті. У західних областях України виготовляють так звані *смугасті килими* з напрочуд розмаїтою геометричною орнаментикою, а також пухнасті ліжники.

Н. Бабенко. Гобелен «Паморозь» О. та О. Кульчицькі. «Павичеві очі»

У килимах інших регіонів поширений багатобарвний рослинний орнамент (здебільшого стилізовані квіти).

Вибійка — виготовлення тканин із вибивним візерунком. Техніку нанесення кольорового узору на тканину, спосіб її декорування, за якого орнамент набивається на готову тканину, дослідники називають *народною графікою*.

Вишивання — орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі тощо, виконане ручними або машинними швами. Дивовижне багатство художньо-емоційних рішень української народної вишивки ґрунтується на поєднанні різних матеріалів: лляних, конопляних, вовняних, шовкових ниток або золотистих чи сріблястих ниток фабричного виготовлення, шнурів, коштовного каміння, бісеру; а також на техніках, орнаментах, композиціях, колориті, зумовлених певними етнічними особливостями. Мистецький хист українського народу на повну силу виявився у вишитих рушниках і вишиванках.

Художнє плетіння — виготовлення виробів з еластичних матеріалів (ниток, соломи, лози, очерету та інших рослин). Плетеним виробам — кошикам, брилям, меблям, скриням — притаманні легкість і зручність у користуванні, їх пружна форма, насичена своєрідною фактурою і ритмічною ажурних смужок, створює неповторний художньо-образний ефект.

Художня обробка дерева — виготовлення оригінальних виробів із дерева різноманітного призначення. З пам'яток давнього українського різьблення збереглися в основному предмети церковного вжитку (оклади ікон, хрести, іконостаси). Сучасні майстри виготовлять щедро орнаментований посуд, меблі, канцелярське приладдя, іграшки, сувеніри, а також сюжетно-тематичні твори (портрети, пейзажі, дерев'яну скульптуру). Фантазія надихала народних художників на декоративний розпис дерев'яних тарілок, кухонних дощок, а надто — скринь, які ставали

Зразки
вишивки українських рушників

Ж. Хойсянь.
Лотос. Вишивка хрестом

родинними реліквіями. У розпису народних майстрів переважають яскраві квіткові композиції.

!? Сформулюйте особливості «мови» вишивання за поданими зразками.

Для допитливих

Поняття «художня деревообробка» об'єднує значну кількість способів і технологій, які вдосконалюються відповідно до технічного прогресу. За техніками розрізняють бондарство, токарство; столярство, різьблення. Прикрашання способом різьблення може бути ажурним, рельєфним, скульптурним, тригранно-виїмчастим. Також застосовуються інкрустація, гравіювання, випалювання.

Добираючи матеріал для художніх виробів, майстри враховують його фізичні (твердість, гнучкість) і декоративні (колір, текстура, фактура) якості. Колір деревини залежить від породи, віку й умов росту дерева. Для кліматичних умов України характерна бліда деревина, а тропічні мають насичені кольори (жовтий, вишневий, коричневий). Фактура деревини буває матовою або блискучою, текстура —

Зразки художнього плетіння

Зразки різьблення дерев'яного посуду і скрині

М. Тимченко та І. Скицюк.
Скринька

В. Гуз. Баклага

М. Теліженко.
Чумацька мадонна

В. Корякін.

Декоративні вироби з дерева

характер малюнка волокон — майже непомітною (липа, вільха) або чітко вираженою (горіх, сосна).

Деревина звукопровідна, тому її використовують для виготовлення музичних інструментів. До резонансної деревини належить ялина і бук (віком понад 130 років).

Уславленим центром виробництва народної дерев'яної іграшки є Яворів на Гуцульщині.

Художня кераміка — мистецтво гончарного промислу, виготовлення виробів з глини (або сумішей), які випалюють у спеціальних печах за високої температури (900–2000 °C). Основними видами кераміки є *теракота* (вироби з неглазурованої кольорової глини), *майоліка* (вироби з кольорової глини, вкриті безбарвною поливою), *фарфор* (найдосконаліший

Трипільська кераміка

Мейсенський фарфор

Таріль. Поділля

А. Білик-Пошивайло.
Козак із дівчиною

Китайський фарфор

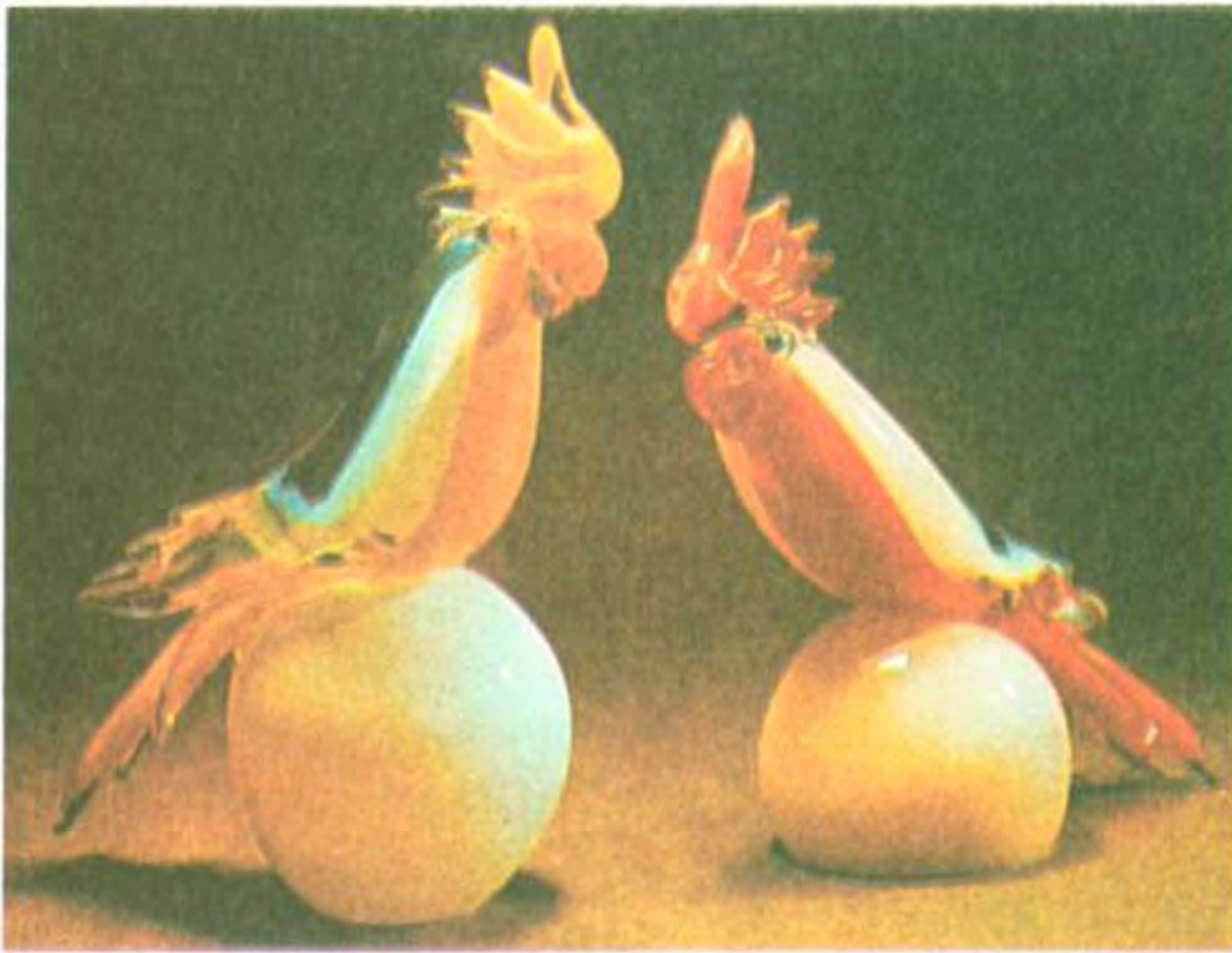
вид білої порцеляни), *фаянс* (тонка кераміка, вкрита прозорими поливами, зокрема й кольоровими). В Україні відомими центрами гончарства є Опішня на Полтавщині, Косів на Прикарпатті, Васильків на Київщині. Окрім посуду, народні умільці створюють образи тварин — коників, баранців, левів, напрочуд розмаїтих за формою та оздобленням, опоетизованих або кумедних.

Якими художніми засобами оперує «мова» кераміки? Наведіть приклади.

Художні вироби зі скла стали такими звичними предметами нашого повсякденного вжитку, що ми й не замислюємося над їх художніми якостями. У розплаві скло пластичне і добре піддається різним способам обробки — видуванню, пресуванню, ліпленню, витягуванню. Під час виготовлення виробів зі скла можна поєднувати різні кольори, досягаючи несподіваних декоративних ефектів. Прозорість скла і яскравий полиск — додаткові нюанси виразності. Охолоджене скло легко гранувати, гравіювати. За технологічними особливостями художнє скло поділяють на такі

А. Балабін. Папуги

А. Бокотей. Машина

підвиди: гутне (вироби, виготовлені майстром-склодувом біля печі (гути) видуванням), накладне (карбування рельєфного декору на зовнішній поверхні виробу), візерункове, кришталь, скло з оптичними ефектами. У царині художнього скла українськими майстрами вписано нову сторінку, що долає вузькі межі звичної ужитковості й сповнена оригінальними ідеями й асоціаціями.

!? Які вироби зі скла, що на фотоілюстраціях, можна назвати «станковими скляними скульптурами»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Художнім металом називають декоративні твори, виготовлені вручну з чистих металів та сплавів. Засобами виразності тут є характерний яскравий полиск полірованої поверхні металу, його природна різнобарвність. Більшість металів унаслідок нагрівання набувають пластичності, тому добре піддаються механічній обробці. Тож із них можна кувати різноманітні конструктивні речі, відливати масивну і легку ажурну форму, карбувати рельєфні зображення. Розрізняють такі техніки: кування, литво, гравіювання, карбування, філігрань (*скань*). Художні прикраси з коштовних металів належать до золотарства.

Художня обробка шкіри полягає у виготовленні та оздобленні виробів зі шкіри тварин. Ремесло було відоме ще за часів Київської Русі (кольорове сап'янове взуття, хутряний одяг, обкладинки книг). До способів художнього оздоблення належать тиснення, ажурне вирізування, аплікація, плетення кольоровими ремінцями, оздоблення металевими прикрасами, вишивання (зокрема хутряних виробів у кожухарстві).

До декоративно-ужиткового мистецтва належить також **витинання**. Ви неодноразово виготовляли витинанки на уроках образотворчого мистецтва та трудового навчання.

!? Що спільного в художньої обробки шкіри й витинання, вишивання? Спробуйте з'ясувати «мовні» особливості цих видів декоративного мистецтва.

З історії шедевра

У Музеї історичних коштовностей України (заснований у 1968 р.) експонуються вироби з дорогоцінних металів, що складають унікальний літопис української культури. Найбільшою є колекція так званого «скіфського золота». Серед експонатів також наявні зброя і металеві прикраси, інкрустовані коштовностями.

Перлиною музейної колекції вважається золота *пектораль* (середина IV ст. до н.д.) з кургану Товста Могила, що на Дніпропетровщині. Прикметною рисою цієї дивовижної нагрудної скіфської прикраси у формі місячного серпа є гармонійне поєднання реалістичних зображень і стилізації. Нижній ярус пекторалі виконаний у сюжетно-орнаментальному характері, тут зображено напружену боротьбу тварин — реальних (собаки, коні, олені) та фантастичних (грифони). На верхньому ярусі панують мир і спокій, скіфи зайняті буденними справами. Середній орнаментальний ярус ніби з'єднує два протилежних світи: вищий — олюднений, гармонійний і нижчий — тваринний, дикий світ.

Скіфська золота
пектораль
з фрагментами
верхнього
ярусу

Вироби з металу

Писанкарство — розпис мініатюрним орнаментом пташиних яєць (найчастіше курячих). Походження писанки — символу сонця — сягає сивої давнини, дохристиянської традиції зустрічати весну. Писанкарство характерне для багатьох країн Європи, а також давніх народів Африки й Азії. Розписування яєць як вид декоративно-прикладного мистецтва набув поширення й у слов'ян. В Україні писанка стала важливим елементом святкових обрядів, ігор.

До різновидів писанки належать: *крашанка* (фарбування в один колір), *крапанка* (накапування на пофарбоване яйце гарячого воску), *дряпанка* (продряпування малюнка гострим предметом), *мальованка* (розпис фарбами за допомогою пензля). У розпису застосовуються рослинний (гілочки, квіти, листочки, вазони) і геометричний (зірка, ромб, трикутник, хрест) орнаменти, тваринні мотиви (коник, олень, метелик, голуб, півень, павич), а в релігійно-обрядових виробках — християнські символи. Кожний регіон розвиває свої неповторні традиції щодо кольорової гами й орнаментики писанок.

!? Що ви знаєте про символіку кольорів і знаків на писанках? У відповіді використовуйте фотоілюстрацію.

Із часів палеоліту людина навчилася виготовляти найпростіший одяг зі звірячих шкур, а пізніше — з лляних, конопляних і вовняних доморобних тканин. Одяг постійно змінюється: виникають нові елементи, деякі застарілі деталі, навпаки, зникають. Одяг характеризує соціальне становище людини. Здавна вбрання заможних людей шили з дорогих матеріалів, прикрашали вишивкою, коштовним камінням, оздоблювали хутром.

В одязі поєднуються різні види мистецтва: вишивка, аплікація, витинання тощо. Важливими художніми засобами одягу є фактура, колір,

Зразки обробки шкіри

орнамент. У його створенні використовують принципи симетрії й асиметрії, нюансу або контрасту, ритму, а також масштабність і динамічність поєднання всіх деталей у цілісну композицію.

Предмети одягу поділяють на чоловічі, жіночі, дитячі; за призначенням розрізняють плечовий, поясний (натільний і верхній) одяг, головні убори, взуття, а також буденний, святковий і обрядовий одяг; за порами року — ще й літній, весняно-осінній і зимовий. Окремими компонентами одягу є сорочки, штани, капелюхи, пояси, свити тощо.

Писанки етнорегіонів України

М. Руденко. Витинанки

Костюми народів світу: а — єгипетський, б — асирійський, в — давньогрецький, г — давньоримський, г' — європейський XVI ст.

Поєднання і художнє узгодження між собою в єдиному стилі різних предметів одягу і тих елементів, що його доповнюють, називають *костюмом*. Цей синтетичний вид декоративно-ужиткового мистецтва включає мистецтво крою, ткацтва, аплікації, плетіння, обробки шкіри й металу, а до того — перукарство і грим, усілякі важливі аксесуари й навіть відповідну манеру носіння (поставу, жести). Стійкі національні традиції, які часто сягають глибокої давнини, зберігає народний одяг (передусім селянський). Він відбиває життєвий досвід людей, їхні художні смаки й естетичні погляди, несе інформацію про культуру певної історичної доби.

Український костюм як компонент матеріальної культури тісно пов'язаний з історією народу. Основні типи буденного одягу збереглися з часів Київської Русі, зазнаючи впродовж віків певних змін. Це білі натільні сорочки з домотканого полотна, теплі кожухи з овчини, постолі й чоботи. Жіночий одяг прикрашали персні, намисто з бісеру й коралів, застібки, браслети, сережки; чоловічий — сумки, пояси. Протягом століть костюм удосконалювався, засвоюючи кращі традиції, пристосовуючись до мінливих умов життя. У чоловіків з'явилися широкі шаровари, кептарі, шапки; у жінок — сорочки із суцільними рукавами, плахти, запаски. У костюмі переважав світлий колорит основного полотняного одягу, а також верхнього, вовняного або хутряного. Кольори вишивок не були надто строкатими.

а

б

в

Зразки українського костюма: а — Київщини, б — Закарпаття, в — Львівщини

Вшановувалися різноманітні головні убори: у жінок — головною стала хустка (вовняна чи шовкова, вишита, з китицями); у чоловіків — хутрянні шапки, широкі брилі, капелюхи. Загалом український народний костюм представлений широким діапазоном етнічних варіантів.

Декоративно-ужиткове мистецтво України, як і в інших країнах світу, є виявом національного способу життя, виразником ідеалів народу. Звернення до цих життєдайних джерел культури веде до усвідомлення духовних традицій, сприяє вихованню естетичного ставлення до дійсності.

Бáтик — техніка ручного розпису художніх виробів, переважно на тканинах з натурального шовку, бавовни, капрону, віскози.

Лекі́ф (грец. — флакон) — глечик для олії на низькій ніжці з вузькою шийкою і маленькою вертикальною ручкою.

Ма́йо́ліка (італ. *majolica* — стара назва о. Мальорка (Майорка) в Середземному морі) — керамічні вироби.

Меáндр (від назви звивистої річки в малій Азії) — поширений тип геометричного орнаменту у вигляді ламаної під прямим кутом безперервної лінії.

Скань (від давньорус. *скати* — тягнути, витягувати) — один зі способів філіграні, що полягає в напаяванні на металеву основу тонких кручених або з насічкою ниток зі срібла або золота.

ВИДИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

За матеріалом:
художня обробка
дерева, каменю,
кістки, рогу,
шкіри, емалі,
глини (кераміка),
металу, скла,
бісеру

За технологією: художнє
плетіння, ткацтво, килимарство,
вишивання, розпис, батик,
писанкарство, вибійка,
випалювання, гравіювання,
різьблення, карбування, художнє
литво, скань, витинання,
мереживо

**За
призначенням:**
меблі, посуд,
хатні прикраси,
одяг, ювелірні
вироби,
іграшки

1. Схарактеризуйте особливості одного з видів декоративно-ужиткового мистецтва (за вибором).

2. Які слова зайві у наведених рядах? Свою відповідь аргументуйте.

Фарфор, фаянс, кераміка, майоліка;

Різьбярство, столярство, писанкарство, токарство, бондарство.

3. За якими ознаками здійснюється поділ декоративно-ужиткового мистецтва на види й групи? Наведіть приклади.

4. Розкрийте особливості українського народного костюма, порівняйте регіональні відмінності.

5. Створіть зразок народної іграшки (ляльки) з костюмами й прикрасами або виконайте ескіз декоративної композиції — панно для шкільного інтер'єру (за вибором).

6. Колективний міні-проект. Складіть карту-схему «Національні костюми народів світу».

7. Ознайомтеся з додатковою літературою. Занотуйте найцікавіше з прочитаного до «Щоденника мистецьких знань і вражень» (або словника).

Антонович Є. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. Антонович [та ін.]. — Львів, 1992.

Антонович Є. Художні техніки у школі / Є. Антонович [та ін.]. — К., 1996.

Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України XX століття / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. — К., 2005.

Кириченко М. Український народний декоративний розпис / М. Кириченко. — К., 2006.

Художня фотографія

Цінність фотоапарата не тільки в тому, що він може робити з фотографа митця, а й у тому, що він стимулює його вдивлятися у світ.

Брук Андерсон

Фотомистецтво полягає у створенні художньої фотографії, що, з одного боку, свідчить про його приналежність до пластичних мистецтв, з іншого — до так званих «технічних». У часи зародження фотографії побутувала думка, що мистецтвом може бути лише рукотворний твір. Зображення дійсності, отримане за допомогою технічних методів, не могло навіть претендувати на подібний статус. І хоча вже перші фотографи, які тяжіли до художності зображення, виявляли неабияку композиційну винахідливість у відображенні реальності, фотографію тривалий час не включали до кола мистецтв.

Цікаво, що всі сучасні види «технічних мистецтв», а це, крім фотографії, кіно і телебачення, зазнали подібної еволюції: від початку існування їх вважали всього лишень кумедними розвагами, згодом — технічними засобами передавання інформації, і, зрештою, тільки у процесі творення новітньої художньої мови відбувся перехід на мистецький рівень.

Художня фотографія відрізняється від інших творів фотомистецтва тим, що не прагне об'єктивно відтворювати дійсність, а фіксує сцени, спеціально обрані або організовані для фотографування, з метою втілення художнього задуму. Мистецька фотографія може бути досить віддаленою від натури або ж, навпаки, — передавати її з документальною точністю.

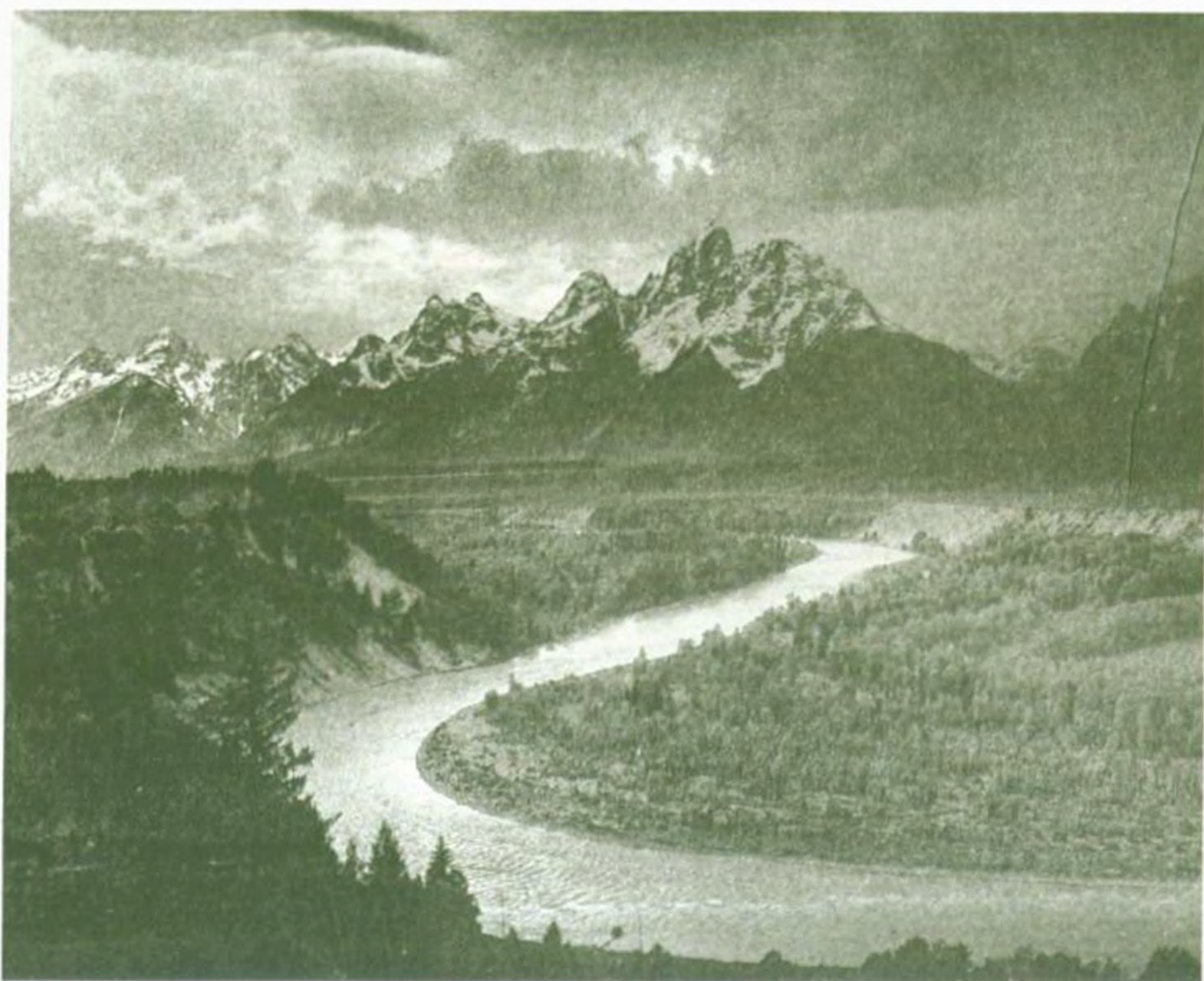
Навколо фотографії постійно точилися суперечки: чи можна порівнювати фотографію з живописом, виходячи з художньої цінності? Чи не є фотографія видозміною живопису, який поступово відмирає? Чи не замінює техніка майстерності художника? Та насправді ці два художніх явища не протиставлені одне одному, а взаємодіють між собою.

Музей фотомистецтва в Антверпені. Бельгія

Початок вулиці. Фотографія

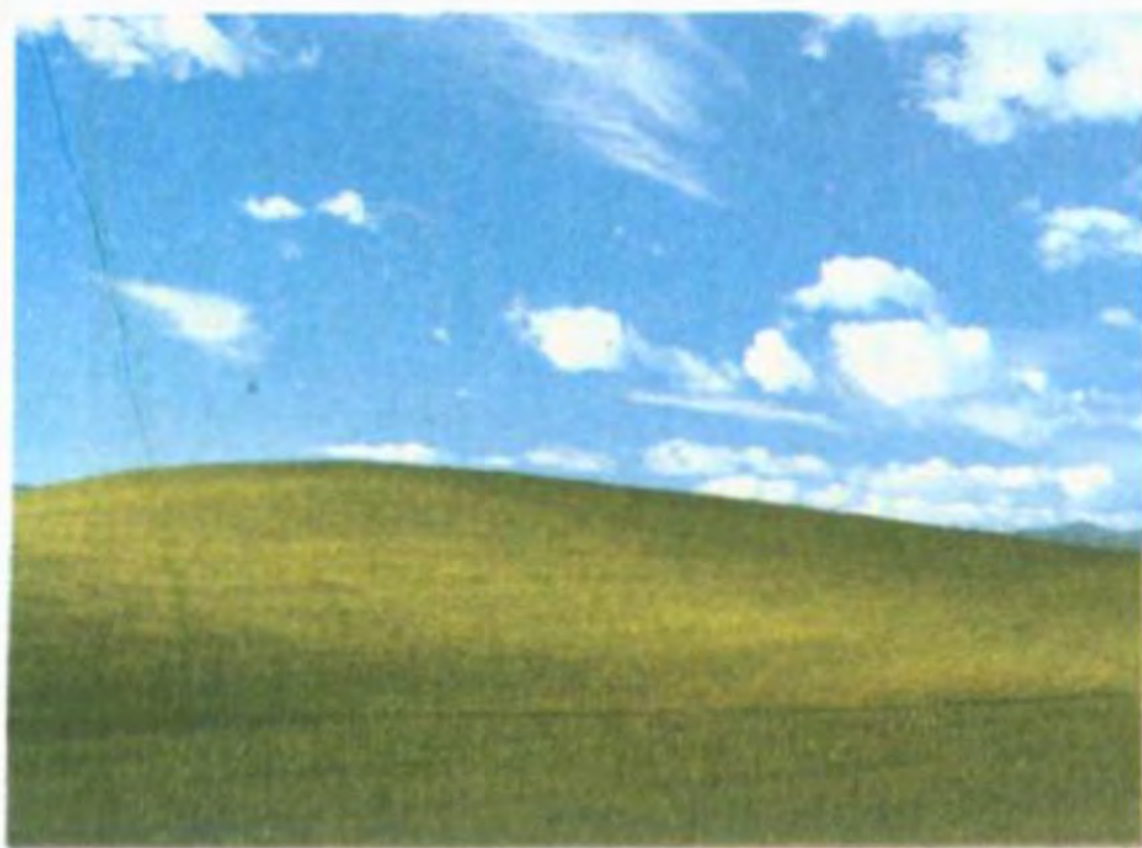
А. Адамс. Пейзаж

!? Поміркуйте, які досягнення живописців «успадкувала» фотографія. Чи сприяло винайдення фотографії розвитку живопису? Яким чином?

Щоб ідентифікувати будь-який вид мистецтва, потрібно передусім з'ясувати сутність його мови. Аналіз історії візуальної мови фотографії дає підстави для виокремлення кількох періодів її розвитку. Спочатку фотографи віддавали перевагу монументальним нерухомим об'єктам (горам, будинкам). Створюючи портрети, вони примушували моделі застигати в одній позі, через це зображувані люди на старих знімках напружені й неприродно зосереджені. Наступний період пов'язаний з появою нової технології, яка розширила можливості відображення об'єктів дійсності. Майстри воліли зробити об'єктом зйомки весь навколишній світ. Мандрівні фотографи досліджували глибини суспільного життя багатьох країн, створювали психологічні портрети своїх сучасників з різних соціальних прошарків в узагальнених образах.

Для допитливих

Винахідниками фотографії є французи Жозеф Нісефор Ньєпс і Луї Дагер та англієць Фокс Тальбот. У 1839 р. Дагер доповів Паризькій академії про винайдений ним спосіб фотографування (дагеротипія), а через два роки отримав патент за власний спосіб (калотипія) Тальбот. Різниця між способами полягала в тому, що в першому випадку спочатку отримували позитив, а в другому — негатив. Але в ре-

Ч. О'Рір. Безтурботність

зультаті завжди одержували чорно-білий знімок. Кольорова фотографія виникла в кінці XIX ст.

Фотомитець здатний виразити власне ставлення до зображуваного на знімку за допомогою таких засобів, як ракурс зйомки, розподіл світла, світлотінь, передати своєрідність і неповторність природи завдяки правильному вибору миті зйомки тощо. Техніка фотознімання полегшує і спрощує пошук бажаного відображення дійсності.

Технічні засоби фотографії звели до мінімуму витрати людських зусиль для отримання достовірного зображення: нині будь-хто за бажанням може фіксувати обраний об'єкт.

Фотомистецтву притаманна значна різноманітність технічних засобів, рівнів умовності зображуваних образів. Специфіка мистецької фотографії полягає в документальності, достовірності зображення, можливості увічнити плинність. Особливість художнього образу у фотомистецтві зумовлена естетичним ставленням до зображуваного та водночас його документальною достовірністю. Тобто *фотообраз* поєднує в собі художню виразність з правдивістю, коли в застиглому зображенні втілюється одночасно мить дійсності й авторська позиція майстра. Фотографія здатна змусити глядача

Е. Вестон. Мушля

Чернівці. Фотографія

Ю. Карш. О. Хепборт

Фото в жанрі репортажу

сприймати звичний життєвий матеріал по-іншому. Саме ставлення фотографа до об'єкта, явища, події, що знімається, визначає кінцевий результат і ефект знімка.

Фотографія включає в себе художній портрет сучасника, миттєве фото (документ), фоторепортаж. Найпопулярніші жанри фотомистецтва — *портретний і репортажний*. Усім їм притаманний *документалізм* — властивість, яка вперше проникла в художню культуру з появою фотографії.

Зрозуміло, що далеко не кожний суто інформаційний знімок виконується на високому мистецькому рівні, та водночас в окремому високохудожньому фототворі не слід бачити тільки відеоінформацію і фотодокумент. Документалізм, правдивість, реальність — головні властивості фотографії, у них полягає причина глобального впливу фотомистецтва на сучасну культуру. Інші якості фотографії та їх значення для культури загалом викристалізуються під час її порівняння з іншими видами мистецтва.

Деякі аспекти фотографії як виду візуального мистецтва виявляються у виборі кольору, художнього стилю, жанру, специфічних прийомів обробки фотоматеріалів, особистісного ставлення фотографа до створюваного ним образу.

Колір — один із найважливіших компонентів сучасного фотомистецтва, потреба в кольоровому зображенні виникла завдяки бажанню наблизити його до реального вигляду предметів. Колір робить фотообраз достовірнішим.

Чи може фотографія мати свій художній стиль? Натуралістично відзнятий кадр буде ретельно демонструвати всі дрібниці й деталі, що потрапили у простір об'єктива. Якщо ж подібний знімок зробити під кутом авторського художнього бачення, з'явиться зовсім інша робота. Характер і сила авторського відхилення від «дзеркальної» фотографії саме й визначають стиль такого твору. Він може бути індивідуальним чи відповідати певній художній школі.

Напрями у фотографії по-різному визначають залежність від національної культурної традиції. Наприклад, *репортажна* чи *етнографічно-репортажна фотографія* безпосередньо пов'язана з культурним життям народу, з його духовністю в її повсякденних проявах. Інші напрями —

Ю. Химич. Лавра

Лавра. Фотографія

художньо-конструктивний чи *декоративний* — відтворюють національний зміст в узагальнених художніх формах.

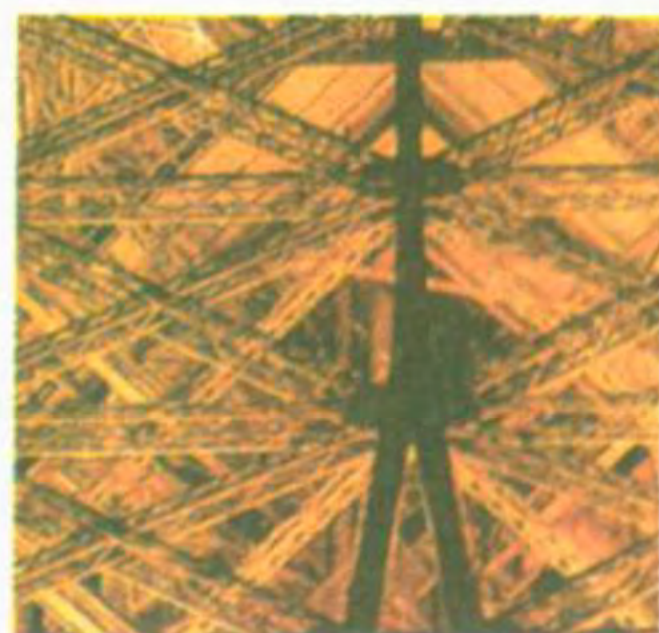
Фотокомпозиція передбачає гармонійне розташування об'єктів, що знімаються; при цьому основний об'єкт, елементи переднього плану і тла розташовуються відповідно до вимог візуальної гармонії. Фотографічна композиція уособлює єдність відображення реальної дійсності й внутрішнього ставлення до неї автора, його уяви, естетичного та етичного осмислення навколишнього світу.

Поміркуйте про роль фотографа у фотомистецтві. Порівняйте його з художником-живописцем на прикладі поданих зображень.

Фотограф прагне втілити особливе особистісне «бачення», що дає можливість відрізнити гідне уваги від випадкового. Не кожен знімок стає художнім твором. Так само, як художник щоденно працює над ескізами, фотохудожник постійно тренує своє око, перебуває в пошуку засобів вираження власного бачення світу, що дає йому можливість відшліфувати техніку виконання. Фотомайстер повинен бути наділений багатьма якостями: він має бути психологом, щоб досягнути характер портретованого, вловити мить його найвищого саморозкриття, самовираження — у позі, міміці, виразі обличчя; повинен володіти хистом визначати тло і ракурс знімка, щоб найповніше розкрити внутрішній світ моделі та своє ставлення до портретованого. Створюючи художній образ, фотограф виступає і як дослідник. Послідовно працюючи над темою, циклом творів, майстер фіксує події, документальне засвідчення яких згодом може становити історичну цінність, досліджує їх у часі й просторі.

Ейфелева вежа. Фотографії в різних ракурсах

У сучасній фотографії розрізняють такі напрями: етнографічно-соціологічний, репортажний, плакатно-реklamний, художньо-конструктивний, декоративний, символічний, імпресіоністичний. Вони не виключають один одного, і часто фотохудожник працює одразу в кількох напрямках.

Замість «тематичних» жанрів, на які традиційно поділяють образотворче мистецтво, у сучасній візуальній культурі жанровий поділ здійснюється за принципом суто технічної репрезентації твору: живопис, фотографія, інсталяція, відео тощо.

Усі напрями й жанри художньої фотографії складають цілісну специфіку цього виду мистецтва, і тільки розуміння їхніх художніх можливостей створює цілісне уявлення про фотографію як вид мистецтва.

Фото-арт — вид художньої творчості, де фотографія стає частиною *інвайронменту* або пам'ятки про певну художню акцію, яку неможливо безпосередньо показати публіці.

У Нью-Йорку засновано Міжнародний центр фотографії (1966 р.); у бельгійському Антверпені є музей фотомистецтва; французький Арль щорічно стає місцем проведення літнього фестивалю фотографії.

Інвайронмент — різновид візуального мистецтва, що передбачає естетизацію предметного чи пейзажного середовища, окремих просторів.

Фотомистецтво — створення за допомогою хіміко-технічних засобів зорового образу документального значення, художньо виразного і достовірного, що фіксує в застиглому зображенні мить дійсності.

ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА

АРХІТЕКТУРА

СКУЛЬПТУРА

ГРАФІКА

ЖИВОПИС

ДЕКОРАТИВНО-
УЖИТКОВЕ
МИСТЕЦТВО

ХУДОЖНЯ
ФОТОГРАФІЯ

1. Які жанри художньої фотографії найпоширеніші?
2. Назвіть основні риси, притаманні фотомистецтву.
3. Поясніть значення документальності у мистецтві фотографії.
4. Порівняйте міські краєвиди на картині італійського художника Каналетто (с. 60) та фотографії Чернівців (с. 83). Зробіть висновок про спільне й відмінне у фотомистецтві й живопису.
5. Проаналізуйте фотографії Ейфелевої вежі й визначте, які художні засоби застосовують фотомайстри (зверніть увагу на композицію, ракурс, кольорове вирішення). Яка з фотографій, на вашу думку, є найбільш вдалою в художньому сенсі? Поясніть чому.

6. Підготуйте (колективно) виставку художньої фотографії. Орієнтовні теми: «Літопис шкільного життя», «Портретна галерея сучасника», «Краса довкілля».

7. Доберіть з українських журналів фотографії, які вас найбільше вразили, визначте напрям і схарактеризуйте стиль. Які цікаві художні знахідки застосували фотографи? Ознайомтеся з додатковою інформацією до теми та фотоматеріалами на сайті www.rapisphoto.fr

8. Складіть кросворд «Візуальні мистецтва» з опорою на подану схему і матеріал підручника.

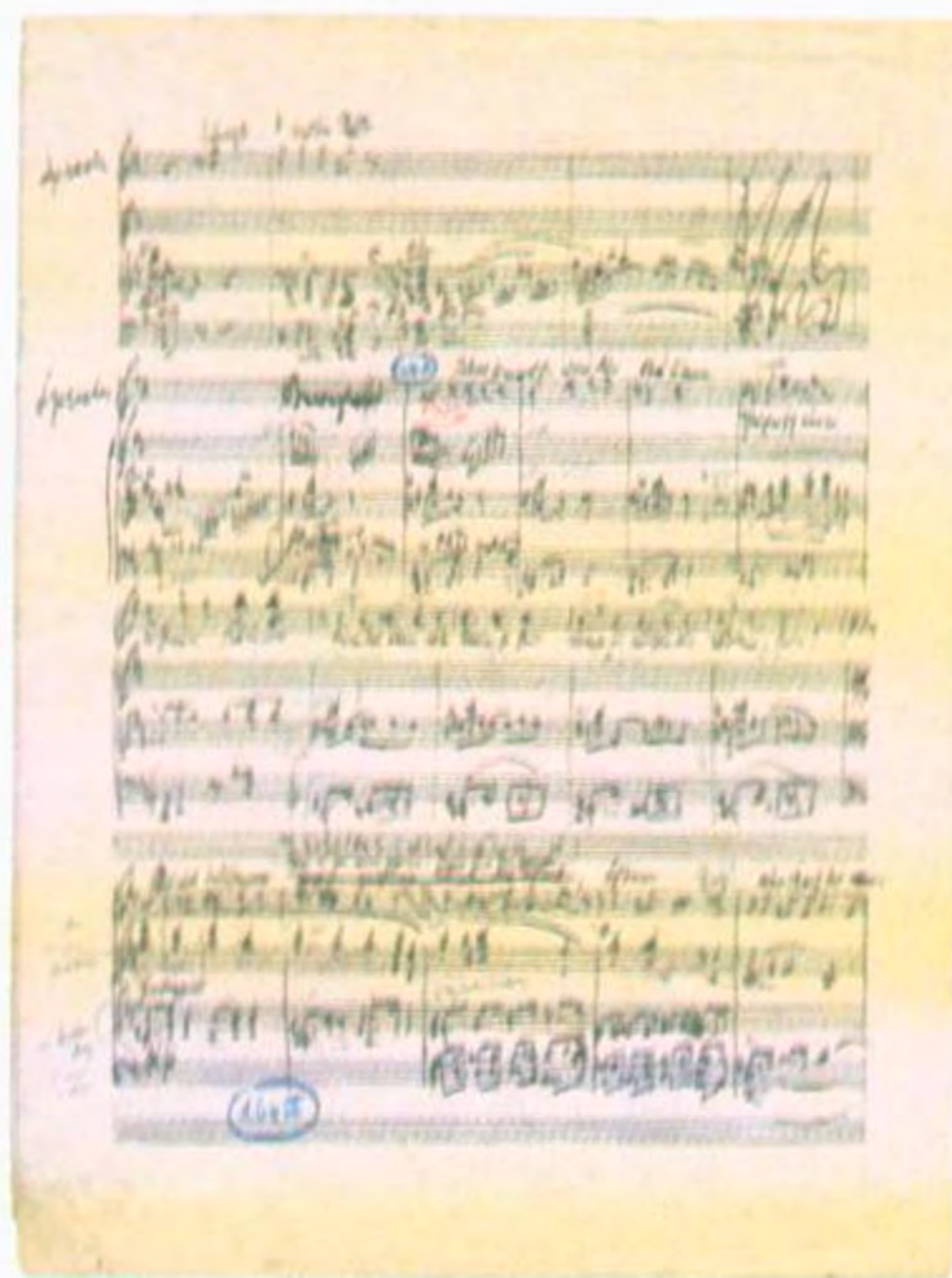
ЖАНРОВА ПАЛІТРА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Якби все можна було виразити словами,
музики не було б на світі.

Валентин Серов

Роль музики в житті суспільства надзвичайно важлива. Як і будь-яке мистецтво, вона може з великою силою виражати те, чим живуть люди: горе і радість, заповітні сподівання, мрії про щастя. Та порівняно з іншими видами мистецтва таке вираження почуттів і думок є чи не найсуб'єктивнішим, адже інтонаційно-образний зміст музичних творів досить абстрактний. Музика — мистецтво динамічне, процесуальне, а за сприйняттям — слухове (аудіальне).

Специфічним є й «матеріал» музики, який визначає її художню мову. Якщо у малярстві це — кольори, в літературі — слова, у хореографії — рухи, то в музиці — це художньо організовані звуки.

Старовинний і сучасний нотописи

Симфонічний оркестр

!? Назвіть основні властивості музичного звуку.

Звуковий матеріал надзвичайно нестійкий, звук неможливо зупинити, як неможливо зупинити мить. І лише механічний запис здатний зафіксувати «живу» музику, надати можливість для повернення до почутого, подібно до того як книга дає змогу повернутися до прочитаного слова. Тут відсутнє зорове сприймання, властиве візуальним мистецтвам. Звук лишається тільки в пам'яті.

Музика проходить складний шлях від її творця до слухача: крім того що її створюють і записують спеціальними знаками, музику необхідно ще виконати. Отже, музиці притаманні два етапи творчості: «первинний» — композиторський і «вторинний» — виконавський. Мистецтво виконання втілює творчу інтерпретацію виконавцем авторського тексту.

Музика за походженням невіддільна від інших видів мистецтв, насамперед поезії, танцю. Становлення музики як самостійного виду мистецтва відбувалося поступово.

!? Пригадайте, як виникли перші музичні інструменти — ударні, духові, струнні. Обґрунтуйте свою версію виникнення музики.

За доби Середньовіччя музика як професійне мистецтво розвивалася у царині релігійної культури.

У період Відродження сформувалися сучасні принципи нотного запису, виникли мистецтво виконання й система професійної музичної освіти.

Доба Просвітництва збагатила музичну культуру творчістю таких титанів, як Й. С. Бах, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен. Класиками вітчизняної культури стали М. Березовський, Д. Бортнянський та А. Ведель, які заклали підвалини високопрофесійної хорової культури в Україні.

Для митців-романтиків музика стає пріоритетним видом творчості, адже вона має всі засоби для глибокого вираження внутрішнього світу, почуттів і думок людини. У ХІХ ст. відбулося становлення національних музичних шкіл у багатьох європейських країнах, яскравими представниками яких стали Ф. Шуберт в Австрії, Ф. Шопен — у Польщі, Р. Шуман, Й. Брамс, Р. Вагнер — у Німеччині, Дж. Россіні та Дж. Верді — в Італії, М. Глінка та композитори-«кучкісти» — в Росії, Е. Гріг — у Норвегії, М. Лисенко — в Україні.

У ХХ ст. у свідомості творців музики відбулася своєрідна революція, утвердилися нові принципи музичного мислення. Засоби, що відрізняються підвищеною експресивністю, гостротою та різкістю звучання, запанували у творчості багатьох відомих митців: А. Шенберга, А. Онеггера, І. Стравінського, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, Б. Лятошинського.

!? Які ви знаєте музичні жанри? Наведіть приклади музичних творів різних жанрів, прослуханих вами.

Протягом тривалого розвитку в музичному мистецтві сформувалася своєрідна система жанрів, які по-різному розкривали сенс людського життя. Музичний жанр — багатозначне поняття, що класифікує музику з огляду на її походження, умови виконання, особливості сприймання тощо. Звідси виводяться ознаки, за якими розрізняють музичні жанри. Так, за способом виконання це *вокальні* та *інструментальні*, *сольні* та *ансамблеві*, *оркестрові* й *хорові* музичні жанри. За місцем та умовами виконання: *камерна музика* (зародилася у домашніх салонах), *симфонічна* (лунає у великих залах). Також музика різниться за призначенням.

!? Порівняйте призначення військового маршу, календарно-обрядової пісні й сучасної танцювальної музики.

За авторством музику поділяють на народну і професійну. У свою чергу, розмаїття жанрів професійної (академічної) музики створює можливості для поділу на різні малі й великі групи, наприклад вокальну, інструментальну й музично-театральну.

ВОКАЛЬНА МУЗИКА

Вокальне мистецтво (спів) — найдавніший спосіб виконання музики, за якого її художній зміст передається голосом. Воно тісно пов'язане зі словом, інтонацією, що надає звучанню емоційної виразності. Виконання може бути сольним, ансамблевим (дуєт, тріо, квартет, квінтет тощо), хоровим, а також із супроводом або без нього.

Н. Матвієнко

А. Солов'яненко

Ш. Азнавур

Поєднання ліричної поезії з музикою — царица античних муз Ерато й Евтерпи. До жанрів камерної вокальної музики належать пісня, романс, арія, серенада, балада тощо, а вокально-хорової — кантата, ораторія та ін.

Спів поділяється на *народний, академічний та естрадний*.

Народний спів спирається на народнопісенні виконавські традиції певних географічних та етнографічних регіонів, які передаються від покоління до покоління.

Академічний спів характеризується широкими можливостями. Зокрема, йому притаманна кантилена (наспівне виконання, коли звук ллється протяжно) або декламація (виконання, подібне до інтонацій мовлення); при цьому співак збагачує виконання віртуозними прикрасами, пасажами тощо.

!? Які ви знаєте тембри співочого голосу?

Залежно від тембру та діапазону голосу виокремлюють такі основні групи вокалістів: жіночі — сопрано й альт; чоловічі — тенор, баритон, бас. Кожен із цих п'яти голосів має свої відтінки й особливості. Голосові дані вокаліста (передусім сила й тембр голосу) визначають його спеціалізацію: оперний, камерний або хоровий співак.

Сучасні естрадні виконавці спираються переважно на побутову манеру співу, використовують мікрофон, інколи технічними засобами компенсують акустично збіднені вокальні можливості. Важливе значення для успішної кар'єри естрадного співака мають немюзичні властивості, зокрема зовнішність, акторські здібності.

Найрозповсюдженішим вокальним жанром є *пісня*.

!? Спробуйте визначити істотні ознаки та властивості пісні як вокального жанру.

Назвіть жанри народної пісні.

З історії жанру пісні

Античним поетам ми завдячуємо кількома різновидами пісні: елегія, гімн, культова й застільна пісня, пісня про кохання. Творцями середньовічної пісні — канцони, альби, рондо, серенади, балади — були мандрівні співаки (трувери, трубадури, мінезингери). У часи Просвітництва всередині пісенних жанрів поступово кристалізується *пісня-романс* з інструментальним супроводом. Також пісенні жанри активно використовуються в опері.

У США розвиток сучасної пісні пов'язаний із мистецтвом джазу. На теренах Європи набувають популярності співаки, які самі створюють мелодії та слова своїх пісень — шансоньє, барди.

Сучасну популярну музику неможливо уявити без цього найпоширенішого музичного жанру. У 2004 р. журнал «Rolling Stone» оприлюднив список, де зазначено 500 найкращих пісень усіх часів, укладений на основі опитування 172 відомих музикантів і музичних критиків. Критерієм відбору обрали світове визнання, а не якість пісень. Тому список викликав чисельні суперечки. Найстаріша пісня (1948 р.) — «Rollin' Stone» Мадді Вотерса посідає 459 позицію. У рейтингу найбільше пісень гурту The Beatles (23), одна з них у першій десятці; 14 пісень The Rolling Stones, 12 пісень Боба Ділана (його пісня «Like a Rolling Stone» очолює список); 11 пісень Елвіса Преслі, по 7 пісень групи The Beach Boys і Джиммі Гендрікса.

Гурт
The Rolling
Stones

Е. Преслі

Співають
The Beatles

М. Вербицький

М. Лисенко

О. Білаш

Пісня — музично-поетичний твір, призначений для співу. Ознаками цього жанру є строфічна будова, розмежування заспіву й приспіву (рефрен), виразна ритмізація. Втім, пісня простими засобами здатна передавати найтонші людські переживання. Наприклад, ліричні пісні українських композиторів О. Білаша, П. Майбороди.

Послухайте пісні у виконанні найвідоміших гуртів і співаків (за вибором). Проведіть дискусію на тему «Музика в житті сучасника».

Пригадайте й назвіть основні жанри вокальної музики.

Окрім пісенного, розповсюдженими вокальними жанрами є *романс*, *арія*, *гімн*.

Гімн є символом держави (поряд з іншими державними атрибутами — прапором, гербом тощо), його виконують під час урочистих подій загальнонаціонального значення, офіційних церемоній.

Пригадайте історію створення пісні «Ще не вмерла Україна...», затвердженої як Державний гімн нашої країни. Розкажіть про творчість М. Вербицького.

У різні історичні періоди роль національного гімну виконували й інші пісні — «Заповіт» Тараса Шевченка, «Не пора» (слова І. Франка, музика Д. Січинського), «Вічний революціонер» (слова І. Франка, музика М. Лисенка). Поряд із терміном «гімн» уживається й українське слово *славень*.

Пригадайте вокально-хорові жанри. Які композитори писали хорові твори?

Первісне значення слова *хор* — хороводний танок зі співом. Сучасне хорове мистецтво передбачає організоване колективне виконання музичних творів, призначених для співу. Хорами називають і музичні твори для таких співочих колективів. Хоровий спів — це наймасовіший вид музичного мистецтва. Він здавна був невід'ємною частиною культових релігійних відправ.

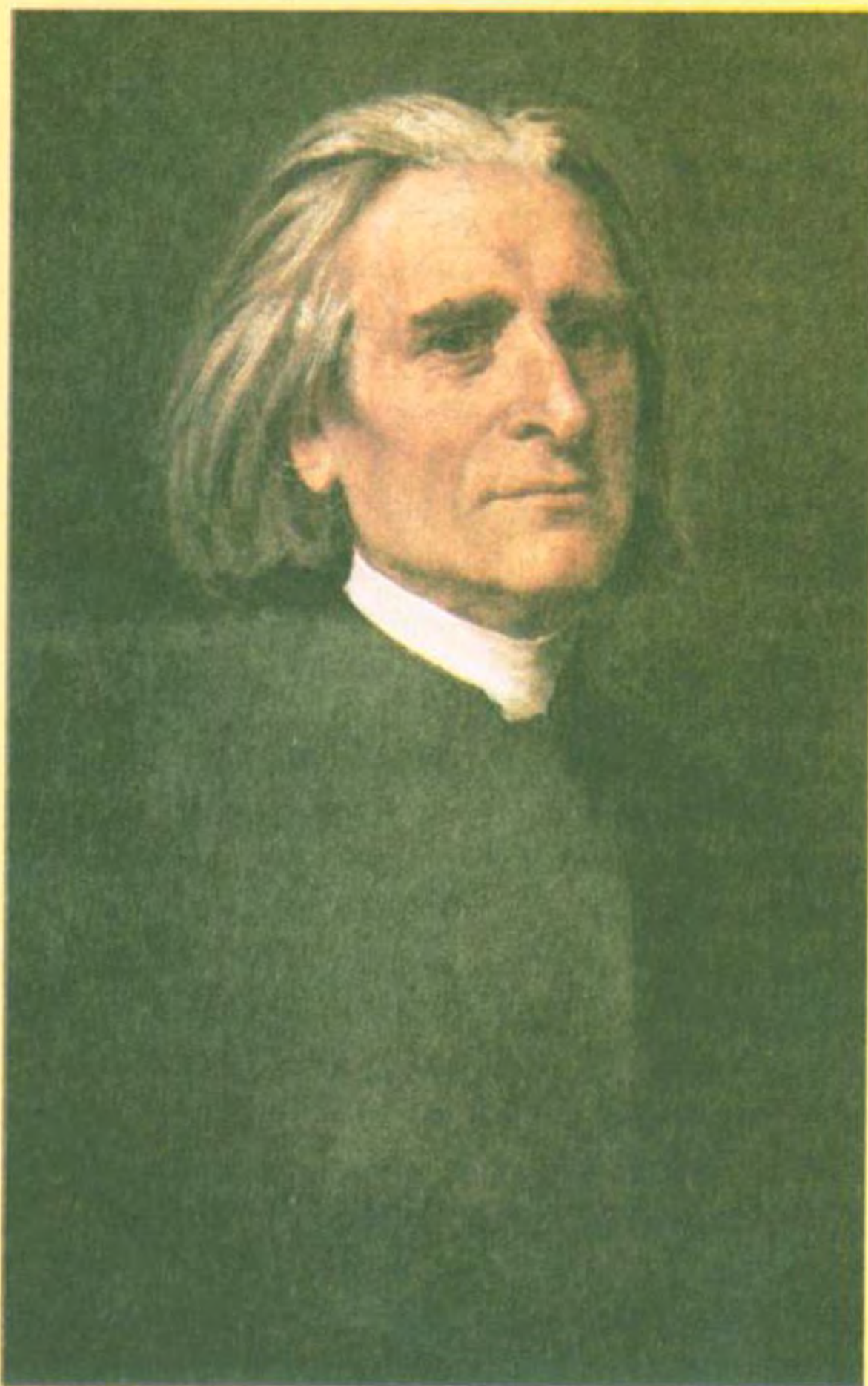

З історії жанру гімну

Коріння гімнів сягає часів оспівування божеств у Стародавньому Єгипті, Месопотамії, Індії. В Елладі гімни співали на честь Аполлона (*пеан*), Діоніса (*дифірамб*). У добу Середньовіччя, знаний як хорал, гімн поширювався і в ренесансно-бароковій Україні (*кондаки*).

Один із найвідоміших у світі гімнів «Гаудеамус» (лат. *gaudeamus* — веселімося) — середньовічна студентська пісня, яка з'явилася в XIII–XIV ст. в Гейдельберзькому або Паризькому університеті (Сорбонні). Протягом кількох століть пісня передавалася усно й тому має багато варіантів. Відомий мотив гімну затвердив, імовірно, композитор XV ст. Й. Окегем. Мандрівний письменник К.В. Кіндлебен надав йому поетичної форми, що збереглася й дотепер. У друкованому вигляді текст «Гаудеамуса» вперше з'явився в 1776 р. П. Чайковський переклав мелодію гімну для чотириголосого чоловічого хору з фортепіано. До цього твору зверталися Ф. Ліст, Й. Брамс, А. Кос-Анатольський. Опера «Гаудеамус» із життя німецького студентства створена Е. Гампердінком.

Пісню, що стала своєрідним символом студентства й молодості, нині співають студенти всього світу.

Ф. Ліст

П. Чайковський

А. Кос-Анатольський

Професійне хорове мистецтво відоме з античних часів. Висока хорова культура притаманна багатьом європейським народам. Церковна й світська хорова музика набула значного розвитку в Україні.

Хорове виконання без музичного супроводу дістало назву *а капела*. Хоровий спів буває одноголосий і багатоголосий.

Величезний внесок у національну хорову культуру зробив видатний український композитор **Микола Лисенко**, автор численних хорових обробок народних пісень. Значними є хорові досягнення його послідовників М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця та ін.

Згодом хорова музика втратила домінуюче значення для розвитку національної художньої культури, проте в деяких сучасних композиторів вона залишилася пріоритетною (Л. Дичко, І. Карабиць, Ф. Степурко).

Хорові концерти *М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя*, хорові твори *М. Леонтовича, О. Кошиця, К. Стеценка, Л. Дичко* (фрагменти за вибором).

Проаналізуйте індивідуальні особливості хорової музики українських композиторів.

Серед хорових жанрів основними вважають *кантату* (від італ. «співати») й *ораторію* (від лат. «красномовний») — музичні твори концертного типу.

Кантата є вокально-інструментальним твором для солістів, хору й оркестру. Найчастіше вона розпочинається оркестровим вступом; складається з окремих арій (подібних до монологу в драматичному творі), речитативів (мелодійної декламації, заснованої на мовних інтонаціях, акцентах, паузах), ансамблів — тематично об'єднаних музичних номерів у виконанні невеликої групи співаків та хору.

Ораторія як великий музичний твір для хору, співаків-солістів і симфонічного оркестру відрізняється від кантати більшою масштабністю та наявністю розгорнутого драматичного сюжету, що притаманно опері. Та, на відміну від опери, ораторія призначена для концертного виконання (без декорацій, сценічної гри, костюмів).

Реквієм (від лат. «спокій») є вокальним або вокально-інструментальним твором скорботно-патетичного звучання. Коріння жанру сягає традицій поминальних народних пісень-голосінь.

В. А. Моцарт. Реквієм («День гніву», «Лакримоза»).

Б. Гребенщиков. Реквієм (з к/ф «Будинок під зоряним небом». Реж. С. Соловйов).

Порівняйте музичні особливості жанру та манери співу в прослуханих творах вокальної музики.

Народний хор — особливий тип хору, що відрізняється як від академічних, так і від церковних хорів манерою співу. Особливістю цієї манери є відкритий спів, завдяки якому досягається особливо яскравий тембр звучання.

Церковний хор

Національний хор України ім. Г. Верьовки

В Україні перший професійний народний хор був створений *Григорієм Верьовкою* в 1943 р. (нині — Національний заслужений академічний народний хор України імені Г. Верьовки). Репертуар хору складається з обробок народних пісень (автором багатьох із них був сам Г. Верьовка), творів сучасних українських композиторів (фольк-опера «Цвіт папороті» Є. Станковича).

Обкладинка диску гурту «Древо»

Для допитливих

Інтерес до глибинних пластів українського фольклору, відновлення неповторного колориту української народної пісні в її первинному звучанні стали поштовхом до виникнення у наш час так званих *автентичних* фольклорних ансамблів. «Древо» — київський музичний гурт, перший в Україні колектив музикантів, що почали виконувати українські народні пісні в автентичній манері. Назва гурту, ймовірно, походить від народної пісні «Ой у полі древо», що стала візитною картою колективу. Репертуар «Древа» складається з пісень, зібраних під час етнографічних подорожей у різних регіонах України (виконуються переважно а капела з відтворенням усіх темпових

та інтонаційних нюансів першоджерела). Саме цей гурт можна вважати засновником традиції автентичного виконання української народної пісні. Гурт постійно бере участь у фестивалях етнічної музики в Україні та за її межами.

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА

Інструментальна музика призначена для виконання на музичних інструментах. Як ви знаєте, музичні інструменти поділяють на духові (мідні й дерев'яні), струнні (струнно-смичкові й струнно-щипкові) та ударні. Клавішні інструменти залежно від принципу видобування звуку належать до різних груп або виокремлюються за принципом наявності клавіатури. Окрему групу становлять сучасні музичні електроінструменти.

Класична інструментальна музика поділяється на *симфонічну* і *камерну*.

3 історії жанру симфонії

Засновником класичної симфонії вважається **Йозеф Гайдн**. У ній чотири частини, де перша й остання мають однакову тональність, за якою визначається тональність усього твору. Найвидатніші представники класичної симфонії — В. А. Моцарт і Л. ван Бетховен.

У романтичній симфонії кількість частин варіюється (від 2 та більше), розростається форма, змінюється склад оркестру, посилюється експресія, з'являються лейтмотиви. Після появи Дев'ятої симфонії Л. ван Бетховена композитори частіше стали вводити до своїх творів вокальні партії. Проте сталою лишилися масштабність і змістовність музичного матеріалу. До авторів-симфоністів цього напрямку належать Ф. Шуберт, Р. Шуман, Ф. Мендельсон, Г. Берліоз, Й. Брамс, П. Чайковський, Г. Малер.

У XX ст. світове визнання здобули симфонії **Дмитра Шостаковича** та сучасних українських композиторів **Валентина Сильвестрова**, **Євгена Станковича**.

Й. Гайдн

В. А. Моцарт

Л. ван Бетховен

В. Сильвестров

Камерний оркестр

Л. ван Бетховен. Третя симфонія «Героїчна» (I ч.). П. Чайковський. Шоста симфонія (II ч.). Б. Лятошинський. Третя симфонія (фінал).

Симфонічна музика призначена для виконання симфонічним оркестром. Основні її жанри: симфонія, увертюра, концерт, сюїта, а також симфонічна поема, симфонічна фантазія, дивертисмент тощо.

До основного складу симфонічного оркестру входять: дерев'яні духові інструменти (флейти, гобої, кларнети, фаготи), мідні духові (валторни, труби, туби, тромбони), струнно-смічкові (скрипки, альти, віолончелі, контрабаси), ударні інструменти (литаври, барабани, тарілки, тамтами, трикутник).

Концерт (від лат. «змагання») — термін, відомий у значенні публічного виконання музики певним виконавцем чи групою виконавців за заздалегідь оголошеною програмою і в спеціально обладнаному приміщенні (у класичній традиції — в концертному залі). Водночас так називають і жанр інструментальної музики, в основі якого лежить контрастне протиставлення музичних партій соліста (або кількох солістів) усьому колективу виконавців. Найпоширенішими є концерти для одного музичного інструмента з оркестром (наприклад, концерт для скрипки або для сурми чи флейти). «Подвійні» й «потрійні» концерти передбачають два або три інструменти-солісти (наприклад, концерт для трьох скрипок з оркестром чи для флейти й фортепіано з оркестром). Концерт — досить значний за обсягом твір, який найчастіше складається з трьох різних за характером частин.

Грає М. Ростропович

А. Вівальді

Серед популярних інструментальних жанрів згадаємо *сюїту*. Класичною є старовинна танцювальна сюїта (основні танці — алеманда, куранта, сарабанда, жига і додаткові — менует, пасакалья, полонез та ін.). Популярні сюїти з музики до балетів, опер, кінофільмів.

!? Пригадайте, з якими сюїтами й симфоніями ви ознайомилися на уроках музичного мистецтва в попередніх класах.

Які спільні жанрові ознаки музики різних композиторів-симфоністів?

Назвіть твори, які належать до жанрів камерно-інструментальної музики.

Камерно-інструментальна музика створюється для невеликого складу виконавців. Колись так називали музику, яку виконували вдома. До цієї групи жанрів належать соната, тріо, квартет, а також «малі камерні жанри» — невеликі інструментальні п'єси, серед яких ноктюрн, прелюдія, пісня без слів, баркарола, балада, етюд, токато, скерцо, каприс тощо. Таку музику виконує спеціальний «камерний» оркестр, в основі якого інструменти струнно-смичкової групи, у разі потреби до них додаються деякі дерев'яні духові інструменти. Камерний оркестр може виконувати й концерти, наприклад надзвичайно популярний цикл «Пори року» А. Вівальді.

Термін «соната» відомий з XVI ст. Спочатку цим словом називали будь-який інструментальний твір на противагу вокальним кантатам. Жанр остаточно сформувався в період віденського класицизму у творчості Й. Гайдна і В. А. Моцарта. Вершиною в розвитку сонати стали твори Л. ван Бетховена (32 сонати для фортепіано, 10 — для скрипки й фортепіано, 5 — для віолончелі й фортепіано). Їм притаманна глибина змісту, широта та напружена конфліктність образів, часом близька до симфонічних масштабів. Тогочасні сонати склалися з кількох частин.

Вагомий внесок у розвиток сонати зробили композитори-романтики Ф. Шопен, Р. Шуман, Ф. Ліст, Й. Брамс, Е. Гріг, які поглибили контрастність образів. З'являються одночастинні сонати (вперше — у Ф. Ліста).

Сцена з оперети І. Кальмана «Летюча миша»

Нові образи й засоби виразності характерні для сонат ХХ ст., новаторських за духом і формою. Першими сонатами українських композиторів стали скрипкова соната М. Березовського та фортепіанні — Д. Бортнянського. Соната й дотепер залишається одним із провідних музичних жанрів.

М. Березовський. Соната для скрипки і чембало
Ф. Ліст. Друга соната для фортепіано

Порівняйте музику класичної і романтичної сонат.

ТЕАТРАЛЬНА МУЗИКА

Велику групу жанрів складає музика для театру: *опера, балет, оперета, мюзикл*.

Музика якої опери справила на вас найбільше враження? Спробуйте пояснити, чому.

Опера — музично-драматичний твір, призначений для співу в театрі. У цьому творі провідною є музика, а всі інші елементи (жести, міміка, декорації, освітлення) мають другорядний характер. Здебільшого оперу пишуть за літературним сюжетом; основою вокальних номерів є текст, який називається *лібрето*. Лібрето бувають віршовані або прозові. Сюжетами для них служать в основному літературні твори.

З історії жанру опери

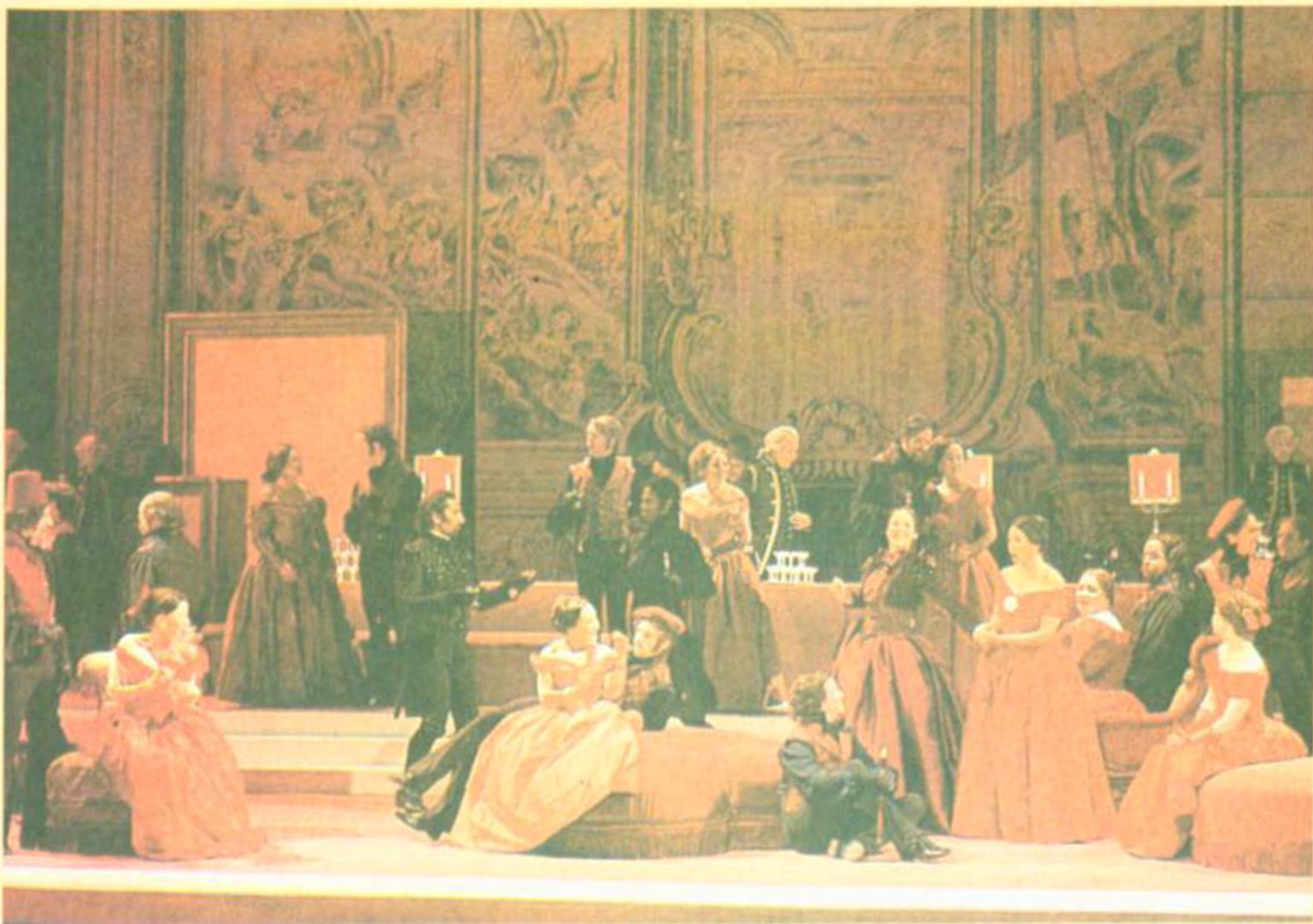
Опера виникла наприкінці XVI ст. в Італії як спроба групи вчених-гуманістів, літераторів і музикантів відродити давньогрецьку трагедію у вигляді *dramma per musica*. Ідею було зреалізовано в творчості К. Монтверді (опери «Орфей», «Аріадна» та ін.).

У XVIII ст. жанр набув класичних ознак. Італійські митці започаткували оперу-серія і оперу-буффа (тобто серйозну і комічну). У Франції виникла лірична опера, зокрема лірична трагедія, в Англії — баладна опера, в Німеччині — зінгшпіль.

Вершиною розвитку оперного мистецтва стала творчість В. А. Моцарта. До новаторів в оперному жанрі належать композитори Дж. Верді (Італія), Р. Вагнер (Німеччина), М. Мусоргський (Росія).

Серед найвідоміших українських опер — «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Тарас Бульба» і «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Ярослав Мудрий» та «Украдене щастя» Ю. Мейтуса, «Лісова пісня» В. Кирейка.

Сцени з опери Дж. Верді «Травіата»

Інколи лібрето — самостійна праця лібретиста чи автора опери (наприклад, Р. Вагнера, О. Сєрова).

Оперетою (від фр. *operette* — маленька опера) називають один з видів музичного дійства, в якому поєднуються вокальна та інструментальна музика, танець, балет і елементи естрадного мистецтва. Завдяки такому яскравому поєднанню цим надзвичайно демократичним і «легким» для сприймання музично-театральним жанром захоплюються мільйони людей різного віку.

Основоположниками оперети вважають французьких композиторів Ф. Ерве та Ж. Оффенбаха. Найбільшої популярності набула австрійська оперета, яка вплинула на подальший розвиток цього жанру в усьому світі.

В Україні жанр оперети виростає на поєднанні досягнень класики та давніх традицій вертепу, шкільної драми й «театру корифеїв».

 Що ви знаєте про балет? Спробуйте пояснити, музика яких балетів відповідає найвищим критеріям цього жанру.

Балет (іт. *ballare* — танцювати) — музично-сценічний жанр, танцювальна театральна вистава, у якій музика й танець є основними засобами розвитку сюжету і створення певних образів та настроїв. Джерелом виникнення цього синтетичного виду сценічного мистецтва є народні ігри, хороводи, сюжетні танці.

 Які мюзикли ви можете назвати? У чому полягає особливість цього жанру?

Мюзикл (від англ. *musical play* — музичний спектакль) — музично-сценічна вистава, переважно комедійного характеру, в якій поєднуються різноманітні жанри й виражальні засоби естрадної та побутової музики, хореографічного, драматичного, оперного мистецтв. Сюжет мюзиклу втілюється в діалогах, музиці, співі, танці. Значний вплив на становлення мюзиклу справили оперета, комічна опера, водевіль, бурлеск.

Жанр мюзиклу виник у США в 20-х рр. ХХ ст. До його найкращих зразків належать «Оклахома» і «Звуки музики» Р. Роджерса, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна, «Моя чарівна леді» Ф. Лоу, «Людина з Ламанчі» М. Лі, «Кішки», «Привид опери» Е. Ллойда Веббера.

Завдяки видовищності, розмаїттю тем, вільності в доборі засобів акторської виразності мюзикл став найкомерційнішим жанром театру. Під час постановки мюзиклу використовують масові сцени зі співом і танцями, часто вдаються до різноманітних спецефектів.

До музично-драматичного жанру, закоріненого в традиціях мюзиклу, належить *рок-опера*, що виникла у 60-х рр. минулого століття у США і Великій Британії. Високий художній рівень притаманний рок-операм таких музикантів, як Е. Ллойд Веббер, О. Рибніков та ін.

 Фрагменти з опер, оперет, балетів, мюзиклів.

 Зазначте основні відмінності музично-театральних жанрів. Яка, на вашу думку, перспектива їх розвитку в культурі майбутнього?

З історії жанрів мюзиклу та рок-опери

У 1866 р. на сцені Нью-Йорка відбулася постановка «Black Crook», де переплелися романтичний балет, мелодрама та інші сценічні жанри. Саме ця дата вважається відправною точкою мюзиклу.

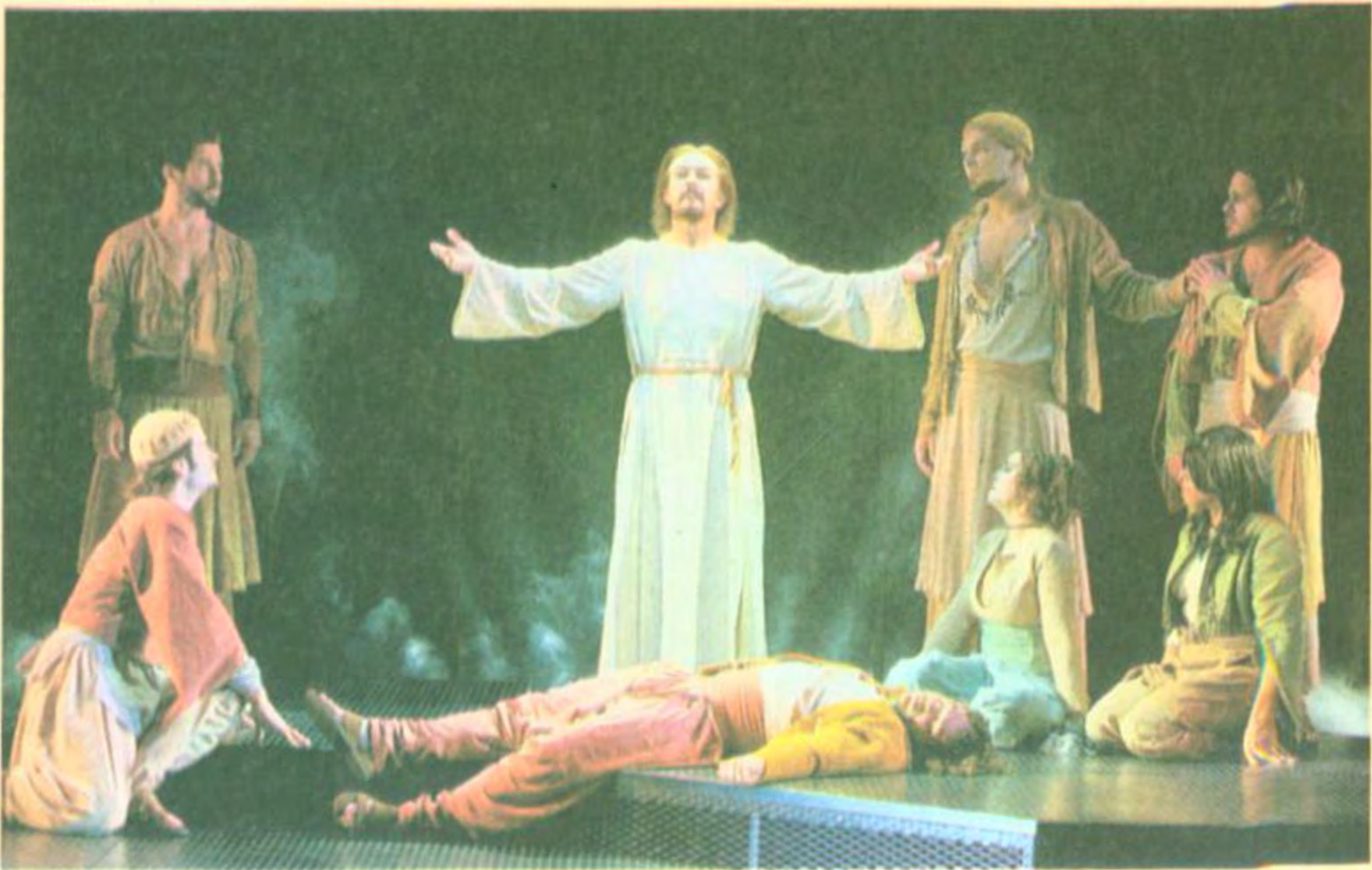
XX ст. надало нового імпульсу активному розвитку жанру в творчості американських композиторів. Композитор **Джордж Гершвін** вперше нагороджений Пулітцерівською премією за роботу над мюзиклом «Я співаю про тебе» («Of Thee I Sing», 1931 р.).

Поступово фабула мюзиклів ускладнюється, а значення хореографії підвищується. Яскравим прикладом є «Вестсайдська історія» («Westside story», 1957 р.) **Леонарда Бернстайна**, створена за мотивами трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта». У цьому мюзиклі дія відбувається на вулицях сучасного Нью-Йорка.

Вагомі зміни в розуміння мюзиклу заклала вистава «Ісус Христос — суперзірка» («Jesus Christ Superstar», 1971 р.) композитора **Ендрю Ллойда Веббера**. Успішне втілення серйозної теми довело, що з'явився новий жанр — рок-опера, який має перспективи розвитку.

У Франції мюзикли розвивались іншим шляхом: вони були менш видовищні, обходилися мінімумом декорацій і загалом більше нагадували концерти естрадних співаків. Зокрема це оригінальна версія мюзиклу композитора **Рікардо Коччанте** «Собор Паризької Богоматері» («Notre-Dame de Paris»).

Сцени й фрагменти з рок-опери Е. Ллойда Веббера «Ісус Христос — суперзірка»

Із розвитком музичної культури жанрова система зазнає постійних змін: деякі жанри застарівають і виходять з ужитку, натомість з'являються нові.

Самовизначення музики, її розвиток як самостійного мистецтва відбувалися поступово: від синкретизму народної творчості й церковної (прикладної) музики Середньовіччя, через бурхливий розвиток світської музики доби Відродження і Просвітництва — до революційних змін і утвердження сучасного музичного мислення, на яке, зокрема, вплинули джаз і рок. Винайдення магнітофонів, а тепер і сучасних електронних носіїв сприяло проникненню нових музичних жанрів у масове побутування. Нині народна музична творчість і професійна (академічна) музика співіснують у культурі з естрадою, джазом і різновидами рок-музики, взаємно збагачуючи одне одного.

Арія (від лат. *aer* — повітря) — завершений за побудовою музичний твір для голосу соло з оркестровим супроводом; епізод оперної дії.

Гімн (грец. *hymnos* — урочиста пісня) — урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту, що передбачає величавий хоровий спів.

1. Користуючись схемою, назвіть основні жанрові групи музичного мистецтва.
2. Розкажіть про особливості жанрів вокально-хорової музики.
3. Схарактеризуйте жанри симфонічної і камерно-інструментальної музики.
4. Порівняйте особливості опери, оперети, балету, мюзиклу. Що в них спільного й відмінного?

5. Організуйте і проведіть вечір українського романсу.

6. Запишіть музичні твори для шкільної фонотеки, систематизуйте їх за жанрами. Проведіть конкурс «Відгадай мелодію».

7. Створіть фонотеку звучання музичних інструментів різних народів світу.

8. Ознайомтеся із сайтами, присвяченими мюзиклам:

<http://www.musicals.ru>

<http://www.frenchmusicals.ru>

<http://www.mtvn.ru>

<http://www.musicaltheatre.by>

<http://www.loja.ru>

Дослідіть історію розвитку цього жанру. Найцікавіші, на ваш погляд, відомості занотуйте до «Щоденника художніх знань і вражень» (словника).

ТЕАТР ЯК СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ

Усі види мистецтв служать найвеличнішому
з них — мистецтву жити на Землі.

Бертольд Брехт

Театр — вид мистецтва, особливістю якого є художнє відображення життя за допомогою сценічної дії акторів перед глядачами. У перекладі з давньогрецької *theatr* — це видовище. Актори показують якусь історію (п'єсу), а глядачі спостерігають за їхньою грою. «Драматург — п'єса — акторська гра — глядач» — ось формула театру. Театром також називають заклад (підприємство, установу), що здійснює сценічні постановки певним колективом артистів (*труппа*), а також саме приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави.

Гра, як відомо, притаманна людині з дитинства. Від народження ми вчимося за допомогою гри. Ставши дорослими, також вигадуємо собі різні «ігри» — свята, ритуали, жарти. Гра, таким чином, постає як спосіб діяльності, пізнання світу і своєї ролі в ньому. Акторська ж гра — основний елемент театрального мистецтва.

У театрі відбувається відтворення життєвих подій у формах самого життя. Це твердження умовне, адже сценічна гра є лише їх імітацією, а не точним копіюванням. Водночас зміст вислову, попри всю умовність, є досить влучним, оскільки театральна гра наслідує життя, його різні прояви. Особистості акторів розкриваються на сцені так само, як і в реальній дійсності, — через систему вчинків, емоційні стани, стосунки.

Для допитливих

Мистецтво театру дуже давнє, воно зародилось у Стародавній Греції, де під час ритуалу на честь бога Діоніса співали «козлячу пісню» — «трагос оде» — трагедію. Запальні пісні веселих Діонісових супутників — «космос оде» — були прообразом комедії. П'ятірка видатних драматургів Еллади — **Есхіл**, **Софокл**, **Еврипід** (автори трагедій) та **Аристофан** і **Меандр** (автори комедій) — ще задовго до нової доби на все майбуття заклала основи світової драматургії і мистецтва театру.

Вистави давньогрецького театру були всенародним святом: у величезних амфітеатрах просто неба збиралися десятки тисяч глядачів. Крім професійних акторів, у виставах брали участь пересічні громадяни — учасники хору. У трагедіях створювалися образи легендарних героїв і богів, утверджувалися норми моралі. Комедії гостро висміювали вади античного суспільства.

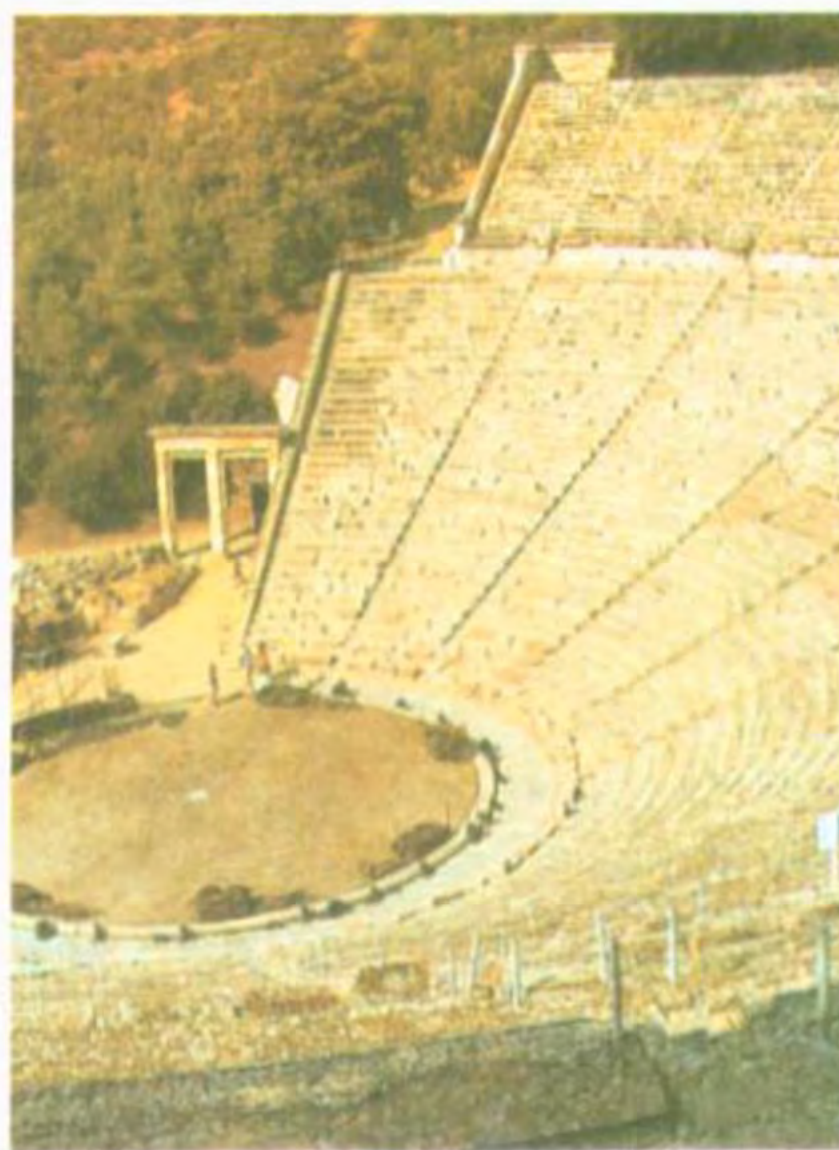
Римський Колізей

У давньоримському театрі (драматурги **Плавт**, **Теренцій**, **Сенека** та ін.) розвинулися сценічне втілення вистав, театральна техніка. Виникли нові види вистав, зокрема музично-танцювальні пантоміми на міфологічні сюжети.

!? Спробуйте встановити зв'язок театру з літературою.

Основою театральної вистави є драма, що визначає художні можливості й ідейний напрям театру. При цьому літературний твір має враховувати сценічну дію й специфічну театральну образність: характери, конфлікти драми втілюються в образах дійових осіб та їхніх вчинках. Слово — найважливіший художній засіб, який театр бере від драми, підкоряючи його законам драматичної дії. В одних випадках мова виступає як засіб побутової характеристики персонажа, в інших — розкриває складні психологічні конфлікти свідомості героя. Мова на сцені може бути звернена до себе або до глядачів (*монолог*), мати форму розмови між двома або кількома особами (*діалог*), звучати як міркування наодинці з собою (*внутрішній монолог*).

У творчості актора втілено сутність театру: здатність захоплювати глядачів художнім видовищем, що відбувається в них на очах, безпосередньо. Акторський образ твориться на основі п'єси та її тлумачення

Давньогрецький амфітеатр

Сцена з вистави Національного академічного драматичного театру імені І. Франка «Легенда про Фауста»

режисером-постановником. Водночас актор не обмежується настановами режисера, а є самостійним художником, здатним передати індивідуальне бачення свого образу на сцені.

Театр — колективне мистецтво, а спектакль — твір, якому притаманна художня єдність, гармонія елементів. Вистава створюється відповідно до режисерського задуму спільними зусиллями акторів, художника-сценографа, композитора, хореографа і багатьох інших працівників театру (освітлювачів, костюмерів, гримерів тощо). В основі спектаклю лежить режисерська інтерпретація п'єси, її жанрове, стилістичне вирішення. Драматичну дію організовано в часі (темپ, ритм, наростання й спадання емоційної напруги) і просторі (розробка сценічного майданчика, мізансцени, реквізиту, рухів тощо).

!? Які види мистецтв синтезує театр? У чому полягає специфіка театрального мистецтва?

Театральне мистецтво є синтетичним за своєю природою. Воно включає в себе практично всі інші мистецтва: літературу, музику, образотворче мистецтво, хореографію тощо, а також використовує досягнення найрізноманітніших галузей науки й техніки. Наприклад, дослідження у сфері психології вплинули на теорію акторської й режисерської творчості.

Першооснову театру становить література у вигляді п'єси — художнього тексту, призначеного для виконання (розігрування) на сцені. Драматургія як особливий рід літератури має драматичну дію і діалогічну форму тексту.

Неабияке значення для театру має музика. В операх, балетах, оперетах, мюзиклах на ній ґрунтується сценічна мова. У драматичному театрі музика створює відповідне емоційне тло, допомагає розкрити характери,

Сцена з вистави «Кайдашева сім'я»

настрої персонажів, інколи яскравіше за слова.

Театр як мистецтво видовищне, зорове, спирається на образотворче мистецтво. Зоровий сценічний образ створюється художником-декоратором засобами живопису, спеціальної театральної конструкції, костюмів, освітлення, театральної техніки. Наприклад, у театрі ляльок, де дійовою особою є не жива людина, а її муляж, провідного значення набуває скульптура. Декорація може відтворювати обставини дії або ж метафорично розкривати в зоровому образі

Іде вистава «Отелло»

Сцена з вистави «Наталка Полтавка»

Сцена з вистави «Ромео і Джульєтта»

Театр ляльок

Китайський театр

задум режисера, бути реалістичною або умовною залежно від художніх завдань постановки, напряму, стилю. Важливу роль відіграє також сценографія.

А яка ж вистава без костюмів і гриму? Це також специфічне мистецтво, що складається з дизайну, моделювання одягу, перукарської майстерності, макіяжу, навіть деяких видів спорту (акробатика, фехтування), елементів фольклору, декоративного мистецтва (театральні атрибути красномовно засвідчують історичну епоху, відповідні побут і традиції).

Для допитливих

У часи Середньовіччя світський театр Європи занепадав. Акторів жорстоко переслідували. Незважаючи на тиск церкви, театральне мистецтво розвивалося у творчості мандрівних акторів. В Італії їх називали *гістріонами*, у Франції — *жонглерами*, в Англії — *менестрелями*, на Русі — *скоморохами*. У творчості мандрівних акторів, особливо *вагантів* — співців-сказителів, переважала соціальна сатира. В описані часи виникли театральні жанри. Вистави на релігійну тематику — *містерії* — приурочувалися до церковних свят; виконавці, змінюючи один одного, упродовж кількох днів і ночей розігравали сцени на біблійні сюжети. *Мораліте* мали повчальний характер: смиренність і добро винагороджувались, а вади неминуче вели грішника до пекла. *Літургійна драма* і *міраклі* («диво») присвячувалися сюжетам з життя Діви Марії чи святих. В італійській *комедії масок*, першому професійному театрі Європи, дія будувалася на імпровізації. Кожен персонаж тут мав свій особливий костюм і маску карикатурно загостреного характеру, за якими його відразу впізнавала публіка.

Оновлення театру відбулося в добу Відродження. Світовою вершиною ренесансного театру стала творчість **Вільяма Шекспіра**.

Датою зародження українського професійного театру вважається 1819 рік, коли в Полтаві було поставлено «Наталку Полтавку» **Івана Котляревського**. У творчості видатних представників «театру корифеїв» закладалися традиції реалістичної акторської гри.

Визначним теоретиком реалістичного мистецтва ХХ ст. був російський режисер **Костянтин Станіславський**. Згідно з його вченням перевтілення є вершиною акторської майстерності; воно принципово відрізняє акторську школу переживання від школи зображення.

!? Які різновиди театрального мистецтва ви можете назвати?

Як уже зазначалося, мистецтво театру має різновиди. Це драматичний і музично-драматичний (опера, балет, оперета, мюзикл) театр, театр ляльок і пантоміми (рух тіла). За цільовою аудиторією розрізняють: театри дитячі, де й актори, й глядачі — діти; юного глядача, де дорослі актори грають для дітей; молодіжні театри; міміки й жесту (для глухонімих); самодіяльні (аматорські) та ін.

Тематичне або жанрове спрямування зумовлює наявність театрів естради, моди, пісні, історичного портрета, детективу, драми і комедії, мелодрами, камерного, фольклорного театрів тощо.

!? Люди яких професій працюють у театрі? Звірте свою відповідь зі схемою.

Крім режисера-постановника, в театрі працюють художники: постановник, з костюмів, декоратор, зі світла; балетмейстер-постановник, диригент-постановник, хормейстер-постановник тощо. Сучасний театр важко уявити без театрального продюсера, який забезпечує фінансування, організацію публічного виконання (показу) театральної вистави, гастролей.

Сценограф — організовує простір сцени за законами живописної композиції (кольори, освітлення, спецефекти, декорації)

Звукооператор — забезпечує музичне оформлення вистави (звуковий фон, супровід пауз, вступ до дії, музичні антракти)

ОСНОВНІ ПРОФЕСІЇ В ГАЛУЗІ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Драматург — пише тексти, переробляє літературні твори для театального виконання

Режисер — його задумові підпорядковані всі елементи вистави

Актор — доносить до глядачів зміст п'єси за допомогою гри

Для допитливих

Театр на Сході завжди був шанованою справою. Попри національну розмаїтість китайського, індійського, японського, корейського, індонезійського театрів, у них є деякі спільні риси, насамперед високий ступінь умовності засобів. Східний театр завжди орієнтувався на «посвяченого» глядача, здатного розуміти складний символічний код пластики, жестів, міміки. Окрім традиційного театру живого актора, на Сході поширені театр об'ємних ляльок і маріонеток, масок, тіней, мистецтво пантоміми.

У Японії виникла театральна професія *сейю*. Так називають акторів, які озвучують ролі в аніме, відеоіграх, іноземних кінофільмах, на радіо і телебаченні. Є навіть

спеціальні курси підготовки сейю, потрапити на які через великий конкурс досить важко. Майбутніх акторів навчають професійно користуватися своїм голосом (змінювати його залежно від віку, статі, настрою персонажа), а також співати.

ХОРЕОГРАФІЯ — ВИД СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Хореографічне мистецтво, як і театр, — синтетичне. У ньому в одному художньому просторі співіснують танець і пантоміма, музика і скульптурні пози, драматургія літературного твору.

!? Які види танців ви знаєте? Наведіть приклади.

У перекладі з грецької *хореографія* означає «запис танцю». Але значення цього слова набагато ширше. Поняття «хореографія» сьогодні включає в себе все, що стосується мистецтва танцю: професійний класичний балет, народні, бальні, естрадні, спортивні танці.

Хореографія має свою художньо виразну мову, за допомогою якої створюється хореографічний образ. Він виникає передусім з музично-ритмічних рухів, системи специфічних засобів та прийомів умовно-узагальненого характеру і розкриває внутрішній стан та духовний світ людини.

З давніх-давен танець прикрашав життя людей. У найпростішому своєму вигляді — це виразні рухи людського тіла, які підкоряються певному ритму. Люди створили танець як засіб вираження своїх думок і почуттів, і він став однією з форм художнього спілкування. Ще в первісному суспільстві існували танці, що відтворювали трудові процеси, копіювали рухи тварин, несли магичний зміст. За допомогою танцю люди зверталися до сил природи, просили вдалого полювання, дощу, сонця, народження дитини чи кари для ворога. З розвитком музики змінювався й танець: із суто ілюстративного перетворювався на витончене мистецтво передавання людських емоцій, настроїв, переживань, думок.

Специфічною особливістю мистецтва хореографії є його безпосередній зв'язок із музикою, яка диктує хореографічний образ.

Народний білоруський
танець

Танцює
Айседора Дункан

З історії жанру балету

За доби Відродження в Італії балет представляли під час придворних бенкетів і свят. Звідти його було перенесено Катериною Медичі до Франції, де спочатку балетні вистави поєднували спів, танці й декламацію. Французький балетмейстер Ж. Ж. Новер перетворив балет на самостійний жанр із певним сюжетом і пантомімою.

Світове визнання здобув російський класичний балет, репрезентований знаними іменами танцівниць Ганни Павлової, Галини Уланової, Майї Плісецької і балетмейстерів Вацлава Ніжинського, Михайла Фокіна. Шедеврами світової класики стали балети «Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик» П. Чайковського, «Попелюшка», «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва, «Петрушка», «Жар-птиця», «Весна священна» І. Стравінського.

У XX ст. митці прагнули перебороти стереотипи й умовності академічного балетного стилю минулих століть, істотно розширити коло ідей і образів, збагатити його новими музичними формами, хореографічними прийомами.

В Україні балет як самостійний жанр хореографічного мистецтва виник у XX ст., хоча здавна танці входили до народних обрядових ігор, а класичні балети виконувалися ще в кріпацьких театрах. Створення першого українського балету «Пан Каньовський» **Михайла Вериківського** (Харків, 1930 р.) започаткувало самобутній український національний балет. На основі фольклорних джерел і творів класичної літератури створено різноманітні балети: «Лілея» К. Данькевича, «Лісова пісня» М. Скорульського, «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського та ін.

Сцена з балету С. Прокоф'єва «Попелюшка»

Сучасний танець

Бальний танець

Аналізуючи музичне мистецтво, ми говорили про наявність важливого зв'язку «композитор — виконавець». У хореографії цей зв'язок значно ускладнюється, адже між композитором і виконавцем з'являється постать хореографа. Саме цей «потрійний союз» і робить хореографію специфічним видом мистецтва.

Музика — основа хореографічного твору, якій підпорядковується ідейний задум хореографа і яка спонукає його добирати засоби для розкриття образу у всій яскравості і повноті. Прослуховуючи музику, хореограф спочатку уявляє собі музичний образ, потім, після копіткої роботи, з'являється його хореографічний відповідник.

У створенні художнього образу велике значення має світогляд хореографа. Він має бути спостережливим, асоціативно й хореографічно мислити, вдало застосовувати знання з композиційної і драматургічної побудови танцю, уособлювати режисера й психолога. Узагальнюючи весь комплекс накопичених знань і вражень, хореограф виробляє власний підхід, стиль. Уміння вибрати найістотніше та донести це до глядача зумовлює успішність кінцевого результату роботи — створення хореографічного образу.

«Потрійний союз» композитора, виконавця музики й хореографа буде неповним без артиста танцю. Танцівник — це також майстер, художник, який творить образ. Незалежно від того чи є він солістом, чи виступає в кордебалеті, справжній митець танцю не буде просто механічно виконувати рухи, запропоновані хореографом. Він стає справжнім співавтором, перевтілюється, надає танцю індивідуальності й неповторності.

У чому полягає творчість танцівника? Її специфіка виявляється в тому, що думки, почуття, переживання свого героя він передає без допомоги мовлення, мовні засоби тут — рухи тіла, жести рук, міміка обличчя. Від ступеня наповнюваності танцю змістом залежить сила його виразності.

Професійна танцювальна майстерність складається із зовнішньої й внутрішньої техніки артиста. Зовнішня техніка полягає в умінні досконало виконувати рухи, з яких складається танець — класичний, народно-сценічний, естрадний, спортивний. Та одного фізичного вміння танцівникові недостатньо. Щоби бути справжнім артистом, він повинен не тільки навчитися добре танцювати, а й уміти правдиво зіграти (перевтілитися, як театральний актор) на сцені, створити образ. А для цього йому потрібно стати актором. Тому паралельно із зовнішньою технікою танцівник оволодіває технікою внутрішньою — акторською майстерністю.

!? Назвіть балети, які ви дивилися. Хто їх автори, чи можете пригадати виконавців? Які види мистецтва поєднуються в балеті?

Балет — вид музично-сценічного мистецтва, зміст якого розкривається в хореографічних образах. Складові балету: музика, танець — класичний і характерний — пантоміма, лібрето, сценографія.

📖 *Актóр* (лат. *actor* — той, хто діє) — творець сценічних образів, виконавець ролей у драматичних виставах і кіно, рідше — в оперних, балетних, естрадних і циркових виставах.

Мистецтво балету

Режисёр (від лат. *rego* — керую) — особа, яка керує постановкою спектаклю, кінофільму тощо.

Те́атр (від грец. *театрос* — місце видовища) — вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами; заклад (установа, організація), що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів (трупю); будівля, у якій відбуваються такі вистави.

Тру́па — колектив артистів, які працюють у театрі, цирку.

Хореогра́фія — танцювальне мистецтво.

1. У якій країні виникло театральне мистецтво? Назвіть його види.
2. Поясніть, як ви розумієте вираз «синтез мистецтв у театрі». Зазначте особливості хореографічного мистецтва.
3. У чому полягає робота представників театральних професій? Яка роль режисера, актора, сценографа, художника у створенні вистави?
4. Розкажіть про видатних акторів, танцівників театру (за вибором), назовіть їхні ролі.

5. Робота в групах. Оберіть персонаж та спробуйте перевтілитися в них. Розробіть і розіграйте невеликий театральний етюд.

6. Так само в групах виготовте ляльок для театральної вистави (рукавичну, маріонетку, вертепну) або театральну маску — грецьку, японську, африканську, слов'янську.

7. Підготуйте шоу-презентації «Танці народів світу».

8. Проаналізуйте афіші до сучасних театральних вистав. Відвідайте театр і створіть ескіз рекламної афіші до вистави.

ЕКРАННІ МИСТЕЦТВА

Кіно має так діяти на вас, щоб ви забували,
що сидите в кінотеатрі.

Роман Поланський

Однією з характерних рис культури ХХ ст. є розширення сфер її впливу на людину через засоби масової комунікації, насамперед такі, як кіно і телебачення, що є продуктами науково-технічної революції. Потужний вплив екранних мистецтв на розвиток культури, їхнє значення в активізації обміну художньою інформацією важко переоцінити.

КІНЕМАТОГРАФ

Мистецтво кіно виникло наприкінці ХІХ ст., а вже в ХХ ст. «наймолодша муза» здобула шалену популярність, успішно конкуруючи з іншими видами мистецтв. Поняття «кінематограф» з'явилося вперше в його французькому варіанті — «сінематограф», що означав створення і показ фільму. Термін охоплює весь комплекс обладнання і методів, необхідних для фільмування рухомих об'єктів на кіноплівку й наступного відтворення отриманих у такий спосіб знімків шляхом їх проектування на екран. Галузь промисловості, що випускає кінофільми й мультиплікацію, називають *кіноіндустрією*. У багатьох країнах вона є ваговою складовою економіки. Великий інтерес до кіномистецтва з боку всіх верств населення сприяв розширенню його матеріальної бази, вдосконаленню техніки знімання. Виробництво кінофільмів зосереджено на *кіностудіях*. Фільми демонструються в кінотеатрах, по телебаченню, поширюються на відео і цифрових носіях.

!? Поміркуйте і назвіть виражальні засоби, які кіномистецтво «успадкувало» від інших видів мистецтв.

Брати Луї та Огюст Люм'єри

Емблеми відомих кіностудій

Кінематограф як вид мистецтва вирізняється з-поміж інших видів своєю багатогранною синтетичністю. В ньому поєднано естетичні властивості літератури, театру, образотворчого мистецтва, фотографії, музики, досягнення оптики, механіки, хімії, фізіології, комп'ютерної техніки. Секрет популярності кінематографа міститься у властивому тільки йому розмаїтті виражальних засобів. Проте самотньою «цеглинкою» фільму, вихідним структурним елементом кіно є *кадр*. Художній образ виникає завдяки рухові від кадру до кадру. Під час *монтажу* кадрів створюється своєрідний ритм, що формує художню атмосферу фільму.

Для допитливих

Ще Леонардо да Вінчі наприкінці XV ст. проводив досліди з одержання зображення на спеціальній плівці за допомогою камери обскури. У XIX ст. Едісон сконструював кінетоскоп — апарат для спостереження за швидко змінюваними фотографіями, що створював ефект руху об'єктів. Його роботу досконало вивчили брати **Луї та Огюст Люм'єри**, які 1895 р. запатентували кінематограф. Перший кіносеанс відбувся 28 грудня 1895 р. у Парижі в салоні «Гран-кафе» на бульварі Капуцинів. Демонструвалися сцени, зафільмовані з природи: «Вихід робітників із заводу Люм'єра» і «Прибуття поїзда на вокзал Ла-Сьйоті». Після показу останнього фрагмента більшість глядачів із жахом розбіглися. Нині мало хто з любителів кіно знає, що перший у світі фільм було знято ще в 1888 р. у Великій Британії французом **Луї Еме Огюстеном Ле Прінесі** (1842–1890). Стрічка складалася з двох фрагментів: у першому — 10–12 кадрів за секунду, в другому — 20 кадрів за секунду. Попри те «батьками кінематографа» вважають братів Люм'єр.

Перші десятиліття свого існування кіно як вид мистецтва лише завоювало популярність. У той далекий день, коли на бульварі Капуцинів відбувся перший кіносеанс, його винахідники навряд чи здогадувалися, який впливовий важіль влади, засіб пропаганди ідей, формування смаків мільйонів людей вони створили.

Ігровий кінематограф

Документальне кіно

Анімація

Науково-популярний кінематограф

Пригадайте види кінематографа. Яка між ними відмінність?

Кіномистецтво прийнято поділяти на такі основні види:

художній (ігровий) кінематограф, у якому засобами виконавської творчості втілюється художній задум;

документальний кінематограф, що є особливим засобом образної публіцистики;

мультиплікація (анімація) — «оживлення» графічних чи лялькових персонажів;

науково-популярний кінематограф, що використовується для пропаганди знань.

Також кінознавці виокремлюють певні категорії кінематографа. Ось деякі з них.

Кіно як мистецтво (художня система), так зване «велике кіно» — фільми, що зробили переворот у кіномистецтві, й ті, що збагатили мову кіно новими елементами.

Класичні (звичайні) фільми, розраховані на масову аудиторію (наприклад, «Пірати Карибського моря», «Троя» або «Нічний дозор»).

Авторське кіно — фільми, в яких послідовно втілено оригінальну ідею (наприклад, стрічки італійського режисера **Федеріко Фелліні**), а також кінотвори, що розкрили нові оригінальні теми.

Нецелулоїдне кіно (жанрове) — неплівкове, специфічне кіно, електронні (цифрові) різновиди кінематографа, телебачення та відеопродукти.

Відео-арт — інсталяції, видовища.

Любительські відеофільми (home video, amateur video).

Комп'ютерні відео або тривимірні ігри, інтернет-кіно.

Кожен вид кіномистецтва включає свої підвиди. Так, *короткометражне ігрове кіно*, на перший погляд, відрізняється від повнометражного тільки меншою тривалістю фільму (переважно 15–20 хв). Проте це тільки на перший погляд, адже в такі вузькі часові рамки потрібно вмістити весь спектр переживань, які існують у повнометражному кіно. Тому, з художньої точки зору, короткометражне кіно є окремим видом кінематографічної творчості. Його ще іноді називають «кіномініатюрою».

Документальне кіно (неігрове) знімають на основі справжніх подій. Його темою найчастіше стають культурні явища, наукові факти й гіпотези, а також видатні постаті й спільноти. Майстри-документалісти у своїх творах нерідко сягають філософських узагальнень. Проте деякі кінознавці заперечують наявність відокремленого документального кіно, зараховуючи його до художнього. Справді ж документальними вважають лише фільми, відзняті прихованою камерою, — авангард сучасного кіномистецтва, який викликає інтерес кіноманів.

!? Які навчальні фільми вам доводилося переглядати? Коли і де це відбувалося? Який ефект від такого перегляду ви відчули?

Різновидом документального кіно є *навчальні фільми*, призначені для показу в навчальних закладах. Дослідження свідчать, що певний навчальний матеріал, поданий у вигляді фільму, засвоюється набагато глибше, ніж переказаний учителем. Справа, мабуть, у наочному поданні матеріалу. Практика показу навчальних фільмів розповсюджена на Заході, особливо в США. У СРСР із 60-х рр. XX ст. існувало кілька телепрограм, що демонстрували науково-популярні фільми. Деякі з них здобули визнання (наприклад, програма «Очевидне — неймовірне» популяризувала здобутки науки фізики).

Отже, класифікація кіно досить складна. До того ж будь-який поділ кінематографа на види є суто умовним, а тому дискусійним.

!? Фахівці яких професій працюють у кіноіндустрії?

Створенням кіно опікується великий колектив людей творчих професій. Розглянемо основні.

Кінорежисер. Він є центральною фігурою знімальної групи, керує процесом фільмування, відповідає за художню і сценічну складові картини, втілює у ній своє неповторне бачення світу. До обов'язків режисера входять: визначення загального художнього стилю фільму, реалізація сценарію, керівництво акторами як щодо мізансцен, так і стосовно манери гри тощо; управління роботою оператора; головування під час монтажу фільму.

Актор. Особливість роботи кіноактора полягає в тому, що, на противагу театральній виставі, фільм можна знімати, починаючи з будь-якого кадру (іноді початкові й кінцеві епізоди фільмуються того самого дня).

Тому актору потрібно вміти миттєво перевтілюватися, що досить складно психологічно, а іноді й фізично.

Оператор. Він знімає фільм камерою, обирає ракурс та освітлення зйомки як засоби виразності, композиційно вирішує кадр.

Сучасні технології безмежно розширили можливості кінематографа. Синтез кіно і комп'ютерної графіки дає змогу реалізувати будь-які творчі фантазії.

Для допитливих

На початку свого існування кіно було німим. *Німе кіно* — ціла епоха у світовому кінематографі. Виробився абсолютно неповторний стиль спілкування з глядачем за допомогою міміки й жестів. Красномовність рухів акторів німого кіно була неперевершеною. Надзвичайної акторської виразності досяг відомий актор і кінорежисер **Чарлі Чаплін**. Кіносеанси початку XX ст. супроводжувалися грою на фортепіано. Піаніста в кінотеатрі називали «тапер». Багато мелодій із репертуару таперів дійшли й до нас. Словесні пояснення до кадрів німого кіно подавалися в *титрах*.

Поява звукового кіно датується 1927 р., коли кінокомпанія «Ворнер Бразерс» продемонструвала в Нью-Йорку перший звуковий художній фільм «Співець джазу». Та фільми все ще були чорно-білими.

Перший кольоровий короткометражний фільм під назвою «La Cucaracha» вийшов у 1934 р. Наступного року на екранах демонструвався повнометражний кольоровий фільм «Беккі Шарп» Рубена Мамуляна, тому саме 1935 рік вважається початком відліку кольорового кіно.

!? Які ви знаєте жанри ігрового кіно? Наведіть приклади фільмів різних жанрів.

На батьківщині кіно, у Франції, майже одночасно з Люм'єрами розпочав кінематографічну діяльність **Жорж Месьє**. Його кінострічки (фантастичний фільм «Подорож на Місяць» та ін.) вважають передвісниками ігрового кіно, в якому поступово починає вибудовуватися система жанрів. У французьких кіноглядачів спочатку найбільшою популярністю користувалися авантюрні фільми та комедії. В Італії жанрову систему складали історичні «фільми-колоси» й салонні мелодрами. У США 1903 р. було зафільмовано сповнений драматизму вестерн «Велике пограбування поїзда». Ігрове кіно не має єдиної загальноприйнятої класифікації жанрів (як, наприклад, живопис), за якою можна було б чітко розподілити всі кінофільми. Крім того, більшість художніх кінофільмів поєднує в собі кілька жанрів. Умовну систему жанрів художнього кіно сформовано швидше кіноглядачами, ніж кінознавцями в межах наукових досліджень. Проте цією системою широко користуються промоутери, рекламисти, продюсери кінострічок.

Чарлі Чаплін

ЖАНРИ ІГРОВОГО КІНО

Бойовик (екшн-фільм). Жанр можна проілюструвати відомою тезою «добро має бути з кулаками». Сюжети фільмів зазвичай прості. У них головний герой стикається зі злом (злочин, корупція, тероризм). Не знаходячи іншого виходу, він відчайдушно розправляється з кривдниками. В результаті — «хеппі енд» (англ. *happy end* — щасливий кінець).

Вестерн. У класичних фільмах цього жанру дія відбувається на Дикому Заході — в Америці ХІХ ст. Конфлікт здебільшого розгортається між бандою злочинців, представниками влади й «мисливцями за винагородою»; він вирішується стріляниною.

Гангстерський фільм. Дія фільмів часто відбувається в США у 30-ті рр. ХХ ст. «Розборки» між гангстерами і є основою сюжету таких фільмів.

Карате-фільм (кунгфу-фільм). Фільми сюжетно близькі до екшну, хіба що у протистоянні персонажів наголос робиться не на використанні вогнепальної зброї, а на рукопашних сутичках із застосуванням прийомів східних єдиноборств.

Фільм-біографія. Сюжет фільму заснований на біографії якої-небудь відомої особи.

Пригодницький фільм. На відміну від бойовика, акцент робиться на кмітливості персонажів, умінні перехитрити, обдурити лиходія. У пригодницьких фільмах героям належить знайти вихід зі складної ситуації.

Детективний фільм. Незмінними атрибутами стрічок цього жанру є злочин, наступне за ним розслідування і розкриття, пошук винних. У процесі перегляду детективу глядач паралельно веде власне розслідування й висуває свою версію розкриття злочину.

Драма. Специфіку жанру становлять сюжетність і конфліктність дії, велика кількість діалогів і монологів. Драми найчастіше зображують приватне життя людини та її гострий конфлікт із суспільством. При цьому наголос часто робиться на загальнолюдських суперечностях, утілених у поведінці та вчинках конкретних героїв.

Трагедія. Основу також складає зіткнення особистості зі світом, суспільством, долею, що виражені через боротьбу сильних характерів і пристрастей. Проте, на відміну від звичайної драми, трагічна колізія зазвичай завершується загибеллю головного героя.

Історичний фільм. Фільми реконструюють історичні події, які реально відбувалися.

Воєнний фільм. Присвячений темі війни.

Кінокомедія. Фільми, що мають розрадити глядача, покращити його настрій.

Пародія. Вид комедії, що пародіює будь-що (наприклад, інші фільми).

Фарс. Комедія легкого змісту із суто зовнішніми комічними прийомами.

Мелодрама. Фільм цього жанру розкриває духовний і чуттєвий світ героїв в особливо яскравих емоційних ситуаціях, часто на основі контрастів: добро і зло, любов і ненависть.

Родинний (сімейний) фільм. Дитячі фільми та фільми, призначені для перегляду всією родиною. У них немає насильства, вони містять елементи мелодрами і комедії.

Кадр з вестерну

Музичний фільм. Мюзикл чи оперета, перенесені з театральних підмостків на телеекран. Багато пісень, танців, красиві костюми і декорації. Обов'язково присутні елементи мелодрами і часто «хеппі енд».

Трилер (від англ. *thrill* — трепет). Так називають фільми, спрямовані на створення у глядача відчуття напруженого переживання, передчуття жахливих подій. Жанр не має чітких меж. Часто до трилерів зараховують детективно-пригодницькі фільми, акцент у яких зміщений на підготовку до якогось злочину, а також фільми жахів.

Містичний трилер. Фільм на межі трилеру й фільму жахів. Сюжет побудовано на зіткненні героїв з будь-яким незрозумілим явищем (окультизм, чаклунство тощо).

Психологічний трилер. Фільм, де напруга створюється за допомогою взаємодії характерів героїв, ліній їхньої поведінки, шляхом викривленого сприйняття слів і вчинків.

Фільм-катастрофа. Фільм, герої якого зазнали катастрофи і намагаються врятуватися. Часто йдеться про природні (смерч, землетрус, виверження вулкана тощо) чи техногенні (аварії на літаку, потягу, вибухи на атомній електростанції тощо) катаклізми.

Фільм жахів. До жанру належать фільми, покликані налякати глядача, вселити почуття тривоги й страху, створити напружену атмосферу очікування чогось жахливого.

Фантастичний фільм. Жанр кінематографа, де головною ідейно-естетичною настановою є диктат уявного над реальним. Дія відбувається у майбутньому, минулому чи в «паралельному» світі.

М. Форман (Чехія)

Ф. Фелліні (Італія)

Фентезі. Піджанр заснований на особливому, «казковому», художньому світі, який нагадує середньовіччя, але заселений міфічними істотами, сповнений магії та чаклунства. Найвідомішим фільмом фентезі є трилогія «Володар перснів».

Фантазмагорія. Фільм про щось цілком вигадане, зображує чудернацькі видіння, фантазії. Цей жанр дещо перегукується з абстракціонізмом у живопису.

Космічна опера. Сюжет фільмів розгортається в майбутньому на далеких планетах, у космосі чи на космічній станції. Класичним прикладом цього жанру є епопея «Зоряні війни».

Кіберпанк. Піджанр, що фокусується на комп'ютерах, високих технологіях і проблемах у суспільстві, спричинених неналежним застосуванням здобутків прогресу. Основою сюжету часто є боротьба «хакерів» із могутніми транснаціональними корпораціями.

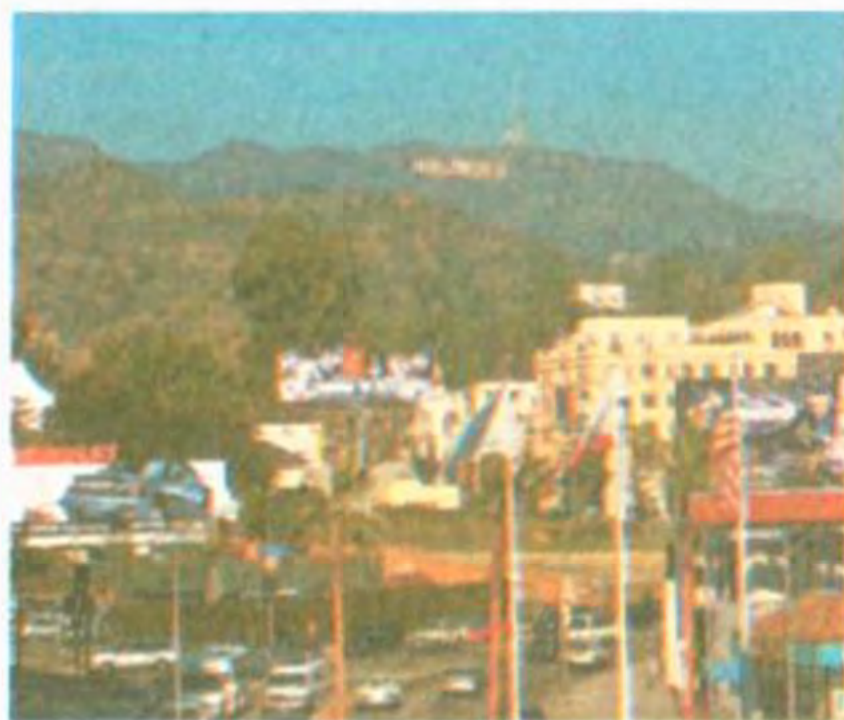
Постапокаліптика. Демонструє життя суспільства після якоїсь глобальної катастрофи, наприклад світової війни із застосуванням зброї масового знищення, глобального потепління, падіння астероїда тощо. Наприклад, трилогія «Матриця», стрічка «Водний світ».

Неоготика. Жанр, який відрізняється від фільмів жахів тим, що головний герой є не жертвою, а часто вампіром, вовкулакою або іншою надприродною істотою. Атмосфера жаху при цьому зовсім відсутня, а фільм загалом є чи то бойовиком, чи то притчею. Прикладом такого фільму є «Ван Гелсінг».

Завдяки освоєнню нових видів кінематографа (панорамного, стереоскопічного, поліекранного та ін.) значно підвищилась якість показу фільмів, виник термін «ефект присутності» глядача. Враження посилювалося стереофонічним відтворенням звуку, що створювало «просторову звукову перспективу». У наш час існують досконалі системи звукового супроводу кіно. Зрозуміло, вони покликані підсилити ступінь занурення глядача в атмосферу фільму, що переглядається.

Для допитливих

Любителю кіно цікаво знати деякі цифри. Найчастіше екранізували літературний персонаж Шерлока Холмса: з 1900 р. 75 акторів зіграли цю роль більш ніж у 200 фільмах. 394 фільми знято за творами В. Шекспіра: «Гамлет» екранізувався 75 раз, «Ромео і Джульєтта» — 51. Рекордну кількість фільмів знято за казкою Ш. Перро «Попелюшка».

Голлівуд

Еволюція кінематографа як виду художньої творчості сприяла виникненню кінематографічних шкіл. Нині виокремлюють французьке, італійське, німецьке, американське, індійське, скандинавське кіно.

Голлівудський кінематограф, безумовно, найпопулярніший у світі. Офіційною датою заснування Голлівуду в мальовничій місцевості неподалік від Лос-Анджелеса вважають 1913 рік. Сьогодні це — гігантська кіноіндустрія, лідер з виробництва кінофільмів, її діяльність істотно впливає на кіномистецтво інших країн. Щорічно тут створюються тисячі фільмів. І хоча критики часто звинувачують їх у примітивності, відсутності нових творчих ідей і відвертій комерційній спрямованості, популярність продукції Голлівуду не падає: його фільми успішно реалізують найважливішу ознаку кіно — *видовищність*. Голлівуд — законодавець моди у багатьох жанрах кіно завдяки блискучим ансамблям акторів, оригінальним підходам до формування рекламного іміджу фільмів тощо. Ще одна особливість цієї школи — мистецтво створення спец-ефектів.

Подекуди поняття «американський кінематограф» і «Голлівуд» ототожнюють, проте це неправомірно. Американське кіно — це не тільки голлівудський «монстр», а й розвинута система незалежного кіно (створюваного ентузіастами без втручання могутніх кінокомпаній). Воно зазвичай малобюджетне (режисерам іноді доводиться вкладати власні кошти). Деякі представники цього напрямку, зокрема Д. Лінч, брати Коени, належать до культових фігур *інтелектуального кіно*.

Французьке кіномистецтво за популярністю поступається лише голлівудському. Це кіно вважається дуже витонченим завдяки поєднанню психологізму і драматизму сюжету з пікантністю і художньою довершеністю зйомки. Його стиль визначають режисери Ж. Л. Годар, Л. Бессон, Ж. П. Жене, Ф. Озон.

Італійське кіно завжди вирізнялося самобутністю й неповторністю. Світовій глядацькій аудиторії воно відоме завдяки авторському кіно таких режисерів, як П. П. Пазоліні, Ф. Фелліні, Б. Бертолуччі, Л. Вісконті. Фільми цих корифеїв кіно увійшли до золотого фонду світового кінематографа й стали джерелом натхнення для багатьох поколінь режисерів.

Мистецтво скандинавського кіно загалом відбиває суворий «нордичний» характер природи Скандинавії. Знаними його представниками є режисер, визнаний класик І. Бергман та кіноекспериментатор Л. фон Трієр.

О. Довженко

С. Параджанов

Український кінематограф пройшов тривалу еволюцію від свого започаткування на теренах колишнього СРСР. У 1928 р. розпочала роботу Київська кінофабрика (майбутня Київська кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка) — одна з найсучасніших на той час у світі. Кінофільм *Сергія Ейзенштейна* «Броненосець „Потьомкін“» (1925 р.), що увійшов у десятку кращих фільмів світового кінематографа, став візитною карткою Одеси.

Особливу роль у становленні українського кіномистецтва відіграли фільми *Олександра Довженка* («Звенигора», «Арсенал», «Земля»), які піднесли вітчизняний кінематограф до світового рівня. У 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі (Бельгія) в результаті опитування, проведеного Бельгійською сінематекою (117 видатних критиків і кінознавців із 26 країн світу) фільм «Земля» було названо в числі 12 найкращих картин усіх часів і народів.

Стилістика, створена О. Довженком, заклала початок напряму «українського поетичного кіно». Яскравими зразками цього напряму є фільми «Тіні забутих предків» *Сергія Параджанова*, який отримав другу премію на 7-му Міжнародному кінофестивалі в Аргентині; «Криниця для спраглих» *Юрія Іллєнка*; «Камінний хрест» *Леоніда Осики*, «Вірність» *Петра Тодоровського*. Українську кіноіндустрію репрезентує ціла плеяда діячів світового рівня: режисери Ю. Іллєнко, М. Мащенко, К. Муратова; актори *Іван Миколайчук*, *Костянтин Степанков*, *Микола Гринько*, *Богдан Ступка* та ін.

В анімаційному кінематографі успішними й відомими є стрічки режисерів *Володимира Дахна* (мультсеріал про козаків), *Давида Черкаського* («Пригоди капітана Врунгеля», «Острів скарбів»), які прославили українську анімацію за межами країни.

Б. Ступка у фільмі В. Бортка «Тарас Бульба»

Для допитливих

У світі регулярно відбуваються кінофестивалі, покликані продемонструвати спільноті нові знахідки в царині кіномистецтва, вибрати кращі фільми року, визначити моду, окреслити перспективи. Найвідомішими є Каннський кінофестиваль — лідер європейського кіно, Венеціанський кінофестиваль — найдавніший (з 1932 р.), Берлінський кінофестиваль (Берлінале), який орієнтується загалом на «авторське кіно», Лондонський кінофестиваль та ін.

Популярності набув Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість», організований у 1970 р. Його призерами стали кінорежисери: К. Геворкян, В. Абдрашитов, О. Панкратов, В. Бортко, К. Лопушанський, Є. Цимбал, Ю. Мамін та ін. У 1997 р. на фестивалі було започатковано спеціальний приз за внесок у світове кіно. Його лауреатами названо голлівудського режисера українського походження Едварда Дмитрика, італійських майстрів Маріо Монічеллі й Еttore Скола, ветерана польського кіно Єжи Гофмана, представників російської кінематографії Ірину Скобцеву і Федора Бондарчука.

Емблеми відомих кінофестивалів

На фестивалях нагороджуються видатні постаті кінематографа в багатьох номінаціях. Кожен поважний кінофест присуджує особливі премії.

Премія «Оскар» — нагорода Американської академії кіномистецтва, безперечно, найвідоміша у світі. Перша церемонія її вручення відбулася в 1929 р. На відміну від більшості подібних нагород, «Оскар» присуджують за результатами загального голосування членів Академії, а не за вибором журі. Така демократичність принесла їй заслужену шану, хоча й позбавила деякої елітарності.

Інша американська премія — «Золотий глобус» — уособлює незалежний погляд на голлівудський кінематограф. Церемонія нагородження відбувається в Лос-Анджелесі.

Премія BAFTA. Церемонія вручення кінематографічних нагород Британської академії кіно і телемистецтва відбувається в Лондоні (вперше — у 1947 р.). Спочатку було три номінації, тепер їх дванадцять. Також тут вручають нагороди в галузі телебачення і мистецтва для дітей.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Телебачення (разом із радіомовленням) є одним із найбільш масових засобів інформації і зв'язку. Телебачення інколи називають мистецтвом голубого екрана. Воно не лише передає інформацію, а й здатне формувати смаки й погляди багатьох людей. Телерадіоорганізації створюють або комплектують програми й передачі та розповсюджують їх за допомогою технічних засобів мовлення. На телебаченні працюють люди різних професій, зокрема тележурналісти — творчі працівники, які професійно збирають і готують інформацію для розповсюдження.

 Пригадайте і наведіть приклади телерадіопередач. Яким із них ви віддаєте перевагу? Чому?

Програма на телебаченні — це об'єднана творчою ідеєю сукупність передач, яка має постійну назву і транслюється в ефірі з певною періодичністю. *Передачею* називають змістово завершену частину телепрограми, що має відповідну назву, обсяг трансляції, авторський знак і може бути використана незалежно від інших частин програми.

Існує загальнонаціональне, регіональне, місцеве і закордонне телебачення. Залежно від технологічних особливостей розповсюдження програм розрізняють *супутникове*, *кабельне* та інші види телебачення.

Для допитливих

Перші телевізійні пересилання здійснено у 1925 р. в Англії й США, згодом — у Німеччині й СРСР (1931 р.). З 1932 р. передавалися німі телефільми, з 1934 до них долучили звуковий супровід. Телевізійні пересилання електронною системою з високою чіткістю зображення в Україні розпочато 1951 р. у Харкові групою радіоаматорів. З кінця цього року почав діяти телецентр у Києві.

Анімація (лат. — оживлення) — вид кіномистецтва, що полягає у зйомці мальованих чи об'ємних фігур персонажів.

Кінематографія (грец. *кінематос* — рух і *графо* — пишу) — вид візуального мистецтва, що полягає у створенні та демонстрації рухомого зображення на екрані; галузь культури та економіки, що об'єднує комплекс видів професійної діяльності, пов'язаної з виробництвом, розповсюдженням, демонструванням фільмів.

Телебачення — виробництво аудіовізуальних програм і передач або комплектування (пакування) придбаних аудіовізуальних продуктів та їх поширення незалежно від технічних засобів.

Кадр з телепрограми
«Танці з зірками», канал «1+1»

Кадр з телепрограми
«Шустер live», канал «Україна»

1. Кому належить винахід кінематографа? Коли відбувся перший кіносеанс?
2. Назвіть відомих акторів і режисерів світового кінематографа.
3. Які є світові школи кінематографа? Назвіть країну — лідера кіновиробництва. Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Дайте коротку характеристику основних видів і жанрів кіномистецтва.
5. Розкрийте значення телебачення в житті людини.

6. Колективна робота. Підготуйте телепередачу (інформаційну, пізнавальну, розважальну). Орієнтовні теми: «Події тижня», «Еврика!», «Відгадай мелодію», «Новини спорту» та ін.

7. Укладіть каталог шкільної відеотеки. Орієнтовні теми: «Мистецтво країн світу», «Про музику», «Видатні українці».

8. Перегляньте кінофільми за програмою передач на тиждень і проведіть конкурс кінорецензій (за жанрами кіно). Ознайомтеся додатково з інформацією на сайтах:

<http://www.kinokolo.ua/articles/361/>

<http://www.festival-cannes.fr/en/archives/2005/awardCompetition.html>

Поліхудожній образ світу

Усі види мистецтва постійно прагнуть того, щоб у них лунала музика.

Волтер Патер

Термін «поліхудожній» часто вживають, характеризуючи сучасну культуру. Як його тлумачити? Префікс *полі-* означає «багато», отже, культуру сьогодення можна трактувати як багатоманітність художніх явищ, які іноді тісно переплітаються, а часом, зливаючись, породжують мистецький синтез. Поняття «синтез мистецтв» уперше застосував німецький композитор *Ріхард Вагнер*, автор масштабних музичних драм. Цей вираз уживають щодо художнього твору, що поєднує в собі різні види мистецтв, наприклад музику, поезію, танець, живопис, але при цьому жоден з них не домінує над іншими.

У новітніх засобах мультимедіа також співіснують в єдиному просторі тексти, звуки, світлові ефекти, анімація. Поліхудожніми акціями можна вважати й такі поширені в сучасній культурі театралізовані форми мистецької діяльності, як *інсталяції*, *перфоманси* й *хепенінги* (від англ. *happening* — випадок, подія).

!? Наведіть приклади синтезу візуальних мистецтв.

Ідея взаємодії та синтезу мистецтв має давнє коріння, і митці різних часів намагалися втілювати її в художню практику.

Свідомість первісної людини була *синкретичною*, про що свідчать численні міфи та фольклор народів світу, найдавніші зображення в печерах на території сучасної Іспанії або Франції.

Які саме художні елементи людство здавна вплітало в обряди, ритуали? Це магічні рухи й хороводи (хореографічне мистецтво), спів та інструментальна гра (музичне мистецтво). Музично-танцювальні дії поєднувалися з театральною грою, яка була невіддільна від мистецтва костюма, масок, гриму. Первісна людина прикрашала себе та свій одяг, створюючи зразки декоративно-ужиткового мистецтва. Обряди й ритуали здійснювалися зазвичай у печерах, стіни яких розписували фрагментами магічних сцен (прообрази графіки й живопису). Ці дійства важко уявити без тотемів і талісманів (зародки скульптури).

На Мезинській стоянці неподалік від Чернігова археологами знайдено стародавній ансамбль із шести музичних інструментів, виготовлених з

Бізон. Печера Альтаміра. Іспанія

А. Цорн. Танець в Іванову ніч

кісток мамонта, рогів оленя тощо. Ця знахідка свідчить про взаємопроникнення видів мистецтв у різні епохи, зокрема пізнього палеоліту. Так, на пластини, з яких складались ударно-шумові інструменти, нанесено червоною вохрою розпис — меандр, «ялинка», «кутики». Ця геометрична орнаментика приховує стародавні символи. Люди використовували ритуальні предмети, наприклад «тотеми-гуділки», з яких нібито видобували особливі магічні звуки.

Подібна символіка характерна не лише для давніх слов'ян, а й для переважної більшості інших народів — австралійських аборигенів, американських індіанців та ін.

Приклади поліхудожніх явищ завжди можна віднайти, вивчаючи культуру давніх цивілізацій.

!? Пригадайте, мистецтво яких стародавніх цивілізацій мало визначальний вплив на розвиток художньої культури світу.

Б. Кустодієв. Масляна

Маска сатира

Маска Діоніса

Прадавні **індійці** особливого значення надавали естетичним емоціям як універсальному принципу художньої творчості. Подібне розуміння сягає корінням у стародавню науку про театр, де емоція була організовуючим чинником вистави, рухів, жестів, інтонацій мовлення актора. Індійські філософи вважали, що під впливом поезії, музики, танцю виникають емоційно-естетичні переживання — *раса* (що в буквальному перекладі означає «смак»). В одному трактаті зазначені такі *раса*: здивування, кохання, героїзму, відрази, гніву, сміху, жаху, співчуття, умиротворення. Поняття «*раса*» поширювалося на музику (характеризувало ступені звукоряду, лади, мелодії) та на образотворче мистецтво. Сім тонів гами сприймалися як носії певного емоційного стану, і кожному з них відповідали символічний колір, голос тварини (павича, бика, козла, кроншнепа, зозулі, коня, слона), а також планета Сонячної системи (Сатурн, Венера, Місяць, Сонце, Меркурій, Юпітер, Марс) і знак Зодіаку (Водолій, Терези, Риби, Лев, Діва, Стрілець, Скорпіон). Основне поняття індійської музики — *рага* — має кілька значень: по-перше, «колір, відтінок», а по-друге, «пристрасть, почуття». Тобто можна сказати, що *рага* — *почуття, змальоване музичними звуками*.

Явища взаємодії мистецтв спостерігаємо в **китайській культурі**. Розуміння гармонії полягало в єдності й взаємопроникненні протилежних космічних сил «інь» і «янь». До змісту поняття «юе» (музика) в Китаї та інших країнах Сходу включали поезію, танці, живопис, гравюру, архітектуру, а також церемоніал, полювання і сервірування столу. Це слово мало також значення «радість», тобто те, що дає людині насолоду.

Якщо для індійців символічним, сакральним було число сім, то для китайців — п'ять. Вони виокремлювали 5 першоелементів, 5 планет (ті самі, що й в індійців, — Сатурн, Венера, Юпітер, Марс, Меркурій, але

без Місяця й Сонця), 5 явищ природи (вітер, мороз, спека, світло, дощ), 5 частин світу (центр, захід, схід, північ, південь). Усе це врівноважувалося музикою, яка гармонізувала 5 добродійностей: людяність, справедливість, вихованість, передбачливість і щирість. П'ять звуків *пентатоники* (гун, шан, цзюе, чжі, юй) складали «прекрасне ціле» п'яти кольорів: жовтий, білий, зелений, червоний, чорний.

!? Які види мистецтв були поширені у Стародавній Греції?

Детальна розробка взаємодії мистецтв, притаманна східному світобаченню, не була характерною для мислителів **Стародавньої Греції**, які розробляли вчення про гармонію із синкретичних позицій, як і багато інших галузей знання. До кола «мусічних мистецтв» входили поезія, танок і музика — нерозривні елементи художнього *синкретизму* (нерозчленованість). У давньогрецьких філософів фізичне й естетичне також були нероздільні й відповідали загальним законам «гармонії світу».

Відомий міф про прекрасного Аполлона — бога сонця, гармонії й краси, символом якого була ліра (кіфара), та про його супутниць, вродливих муз, — яскраве свідчення єдності та багатоманітності видів творчості, що отримали розвиток у ті часи. Музи були покровительками таких галузей науки й мистецтв: Кліо — історії, Талія — комедії, Мельпомена — трагедії, Евтерпа — ліричної поезії, Ерато — любовної лірики, Терпсихора — танців, Полігімнія — гімнів, Калліопа — епічної поезії, Уранія — астрономії. Дев'ять названих муз — це результат пізньої міфотворчості, адже спочатку була одна-єдина Муза — богиня, про яку згадується в початковому рядку першої пісні в «Одіссеї» Гомера.

Синтез мистецтв найяскравіше виявився у грецькому театрі, де тісно взаємодіяли мистецтво слова і хоровий спів, що супроводжував (коментував) театральну дію, у якій актор повинен був уміти співати й танцювати, досконало володіти пантомімою.

Порівняння особливостей музики та образотворчого мистецтва в античній культурі здійснювалося через поняття «ритм», який греки відчували не тільки в танцях і поезії, а навіть і в нерухомих статуях.

!? Які види мистецтв використовуються в церковних обрядах?

Доба Середньовіччя сприяла розквіту різних мистецтв як компонентів храмового синтезу: архітектури, скульптури, живопису (іконопису), декоративно-ужиткового мистецтва, музики — хоро-

Леохар. Аполлон Бельведерський

Ікона «Святий Георгій»

вої та органної, поезики й риторики. У цьому синтезі об'єднувальну роль відігравала архітектура. Всі мистецтва спрямовувалися на створення цілісного впливу на людину: через ритм, пропорційність, співмірність, гармонію, симетрію. Адже вважалося, що основний зміст мистецтва — краса як універсальний вираз абсолютної божественної благодаті. Зорові та звукові образи завдяки символічності й особливій енергетиці посилювали сприймання божественних істин, сприяли очищенню від земних пристрастей. Слов'янська ікона з клеймами демонструє спробу подолання статичності живописного зображення: у сюжетах із житій святих поетапно розгортається «дія в образах», подібно до розкриття подій у театральній виставі.

У гуманістичній естетиці **Відродження** відбувається остаточне виокремлення видів мистецтв зі стародавньої синкретичної єдності; подальший розвиток їх взаємодії розгортається на інших засадах, насамперед у формах музично-театрального синтезу.

Для допитливих

Перетворення візуальної мови й мови жестів на засіб запису нот спостерігаємо в історії музичного нотопісу. Ми звикли сприймати запис нот на п'ятьох лінійках. У середні віки для запису церковної музики застосовували інші знаки — графічні. Наприклад, старослов'янські *знамена* (або *крюки*), якими записували церковні мелодії, називалися відповідно до образу графічного знака: «палка», «чашка», «стріла», «дуда», «сорочача лапка», «ріг», «чашка», «змійка» та ін.

У різних музичних культурах здавна для керування хором застосовували умовну жестикуляцію — *хейрономію*. Завдяки особливим рухам рук і пальців регент показував співакам напрям мелодій, ритмічні фігури, динаміку тощо. Із часом ці умовні жести перетворилися на спеціальні графічні символи, що фіксували в запису виконавські вказівки.

палка

чашка

стріла

змійка

ріг

дуда

Для **європейського бароко** характерний синтез пластичних мистецтв: архітектурні споруди доповнювалися творами скульптури, живопису, декоративного мистецтва. Художній синтез досягався завдяки образній єдності в організації зовнішнього та внутрішнього простору.

Своєрідний культурний переворот стався внаслідок поступового переходу до світського типу суспільства. **Просвітництво** з його гуманістичними ідеалами стимулювало появу багатьох жанрових різновидів у галузі театру (містерії, міраклі, мораліте, комедії-фарс). Різноманітні форми театралізованих масових видовищ можна було побачити на міських риторських змаганнях; аматорські музично-театральні вистави розігрувалися в навчальних закладах. В Україні у братських і козацьких школах, колегіумах виникло оригінальне поліхудожнє явище «шкільної драми».

Своєрідний ренесанс переживала опера, яка закріпила синтез слова і музики в дії. Провідну роль у художній творчості XIX ст. відіграє синтез мистецтв у музичному театрі, вершинним досягненням якого стала, зокрема, оперна творчість Дж. Верді, М. Мусоргського, Р. Вагнера.

Яскравим етапом у розвитку відношення «музика — колір» став **імпресіонізм**, художній напрям кінця XIX ст. Для імпресіоністів — як художників, так і композиторів — основним засобом вираження став колорит. Художники працювали пензлем і фарбами, композитори використовували палітру різних тональностей і співзвуч. Та прийоми роботи з матеріалом були схожими: використання техніки «крупного мазка» художниками та «об'ємної фактури» — композиторами. І на полотні, і в музичній формі поєднувалися численні нюанси кольорів або звуків, а за їх допомогою — настроїв. Прикладами наполегливих пошуків митцями нюансів відчуттів є вже згадувана серія картин К. Моне «Руанський собор» і подібні цикли творів основоположника музичного імпресіонізму К. Дебюссі (три симфонічних ескізи «Море»).

К. Дебюссі. Три симфонічних ескізи «Море».

Схарактеризуйте фактуру, темброву палітру музики К. Дебюссі.

Для допитливих

Таємниця глибинної спорідненості різних видів мистецтв хвилювала багатьох мислителів минулого, які намагалися осягнути й пояснити її. З-поміж них — астроном Й. Кеплер, письменник Й.В. Гете, філософ Р. Штайнер, композитор Р. Вагнер, художник В. Кандинський та ін.

Першим поняття кольору в музиці сформулював італійський художник XVI ст. Дж. Арчимбольдо. На науковий фундамент спробував поставити цю ідею фізик І. Ньютон у праці «Оптика» (1704 р.), де вчений виявив певні співвідношення між звуком і кольором.

Французький монах Л. Б. Кастель створив перший у світі кольоровий клавесин, де кожній клавіші відповідав певний колір, що з'являвся на рухомій стрічці. Проте ця ідея не здобула загального схвалення, тому що вже в ті часи, в добу Просвітництва, «кольоровий слух» (синопсія) усвідомлювався як особистісне суб'єктивне утворення.

У XX ст. виникає кольоромузична апаратура — від органа Б. Бішоп і А. Рімінгтона до серійних установок «Colour Column», «Colotron», «Dynacord».

Пригадайте, хто з професійних композиторів уперше застосував елементи кольоромузики у своїй творчості.

Технічні досягнення ХХ ст. сприяли зародженню кольоромузики, а також різних кінетичних форм у царині пластичних мистецтв, театралізованих поліхудожніх явищ, що розширюють традиційні межі мистецтв. Небачене досі різноманіття поліхудожніх ідей спостерігається в музиці: кольоро-світловий рядок вписується в партитури «Прометея» О. Скрябіна, «Чорний концерт» І. Стравінського, а також таких творів, як «Щаслива рука» А. Шенберга, «Алілуя» С. Губайдуліної. Нарешті, були створені програмна «Симфонія кольорів» А. Блісса, «Життя в червоному світлі» Е. Денисова, «Жовтий звук» А. Шнітке.

Відомий німецький композитор і педагог **Карл Орф** (1895–1982) найближчим до коренів усіх мистецтв вважав танець. Митець створив унікальний дитячий театр, де колективна імпровізація (зокрема, в різдвяних містеріях) охоплювала музичні, танцювальні й театральні види діяльності.

Експериментування з метою збагачення художньої палітри сприяло подоланню площинності в живопису, статичності — в скульптурі. У колажах і рельєфах, змонтованих з різних матеріалів, художники намагалися поєднати живопис і скульптуру, у жанрі асамбляжу — створити «рухливі скульптури». Вони долають просторові межі звичайної картини й прагнуть наблизити живопис до реальності, довкілля, використовуючи засоби інших мистецтв, зокрема театру. Як наслідок створюються своєрідні просторово-динамічні світлові вистави: перфоманс, інсталяція, хепенінг, інвайронмент. У такий спосіб реалізуються поліхудожні ідеї живописців, які шукають у музичному і театральному мистецтві співзвучні універсальні закони гармонії.

Художник-педагог відомого мистецького напрямку Баухаузу (німецької школи дизайну) Й. Іттен розробив оригінальну 12-колірну модель, за допомогою якої проводив природні, на його переконання, паралелі між тоном/світлотою/насиченістю кольору в образотворчому мистецтві і 12-товою хроматичною системою в музиці. Він підтримував дружні стосунки з А. Шенбергом та іншими композиторами, які в цей час створювали свої перші додекафонні (від грец. *додека* — дванадцять) композиції. Разом митці шукали аналогії між музичними звуками й кольорами.

Символічне значення кольору, його здатності емоційно впливати на людину, завжди цікавили **Василя Кандинського** (1866–1944), який вбачав сутність кольору в дивовижному звучанні, подібному до музичного.

Обґрунтовуючи свою теорію «музикальності живопису», видатний художник-абстракціоніст доводив, що живопис «не ілюструє» музику, але бере за основу її «ритми й форми». На сторінках книги «Про духовне в мистецтві» він порівнює «звучання» кольорів із тембрами інструментів — флейти, сурми, органа, скрипки, віолончелі, контрабаса та ін. Кандинський висловив думку, що осмислити відчуття «звучання кольору» важко, адже колір впливає на свідомість людини своєю енергетикою, як звук — своєю.

!? Які геометричні фігури застосовує художник у своїх композиціях? Чи гармонійно, на вашу думку, він поєднує кольори?

З історії шедевра

Творчість В. Кандинського — унікальне мистецьке явище. Саме цьому художникові-інтелектуалу випала можливість зробити справжню революцію в мистецтві винайденням перших абстрактних композицій. У рамках синтезу мистецтв живописець створює декорації та костюми до сюїти М. Мусоргського «Картинки з виставки», збірку поем, яку проілюстрував шістьма гравюрами на дереві «Співзвуччя». На думку митця, саме лінії й кольорові плями, а не сюжет, є носіями духовності; їх поєднання, захоплива стихія руху породжують «звучання» картин, які він називав «імпресіями, імпровізаціями та композиціями». У такий спосіб В. Кандинський наближав живопис до музики, яка не просто фіксує, а виражає душевні стани, боротьбу людського духу, вільну експресію.

В. Кандинський.
Козаки

В. Кандинський.
Композиція 8

В. Кандинський.
Композиція 10

В. Кандинський. Імпресія

тець Миколай Чорльоніс (1875–1911). Він обрав шлях «транспозиції» (перенесення) музики до живопису з опорою на музичні форми (соната, фуга), і навпаки. Так, у нього водночас виникають поетичне, музичне й художнє уявлення певного задуму. Наприклад, поема для симфонічного оркестру та органа «Море» й однойменний фортепіанний цикл написані ним у 1907 р., а живописний триптих «Соната моря» — у 1908 р.

М. Чорльоніс. Поема «Море» для симфонічного оркестру й органа. Фортепіанний цикл «Море».

Порівняння музичної та візуальної засоби втілення однієї теми.

Анданте

Фінал

М. Чорльоніс. Цикл «Соната моря»

У сучасному віртуальному цифровому просторі основними каналами сприймання інформації для людини є аудіальний та візуальний, які не ізолюються, а тісно взаємодіють. Таке явище дістало назву *синестезії* (дослівно — «середвідчуття»), тобто здатності людини «перетворювати» уявлення, сприйняття для одного органа чуття, на уявлення, характерні для іншого. Незалежно від того що звук сприймається нами динамічно, а колір — статично, в уяві виникають кольоромузичні асоціації. Галузей застосування цього явища багато:

сфера мультимедіа технологій (створення інтегральних динамічних оформлень, презентацій тощо);
сфера музичної діяльності (оформлення торговельних і виставкових залів, концертних тощо);
Огляд взаємодії мистецтв, зокрема взаємозв'язку звуку й кольору, в різних історичних епохах, свідчить про те, що поліхудожні явища динамічно розвиваються одночасно з еволюцією художньої культури. Та й досі вони залишаються багатоманітними. Власне, в цьому і полягає одна з тем мистецтва. Його краса безмежно приваблива

і далеко не завжди піддається раціональному розумінню та логічному поясненню.

Додекафонія — метод творення музики, основою якої є мелодія, побудована на 12 звуках хроматичного звукоряду. Систему обґрунтував австрійський композитор А. Шенберг.

Пентатоніка — китайський звукоряд, що складається з п'яти звуків, між якими немає півтонів.

Рāга — мелодична модель в індійській музиці з характерними ладовими та ритмічними ознаками.

Синкретизм (від грец. — злиття, нероздільність) — нерозчленованість частин цілого.

1. Як ви розумієте поняття «синтез мистецтв»?
2. Схарактеризуйте явище синкретизму у фольклорі.
3. Наведіть приклади поліхудожніх уявлень прадавніх народів — індійців, китайців, греків.
4. Поясніть, чому М. Чюрльоніса називають «живописцем у музиці» та «музикантом у живопису».

5. Спробуйте відтворити на папері свої кольоромузичні асоціації під час слухання улюбленої музики. Складіть невеликий коментар до виконаної роботи.

6. Організуйте і проведіть диспут на тему «Чому сучасній людині потрібні всі види мистецтв?».

7. Підготуйте міні-презентацію про творчість одного з митців, якому притаманні риси поліхудожнього мислення. Орієнтовні теми: «О. Скрябін», «М. Чюрльоніс», «М. Римський-Корсаков», «В. Кандинський», «О. Мессіан», «Леся Дичко», «Я. Ксенакіс»). Використайте додаткові джерела:
Кандинский В. О духовном в искусстве / В. Кандинский. — М., 1992.
<http://www.lib.ru/CULTURE/KANDINSKIJo11.jpg>
Турчин В. По лабиринтам авангарда / В. Турчин. — М., 1993.
<http://www.fede.narod.ru/librarium/turchin.html>
Ландсбергис В. В. Микалоюс Чюрленіс / В. Ландсбергис // Музыкальная жизнь. — 1965. — № 22.
www.musdict.com/127/215/2742487.html > ЧЮРЛЕНИС
Документальний фільм «М. К. Чюрльоніс. Думки, картини, музика» (1965).

ПАНОРАМА МИСТЕЦТВ

1

2

3

4

4. Систематизуйте види декоративно-ужиткового мистецтва за матеріалами; за технологією виготовлення; за призначенням.

3. Назвіть репрезентовані тут жанри образотворчого мистецтва. Які ще жанри ви знаєте? Порівняйте засоби виразності графіки й живопису.

2. Які з наведених на світлинах зразків належать до станкової, декоративної, монументальної скульптури, а які — до скульптури малих форм (дрібної пластики)?

1. Назвіть види архітектури за поданими фотоілюстраціями. Що спільного між «мовчазною музикою в камені» і справжнім музичним мистецтвом?

1

2

3

4

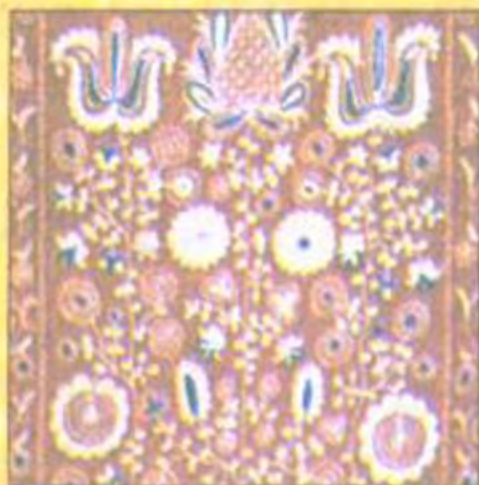
4. Порівняйте авторське трактування взаємодії музики й живопису в творчості В. Кандинського та М. Чюрльоніса. Як ви розумієте вираз «поліхудожній образ світу»?

3. Які види й жанри кіно ви знаєте? Розкрийте роль митців, що на світлинах, у розвитку мистецтва кіно. Хто з них винайшов кінематограф?

2. Зазначте відмінності художніх засобів драматичного, музичного, лялькового театрів. Поясніть значення терміна «синтез мистецтв» на прикладі хореографії.

1. Які різновиди музичного мистецтва зображено на фотоілюстраціях? Наведіть приклади жанрів вокальної, інструментальної, театральної музики.

Духовна культура
людини формувалася
впродовж віків на основі
трьох типів пізнання
людиною світу:
міфологічного,
наукового,
мистецького.

Р О З Д І Л І І

ОСНОВИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ДУХОВНЕ ЯВИЩЕ

Культура — це швидше мета, якої ми маємо прагнути, ніж спадок, який необхідно зберігати.

Шарль Мьоллер

Культура... Протягом віків це слово вживалося в різних значеннях, адже явище, що його охоплює, надто складне й багатогранне. Ще давньоримський оратор Цицерон називав філософію «культурою душі» і вбачав її сенс у розвитку інтелекту, духовності людини. Скільки списів зламано мислителями, дослідниками у суперечках про сутність культури, проте це питання й досі залишається відкритим, а нові підходи до його трактування виникають знову й знову.

!? Як ви розумієте значення слова *культура*? Наведіть приклади його вживання (культура спілкування, культура поведінки тощо).

У розвитку людства виокремлюють три етапи: дикість, варварство і цивілізація. Розвиток культури збігається з переходом від дикого існування до цивілізованого життя. Цивілізація може служити культурі, а може відриватися від неї. Сутність культури не в рівні технічного прогресу, а в її духовному вимірі. Учені стверджують, що за сорок тисяч років людина біологічно не змінилася. Все, чим наш сучасник відрізняється від дикуна, а теперішнє суспільство — від первісного, пов'язане з досягненнями людини в царині культури.

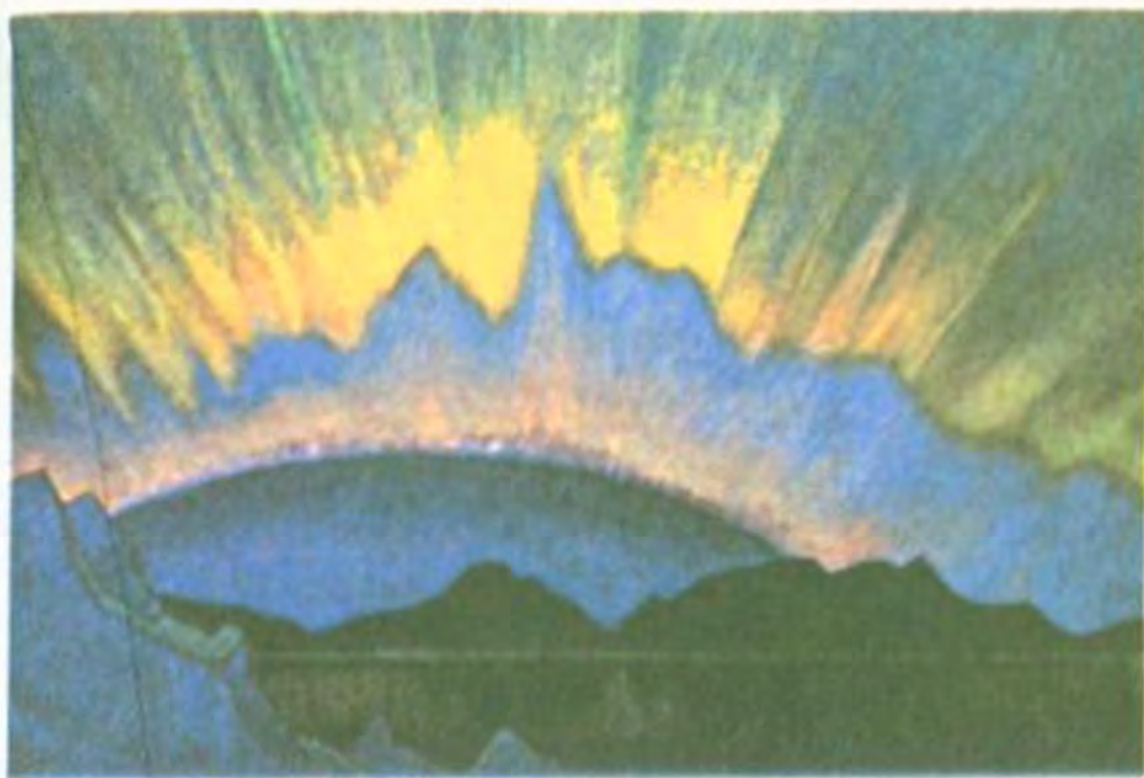
Художник *Микола Реріх* оригінально інтерпретував культуру як «культ урра» — «пошанування світла». «Я бачу сонце в глибині себе і в кожному я бачу сонце», — писав він, закликаючи людей спілкуватися й пізнавати один одного через «сонце культури», яке освітлює все існування людства. Проголошений культ культури пронизує всю творчу діяльність митця.

!? Які ідеали — естетичні, життєві — втілює картина М. Реріха «Північне сяйво»? Поясніть свою думку.

Термін «культура» налічує багато тлумачень. Вихідним положенням для них є розуміння культури як усього того, що створено людиною, на відміну від незалежного від неї природного світу.

Культуру зазвичай розподіляють на *матеріальну* і *духовну*. До матеріальної зараховують усе, що належить до взаємодії людини із середовищем

М. Реріх. Північне сяйво

Джорджоне. Три філософи

її існування, до задоволення фізіологічних потреб, технологічного аспекту життя. Духовна культура включає мову, звичаї та вірування, світогляд, ідеї, цінності й зорієнтовані на них форми поведінки та діяльності людини. У наш час виокремлюють ще й *соціальну культуру*, під якою розуміють стосунки між людьми.

Водночас, мабуть, увесь час існування такого поділу точаться суперечки про те, як взаємодіють дві найважливіші сфери культури людства — матеріальна і духовна, яка з них є вагомішою.

!? Спробуйте висловити власне аргументоване судження з приводу порушеної проблеми першості матеріального і духовного.

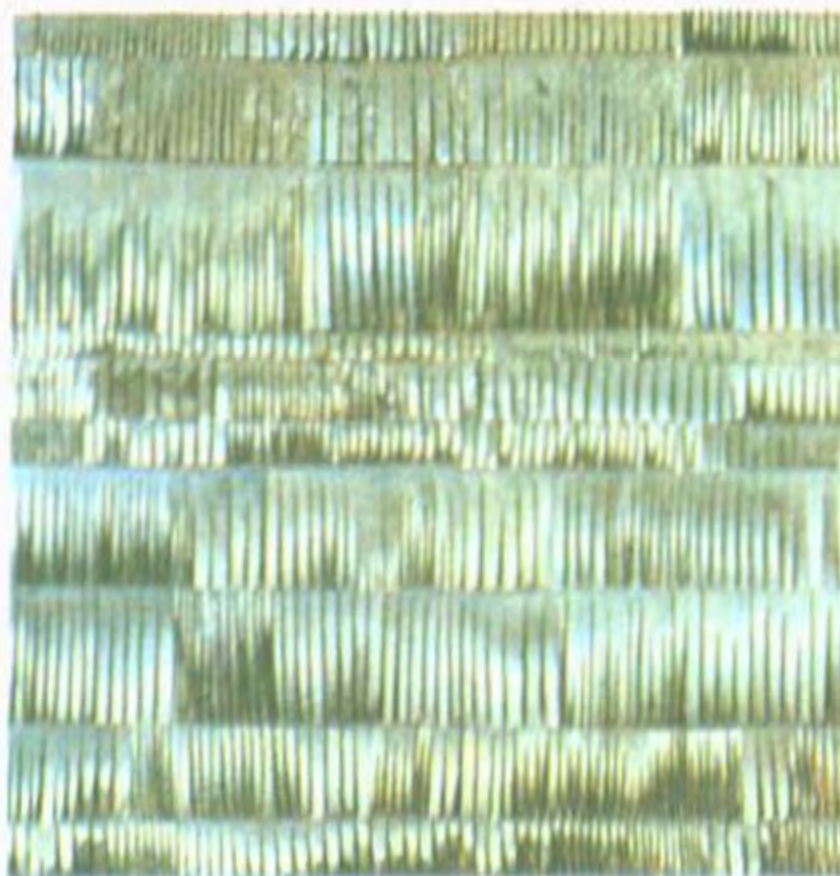
На якій із двох картин — Джорджоне чи Г. Мака — втілено духовність, а де — зацентровано матеріальність світу?

Вдивіться в обличчя філософів. Чи вдалося Джорджоне передати в них напруженість думки? Спробуйте пояснити символічну ідею художника щодо віку трьох учених. Яку роль у цьому відіграє пейзаж (зверніть увагу на незвичне поєднання рослин: тендітного кущика з листям, що тільки-но розпускається, буйної зелені й оголеного дерева на тлі сірого неба)?

Ніби два боки однієї медалі, розглядають *культуру особистості* (рівень її освіченості, вихованості, духовності) і *культуру суспільства* — духовні цінності, створені людством упродовж свого історичного розвитку, — науку, релігію, освіту, мистецтво, побут.

У загальній культурі розрізняють такі підвиди:

регіональна (конгломерат різних культур, створених народами, що живуть у певному спільному географічному ареалі) й *локальна, етнічна* (найстародавніші прошарки національних культур);

Г. Мак. Пластинчастий рельєф

масова (зорієнтована на «пересічний» рівень розвитку споживачів) й *елітарна* (культура привілейованих груп суспільства, що характеризується своєрідною замкненістю);

домінуюча (сукупність цінностей, вірувань, традицій, звичаїв, якими керується більшість членів суспільства) й *субкультура* (окремих соціальних груп, наприклад «молодіжна»).

Масова культура — порівняно нове утворення сучасності, результат процесів урбанізації та індустріалізації, відриву багатьох людей від коріння — традиційної народної культури. Вона декоративна, розважальна, екстравагантна і тому так приваблює молодь з її орієнтацією на моду, епатаж (порушення загальноприйнятих норм і правил). Водночас масова культура лояльна, коректна до споживача.

!? Поміркуйте, що є виявом масової культури (комікси, бульварне читво, реклама та ін.). Наведіть приклади.

Принципові відмінності мають **художня** й **естетична культура**, що їх інколи ототожнюють. Вони справді пов'язані, але перша відносно самостійна і стосується створення, збереження, поширення мистецьких цінностей, а друга є гранню, властивістю будь-якого культурного явища чи діяльності.

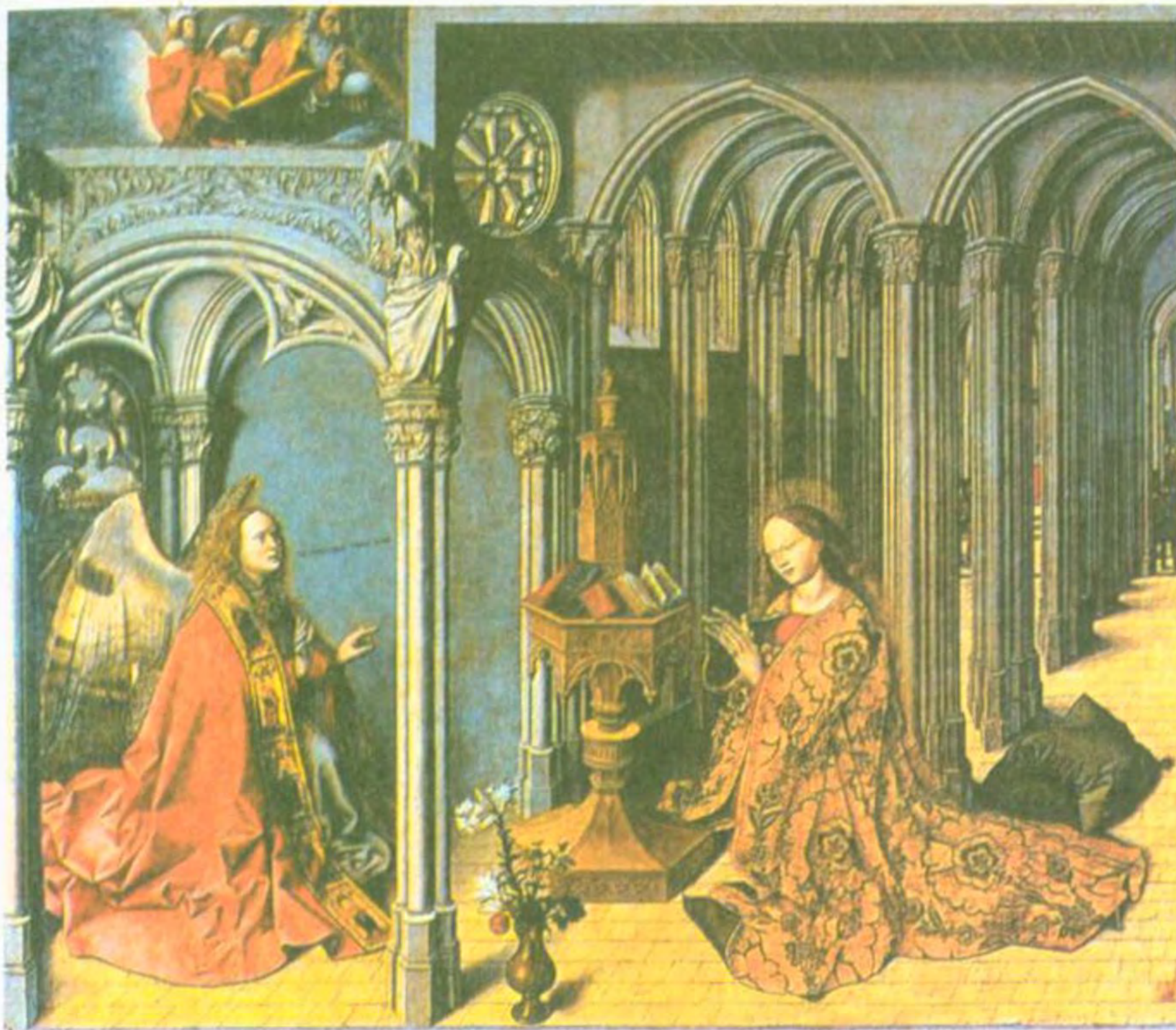
Ядром художньої культури є мистецтво. Який би мистецький витвір ми не взяли — єгипетські піраміди чи античні храми, «Апасіонату» Л. ван Бетховена чи «Кобзар» Т. Шевченка, — всюди в основі відшукаємо прагнення до ідеалу краси й гармонії, віру в людину як найвищу цінність буття. Уявімо, що культура — це дерево, корінням якого є духовність людини, а мистецтво та його види — то стовбур і гілки. Це єдиний організм, тож не варто розглядати стовбур і гілки окремо від коріння, бо культура невід'ємна від духовності, адже це поняття людинознавче.

Для допитливих

Упродовж тисячі років європейська культура, до якої належить і українська, живиться від джерел християнства. Аж до пізнього Середньовіччя церква була школою й університетом, лекторієм і філармонією, клубом і бібліотекою. Справді, духовно панівна в суспільстві, церква змушувала культуру обслуговувати культ. Проте свобода — повітря культури, без неї культура «задиhaється». Тому не дивно, що подальший розвиток культури відбувався паралельно з процесом звільнення від релігійного впливу. Соціолог *Питирим Сорокін* дослідив цей процес на величезному фактичному матеріалі (понад 100 тисяч шедеврів європейського мистецтва). За його даними, картини релігійної тематики складали в XII–XIII ст. 97 % від загальної кількості, XIV–XV ст. — 85 %, XVI ст. — 64 %, XVII ст. — 50 %, XVIII ст. — 24 %, XIX ст. — 10 %, а вже у XX ст. — 3 %. Подібна тенденція простежується і в музиці.

Біблійні сюжети, зокрема Благовіщення, Поклоніння волхвів, Зняття з хреста тощо, надихали митців різних країн за всіх часів. Вони належать до «вічних тем» у мистецтві. Геніальний представник італійського Відродження *Донателло* відтворив популярний сюжет Благовіщення у скульптурній композиції. Вплив античного мистецтва можна простежи-

Майстер Благовіщення з Екса. Благовіщення. Центральна частина триптиха

ти у колонах з гротескними масками замість капітелей, у мотивах позолочених рельєфних візерунків, якими щедро прикрашено мармурове тло (двері, карниз, фриз). Усі пластичні деталі створюють багатство світлотіньових ефектів, додають загадковості образам Богоматері й архангела Гавриїла. Фігури сповнені таїнства духовного спілкування.

Тему Благовіщення розкривали майстри різних мистецьких епох. Її втілено у творах найрізноманітніших видів і жанрів мистецтва. Близько 1443–1445 рр. на замовлення П'єра Корпічі з містечка Екс (Франція) невідомий французький майстер виконав триптих для церкви Сен-Совер. У центральній частині він зобразив сцену Благовіщення. Монументальні фігури Марії та Гавриїла у яскравому пишному одязі з важкими драперіями рельєфно виділяються на тлі темно-сірої колони заду. Контрастне освітлення

Донателло. Благовіщення з церкви Санта Кроче у Флоренції. Італія

3 історії шедевра

Найвідоміший твір нідерландського живопису доби Відродження — великий **Гентський вівтар** — був розпочатий *Губертом ван Ейком*, а після його смерті продовжений і завершений 1432 р. його братом — *Яном ван Ейком*.

На 26 панелях із дивовижною правдоподібністю і водночас поетично проникливо втілено уявлення про земний і небесний світи. У верхньому ярусі зображено тему Благовіщення. Колорит зовнішніх стулок вівтаря досить стриманий, але залиті сонцем просторі покої Діви Марії вселяють відчуття дива, що наближається. Крізь прозорі шари фарб проступає світліше підмальовування, що створює надзвичайну глибину кольору, ефект мерехтіння фарб.

У свята стулки вівтаря відчиняли, і присутнім у церкві відкривалося сяюче фарбами урочисте видовище.

Я. та Г. ван Ейки. Гентський вівтар. Фрагменти

Ескіз картини

О. Мурашко. Благовіщення

увиразнює та об'єднує композицію. Погляди персонажів промовисті, сповнені роздумів про важливу для всього світу звістку.

Модерне трактування теми притаманне картині «Благовіщення» українського живописця **Олександра Мурашка**. Художній задум виник під впливом випадкових асоціацій: рух фіранки, яку гойдає вітерець на терасі, вигадливе освітлення, особливий стан природи за вікном — урочистий і водночас тривожний. У ескізі переважає повітряно-бузкова гама, предмети невагомі, настроїй легкий. Проте чомусь інший стан відчувається на завершеному полотні.

- !?** Порівняйте варіанти теми Благовіщення у творах скульптури й живопису. Спробуйте пояснити символіку предметів (книжка, оливкова гілка, білі лілії). Чи відрізняється тональність ескізу й картини О. Мурашка? Як художник змінив колірні акценти? Як нове колірне вирішення вплинуло на потрактування образів, загальну тональність твору? Зверніть увагу на розміщення традиційних атрибутів теми в роботі Майстра Благовіщення з Екса: вази з ліліями, книжки. Яка роль жестів у відтворенні духовного діалогу персонажів картини?

Духовна культура формувалася впродовж віків на основі трьох типів пізнання людиною світу:

- міфологічного;
- наукового;
- мистецького.

- !?** У чому, на вашу думку, полягає відмінність між науковим, міфологічним і мистецьким типами пізнання світу? Поясніть свою точку зору.

Козак Мамай з двома дівчатами.
Народна картина

К. Білокур. Квіти за тинем

Козак-бандурист. *Народна картина*

Вважають, що від мистецтва і міфології наука відрізняється своєю раціональністю, логічністю, узагальненістю. Наука оперує поняттями, тоді як мистецтво і міфологія метафорично відображають світ за допомогою чуттєвих образів. Зокрема в мистецтві сконцентровано досвід людства. Художні образи, як правило, втілюють у собі естетичні ідеї, сповнені високого інтелектуального і гуманістичного змісту, що співзвучний загальнолюдським прагненням. У мистецтві як унікальній формі художньо-образної інтерпретації дійсності створюється і зберігається для нащадків своєрідний «духовний портрет» тієї чи іншої історичної доби.

Мистецтво як тип пізнання навколишньої дійсності має засоби для навчання, виховання, воно здійснює комунікацію між творцем, історичною добою, за якої він творив, і «одержувачем» інформації, закованої у мистецькому витворі. Тому можна говорити про універсальний характер мистецтва. За допомогою художніх образів мистецтва людина здатна пізнати минуле, передбачити майбутнє, тобто воно дає змогу оволодівати простором і часом. На думку французького поета Ш. Бодлера, краса є ви-

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові

щою метою та останнім прихистком від суворого життя. Не так песимістично звучать відомі слова російського письменника Ф. Достоевського: «Краса врятує світ». Отже, мистецтво покликане творити духовний світ людини, сприяти розвитку її почуттів, формуванню ідеалів, творчого потенціалу.

Глибоке розуміння мистецьких творів потребує залучення до художнього сприйняття величезного масиву знань про історичну добу, засоби й прийоми тлумачення світу, особливості мови того чи іншого виду мистецтва, специфіку жанру, до якого належить твір.

!? Про що «розповідають» мистецькі полотна, репродукції яких подано на цьому розвороті? Чи погоджуєтеся ви з твердженням про те, що мистецтво може бути способом пізнання, естетичного виховання, засобом інформації? На підтвердження своєї думки наведіть приклади творів різних видів мистецтв.

У структурі художньої культури вирізняються такі її різновиди, як *народна і професійна*.

Зразки *народної культури* створюються анонімними митцями без фахової підготовки. Народ є творцем культури й одночасно її споживачем. У зв'язку з цим народна культура (міфи, легенди, казки, пісні, танці, архітектура і живопис) широкодоступна для сприйняття. Вона завжди відображає етнічні особливості певної країни, окремих її регіонів. В основі народної культури лежать традиції — своєрідна генетична пам'ять людства.

Професійну культуру творять люди, які мають спеціальну фахову підготовку. Водночас хибно вважати, що між народною і професійною культурою немає зв'язку. З одного боку, народна художня творчість повсякчас

живить творчу діяльність митців-професіоналів. З іншого, вона й сама засвоює окремі елементи, художні форми професійної культури, поєднуючи їх із традиційними прийомами.

Пісня Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки»
М. Лисенко. Увертюра до опери «Тарас Бульба»

Пригадайте та назвіть інших композиторів, на творчість яких сильний вплив мали народні традиції.

Визначте характер взаємодії між творами народного і професійного мистецтва.

Кожна наявна у світі культура — неповторна й унікальна, є невід'ємною складовою скарбниці загальної світової культури. Нині завданням людства є збереження культурної спадщини, посилення своєї культуротворчої місії як умови повноцінного життя суспільства й особистості.

Культу́ра (лат. *cultura* — догляд, освіта, розвиток) — сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, а також сам процес їх творення.

1. Назвіть складові духовної культури. Поясніть своє розуміння цього поняття.

2. Зазначте відмінність художньої та естетичної культури.

3. Порівняйте народну і професійну художню культуру. Який між ними зв'язок? Наведіть приклади взаємопроникнення народного і професійного мистецтв.

4. Виконайте замальовки до власної картини «Козак Мамай».

5. Поміркуйте і визначте, який різновид культури соціолог М. Маклюєн схарактеризував як «культурно-ілюзорне щастя».

6. Використовуючи додаткові джерела (літературу, інтернет), доберіть «крилаті вислови» про мистецтво, духовну культуру.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА І СВІТ ЛЮДИНИ

Мистецтво не є тим, що ми бачимо, а лише тим, що ми маємо в собі.

Олександр Архипенко

Що таке духовний світ людини? Чи можна його вдосконалити? Яким чином мистецтво відображає духовність людини? Чи впливає воно на розвиток особистості? Ці питання з давніх часів хвилювали людство, тож учені — філософи, педагоги, психологи — намагалися дати відповіді на них. Високу місію людини на землі оспівували поети. Як гімн унікальній людській особистості звучить вірш Василя Симоненка:

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Є думка (і вона небезпідставна), що духовність людини якнайповніше збагачується у процесі спілкування з мистецтвом, адже саме духовність найширше розкривається в художніх творах. Мистецтво є вічною цінністю, його позитивна енергетика спрямована на формування творчої особистості. Мистецькі шедеври дають змогу поринути в емоційно-чуттєвий світ іншої людини, а відтак — зрозуміти її, адже ставлення до ближнього як до самого себе спонукає людину до виявлення добра і любові, спрямовує на вдосконалення навколишнього світу і себе в ньому.

А. Канова. Амур і Псіхея

!? Яким чином скульптор А. Канова втілює ідеали краси людини, передає високе почуття кохання?

Кожний із видів мистецтва, впливаючи на душу людини загалом, торкається різних її струн, і в цьому розумінні кожен із них самотній і незамінний. Під час зустрічі з шедеврами у людини виникають художні емоції, сильні почуття (співчуття, гніву, захоплення тощо). Вони є наслідком не пасивного, а неодмінно творчого сприймання, активізації уяви й розуму. Не дивно, що відомий український психолог *Лев Виготський* називав художні емоції «розумними». Напрочуд точне визначення, чи не так? До речі, такі «розумні» емоції, насичені вищими духовними прагненнями, і передусім — прагненням до прекрасного, не виникають, коли ми спостерігаємо явища масової культури, псевдомистецтва.

В. А. Моцарт. Реквієм (ч. VII. «Лакримоза»); «Маленька нічна музика». Рондо.

Які емоції викликала у вас прослухана музика? Поміркуйте, чи можна назвати ці твори шедеврами. Чи є втілення різноманітних емоцій (позитивних або негативних) ознакою досконалості твору?

Художні образи виникають під впливом дійсності, втім, вони не є абсолютними копіями, відбитками реальності. На основі реальних образів митець творить нову художню реальність, яка викликає у свідомості людей (слухачів, глядачів) їхні власні уявні образи. Художній образ зароджується в результаті зіставлення і поєднання різних елементів реального й уявного, і межа між ними завжди рухлива. Ступінь умовності відображення залежить від специфіки мови кожного виду мистецтва. Художній образ — поєднання дійсності й творчої індивідуальності митця, його усвідомленої і неусвідомленої діяльності. В основі твору мистецтва лежить певна ідея, яку генерує автор, надаючи імпульс для переробки інформації, стимулюючи думку й фантазію глядача або слухача.

На полотні флорентійського художника *Сандро Боттічеллі* «Весна» відчувається ренесансна ностальгія за античною красою. Ритми світла (фігури) й темряви (тло дерев) створюють напрочуд гармонійну, сповнену одухотвореності композицію.

У чому ви вбачаєте оригінальність авторської інтерпретації міфологічного сюжету? Як флорентійський художник поєднав реальне й уявне?

Які почуття охопили героїв картини К. Брюллова?

Мистецтво завжди відображає певний конкретний історичний тип людини. Водночас йому властиво порушувати проблеми, важливі для всіх епох. Якщо аналізувати культурний розвиток крізь призму співвідношення «мистецтво — людина», то виявляється, що художньому втіленню образу людини будь-якої доби відповідала певна художня картина світу. Так, антична і ренесансна художня картина світу відповідає за своїм змістом образу людини як центру Всесвіту. Релігійна художня картина світу періоду Середньовіччя породжує погляд на людину як «піщинку Всесвіту». Реалістичній картині відповідає гуманістичне трактування образу людини, її неповторного внутрішнього світу.

С. Боттічеллі. Весна

К. Брюллов. Останній день Помпеї

Володимирська
Богоматір

Рафаель Санти.
Мадонна

В. Боровиковський.
А. І. Безбородько з доньками

Розглянемо на прикладі жіночого образу, як зображували людину митці різних епох. На середньовічних іконах ми бачимо узагальнений, відсторонений від реальності образ Богоматері. На полотнах титанів Відродження образ Мадонни вже наділений рисами земної жінки, які доповнюють, наближують до глядача її божественну сутність. Полотна великих художників наступних епох — реалістів чи романтиків — зображують жінку в єдності її прекрасної зовнішності, краси обличчя і фігури з багатством внутрішнього світу, сповненого високих почуттів, прагнень і світлих мрій. Аналогічні зміни можна простежити в музиці.

!? Пригадайте жіночі образи, втілені в музиці: «Кокетливу» Ф. Куперена, романтичну шуманівську «Кіарину», героїнь опер Дж. Верді, «Дівчину з волоссям ніби льон» К. Дебюссі, Джульетту С. Прокоф'єва. Яким живописним образам вони співзвучні?

У культурі кожної мистецької доби формується особистість певного типу, якій притаманні ті чи інші якості, світоглядні орієнтири, рівень інтелектуального розвитку, естетичні вподобання. Так, по-різному втілювалися героїчні й ліричні образи в античному й класичному театрах, а надто — у сучасному *театрі абсурду*.

!? Пригадайте мистецькі твори різних епох. Яких ознак набув художній образ людини у ХХ ст.?

Рівень художньої культури особистості залежить від її освіченості, інтересів у сфері мистецтва, глибини його розуміння, здатності оцінювати мистецькі твори, від художнього смаку, який формується і розвивається в процесі спілкування з мистецтвом.

!? Чи погоджуєтеся ви з відомим прислів'ям: «На колір і смак товариш не всяк»?

А. Модільяні.
Аліса

В. Мозок.
Театральний портрет

В. Зарецький. Портрет
Ольги Кравченко

Долучення до ціннісного світу митця збагачує індивідуальний досвід, сприяє пізнанню життя, спонукає до самопізнання. Вельми цікаво простежити за тим, як живописці портретують себе чи то у процесі роботи — за мольбертом, з пензлем у руці (автопортрет), чи на дозвіллі разом із членами родини (сімейний портрет). Інколи художники вписували свій образ в інші групові композиції («прихований» автопортрет), зокрема й в особі історичного героя, казкового або міфологічного персонажу (символічний автопортрет). Особливо уважно ставилися до власних зображень художники *Альбрехт Дюрер* і *Рембрандт ван Рейн*. Кожен з них створив понад 50 автопортретів — своєрідних візуальних щоденників, які відобразили плинність людського життя.

!? Порівняйте подані на с. 160, 161 автопортрети художників. Оберіть той, що найбільше вас вразив. Спробуйте за живописним образом розкрити риси характеру митця, спосіб його життя, істотні ознаки авторського стилю. Спробуйте відтворити події, що відбуваються на картині П. Веронезе «Шлюб у Кані» (с. 158). Схарактеризуйте кількох присутніх на святі. Про що свідчать ретельно відтворені деталі? На яких інструментах грають музики? Опишіть особливості архітектури. Що вони символізують?

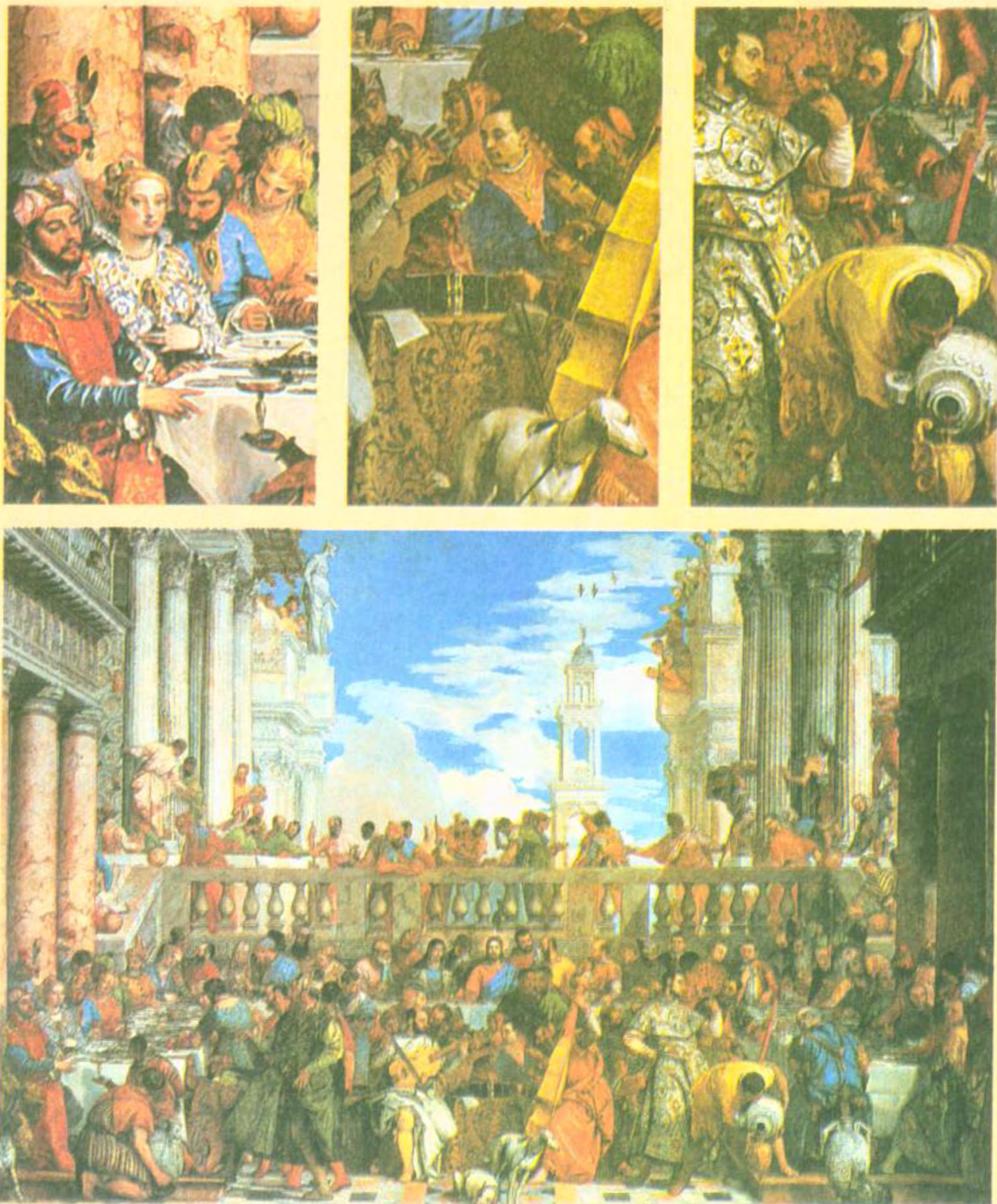
Усе сказане про художню культуру підводить до думки про надзвичайну важливість долучення до її надбань з метою цілеспрямованого формування людської особистості. Значення художньої культури в сучасному суспільстві неухильно зростає, оскільки протидіяти явищам бездуховності можна лише шляхом усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей, зокрема мистецьких.

З історії шедевра

Італійський художник **Паоло Веронезе** (1528–1588) створив монументальне полотно «Шлюб у Кані», яке за розмірами є найбільшим у Луврі (667×994 см). Біблійну сцену перенесено до розкішного венеціанського палацу, де відбувається грандіозний святковий бенкет. У центрі картини — Христос і Марія, навколо них зібралося багато людей, яких художник одягнув у костюми його доби. На передньому плані картини він зобразив в образах музикантів себе і своїх друзів: Тиціана, Тінторетто, Бассано та Палладіо. Веронезе виявив блискучий талант декоратора, детально виписавши всіх персонажів.

П. Веронезе. Шлюб у Кані. Фрагменти

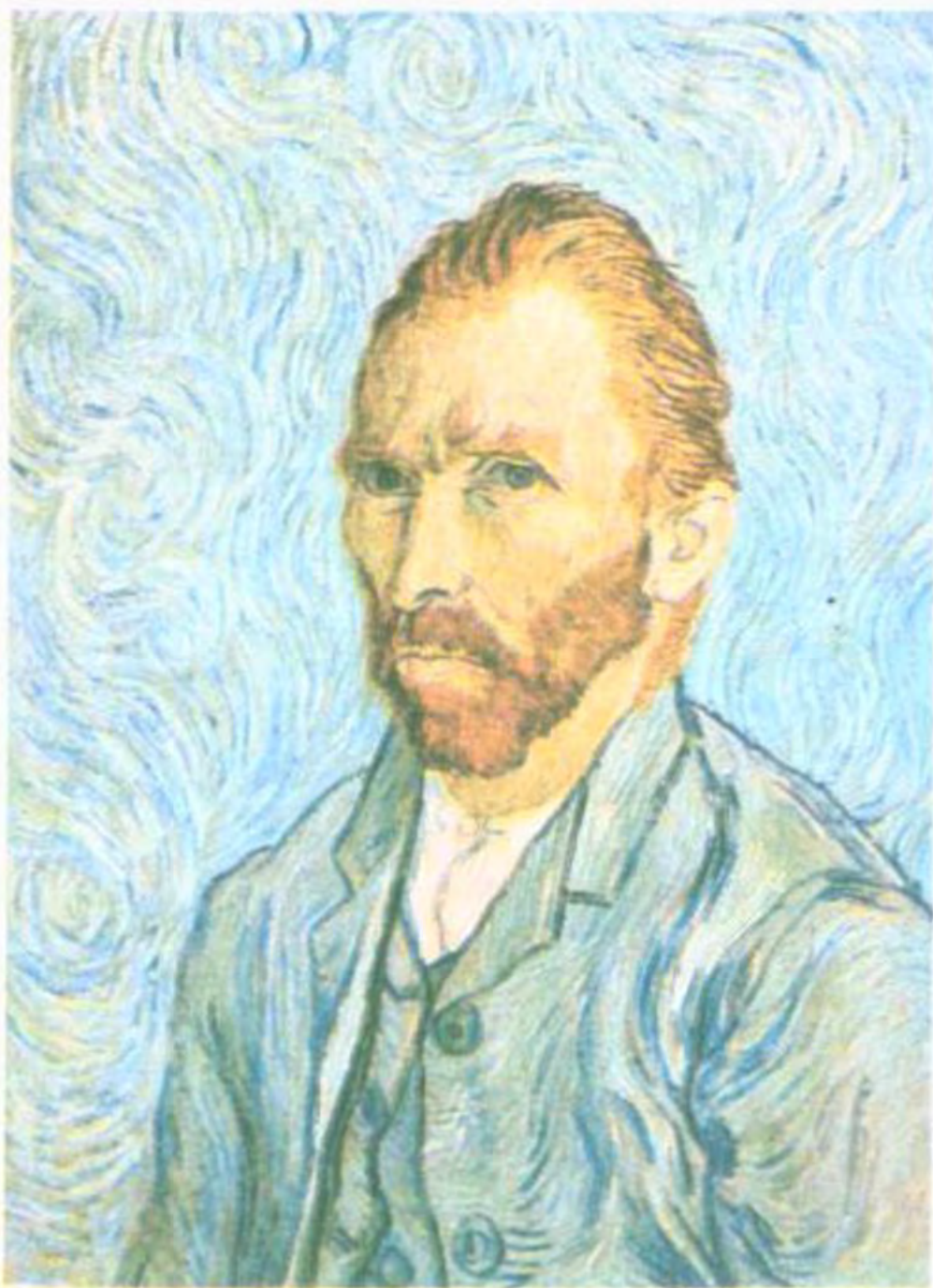

А. Дюрер. Автопортрет

Рембрандт. Автопортрет із Саскією

Ван Гог.
Автопортрет

Е. Віге-Лебрен.
Мадам Віге-Лебрен
із донькою

К. Малевич. Автопортрет

В. Ємець. Автопортрет

Театр абсурду — авангардний театр, пов'язаний із західноєвропейським драматургією 50–60-х рр. XX ст., один із виявів авангардизму в мистецтві.

1. Назвіть відомі твори мистецтва, що яскраво і переконливо розкривають зміст поняття духовності як визначальної якості людини.
2. Порівняйте засоби вираження внутрішнього світу людини у творах різних видів мистецтв.
3. За допомогою яких художніх засобів митці передають почуття, стан, стрій? Аргументуйте свою думку на прикладі творів музики й живопису.

4. Виразіть власні думки й почуття у реалістичній або абстрактній композиції (техніка — за вибором).

5. Проведіть дискусію на тему «Культура в людині, людина в культурі».

6. Підготуйте короткі дослідження творчої діяльності окремих майстрів різних напрямів мистецтва (музикантів, співаків, художників, танцюристів) і визначте, в чому полягає оригінальність їх творчого пошуку. Як вони передають людські почуття, думки, емоції, мрії тощо?

ХУДОЖНІ НАПРЯМИ ТА СТИЛІ

Мистецтво — не люстро, що віддзеркалює, а збільшуване скло.

Володимир Маяковський

Спроби розробити періодизацію розвитку культури спостерігалися протягом усієї історії людства. Різні варіанти періодизації взаємно доповнюють один одного і дають змогу всебічно аналізувати культурну еволюцію.

Давньогрецький письменник *Гесіод* свого часу поділив всю історію людства на п'ять віків: 1) золотий; 2) срібний; 3) мідний; 4) героїчний; 5) залізний. З його точки зору, еволюція відбувалась у зворотному порядку.

Поступово культурні досягнення збагачувались, а суспільство почало відомлювати їх значення, тож погляди на розвиток людства стали видовуватися за принципом прямої еволюції. Із започаткуванням наукового вивчення історії виникло кілька підходів до періодизації культури. Наприклад, данський науковець *Християн Томсен* увів поняття трьох епох: кам'яного, бронзового, залізного. Шотландський філософ *Адам Сміт* виділив три доби: дикість, варварство, цивілізація. Англійський культуролог *Арнольд Тойнбі* поділив історію людства за релігійною приналежністю на п'ять діючих цивілізацій: західна, ісламська, китайська, індійська і православна.

Культурно-історичний поділ на епохи ґрунтується на виокремленні загальніших ознак і якостей. Розвиток культури розглядається як процес, в якому один її тип послідовно змінює інший у часі.

Загальноприйняті культурні періоди розвитку людства:

1. Період первісного суспільства.
2. Період ранньокласового суспільства (з нього починається людська цивілізація).
3. Античність — 1-й перехідний період.
4. Період середньовічного суспільства.
5. Відродження — 2-й перехідний період.
6. Період культури Нового часу.
7. Період культури новітньої доби — XIX–XX ст.

Протягом історії існування людства в культурних епохах і періодах спостерігалось панування різних мистецьких стилів. **Стиль у мистецтві** — ідейно і художньо зумовлена спільність художніх засобів певної доби, напрямку. За всієї мінливості художніх форм у межах кожного історичного

Тє
др

1.
зм
2.
ни
3.
ст

4.
зи

5.

6.
ріс
тіє
пе

Т. Шевченко.
Катерина

М. Примаченко.
Фантастичний звір

Ель Греко.
Вид Толедо

періоду спостерігаються відносно стійкі художні ознаки, притаманні певному стилю. Вони виникають внаслідок дії зовнішніх і внутрішніх чинників. До зовнішніх належить насамперед *світогляд доби*; він охоплює погляди людей на світ і своє місце в ньому, на ставлення до навколишньої дійсності й самих себе. Внутрішні чинники зумовлені суперечностями в самості мистецтва, що виникають у процесі діалогу традицій і нових ідей. Вагому роль у процесі зародження нових стилів відіграють і випадкові чинники.

Упродовж історії розвитку європейського мистецтва народжувалися, формувалися, розвивалися, згодом змінюючи один одного, різноманітні мистецькі напрями й стилі. Їх поява була зумовлена зрушеннями у світогляді й світосприйнятті, змінами художніх уподобань доби, що давали поштовх до пошуку якісно нових художніх форм.

Пригадайте назви вивчених вами стилів. Спробуйте самостійно визначити поняття **національний стиль, авторський стиль**.

М. Врубель. Демон

історії культури виокремлюють великі європейські стилі, зокрема античний, романський, готичний, Ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм. ХХ ст. позначилося величезною кількістю мистецьких течій і напрямів, які характеризували й відображали різноманітні художні й суспільні явища свого часу.

Найістотніші зміни, а відтак, найхарактерніші ознаки нового стилю виявилися найчастіше в одному або кількох видах мистецтв. Наприклад, архітектура надала «неповторного обличчя» романському та бароковому стилям; живопис і скульптура стали яскравими виразниками мистецтва в Ренесансу і бароко, музика — класицизму й романтизму, література — реалізму. Водночас у кожного митця є власний *творчий стиль* — індивідуальна манера, неповторні особливості.

Й. С. Бах. Бранденбурзький концерт (за вибором)

Л. ван Бетховен. Ададіоната; увертюра «Егмонт» (фрагменти)

М. Леонтович. Ой сивая зозуленька (або інші хорові обробки)

За якими ознаками ми впізнаємо «руку майстра» — стиль митця? Поясніть на поданих репродукціях картин. Наведіть приклади мистецьких творів і спробуйте визначити ознаки індивідуальної манери автора, зокрема в кінематографі на основі фрагментів з фільмів (Ф. Фелліні, М. Захарова, Л. Гайдая, С. Параджанова та ін.).

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту під загальною назвою «Стилі в мистецтві» (античний, романський, готичний, Ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм, символізм, абстракціонізм, експресіонізм тощо), який самостійно виконуватимете впродовж II семестру і презентуватимете на узагальнювальному уроці.

Зорієнтуватись у вираженні ознак обраного стилю вам допоможе матеріал підручника, а також інформація з додаткових джерел (спеціальної літератури, словників, енциклопедій, преси, інтернету).

АНТИЧНІСТЬ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Античність. Термін «античність» (лат. *antiquita* — давнина, старовина) введено за доби Відродження на означення культури Стародавньої Греції і Рима. Історія античної культури розглядається як історія виникнення, розквіту і занепаду стародавніх суспільств, які існували в Середземномор'ї, Причорномор'ї і суміжних країн у період з до н.д. до середини V ст. н.д. Історію культури античного світу вивчають на *давньогрецьку* і *давньоримську*.

Стародавню Грецію не даремно називають колыскою світової цивілізації — адже саме там закладено підвалини цілих наукових галузей: філософії, філології, медицини, природознавства, мистецтва.

Фідій. Фарнезький бик

Фідій. Афіна і Марсій

Географічні особливості Балканського півострова (гірська місцевість, численні невеликі острови), довершеність і простота природного довкілля сприяли виробленню розуміння єдності людини й природи, характерного для культури Стародавньої Греції. Це вилилось у формування особливого типу устрою — *полісу*, міста-держави з республіканською формою правління. Демократична традиція реалізовувала себе у змагальності. Грецький *агón* (боротьба, змагання) уособлював характерну рису вільного громадянина, який здійснював своє право на самовираження участю в Олімпійських, Піфійських, Немейських іграх.

Грецька культура ґрунтується на міфологічній основі. Поступово утвердився пантеон богів Олімпу, з яким упритул було пов'язано мистецтво. У славетних «Іліаді» й «Одіссеї» Гомер настільки вдало описав життя богів, що греки вже не змогли позбутися їх впливу.

Грецькі поліси вели постійні жорстокі війни. Це піднесло до рівня ідеалу людину дії. Історію розглядали як літопис звитяг, славетних діянь (пригадайте хоча б міфи про Геракла). Героїзм став для людини вищим сенсом існування. Антична трагедія моделює ситуацію зіткнення героя і долі, де герой утверджує свій героїзм, а доля — своє всевладдя. Тематика героїзму вела перед у **літературі** (згадувані вже «Іліада» й «Одіссея» Гомера, «Прикутий Прометей» Есхіла). Образ доведеної людини став основою давньогрецького мистецтва. Богів уявляли в образі людей, але могутніших і величних.

Людяність є характерною і для грецької **архітектури**. Будуючи храми, греки передусім прагнули досягти того, щоб людина поряд із спорудами почувалася значущою і сильною.

Грецький храм, звісно, уособлював житло богів та водночас був громадською спорудою, яка звеличувала вільного громадянина. В храмовій архітектурі спостерігається збалансованість композицій і рівновага складових частин. Найдавніші храми будували на кам'яній платформі, стіни складали з невивпаленої цегли й оздоблювали дерев'яними колонами. Згодом ви-

Мирон. Дискобол

Фідій. Афіна-діва

користували вапняк і, нарешті, мармур. Верхню частину храмів фарбували в червоний і синій кольори, широко використовували позолоту.

Грандіозним архітектурним ансамблем є Афі́нський акро́поль, створений під керівництвом **Фідія** — одного з найвидатніших давньогрецьких архітекторів і скульпторів. Від усієї композиції віяло духом величі, краси й гармонії. Золотаво-білий мармур ніс у собі тепло людського тіла. Колони уподібнювалися людині, вдягненій у спадаючий складками *хітон*.

Поряд із культовою розвивалася й світська архітектура, зводилися вишукані палаци, театри, гімнасії (тогочасні навчально-виховні заклади).

Антична архітектура тісно пов'язана зі **скульптурою**. Фризів храмів прикрашали статуями, рельєфами з міфологічними сюжетами. Митці прагнули оспівати красу пропорцій людської фігури. Скульптори наполегливо намагалися передати довершеність постаті людини в русі, подолати статичність, застиглість статуй. Важливим для античної культури став образ стрункого, оголеного юнака-атлета («Дорифор» Поліклета, «Дискобол» Мирона). Цей образ ніс у собі істотні риси доведеної людини, яка перебуває у гармонії з навколишнім світом. Скульптурам тієї доби притаманні тілесність, узагальненість психологічних рис. Великі скульптори Фідій, Скопас, Ліссип, Пракситель досягли вершин у пластичному втіленні усього розмаїття рухів людського тіла.

Проаналізуйте фотоілюстрації. Зверніть увагу на пропорції фігур, виразність поз і жестів, динамічність скульптур.

Проведіть у класі агон на краще втілення грецьких скульптурних образів засобами пантоміми.

З історії шедевра

Лаокоон в античній міфології — це троянський жрець Аполлона, провидець. Разом із синами був задушений зміями, після того як передрік загибель Трої.

Сюжет відображено в мармуровій скульптурній групі, знайдений в епоху Відродження.

Агезандр, Атенодор, Полідор. Лаокоон із синами. Фрагмент. Ракурси

Одночасно зі скульптурою високого розвитку в Греції набув живопис. На жаль, фрески й картини, писані на дерев'яних дошках, до наших часів не збереглися. Червоно- і чорнофігурний вазопис, що зберігся, демонструє характерні силуетні зображення, сюжетно близькі до міфів.

Особливе місце в житті тогочасного суспільства посідала музика. Вона лунала і на театральних виставах, де декламація змінювалася співом хору, і на святах, і в повсякденні. Як відомо з джерел, музика давніх греків була одноголосою. Грецькі поети не декламували, а співали свої вірші, акомпануючи собі на лірі чи арфі. Танці супроводжувалися грою на *авлосі* — стародавньому різновиді сопілки. Побутувала й самотійна інструментальна музика. Та, на жаль, до нашого часу збереглося лише кілька уривків пісень і гімнів.

Державною установою, своєрідною «школою життя» у Греції був театр. Адже там постійно порушувалися такі проблеми, як виховання молоді, війна і мир, суспільні відносини. Гостра карикатура, сміливі нападки на реальних осіб, політ фантазії — ось визначальні риси давньогрецької комедії. У трагедії зверталися до міфологічних сюжетів. Проте й у ній крізь оболонку міфу драматурги примудрялися відобразити актуальні явища тогочасної дійсності. Найбільшого розквіту театральне мистецтво сягнуло у творчості поетів *Есхіла, Софокла, Евріпіда, Аристофана*.

Древній Рим. Спочатку — місто-держава, згодом правитель Італії, і, нарешті, — володар усього басейну Середземного моря і Західної Європи. У культурі утвердилась ідея державності, могутності Рима, його всесвітнього владарювання й нездоланності (велику місію Рима задекларовано в «Енеїді» Вергілія).

Римляни, як і більшість давніх народів, були політеїстами, тобто поклонялися багатьом богам: Юпітеру — богу грому і блискавки, Юноні — богині шлюбу, Мінерві — богині мудрості, Янусові — богу початку й кінця та ін.

Прагматичний спосіб мислення формував специфіку римської культури. Римське право враховувало всі можливі життєві ситуації. Історичні твори тяжіли до чіткого викладу фактів («Історія Рима» Тіта Лівія). Якщо давні греки відчували єдність особистих і суспільних інтересів, то інтереси римської держави з її жорсткою системою управління протиставлялися потребам окремої людини. Греки сповідували культ краси вільної особистості, римляни — культ влади й сили.

Імперські ідеї найповніше втілювалися в **архітектурі** суто практичного призначення, що задовольняла потреби в організації торгівлі, масових видовищ тощо. Римляни навчилися зводити храми, мости, будувати дороги, водопроводи. Вони винайшли бетон, завдяки чому змогли споруджувати велетенські будівлі, краса яких вбачалась у розумній доцільності, суворій міці, лаконізмі деталей. Поряд із конструкціями з колон, перекритих балками, і приміщеннями з плоскими стелями, перейнятими у греків, римляни розробили аркові перекриття і систему склепінь, сконструювали купол.

Центром громадського життя, а отже, й осередком багатьох архітектурних пам'яток Рима був *форум* — головний міський майдан, де стояли храми, громадські споруди, статуї видатних громадян.

Римський Форум

Новими архітектурними спорудами тих часів були *терми* — не просто громадські лазні, а ще й місця відпочинку, чудово оздоблені, із залами для спортивних ігор, оснащені бібліотекою.

Римський театр відрізнявся від грецького: він являв собою замкнене коло, тоді як у греків — півколо. У приміщенні театру відбувалися театральні й циркові вистави, бої гладіаторів.

Втіленням міцної римської держави, її військових звитяг стали тріумфальні арки й колони (колона Траяна). Римський храм (Пантеон), амфітеатр (Колізей) відокремлювали людину від довкілля, замикали її в собі, оточували монолітною стіною з монотонним ритмом арок. Пантеон — храм усіх богів — це унікальна споруда без вікон (світло проникало крізь отвір у стелі). Стіни завтовшки 8 метрів облицьовано всередині світлим мармуром, у нішах встановлено статуї богів.

Колона Траяна

Римський Пантеон

Імператор
Коммод

Імператор
Каракалла

Статуя імператора
Августа

Громадські й житлові будинки аристократів оздоблювали дуже пишно: підлогу прикрашали мозаїкою, стіни розписували фресками.

Одне з найвагоміших досягнень римського мистецтва — **скульптурний портрет**. Римляни першими почали зображувати в камені реальних людей. На відміну від давньогрецького, що втілював досконалу людину, римський тяжів до підкресленого натуралізму. Статуї видатних сучасників встановлювались на міських вулицях, вкупі з навколишніми спорудами вони утворювали гармонійний ансамбль.

Зазначте, якими засобами античні митці передавали велич архітектурних споруд.

Порівняйте давньогрецьку й давньоримську скульптуру. Поясніть відмінності.

Середньовіччя. Доба Середньовіччя (приблизно V–XV ст.) почалася з падінням Римської імперії. Утвердження християнства свідчило про зміну світогляду людини. Переорієнтація суспільної свідомості на світ ідеальний, надчуттєвий, духовний стала головною тенденцією середньовічної культури. Культ героя замінено культом страстотерпця (Ісус Христос, св. Георгій, Леоенгрін), який у своїй жертовній боротьбі зі злом перемагає не силою, а величию духу. Людиноцентризм античності змінився на теоцентризм середньовічного суспільства — верховність Бога як єдиного регулятивного принципу. Із західноєвропейським Середньовіччям пов'язують два художні стилі: *романський* і *готичний*. Романський стиль виник і поширився приблизно на сторіччя раніше, коли провідною формою існування соціальних груп було сільське поселення із замком-фортецею.

Романський стиль. У більшості європейських країн у XI–XII ст. панівним стилем був романський, який найповніше втілювався передусім в **архітектурі**. Храми, монастирі, замки, ратуші характеризувалися різноманітністю конструктивних особливостей і декору. Конструкції внаслідок недостатнього рівня техніки були надто важкими. Внутрішній простір храмів, що композиційно розвивали форму базиліки (основного

Храм-фортеця у Вормсі.
Німеччина

Собор у Майнці.
Німеччина

типу християнських культових споруд), поділявся на окремі частини. Базиліки часто оздоблювалися рельєфами. У XII ст. виникають перші кам'яні ратуші.

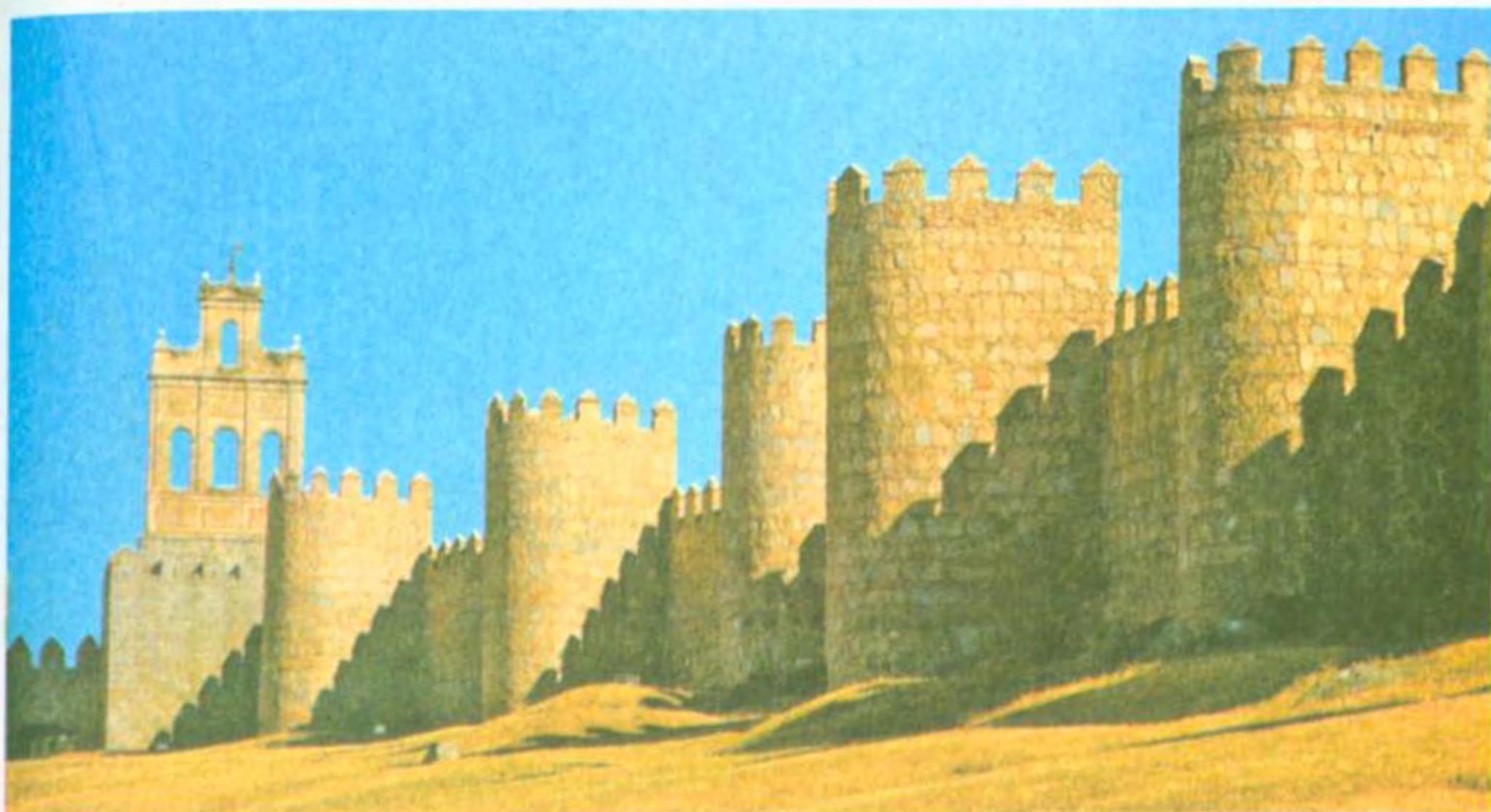
Архітектуру романського стилю, так би мовити, формували війни, адже істотною ознакою часів Середньовіччя була збройна боротьба за владу між феодалами. Найбільший феодал — церква — активно втручалася у війни, хрестом і мечем захищаючи свої права. Тому не дивно, що майже всі романські споруди нагадують фортеці з неприступними міцними стінами, численними вежами, вузькими бійницями. Їх часто зводили на високих скелях, крутих пагорбах, перехрестях доріг, щоб у такий спосіб контролювати прилеглу місцевість. У цивільному будівництві романський стиль представлений феодальним замком-фортецею з *донжоном* — круглою вежею, яка, наче невтомний вартовий, охороняла замок.

Собори романського стилю вражають своєю величчю. Храміві фасади й вівтарі щедро оздоблено скульптурою, центральний *неф* (поздовжня частина) значно вищий від бокових. В основу архітектурної композиції такої споруди покладено видовжений хрест.

!? Зазначте особливості романського стилю в архітектурі (конструкції, характерні деталі, декор тощо) за поданими фотоілюстраціями.

В Україні романський стиль трапляється у спорудах на всій території, проте найбільше — в Галичі та Чернігові. Романські форми галицької церкви Св. Пантелеймона (1200 р.) увиразнюються порталом із колонами, внутрішніми різьбленими фризами, близькими до подібних пам'яток Заходу. Будівлі Чернігова (Успенський собор Єлецького монастиря) своєю монументальною простотою і масивними деталями також свідчать про романський вплив, хоча в основі мають усі типові риси староукраїнської традиції. Романські риси притаманні й церквам-ротондам Волині та Закарпаття, що можна пояснити впливом сусідніх країн — Польщі, Угорщини й Чехії. Водночас цей вплив передавався далі на схід (володимиро-суздальські церкви).

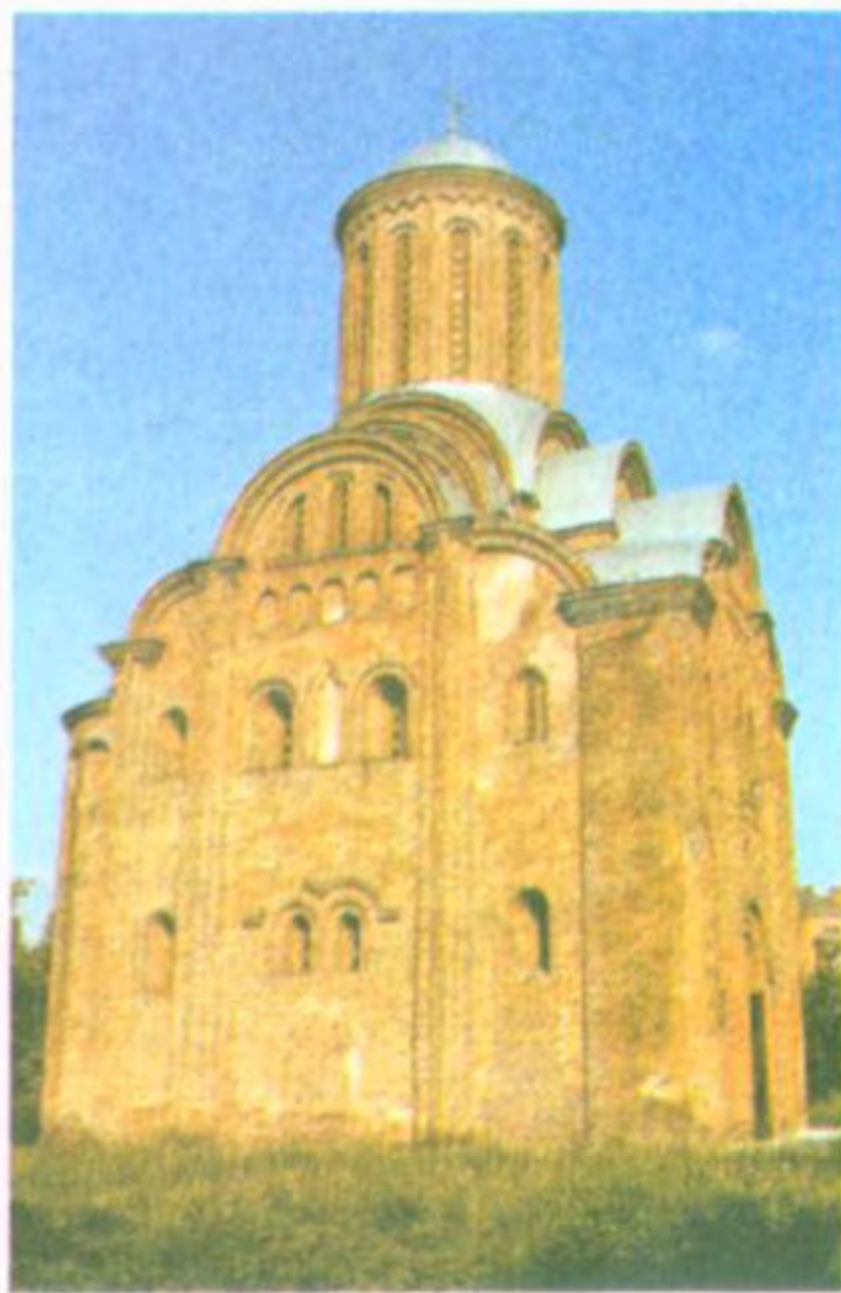

Місто-фортеця Авіла. Іспанія

Середньовічний храм — своєрідний архітектурний літопис часу. Багатокупольні храми Київської Русі, що втілювали ідею об'єднання земель навколо центру (Софійський собор у Києві), у період феодалної роздробленості змінилися на одноверхі, більш «мужні й суворі» (П'ятницька церква в Чернігові, Успенський собор у Володимирі-Волинському). Середньовічний храм — джерело розвитку театру (літургія, пізніше — міраклі) і музичного мистецтва (хоровий спів).

Церква Св. Пантелеймона у Галичі

П'ятницька церква в Чернігові

Майстер Ніколао. Рельєфи
порталу церкви Сан-Дзено
Маджоре у Вероні. Італія

Капітель церкви
Сент-Мадлен
у Везелі. Німеччина

Одночасно з архітектурою розвивалася **монументальна скульптура** із символічними біблійними сюжетами. Скульптурні композиції, якими щедро оздоблювалися романські храми, утверджували слабкість і мізерність людини як перед ликом Вседержителя, так і перед сповненим незбагнених таємниць світом. Різні за пропорціями й розмірами статуї, виготовлені переважно з каменю, розміщувалися на колонах, у нішах.

У Франції скульптурою прикрашали фасади культових споруд, в Італії — портали церков, у Німеччині — здебільшого інтер'єри храмів. Бронзові надгробки, світильники та інші металеві вироби майстри виготовляли в техніці литва (бронзові двері з рельєфами церкви Сан-Дзено Маджоре у Вероні).

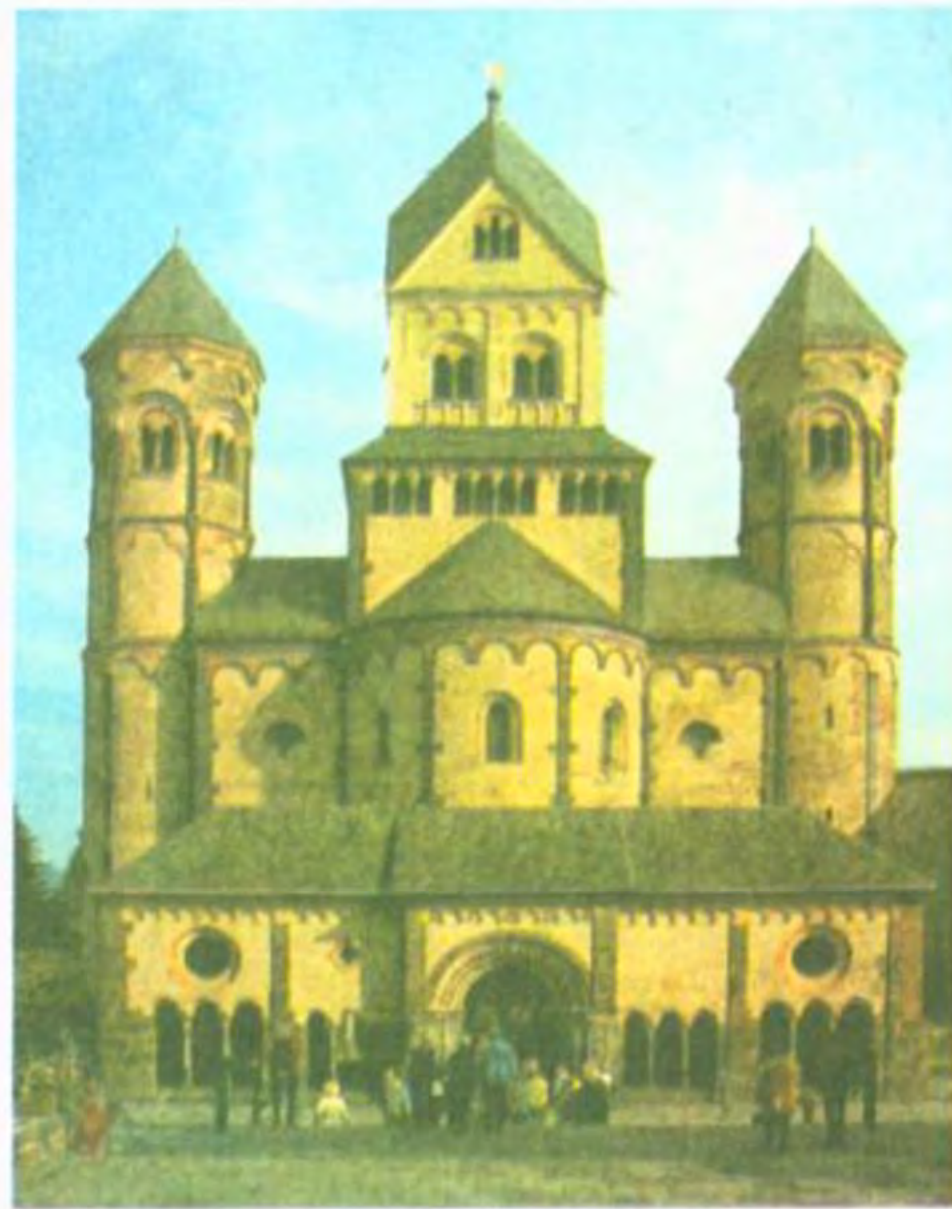
На іспанську пластику досить помітно вплинуло арабське мистецтво, зокрема поширення набула дерев'яна розмальована скульптура. Романський стиль виразно виявився у скульптурах Портика слави собору в Сантьяго-де-Компостела: численні фігури святих, пророків та апостолів вражають індивідуальністю характерів.

У тісному зв'язку з романською архітектурою розвивався **монументальний живопис**. Зображення були площинними, умовними, символічними (наприклад, розміри постатей трактувалися ієрархічно: фігура Христа завжди була вищою за фігури ангелів та апостолів). Релігійні мотиви переважали, та поряд з ними часто зображували фантастичних істот, вдавалися до сюжетів народних казок. У розписах важливу роль відігравав орнамент. Роботи виконувалися в техніці фрески, для якої характерні чіткі композиції, витончені співвідношення кольорів (фрески церкви Сан-Клементе в Таулі).

Фрески церкви Сан-Клементе
в Таулі. Іспанія

Бенедектинське аббатство
Санта Марія Лаах

Монументальний живопис сягнув найвищого розвитку у Франції. Тут величність соборів підкреслено яскравими розписами. Митці створювали композиції, що вражали розмахом фантазії. Скажімо, поруч із постатями святих художник зображував семиголових драконів, небачених комах тощо. Ідеться про автора фресок «Боротьба архангела Михаїла з драконом», «Побудова Вавилонської вежі» з церкви Сен Са-Бен сюр-Гартан (область Пуату).

Німецькі майстри пензля малювали святих у застиглих урочистих позах, сюжетні ж сцени, наприклад зцілення Христом прокаженого, зображали реалістичніше.

Для розписів соборів Іспанії характерні суворо канонізовані образи, насичені фарби. Улюбленими були живописні зображення на дереві, зокрема вівтарні образи Христа і Марії.

В українській іконографії не збереглися твори, що свідчать про вплив романського стилю на давнє українське малярство. Хіба що в мініатюрах Трірського Псалтиря (друга половина XI ст.) помітні романські риси, тому деякі дослідники вважають їх творами західноукраїнських майстрів.

У романському мистецтві на якісно новий рівень розвитку вийшло художнє оформлення рукописної книги. Художники прикрашали сторінки заголовними літерами (ініціалами), візерунками, віньєтками. Незабаром з'являються ілюстрації до тексту — власне **книжкова мініатюра**.

Найдавнішими пам'ятками книжкового мистецтва Франції є «Апокаліпсис» із Сен-Севера, Біблія Гардінга. Німецькі романські рукописи прикрашені ілюстраціями із зображенням імператорів. Жіночі постаті, розміщені поряд, символізували підвладні слов'янські землі, Рим, Галлію, Німеччину. У манускриптах трапляються зображення євангелістів, а також пейзажі. Значними успіхами позначилося книжкове

мистецтво Англії. Найбільш ранні рукописи X ст. вигадливо оздоблені й ілюстровані (Біблія Едмона). Пізніше зміст ілюстрацій переорієнтувався на побутові сцени, зображення лицарів, воїнів, ченців.

У романському мистецтві також розвивалися різьблення, карбування, ткацтво, ювелірна справа, килимарство, мистецтво емалі. Всесвітньої слави, зокрема, зажили емалі, що вироблялися у французькому Ліможі.

Отже, романське мистецтво, насамперед архітектура, підготувало перехід до наступного етапу розвитку західноєвропейського мистецтва — готики.

Готичний стиль. Розвиток *готики* пов'язаний із життям міста — нового центру середньовічної культури (XIII–XIV ст.). Готичні риси спостерігаються переважно в архітектурі й скульптурі міських соборів, що відображали релігійний світогляд, основу якого становила християнська мораль. Собор — головна споруда західноєвропейського міста: тут сходяться всі вулиці, а поблизу відбуваються найважливіші події. Розміри собору намагалися розрахувати так, щоб у разі потреби він міг вмістити все доросле населення міста.

Готична **архітектура**, на противагу романській, вивищувала й без того гігантські за розмірами споруди. Зведення соборів було тривалим процесом, іноді на це йшло життя кількох поколінь будівельників. Траплялося, будівництво зупиняли через війну або нестачу коштів.

Характерні риси храмів готичного стилю: стрілчасті арки, високі стрімкі вежі обабіч фасаду, замість центрального купола — тонкий шпиль. Ранньоготичні споруди дещо громіздкого вигляду (Нотр-Дам у Парижі) пізніше змінилися високими, стрімкими й легкими конструкціями, які ніби ринуть у небо. Стрілчасті вікна видовжуються у стрімкі загострені арки, простінки між вікнами тоншають, зрештою, майже зовсім зникають, залишаючи один каркас. Тендітні напіварки, що оточують споруду, справляють враження вигадливого кам'яного мережива.

Практично позбавлені стін готичні храми всередині не мають ані настінних мозаїк, ані фресок. Їх замінюють *вітражі* — картини з різнокольорового скла. Просвічуючи крізь скло, сонце забарвлює храмовий інтер'єр у фантастичні кольори. Палітра вітражів вражає багатством барв, найпоширеніші серед яких — різноманітні відтінки червоного та яскраво-синій (тому загальна гама звичайно червоно-фіолетова).

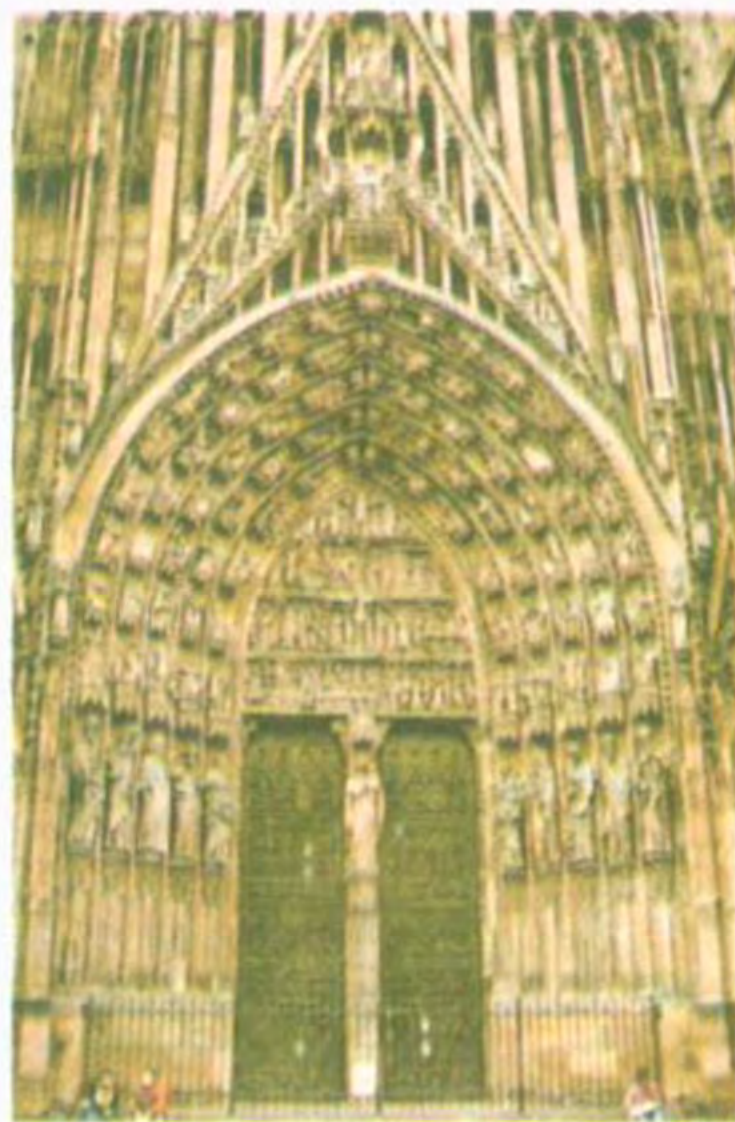
Масивну стіну в готичному храмі зберіг лише головний фасад. Там, як правило, міститься єдине вікно. У готичних споруд Франції воно має круглу форму і носить поетичну назву *роза*, тоді як у соборів Німеччини — найчастіше стрілчасте. Фасади й портали готичних храмів пишно декоровані скульптурними зображеннями святих і королів, алегоричних істот. Провідною залишається тема гріхопадіння й спокути, демонструючи індивідуалізацію образів і драматизм ситуацій. Нового трактування набули теми материнства, жертвовної стійкості людини. Скульптура в піднесеній експресивності постатей символізувала устремління людського духу до Бога.

Архітектуру пізньої готики (XV ст.) називають *пломеніючою* через характерні для неї химерні візерунки, що нагадують язика полум'я (Міланський собор, церква Сен-Маклу в Руані). Пізня готика позначилася

Реймський собор — місце коронації королів. Франція

Портал Страсбурзького собору. Франція

Страсбурзький собор. Франція

розповсюдженням скульптурних олтарів у інтер'єрах, де поєднувалися дерев'яна та позолочена скульптура й темперний живопис на дерев'яних дошках. Почали з'являтися розписи світської тематики (папський палац в Авіньйоні).

Готичний період сприяв розквіту мистецтва *книжкової мініатюри*, *ілюстрації*, виготовлення *гобеленів*; майстри широко звертаються до образів народної фантазії.

Культ лицаря, уособлюючи дух войовничості й зневаги до смерті, кристалізував такі цінності, як вірність, шляхетність, людська гідність. Лицарський кодекс, втілений у легендах, зокрема про короля Артура й рицарів Круглого столу, надихав творчість трубадурів.

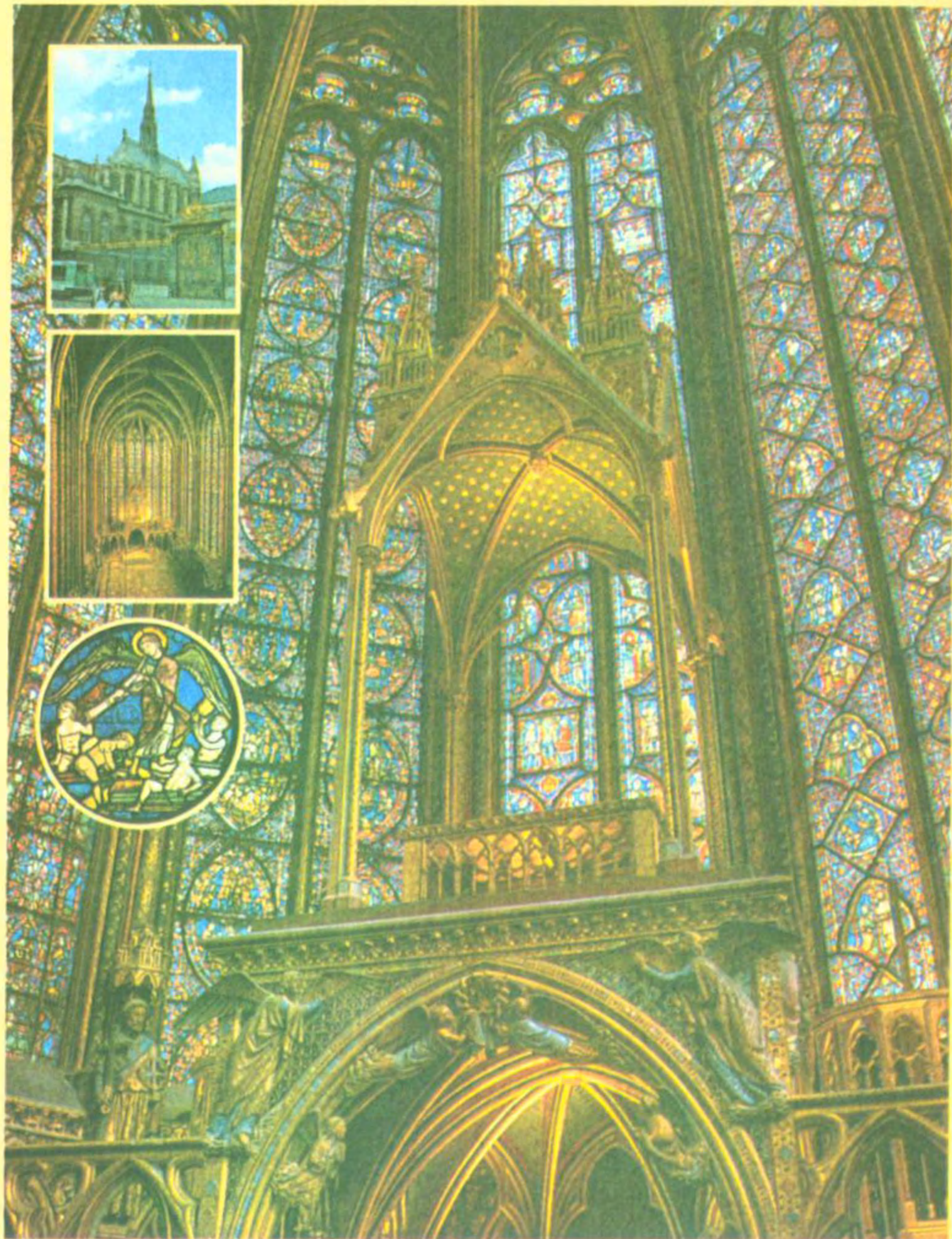
Зразки книжкового мистецтва готичної доби

З історії шедевра

Капела Сент-Шапель — перлина готичної архітектури Франції. Вона побудована на замовлення Людовіка IX. Дах споруди увінчують легкі ажурні вежі зі шпильми (Центральна — заввишки 75 м). На вітражних вікнах зображено 1134 сцени зі старозавітних і євангелічних сюжетів.

Капела Сент-Шапель. Франція. Зовнішній вигляд, інтер'єр та вітражі

Собор Сієни. *Італія*

Кельнський собор. *Німеччина*

Храм — зразок неперевершеного художнього синтезу. Адже в церковному богослужінні поєднуються живопис і музика, театральне і декоративне мистецтво. Звуки хоралів, що лунають «мовби з неба», виповнюють внутрішній простір храму, утворюючи дивовижне багатоголосся, увиразнене мерехтливим світлом, що лине з вітражів. Така атмосфера сповнювала відчуттям божественної піднесеності.

Стиль (у мистецтві) — ідейно і художньо зумовлена сукупність спільних художніх засобів певної епохи, напряму.

Марієнкірхе в Любеці. *Німеччина*

Собор Св. Вітта в Празі. *Чехія*

Собор у Мілані. Італія

Собор у Солсбері.
Велика Британія

Скульптура собору
в Наумбурзі

Світобгляд — система поглядів на світ і місце людини в ньому, на ставлення людей до навколишньої дійсності та до самих себе, а також ідеали, принципи пізнання і діяльності.

1. Що таке стиль у мистецтві? Як ви розумієте поняття «стиль епохи», «національний стиль», «індивідуальний стиль митця»?

2. Розкажіть про особливості архітектури й скульптури доби античності.

3. У яких видах мистецтв найбільше виявилися риси романського стилю; готичного стилю?

4. Зобразіть у вигляді ескізів найхарактерніші деталі античного, романського і готичного храмів.

5. Складіть порівняльну таблицю «Художня культура античності й Середньовіччя», до якої включіть найголовніші риси світогляду, знакові твори мистецтва цих епох.

6. Занотуйте у «Щоденник художніх знань і вражень» самостійні спостереження щодо видатних пам'яток мистецтва античності й Середньовіччя, які вам найбільше запам'яталися.

РЕНЕСАНС І БАРОКО

Ренесанс. Перехід від середніх віків до Нового часу дістав назву *Відродження*, або *Ренесанс* (XIV–XVI ст.). Ренесансна культура розквітла у містах, де створювались умови для звільнення суспільства від середньовічних приписів. Тогочасний містянин був людиною нового типу мислення, яка вірила у власні сили, дивилася на світ без трагізму і пафосу страждання, притаманних середньовічному світосприйняттю. До того ж і реалії доби сприяли формуванню сильних духом особистостей: аморальність способів збагачення, колоніальні війни, релігійні суперечності, розгул інквізиції — ось чинники, що зумовили соціальне тло Ренесансу.

У духовному житті відбувався процес витіснення релігійного світським. Відродження зорієнтувало науку не на підтвердження божественної сутності речей, а на дослідження створеного людиною. У громадській свідомості з'являється нове світорозуміння: поряд із Богом поставлено людину, яка урівнювалася з ним. Виникло поняття «гуманізм» — усвідомлення величі й безмежних можливостей людини, визнання її особистісної цінності, права на вільний розвиток і виявлення здібностей. Ідеалом стала *універсальна людина*.

!? Пригадайте гуманістичні цінності античного суспільства. Що нового додала доба Відродження до розуміння гуманізму?

Символом доби Відродження, її найвищим проявом, безумовно, є мистецтво. Ніколи в історії, навіть у Стародавній Греції, мистецтво не мало такого всеосяжного значення. Загальний інтерес до релігії в цей час знижувався, набирало ваги світське мистецтво. Це супроводжувалося поверненням до ідеалів і форм античності, новим відкриттям її культурної спадщини. Ренесанс віродив чуттєву красу світу, поєднав традиції християнства з відродженими принципами античного мистецтва (звідси й термін «Ренесанс», який першим застосував італієць Джорджіо Вазарі).

Рух Ренесансу розпочався в Італії, де античні традиції, власне, й не зникли остаточно, і поширився на країни Західної Європи.

Для допитливих

Першим великим скульптором доби Відродження вважають флорентійця *Лоренцо Гіберті* (1378–1455): саме його проект виграв оголошений міською владою конкурс на виготовлення бронзових дверей у баптистерій кафедрального собору. На поданому скульптором проекті Ісаака, що приносить жертву, виліплено оголеним, з розвиненою мускулатурою. Це рішуче суперечило християнському аскетизмові мистецтва Середньовіччя. Робота Гіберті стала головною прикрасою баптистерію Флорентійського собору, а з його майстерні вийшло багато талановитих скульпторів.

Один з них — **Донателло** (бл. 1386–1466) — перевершив учителя. Його скульптури, натхнені класичними зразками, напрочуд реалістичні, зокрема *Давид*, досконало відлитий у бронзі. Переможець, тріумфуючи, топче ногою відтіяту голову велетня Голіафа. Давид став першим із часів античності скульптурним зображенням людської фігури в натуральну величину.

Собор Св. Петра в Римі. Італія. Арх. А. Браманте, Мікеланджело, К. Мадерна

Статуї флорентійського живописця і скульптора **Мікеланджело Буонарроті** («Раб», «Мислитель», «П'єта») вражають монументальністю, глибиною думки, драматизмом образів.

Митці Ренесансу ретельно вивчали грецьку й римську архітектурну спадщину, зокрема було відроджено античні колони й пілястри, інші декоративні деталі. Водночас антична спадщина лише створювала підґрунтя для творення нового, адже практичне призначення мистецьких витворів повинно було відповідати запитам суспільства. Саме в епоху Відродження стали надавати великого значення *авторству мистецьких творів*.

Характерні ознаки **архітектури Ренесансу**: простий і чіткий ритм, візуально відокремлені один від одного поверхи будівель (завдяки застосуванню різних матеріалів чи декору), декоративна обробка зовнішньої поверхні стін, організація простору за центричним принципом.

Ідеї Відродження запанували в Англії пізніше, що позначилося на відмові архітекторів від традицій фортифікаційного будівництва. У цей період місцеві замки, що в плані нагадували літеру «Н», як правило, будувалися триповерховими (на другому поверсі часто розміщували галереї з портретами предків), для житлових приміщень відводили бічні частини будівлі, вікна за формою були квадратні або довгасті. Найяскравіший представник англійського Відродження — **Ініго Джонс** (палац Вайтхол у Лондоні, Вілла королеви у Гринвічі).

Собор Санта Марія дель Фьйоре у Флоренції. Італія. Арх. Ф. Брунеллескі

Архітектура Іспанії за всіх часів мала свої особливості, що пояснювалося впливом арабського мистецтва і тими можливостями, які давало відкриття Нового Світу (з американських колоній до Іспанії ввозилося золото, тож міста розбудовували з великою пишністю). Зокрема в епоху Відродження фасади споруд з ювелірною майстерністю оздоблювалися тонким філігранним орнаментом (ратуша в Севільї).

На теренах України пам'ятки Ренесансу характерні для західних областей, насамперед для Львова, до якого приїздили кваліфіковані майстри з Італії та Німеччини. Після пожежі, яка знищила архітектуру візантійської і готичної доби, місто Лева відбудовувалося у стилі Ренесансу («Чорна кам'яниця», вежа Корнякта на площі Ринок, ансамбль Братсько-Успенської церкви з каплицею Трьох святих і вежею, монастир-фортеця Бенедиктинок, каплиці Боїмів і Кампіанів).

Поряд з муруванням розвинулося дерев'яне церковне будівництво (церква Св. Духа в Потеличі, Св. Юра і Воздвиженська у Дрогобичі, собор Благовіщення в Ковелі, Крехівський монастир та ін.).

Вайтхол. Велика Британія.
Арх. І. Джонс

Ансамбль Братсько-Успенської церкви у Львові

Джотто.
Поцілунок Іуди

!? Дослідіть місцевість, де ви живете, і спробуйте відшукати найближчі архітектурні пам'ятки, яким притаманні ренесансні риси.

Мистецтву Відродження властивий цілковитий відхід від традицій Середньовіччя. У середньовічній естетиці не акцентувалася краса людського тіла (окрім виразу обличчя), і хоча скульптори й маляри зрідка зображували оголену натуру, та людина на таких зображеннях була позбавленою сили і непривабливою. У мистецтві Ренесансу відбувається розквіт реалістично-піднесеного живопису, що спирався на ідею зв'язку між досконалістю людини і красою природи. Скульптура і живопис активно розвиваються спочатку в італійських містах, згодом — у багатьох європейських країнах (так зване «Північне Відродження»). Митці свідомо уникають канонів готичного мистецтва, звертаючись до античних, візантійських та арабських традицій, які творчо переосмислюють. Кредо художника тих часів: бути творцем, передавати особисте ставлення до зображуваного й отримувати відповідну оцінку свого бачення.

У мистецтві на перший план вийшли питання громадянського обов'язку, високих моральних якостей, подвигу, образ гармонійно розвинутої, сильної духом і тілом людини-героя. Земне існування людини набуло самодостатності. Відкриття *прямої перспективи*, глибинний зміст якої полягає саме у визнанні людиноцентризму, засвідчило утвердження нового світогляду. Творчість уже не вважалася безіменною, вона належала художникам-професіоналам.

!? Який, на вашу думку, жанр живопису поширився під впливом переосмислення місця людини у Всесвіті?

Провідним стало мистецтво *портрета* (літературного, живописного, музичного тощо) як відображення цінності людини у світі.

Леонардо да Вінчі.
Малюнок

Мікеланджело. П'єта

Для художників доби Відродження головним залишається релігійний зміст картин, але тепер і Мадонну, й Ісуса, і святих уособлюють люди з плоті й крові: їхні рухи, вирази облич відтворюють цілком зрозумілі кожному прагнення, почуття. У картині С. Боттічеллі «Народження Венери» поклоніння Христу поступилося місцем звеличуванню краси жінки, яка персоніфікує ідею всевладності любові у світі. Фундатор ренесансного візуального мистецтва **Джотто** у фресці «Поцілунок Іуди» інтерпретує віковичне зіткнення Добра і Зла як уявний двобій особистостей. У «Таємній вечері» **Леонардо да Вінчі** релігійна драма постає як драма індивідуальностей. Його «Мона Ліза» («Джоконда») — земна жінка, наділена ідеальними якостями, вона царює над величним Всесвітом і потребує майже релігійного поклоніння. У «Сикстинській Мадонні» **Рафаеля Санті** земне материнство вивищується до материнства ідеального, що його варто підносити і вшановувати. Чистотою і гармонією дихають рафаелівські образи — ідеально жіночні Мадонни.

Для допитливих

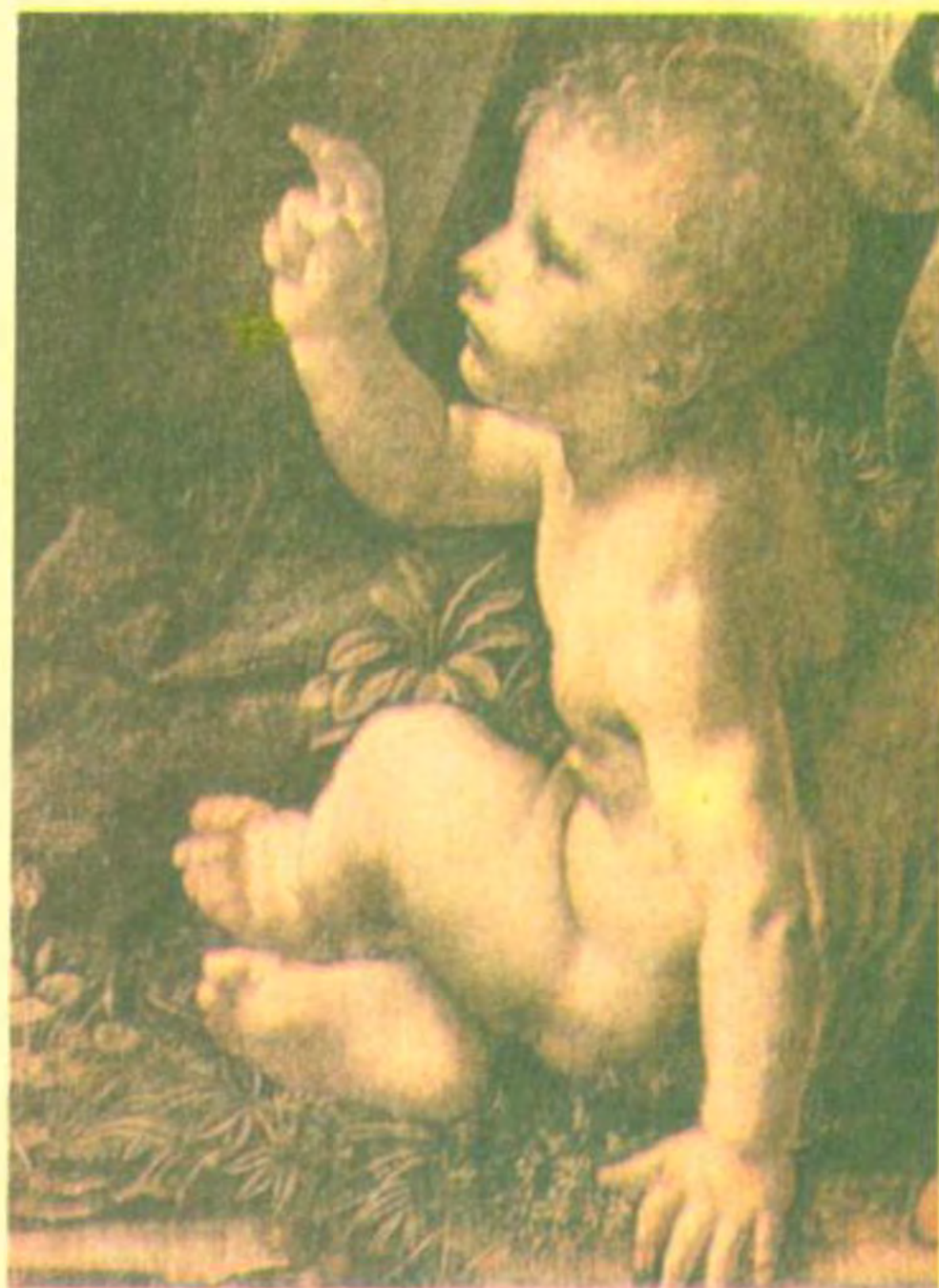
Леонардо да Вінчі (1452–1519) — найзагадковіша постать в історії світової культури, що втілила в собі ідеал універсальної людини доби Відродження. Живописець, скульптор, музикант, науковець, він залишив безліч записів про мистецтво, які після його смерті було видано під назвою «Книга про мистецтво». Майстер серйозно цікавився анатомією, фізіологією, зоологією, ботанікою, географією, геологією, механікою, гідравлікою, математикою — цей список можна продовжувати. Багато з його ідей на сторіччя випередили свій час, досить назвати лише деякі з них: ідея літального апарата, важчого за повітря, і

З історії шедевра

Широковідомою з художнього зібрання Лувра є «**Мадонна у гроті**» Леонардо да Вінчі. Ця робота характеризує зрілий період у творчості майстра Високого Відродження. Про це свідчать гармонійність і довершеність композиції, багатство світло-тіньових нюансів, одухотворена чарівність образів на тлі загадкового пейзажу.

Леонардо да Вінчі. Мадонна у гроті. Фрагменти

парашута, конструкції баштового підйомного крана, роликового підшипника тощо. Однак зі скульптурних творів Леонардо не збереглося жодного, його сміливі архітектурні проекти не були здійснені, живописних полотен до нас дійшло небагато. Можливо, пояснення криється в тому, що до всього Леонардо підходив передусім як дослідник: сам процес вивчення, пізнання цікавив його більше від кінцевого результату.

Поміркуйте, чому гуманістичне світобачення повільніше завойовувало північні країни.

У мистецтві *Північного Відродження* (Нідерланди, Німеччина, Франція, Іспанія, Велика Британія, Східна Європа) довше зберігалися елементи середньовічної традиції (XV–XVI ст.). Домінували теми людини у Всесвіті, співіснування її з природою, людини і речей, людини і соціуму. Образ світу, де повсякдення вбирає в себе космічні виміри, грандіозність бачення земного життя людини, її взаємодії з природою постають у картині нідерландського художника *Пітера Брейгеля Старшого* «Мисливці на снігу».

Відродження в Німеччині пов'язане насамперед з ім'ям *Альбрехта Дюрера*. Створений ним образ сучасника відрізняється від італійського ідеалу, його творчість є глибоко національною. Герой картин Дюрера — сильна вольова людина, позбавлена внутрішнього спокою («Автопортрет», «Чотири апостоли», «Меланхолія»).

Рафаель Санти.
Сикстинська Мадонна

П. Брейгель
Старший.
Мисливці
на снігу

Іспанія дуже повільно відходила від традицій середньовічного мистецтва. У картинах іспанських художників обмежені реалістичні прийоми передачі простору та об'єму, переважає площинне зображення. Живопис зосереджено на внутрішніх переживаннях людини. Одним з видатних художників доби пізнього Відродження є Доменіко Теотокопулі, прозваний *Ель Греко*. Деякі зі створених ним образів нагадують візантійські ікони, тоді як інші, здається, належать до фантастичного світу («Поховання графа Оргаса»).

Музична культура епохи Відродження, подібно до образотворчого мистецтва, також звернулася до цінностей античної культури. Гуманісти, що вивчали прадавні культури Греції й Риму, оголосили написання музики корисним і шляхетним заняттям.

Захоплення слуханням музичних творів удома сприяло розвитку камерної музики, призначеної для звучання в невеликих залах перед нечисленною аудиторією. Переважно це були вокальні виступи, оскільки, гуманісти стверджували, що на слухачів найбільший вплив справляє «дивовижний сплав» двох мистецтв — музики й поезії. Так, у Франції виник жанр *шансон* (багатоголоса пісня), а в Італії — *мадригал*.

!? Розкрийте гуманістичні риси стилю Відродження, спираючись на подані шедеври образотворчого мистецтва.

Бароко. На зміну гуманістичній добі Ренесансу прийшло інше світобачення. Відчуття плинності, мінливості стало характерним для Нового часу, в якому утвердилася механістична картина світу. Динамізм життя потребував перегляду статусу людини у світі. Наукові досягнення XVII ст. зумовили поворот у свідомості, коли людина сприймала себе немовби розчиненою в природному і суспільному довкіллі, усвідомлювала

минуцність життя порівняно з безмежністю Космосу. Це й склало духовний зміст нової культурної епохи *бароко*.

Барокове мислення характерне для таких європейських держав, як Італія, Іспанія, Фландрія (тепер — Бельгія), Німеччина, Англія, країн Східної Європи. В Україні осмислення культурної ситуації (тиску католицизму, воєн за гетьманську владу) також відбувалося на тлі барокового світогляду з його виразом почуттів.

Стиль бароко сформувався в Італії, де митці були тісніше пов'язані з центрами духовної і світської влади, яка активно цікавилася мистецтвом, адже воно могло служити ореолом її могутності. Цим пояснюється урочистість і піднесеність італійського бароко — виразника спротиву релігійним перетворенням, руху за відновлення культу католицької церкви.

А. Дюрер. Чотири апостоли

Ель Греко. Поховання графа Оргаса

У перекладі з італійської *бароко* означає «примхливий», «вибагливий», «дивний». Мистецтво бароко втілювало уявлення про вічну мінливість Всесвіту. В побуті утвердився годинник як символ плину часу. Відповідно, часові види мистецтв посіли пріоритетне місце в культурі. У літературі поширюється жанр *роману*, в музиці — *фуги* з її неперервністю руху, *сюїти* й *концерту* — завдяки змаганням контрастних тем, *опери* з ідеєю музичної драматургії. Динамізм музичного звучання передавав контрасти життя.

В українській культурі одноголосий хоровий спів змінила поліфонія багатоголосого концерту (*партес*), драматургія якого, споріднена із симфонічним циклом, виражала ідею плинності думок і почуттів героїв. Тема життя і смерті, вічності божественного й нетривалості земного життя з його радощами й стражданнями пронизувала українську барокову поезію і музику: вірші *Лазаря Барановича*, канти *Димитрія Туптала*, хорові концерти *Максима Березовського* й *Артемія Веделя*.

Караваджо. Покликання апостола Матфея

Бароковий живопис орієнтувався на зразки Високого Відродження, вивищуючи класичні сюжети й теми на новий щабель. Проте якщо ренесансні твори тяжіли до емоційної рівноваги й гармонії, то у барокових — навпаки: митці прагнули людських потрясінь, емоційного захоплення і душевної бентежності.

Видатний італійський живописець доби бароко **Караваджо** (1569–1609) першим відмовився від властивих релігійному живопису символічних елементів, ідеалізації своїх персонажів, помістивши їх у буденні обставини. Так, зображений на полотні «Покликання апостола Матфея» митар Матфей має вигляд пересічного містянина, що підраховує зібрані гроші саме тої миті, коли Ісус кличе його до себе в учні. Найбільше в живопису Караваджо вражає використання можливостей світлотіні: рельєфне увиразнення фігур за допомогою яскравого світла на темному тлі створювало враження небаченої доти експресії.

Архітектура бароко, запозичивши елементи античного класицизму — трикутні фронтони, арки, колони, стає асиметричною. З'являються вигнуті лінії й овали, фасади потопають у декоративних деталях, за якими інколи годі роздивитися саму конструкцію. Значну роль у зовнішньому оформленні архітектурних творів відіграють скульптури, пластичний орнамент і монументальний живопис. Хвилясті лінії, вигини поверхонь, надмірний декор в архітектурі породжували ілюзію просторового руху, неспокійного динамізму. Пишно оздоблені екстер'єри й інтер'єри будівель, сади з каскадами фонтанів — усе це підкреслювало вибагливу розкіш палаців і храмів.

Площа Св. Петра в Римі. Арх. Л. Берніні.

Для допитливих

Кращими зразками живопису доби бароко є *плафони*, створені з високою майстерністю. Стеля зали (або її частина) ніби перетворювалася на бездонне небо, де в оточенні фантастичних крилатих істот розміщувалися образи біблійних персонажів або монархів і вельмож. Особлива техніка барокових живописних розписів, на яких між хмарами на тлі яскравої блакиті небес мовби ширяють невагомі фігури, породжувала у глядачів відчуття радості буття, до чого завжди прагнуло бароко, створювала ілюзію реальності (приміром, зображені на глухій стіні двері, що скидалися на справжні, або дивовижний пейзаж у розчиненому вікні).

Різнобічно обдарованим генієм бароко вважають скульптора, архітектора, живописця й поета **Лоренцо Берніні** (1598–1680). Деякі джерела стверджують, що він поставив оперу, до якої написав лібрето й музику, створив декорації, ескізи костюмів і навіть винайшов сценічні механізми! Берніні-скульптор — справжній віртуоз бароко: холодний мармур під його різцем оживав м'яким теплом шкіри або блиском тканин-драперій, що немов колишуться під легеньким вітерцем.

Берніні працював над спорудженням собору Св. Петра в Римі — найбільшого в християнському світі. Навряд чи знайдуться пам'ятки, здатні конкурувати з величчю потужних колонад, що, за словами майстра, як дбайливі руки матері-церкви, ніби згуртовують усіх католиків.

!? У чому полягає оригінальність композиційного вирішення площі Св. Петра, що на світліні?

Миколаївський собор у Ніжині

У Франції пишність стилю бароко служила прославленню монархії Людовіка XIV.

Найвідоміший зразок бароко в Росії — Зимовий палац, збудований у Санкт-Петербурзі італійцем *Бартоломео Растреллі*. Цей же архітектор є автором проекту Маріїнського палацу в Києві.

Українські козацькі барокові храми XVII–XVIII ст. з розкішними інтер'єрами — Миколаївський собор у Ніжині, Катерининська церква в Чернігові, Преображенський собор у Великих Сорочинцях, Юр'ївська церква Видубицького монастиря в Києві — уособлювали велич безмежного простору. В Україні культура бароко особлива своїм поєднанням із православною традицією, завдяки чому утворився неповторний синтез, у якому втілено духовні устремління бурхливої та звитяжної козацької доби. Дивовижні образи в зіставленні земного з небесним, помірні орнаменти, спрощені форми характерні для світлого *українського бароко*.

З історії шедевра

Яскравий приклад українського бароко — **Преображенська церква** у Великих Сорочинцях. Ініціатором її будівництва був майбутній гетьман Данило Апостол, який мав резиденцію у Великих Сорочинцях, дарованих йому Мазепою.

Храм прикрашено різьбленим дерев'яним іконостасом завбільшки 20×17 метрів. Це найвідоміший бароковий іконостас України. Він семиярусний і складається більш як зі ста ікон XVII ст. — своєрідний рекорд. На стінах церкви зберігся герб Апостола, розроблений самим гетьманом.

У Преображенській церкві хрестили майбутнього великого письменника Миколу Гоголя. Власне, у Великих Сорочинцях є два дива — барокова церква та славнозвісний ярмарок, і обидва відомі приблизно з одного часу — другої половини XVII ст.

Преображенська церква у Великих Сорочинцях та фрагменти іконостасу

Ф. Гальс. Усміхнений кавалер

В. К. Геда. Натюрморт

Нова барокова доба відкрила багатозначні зв'язки людини з довкіллям, що стимулювало виникнення нових живописних жанрів, а також побутової тематики у творчості голландських майстрів. Заможне суспільство XVII ст. хотіло бачити навколо себе мальовничу буденність, що складалася зі звичайних предметів ужитку, вигадливих сцен повсякденного життя. Рушієм смаків тут виступали не королівський двір чи бундючна аристократія, а міське купецтво. Це зумовило рішучий розрив зі стилістикою і змістом мистецтва колишніх епох. Так, вважалося гріхом прикрашання молитовень, тому, приміром, у Нідерландах не було попиту на розкішні розписи стін і стелі храмів, на декоративні вівтарі або величні скульптури.

У державі торговців і підприємців не виникало потреби у масштабних і пишних живописних полотнах. Невибагливі смаки бюргерів зорієнтували голландських художників на реалістичну манеру роботи, що виявилось у жанрах портрета, інтер'єру, пейзажу, натюрморту. Майстри пензля з любов'ю й справжнім професіоналізмом зображували повсякденність, тим самим доводячи, що вона може надихнути на творення прекрасного.

Характерною властивістю голландського образотворчого мистецтва стала спеціалізація. Наприклад, В. ван де Велде писав винятково мари́ни — морські пейзажі із зображенням кораблів, В.К. Геда — тільки натюрморти, Я. ван Гойсн — сільські пейзажі, Ф. Гальс — переважно групові портрети, що мали майже фотографічну подібність. Інші художники спеціалізувалися на жанрових сценах, домашніх і церковних інтер'єрах, зображенні квітів або тварин, побутових сценках.

!? Розгляньте портрет і натюрморт голландських майстрів. Що ви можете сказати про портретованого кавалера?

Аргументуйте реалістичність зображення предметів у натюрморті.

Рембрандт. Нічна варта

Найуспішнішим європейським художником усіх часів визнано голландця **Рембрандта Харменса ван Рейна** (1606–1669). На відміну від інших тогочасних митців, він ніколи не обмежувався одним жанром або сюжетом, тож його доробок містить безліч індивідуальних і групових портретів, автопортретів, біблійних, міфологічних та історичних полотен і навіть пейзажів. Шедеврами живопису є такі композиційно довершені та сповнені глибоких спостережень роботи, як «Нічна варта» і «Повернення блудного сина».

Нові риси й відчуття привносять у бароко художники Іспанії, мистецтво якої в XVII ст. пережило «золотий вік». Неперевершеним живописним генієм був **Дієго Веласкес** (1599–1660) — автор відомих картин «Кузня Вулкана», «Прялі».

Й.С. Бах. Фуги (за вибором)

А. Вівальді. Концерти (за вибором)

М. Березовський. Хорові концерти (за вибором)

У якому з прослуханих музичних творів, на ваш погляд, найбільш яскраво відчувається дух епохи бароко?

Якому музичному твору притаманна монументальність?

Бароко — художній стиль, для якого характерні динамізм, декоративна пишність, мальовничість, багатство контрастів, вигнутість ліній.

Д. Веласкес. Прялі

Відродження — культурна доба, перехідний період від культури Середньовіччя до Нового часу; Ренесансу властиві світський характер, гуманістичний світогляд, звернення до культурної спадщини античності.

Гуманізм — система ідей та поглядів на людину як найвищу цінність.

1. Коротко схарактеризуйте світогляд доби Відродження. Що вона «успадкувала» від попередніх культурних епох?

2. Назвіть шедеври архітектури, скульптури й живопису Ренесансу. Як у цих творах мистецтва виявився гуманізм епохи?

3. Зазначте особливості мистецтва Північного Відродження та жанри, що виникли в голландському живопису. Наведіть приклади творів.

4. Що спільного й відмінного у західноєвропейському й українському мистецтві бароко?

5. Складіть схему видів і жанрів мистецтва, які виникли й поширилися в художній культурі Ренесансу та бароко.

6. Відомий учений-мистецтвознавець Борис Віппер так окреслив зміст Ренесансу: «Доба Відродження — одна з найбільш цікавих і повноцінних в історії, це синонім особистої свободи, досконалості в мистецтві, краси в житті, гармонії фізичних і духовних якостей...» Поміркуйте у зв'язку з цим, яку інформацію про культурний період несуть твори мистецтва. Доведіть свою думку, спираючись на конкретні шедеври Ренесансу.

7. Підготуйте виступ про музичне мистецтво, розкрийте зміст крилатого вислову Л. ван Бетховена: «Бах — ім'я йому не струмок, а океан». Проілюструйте свою розповідь музичним колажем.

ВІД КЛАСИЦИЗМУ ДО ІМПРЕСІОНІЗМУ

У добу Просвітництва зріс соціальний статус мистецтва як зосередження духовного життя, що зробило його одним із провідних чинників розвитку суспільства. Мистецтво наблизилося до науки, філософії, політики, долучилося до процесу формування моральних цінностей.

Період у культурі XVIII–XIX ст. позначений низкою художніх стилів, які подекуди взаємно перетинаються, — зберігається бароко, виникає *класицизм*, а згодом — *романтизм* як заперечення класицистичних догм. Так само згодом наступний за романтизмом *реалістичний стиль* поступився *імпресіонізму*.

Класицизм — це природне і закономірне для певних етапів художнього розвитку людини прагнення до краси, намагання знайти точку опори в мінливому світі, віднайти впевненість у майбутньому, емоційну рівновагу. Засобами досягнення цієї мети стали чіткі, перевірені часом класичні форми. Поняття «класицизм» уособлює певне природне тяжіння до простоти, ясності, логічності художнього образу.

Для класицизму характерна орієнтація на античну літературу, яка проголошувалась ідеальною, взірцевою, а отже, гідною наслідування. Найпослідовнішим формулюванням принципів класицизму був теоретичний трактат «Мистецтво поетичне» Н. Буало (1634 р.), в якому автор встановив чіткі рамки для кожного літературного жанру.

Просвітницькі ідеали кристалізувалися у філософській творчості Вольтера, Дідро, Монтеск'є. Доба Великої французької революції викликала до життя громадянські цінності. Орієнтація на античні форми **архітектури** (зокрема, Тріумфальна арка і Пантеон у Парижі) свідчила про

Тріумфальна арка в Парижі. Франція

Пантеон у Парижі.
Інтер'єр

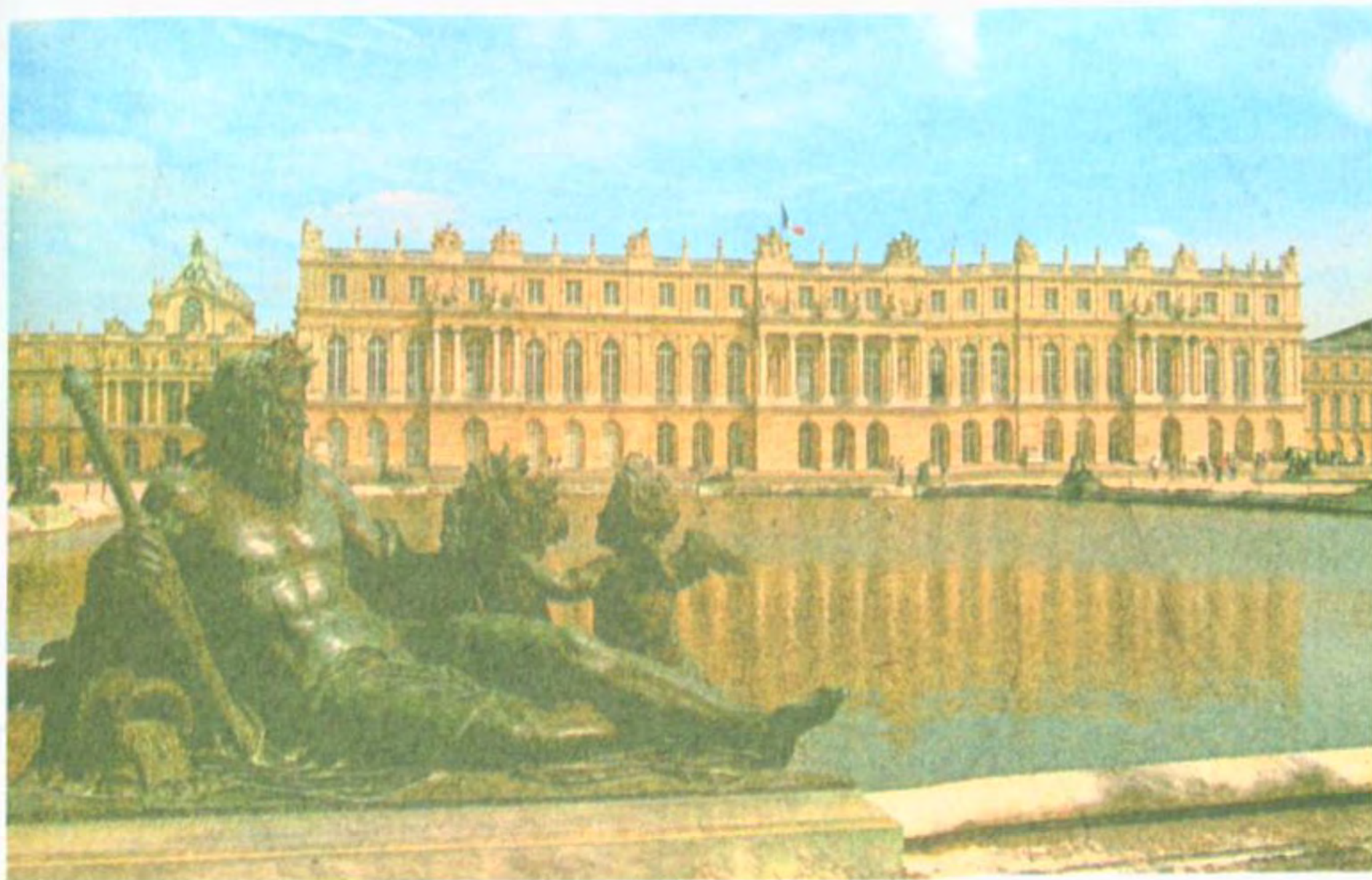
Пантеон у Парижі.
Загальний вигляд

культ республіканських ідеалів. Будівлі, портики, меморіальні колони й тріумфальні арки споруджувалися в чітких, величних пропорціях, як і в часи імперського Риму. В такий спосіб створювали численні площі, парки, фасади й інтер'єри багатьох громадських будівель. Стиль французької архітектури, пов'язаний із періодом імперії Наполеона I, прийнято називати *ампіром* (імперія).

Художній стиль класицизму є найвищим виразником принципу композиційної цілісності, доцільності, завершеності. В архітектурі утвердилися суворі закономірності, порядок і симетрія, завершеність і гармонійна рівновага. Яскравим прикладом стилю є славнозвісний ансамбль Версалю (Франція).

Стиль класицизму виявився і в мистецтві України, зокрема в архітектурі (храми, палаци, театри). Зразками класицизму є Спасо-Преображенський собор у Новгороді-Сіверському, дзвіниця Успенського собору в Харкові, будівля Київського університету.

На початку ХІХ ст. тут розповсюджується й стиль ампір — монументальні форми римського взірця — Контрактовий дім і церква Різдва Христового на Подолі в Києві, міський театр — в Одесі. У цьому ж стилі

Королівська резиденція Версаль. Франція

збудовано Набережно-Микільську церкву й ротонду фонтана «Самсон» на Подолі, чимало будівель тієї доби в Чернівцях, на Полтавщині, Чернігівщині, Слобожанщині.

Із раціоналізмом пов'язана нормативність (визначеність правил) класицизму, яка регламентувала мистецтво, літературу, встановлювала вічні, непорушні приписи й закони (зокрема, для драматургії — це закон «трьох єдностей»: дії, часу й місця).

Спасо-Преображенський собор
у Новгороді-Сіверському

Дзвіниця Успенського собору в Харкові

Ротонда фонтана «Самсон» у Києві

Контрактовий дім у Києві

Фонтани площі Ринок у Львові.
Арх. Г. Вітвер

Скульптура класицистичного стилю характеризується передусім лаконічністю, виразністю об'єму, звільненням його від усього зайвого, випадкового.

Українську скульптуру епохи класицизму репрезентує пам'ятник Дюкові Рішельє в Одесі та надгробок К. Розумовського в Батурині, виконані скульптором *Іваном Мартосом*. Його роботам притаманні античні врівноваженість і спокій. У Львові класицистичні зразки представлені в надгробках Личаківського цвинтаря (скажімо, надгробок Борковської, виконаний Б. Торвальдсеном), а також чотирма фонтанами на площі Ринок, автором яких є австрієць Г. Вітвер, представник віденського класицизму.

У класичному живопису зображення будується за «принципом рельєфу», тобто шляхом чергування просторових планів, паралельних відносно площини картини. Під час сприйняття будівлі, картини, фрески, скульптури класицистичного стилю виникає відчуття душевного спокою, ясності, просвітленості.

Основним змістом класицизму є подолання суперечностей між людським еством і суспільним обов'язком, пристрастями і здоровим глуздом. Класичний герой усвідомлює суспільні потреби, виконує громадянський обов'язок. Так, герої картини французького митця Ж. Л. Давіда «Присяга Гораціїв» (1784 р.) роблять вибір на користь розуму та обов'язку. Людина на портретах українського митця Д. Левицького («Портрет Кокоринова», «Портрет Демидова», портрети смольнянок) є носієм певного і незмінного змісту, ідеалу суспільного служіння.

До представників українського живописного класицизму належать А. Лосенко, В. Боровиковський, згаданий Д. Левицький, пізніше І. Со-

Ж. Л. Давід. Присяга Гораціїв

Ф. Жерар. Мадам Рекам'є

шенко, на заході — І. Барановський, Л. Долинський (автор «Пророків» у соборі Св. Юра).

Ідеї класицизму яскраво виявилися в музиці. У творчості композиторів Віденської класичної школи Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена оформилися принципи побудови сонатно-симфонічного циклу, досягли розквіту інструментальні жанри симфонії, сонати, концерту, квартету. Огляд особливостей музичного мистецтва доби Просвітництва буде неповним, коли не згадати імені геніальною композитора, новатора в музиці **Йозефа Гайдна** (1732–1809). Його справедливо вважають «батьком» симфоній і квартетів, засновником класичної інструментальної музики, родоначальником сучасного оркестру. П. Чайковський писав про Гайдна: «Він обезсмертив себе вдосконаленням чудової, ідеально розумної форми сонати й симфонії. Якби не він — не було б ані Моцарта,

І. Мартос. Пам'ятник
А. Рішельє в Одесі

Д. Левицький.
Портрет Демидова

Д. Левицький.
Портрет Кокорінова

В. Боровиковський. Портрет
В. Арсенєвої

Е. Делакруа. Свобода на барикадах

ані Бетховена». Музика Л. ван Бетховена («Апасіоната», П'ята і Дев'ята симфонії) проводить героя «крізь страждання до радості»; акордові звуки, маршовий поступ, фанфарні мотиви утверджують його перемогу над долею.

Український класицизм залишив високі взірці в музиці, серед них — твори видатного композитора **Дмитра Бортнянського** (1751–1825), який творчо синтезував європейський досвід доби класицизму і досягнення багатовікової української хорової традиції.

Ф. Гойя. Аркуш із серії
«Капричос» («Сон розуму
породжує чудовиськ»)

В. А. Моцарт. Симфонія № 40 (фрагмент)
Л. ван Бетховен. Апасіоната (фрагменти)
Д. Бортнянський. Концерт для фортепіано з оркестром (фрагмент)

Порівняйте архітектурні твори періоду античності та класицизму (наприклад, Тріумфальні арки, Пантеони в Римі та Парижі). З'ясуйте ознаки класицизму в архітектурі, живопису, музичному мистецтві.

Ідеали Просвітництва не витримали зіткнення з реальністю. Іспанський художник **Франсіско Гойя** серією офортів «Капричос» (тобто «Фантазія, гра уяви») в сатиричних образах розвінчує реалії людського життя, сповненого жорстокості, лицемірства, невігластва та інших вад. Гойя поклав початок реалістичних тенденцій в іспанському живопису. Його

К. Брюллов.
Портрет І. Крилова

К. Брюллов.
Італійський полудень

Т. Жеріко.
Поранений кірасир

творчість, далека від жорстких рамок певного стилю, мала величезний вплив на романтиків, які захоплювались офортами майстра, копіювали їх.

Романтизм. На зміну класицизму наприкінці XVIII ст. приходить романтизм з його чуттєвістю, ліричністю, мрійливістю. Романтизм — один із провідних напрямів у літературі й мистецтві, що виник у Німеччині. Романтики виступали проти канонів та обмежень класицистичного мистецтва. Як новий тип свідомості, що охопив різні сфери культури (зокрема, історію, філософію, право, психологію), романтизм був пов'язаний із докорінною зміною всієї системи світоглядних орієнтацій і цінностей.

В. Тропінін. Портрет українця

«Лихо з розуму» — стверджував російський драматург О. Грибоєдов. Визначальним для романтизму став культ почуттів, а не раціоналізму. Також романтикам притаманне захоплення фольклором, глибоке вивчення національної історії, інколи — втеча від навколишньої дійсності до ідеалізованого минулого або вимріяного майбутнього чи й до фантастики. Романтичний світогляд відкрив такі мистецькі жанри, як балада, лірична пісня, елегія, романсова лірика, історичний роман тощо.

Романтичне кохання одухотворило об'єкт поклоніння, що надало йому рис недосяжності. «Фантастична симфонія» Г. Берліоза, ноктюрн «Мрії кохання» Ф. Ліста, фортепіанні образи Ф. Шопена, опери Дж. Верді, Ж. Бізе утверджували кохання як вільне волевиявлення.

Одним із засобів романтичного пізнання Всесвіту стає *гротеск*, поряд із яким використовуються й інші форми умовної образності. Митець-романтик не відтворює дійсність, а перетворює, «романтизує» її. І цей новий світ для нього є жаданішим за реальний. Хоч обидва світи далеко

О. Кіпренський.
Портрет О. Пушкіна

К. Фрідріх.
Літа людини

не завжди співіснують у гармонійній єдності. Митці, відчуючи цілковиту невідповідність між мрією та дійсністю, часто впадають у безнадію та відчай. Світової слави зажила літературна творчість яскравих представників романтизму — Дж. Г. Байрона (Англія), Г. Гейне, Ф. Шиллера (Німеччина), В. Гюго (Франція) та ін.

Виникає новий тип героя — «зайвої людини». В літературі це — Онегін О. Пушкіна і Печорін М. Лермонтова, Сорель О. Стендаля; в музиці — мандрівник у пісенних циклах Ф. Шуберта, творах Е. Гріга; в образотворчому мистецтві — відлюдники на тлі пейзажу на картинах німецького художника К. Фрідріха, портретах російських художників О. Кіпренського, К. Брюллова, на полотнах французів Е. Делакруа, Т. Жеріко.

Романтичне світосприйняття було пов'язане з усвідомленням ірраціональності буття, незворотності минулого, незбагненності майбутнього, дисгармонійності світу (популярність образів потворності — Квазімодо у В. Гюго, крихітка Цахес у Е. А. Гофмана).

Ф. Шопен. Ноктюрн (за вибором). Ф. Ліст. Ноктюрн «Мрії кохання».
Е. Гріг. Ноктюрн

Порівняйте авторські трактування жанру ноктюрна в творчості композиторів-романтиків. Які образи притаманні цьому жанру? Чому, на вашу думку, він набув популярності саме в добу романтизму?

Наведіть приклади творів різних видів мистецтв, де яскраво виявилися риси романтизму. Які ідеї, художні образи відтворено митцями? Порівняйте мистецькі твори часів класицизму та романтизму (зокрема, на прикладі музичного мистецтва — жанри, форми, музичні образи). Зробіть висновок.

Український романтизм має багато спільного із загальноєвропейським. Та водночас це глибоко національне явище, живлене українським корінням, світосприйняттям та історією. Як європейський романтизм вибудову-

вав свої естетичні погляди на філософії Й. Гердера, так український романтизм послуговувався філософією Григорія Сковороди (1722–1794). Для неї характерне тяжіння до сакралізації сфери естетичного: «Поезія єсть винайдення іскри божества в дійсительності».

На відміну від романтизму європейського, український, як і російський, виступав не стільки проти норм буржуазного суспільства та просвітительських ідей, скільки проти феодальної дійсності, формувався в умовах впровадження капіталістичних відносин. На український романтизм істотно вплинула розгорнена боротьба за національне самовизначення. Характерна

Г. Сковорода

для західноєвропейських літератур «світова скорбота» трансформувалася тут у «національну тугу». Творам українського романтизму притаманне яскраве прагнення до всеслов'янського об'єднання.

Центральною фігурою романтичної поетики стає людина, яка сприймається насамперед як витвір природи, а вже потім — як продукт соціальної діяльності. Українським романтикам людина уявлялася сходинкою до божественного. Народ же в їхньому уявленні виступав деяким об'єднанням всебічно розвинених особистостей. За таких умов вони вважали можливим існування гармонійного суспільства.

Становлення українського романтизму відбувалося паралельно з розвитком таких галузей науки, як етнографія й історія, про що свідчить поява збірок етнографічних і фольклорних матеріалів — українських народних пісень М. Максимовича (1827, 1834, 1849 рр.), історичних пісень і дум І. Срезневського (в тому числі, й написаних ним самим) у збірці «Запорожская старина» (1833–1838 рр.).

Обранцем народу в прямому значенні цих слів став **Тарас Шевченко**, в творчості якого виявилися риси романтика і реаліста. Образ рідної землі ніби транслюється через уяву поета, промовляє його вустами. Народна пісня стає Шевченковою лірикою, а та перетворюється на народну пісню.

В українській музиці вплив романтизму позначився слабо. Його елементи помітні лише у творах українських композиторів другої половини XIX ст.: С. Гулака-Артемовського, М. Лисенка, В. Матюка, П. Воробкевича, А. Вахнянина й інших, зокрема у солоспівах на слова поетів-романтиків. Важливе місце в історії української музики й театру посіли написані за творами романтиків опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба» М. Лисенка.

А. Вахнянин. Фрагменти з опери «Купало»

Сформулюйте романтичні риси оперної музики.

Як вони виявилися у ставленні композитора до народних джерел?

Реалізм. ХІХ ст. ознаменувалося ще одним художнім явищем — розвитком реалізму. Словом *реалізм* французькі критики назвали напрям живопису, обраний *Оноре Дом'є* (1808–1879), який вразив суспільство своїми гостро сатиричними літографіями. Продовжувачем цих тенденцій став *Гюстав Курбе* (1819–1877), зміцнивши позиції реалізму на противагу ідеалістичним напрямам романтизму. Сюжети його картин («Каменярі», «Похорон в Орнані») взято з навколишнього суспільства. Істотною ознакою реалізму є звернення мистецтва до безпосереднього зображення буденного життя простих людей. Реалістичне світосприйняття пов'язане з розвитком критичного мислення, чим завдячує культу природничих наук ХІХ ст. Проте й у попередні епохи спостерігалися реалістичні тенденції як тяжіння митців до правдивого відображення дійсності, типових характеристик людей, історичних подій тощо (пригадайте побутові сценки голландських майстрів чи глибоко життєві образи Рембрандта).

Реалізм тяжів до максимальної об'єктивності, конкретно-історичного аналізу дійсності, відображення життя у формах самого життя. Найповніше вираження він знайшов у літературі — з'явився жанр соціального роману. У творах англійського письменника *Чарлза Діккенса* і французького літератора *Оноре де Бальзака* простежується формування особистості під тиском певних життєвих обставин.

Яскраво і неповторно проявився реалізм у живопису, зокрема, в жанрі портрета й пейзажу.

У портретних зображеннях увага зверталася не тільки на схожість з оригіналом, важливою була реальність вищого порядку — життєвість і характерність образу. Частина художників тяжіла до відображення життя й праці робітничого люду (Ф. Мілле — Франція; Й. Израельс — Голландія; А. Менцель — Німеччина; І. Рєпін — Росія), інші зображували події з життя аристократів — салонні прийоми, візити, будуари своїх сучасників тощо (А. Стевен — Франція). Художники-реалісти відродили пейзаж із внутрішнім змістом і настроєм (Н. Л. Каба — Франція; І. Левітан — Росія).

Реалістичні риси спостерігалися і в українському мистецтві. Фактично проявом реалізму тут стала доба «передвижників», у лавах яких було чимало українців. Частина з них культивувала так званий «ідейний реалізм» (М. Ге, М. Ярошенко, М. Пимоненко), інші (К. Трутовський, О. Сластьон, П. Мартинович) опрацьовували обрядово-побутові теми, ще

Ф. Мілле. Збиральниці колосків

І. Рєпін. Хресна хода в Курській губернії

З історії шедевра

В українському образотворчому мистецтві відображення традиційної обрядовості та народної звичаєвості складає досить вагомий пласт художніх творів реалістичного напрямку. Однією з найбільш популярних у цьому плані тем є українське весілля як зразок комплексного поєднання кількох видів мистецтва (драматичного, пісенного, музичного, декоративно-ужиткового).

Перед весіллям влаштовувалося своєрідне прощання молодих із дівочою та парубоцькою свободою. Друзі й подружки молодят збиралися окремо (вечорини, підвесілок, дружини). У молодії це дійство називалося *дівич-вечір*. Воно відзначалось особливо проникливо та лірично. Подружки плели весільний вінок та завітчували гільце (ритуальне весільне деревце). Українські звичаї відтворив у своїх мистецьких творах **Костянтин Трутовський** (1826–1893). Його картини побутової тематики: «Бандурист», «Український ярмарок», «Сцена біля колодязя», «Сліпий музикант».

К. Трутовський. Сцена біля колодязя

М. Ге. «Що є істина?».
Христос і Пілат

С. Васильківський.
Весняний день на Україні

інші (С. Васильківський, М. Самокиш) зверталися до історичних і батальних сцен.

!? Назвіть типові риси реалізму в живопису, орієнтуючись на подані репродукції.

Реалістичні принципи були розвинуті ще античними греками, проте найбільший їх розвиток припадає на ХІХ і ХХ ст. У мистецтві реалізм прагне до найдокладнішого опису спостережуваних явищ, без їх найменшої ідеалізації. Популярність цього підходу зумовлена загальною доступністю і зрозумілістю його мистецьких засобів, тому реалістичні тенденції в художній культурі були присутні за кожної доби і цей стиль актуальний і дотепер.

М. Самокиш.
Бій Богдана Хмельницького
з Вишневецьким
під Монастирищем

🎧 Дж. Верді. Фрагменти з опери «Ріголетто»

!? Схарактеризуйте реалістичні риси центрального музичного персонажа опери.

Імпресіонізм. Імпресіонізм — напрям у мистецтві й літературі, що склався в 60-х рр. ХІХ ст. та остаточно сформувався у його другій половині у Франції. На противагу реалізму, імпресіоністи прагнули у своїх творах відтворити реальний світ у його рухливості й мінливості через особисті враження, спостереження, відчуття та переживання.

Назва походить від картини **Клода Моне** «Враження. Схід сонця» (1872 р.).

Першопрохідцями імпресіонізму, що у славилися як видатні майстри, є також *Огюст Ренуар*, *Альфред Сіслей*, *Едгар Дега*. Пізніше до них приєднався *Поль Сезанн* та ін. Окрім зазначених французьких живописців, школи імпресіонізму відомі практично в усіх країнах Європи та в США.

Отже, зрозуміло, що ця течія найяскравіше виявилася в **образотворчому мистецтві**. Істотними ознаками її є любов до деталей, невеликий формат творів. У них об'єктом зображення виступають не предмет або явище, подія, а враження від них («Бачити, відчувати, виражати — в цьому все мистецтво», — проголошували імпресіоністи). Художники орієнтуються на почуття, а не на розум. Персонаж імпресіоністичного твору цікавий не так своєю активністю, спрямованою на перетворення зовнішнього світу, як саме «пасивною» здатністю сприймати найменші прояви довкілля, реагувати на них, бути носієм, навіть колекціонером, вражень.

Імпресіоністи писали просто неба — на *пленері* — в умовах постійно змінюваних станів погоди й освітлення, що потребувало прискорення процесу роботи і спричинило появу «ескізної» манери живопису, техніки дрібного мазка.

Темпи змін у природі набагато перевищували людські можливості. Тому про точність їх відтворення можна говорити лише умовно. Митцями володіла жага «утримати» миттєвість, віднайти гармонію з дійсністю через неповторну «феєрію кольору».

!? Поясніть, яким чином художники-імпресіоністи передавали враження щодо мінливості, рухливості світу, використовуючи подані репродукції.

Під впливом імпресіонізму в живопису згодом з'являється імпресіонізм у **скульптурі** (О. Роден), **театрі** (А. Шніцлер, Г. Гофмансталь).

Основоположниками нового напрямку в європейській **літературі** називають братів *Едмона* та *Жуля Гонкурів*, чия зріла майстерність засвідчила утвердження нової, «артистичної» манери письма. Пізніше вплив імпресіоністичної поетики відчутний у Г. де Мопассана, Ж. К. Гюісманса, М. Пруста, а в поезії — у Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо.

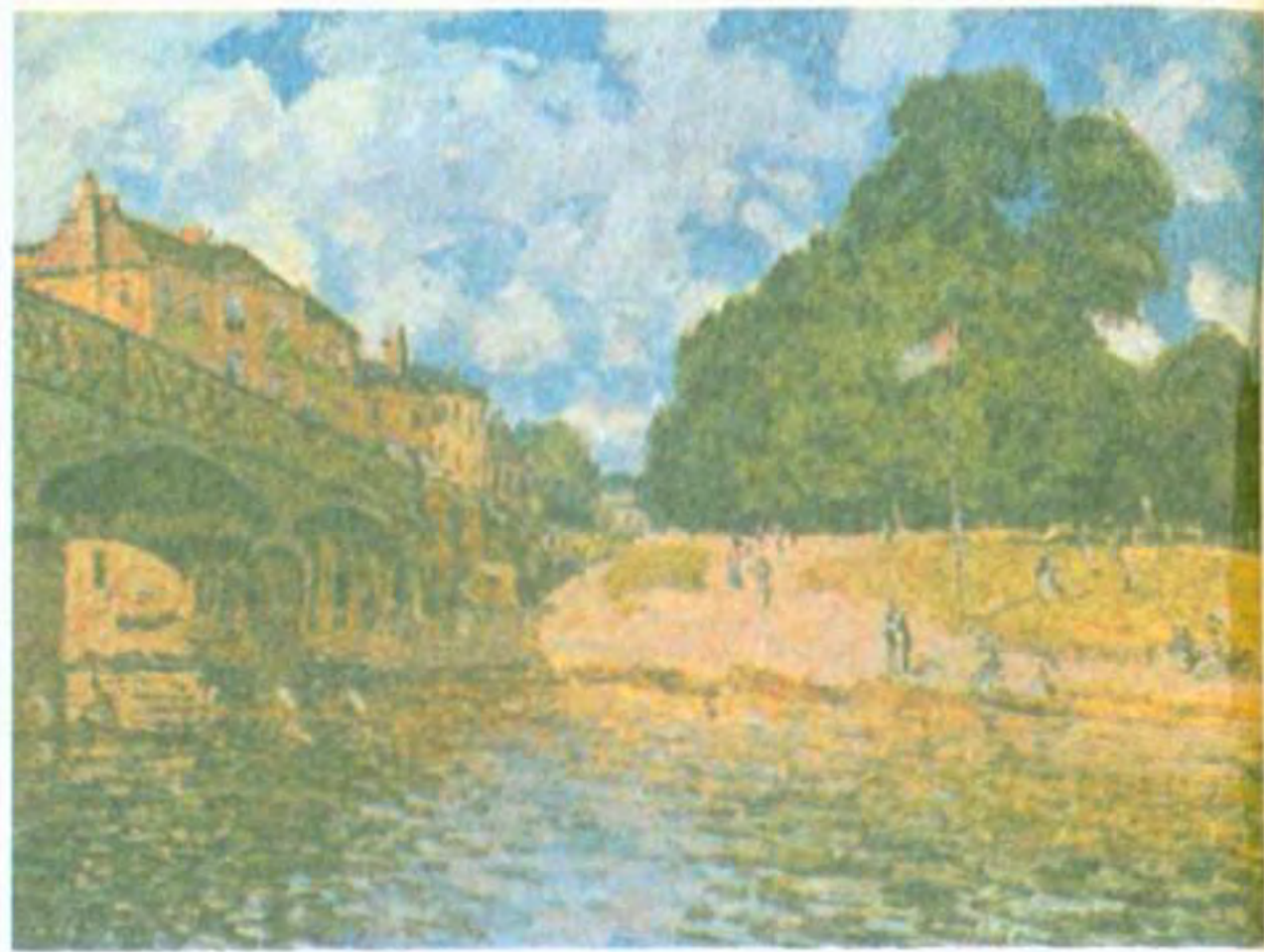

Е. Дега. Блакитні балерини

К. Моне. Враження. Схід сонця

А. Сіслей. Пейзаж

Український імпресіонізм на тлі західноєвропейського мав виразне лірико-романтичне забарвлення. В літературі тісний зв'язок з імпресіоністичним живописом можна спостерігати у творчості **Михайла Коцюбинського** (1864–1913). Український письменник навіть називав свої новели, використовуючи мову живопису, — акварелями, образками, етюдами. Письменник зазначав, що найперше його цікавить думка про фіксацію світу природи за допомогою «кольорового лексикону». «Загальна кольорова стихія», вважав він, сприяє «утворенню гармонійного цілого з психологією моменту дії». На допомогу слову завжди приходять фарби. Образи творів М. Коцюбинського пластичні та «зримі» завдяки намаганням відтворити дійсність шляхом застосування всіляких чуттєвих вражень (нарис «На крилах пісні», де, за словами митця, пісенні звуки, що торкалися його вух, лягали перед ним барвами, малювали йому з дивною яскравістю цілі образи).

Якщо йдеться про музику періоду імпресіонізму, то це насамперед творчість **Клода Дебюссі**, раннього **Моріса Равеля**. Багато «імпресіоністських» відкриттів належало **Еріку Саті**, який у ранніх творах експериментував паралельно з К. Дебюссі. Імпресіоністичні елементи знаходять у творах І. Стравінського.

Свого роду маніфестом музичного імпресіонізму сучасники вважали оркестрову прелюдію «Післяполуденний відпочинок фавна» (за твором С. Малларме), в якій проявилися характерні для музики К. Дебюссі мінливість настроїв, витонченість, вишуканість, вигадливість мелодики, колористичність гармонії. Композитор втілює у музиці швидкоплинні враження, якнайтонші відтінки людських емоцій і явищ природи. Дебюссі збагатив засоби музичної виразності, оркестрову і фортепіанну палітру, створивши імпресіоністську мелодику, що відрізняється гнучкістю нюансів і водночас розпливчастістю.

К. Дебюссі. Післяполуденний відпочинок фавна

Опишіть свої враження від прослуханої музики. З'ясуйте особливості оркестрової палітри композитора.

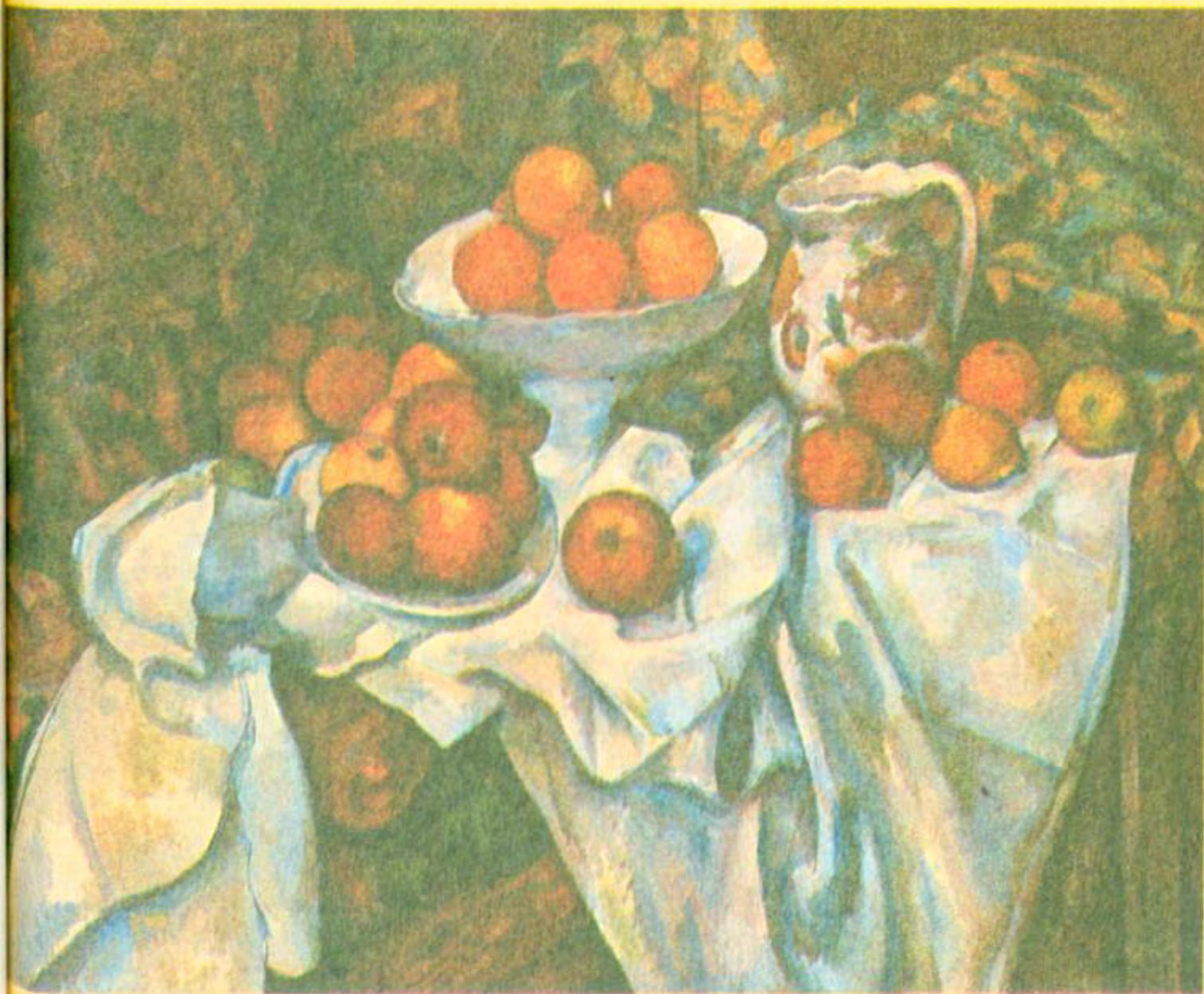
з історії шедевра

В історії живопису **Поль Сезанн** (1839–1906) відкрив нову добу: його зрілі твори справили не оборотний вплив на формування художнього бачення в сучасному живопису, змінили обличчя мистецтва XX ст.

Сезанн писав натюрморти протягом усього життя. Він створив, за словами мистецтвознавців, «натюрмортний» (постімпресіоністичний) метод зображення дійсності, на відміну від «пейзажного» (імпресіоністичного). Подолавши статус другосортного, жанр натюрморта став повноправним вираженням художнього світогляду.

Розмірковуючи про натюрморти, митець стверджував, що знайшов «чудову формулу». Колір і побудова форми для нього — нероздільні, й це той бік, найбільше ним досліджений, де наполегливі пошуки справді зробили Сезанна великим майстром. Він визначає кожному предмету, кожній кольоровій плямі своє місце в радісній гармонії зображуваного. Часто предмети простої форми — яблука, кривобокі глечики, чашки — в натюрмортах Сезанна сусідять із драперіями, що надає гнучкості й рухливості всій композиції. Художника магнетично приваблювала простота і завершеність форми звичних яблук: «Я здивую Париж своїми яблуками», — говорив він. «Про яблуко звичайного художника, — зазначав один критик, — скажуть: "Його хочеться з'їсти". Про яблуко Сезанна: "Як це прекрасно". Таке яблуко не наважуєшся їсти — його хочеться копіювати».

П. Сезанн. Натюрморт з яблуками та апельсинами

Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — художній світогляд, стиль орієнтований на суб'єктивне відображення миттєвостей буття.

Класицизм (від лат. *classicus* — зразковий) — художній стиль у європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст. Найбільшого розквіту досяг у Франції (XVII–XVIII ст.).

Реалізм — художній стиль, що відображає життя у формах самого життя.

Романтизм (фр. *romantisme*) — художній стиль у літературі, науці й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині, а в XIX ст. охопив інші країни Європи та Америки. У романтичному світогляді уява, емоції, інтуїція превалюють над раціональністю.

1. Яким є ідеал людини в культурі Нового часу?
2. Розкажіть про основні стилі, притаманні художній культурі XIX ст.
3. У яких видах мистецтв яскраво виявилися ознаки класицизму, в яких — романтизму, а в яких — імпресіонізму?

4. Виконайте замальовки характерних деталей класичної архітектурної споруди.

5. На прикладах творів мистецтва різних часів продемонструйте місце і роль української культури XIX ст. у світовому культурному процесі.

6. Доберіть музичні та живописні твори для шкільного вечора. Орієнтовні теми: «Великі романтики», «Мистецтво — дзеркало життя (реалізм у мистецтві)», «Імпресіонізм: поезія звуків і барв».

ХУДОЖНІ НАПРЯМИ ХХ СТ.

Мистецтво ХХ ст. — одне з найскладніших явищ в історії світової культури. Насамперед це пояснюється великою кількістю соціальних потрясінь — жахливих своїми наслідками світових воєн, революцій, екологічних катастроф, які відкинули духовні цінності на периферію людської свідомості, посилення культу тотального руйнування. Крім того, відбулися істотні економічні зміни: індустріалізація порушила традиційний спосіб життя, населення країн відчужується від звичного природного середовища, переїжджаючи до міст. Це спричинює урбанізацію культури, втрату людиною власного «я», індивідуальності.

Прагнення митців своєю творчістю змінити життя на краще зазнало краху. Тому, на противагу минулим епохам, коли вони намагалися передусім бути зрозумілими, донести свій задум до читача, глядача або слухача, тепер усе частіше їх захоплює уявлення про самоцінність власної творчості, її зверненість до себе самої. Виникає тенденція перетворення мистецтва на елітарне — для обраних, посвячених. Якщо доба Просвітництва позначилася раціоналізмом, вірою у всемогутність людського розуму, а XIX ст. привернуло увагу до людських почуттів та емоцій, то мистецтво ХХ ст. спрямувало свій зір у підсвідомість.

У новітній світомоделі, збудованій на ідеї хаосу, плинності й випадковості дійсності, людина як особистість знецінювалася. Ідеал цілісної

П. Пікассо. Автопортрет

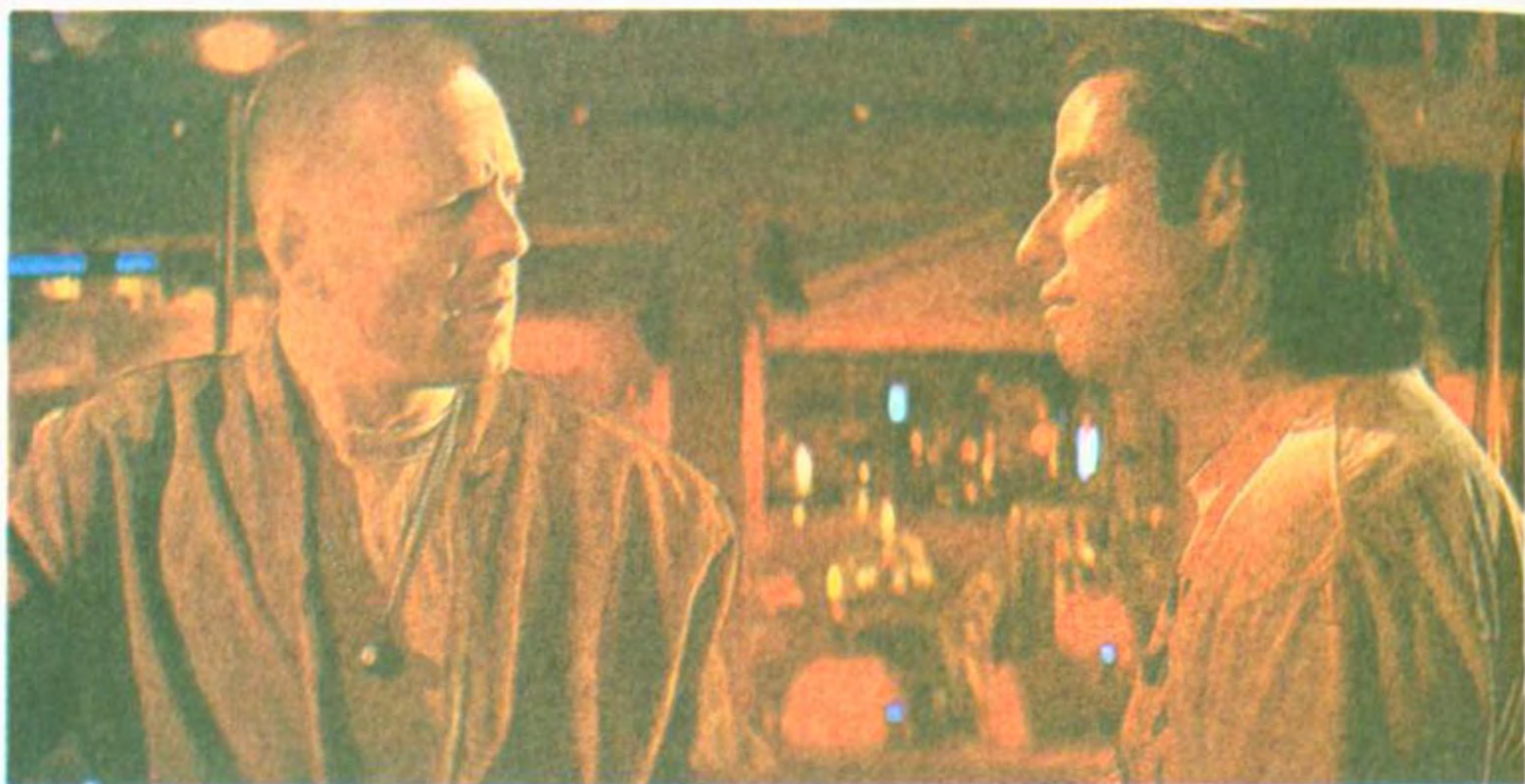
П. Пікассо. Мати й дитина

людини поступово зникав, вона втрачала гармонію зі світом, перетворюючись на іграшку суспільних сил через свою залежність від мінливих обставин. Увага зміщувалася до циркових і театральних образів (комедійні персонажі Ч. Чапліна, герої картин П. Пікассо «Старий і хлопчик», «Дівчинка на кулі», «Сім'я Арлекіна»).

На початку ХХ ст. у сфері художньої творчості — літературі, архітектурі, живопису, музиці, театрі — виникає безліч течій, груп, шкіл, які прийнято позначати терміном «**модернізм**» (від фр. *модерн* — сучасний, новий). У цьому слові закладено відмову від установаження якихось спільних рис. Модерністів об'єднували насамперед розрив з усталеними нормами й традиціями, заперечення старих форм у мистецтві. Мистецькі явища, в яких засоби були не просто новими й незвичними, а навіть епатуючими, дістали назву *авангардних*. Якщо раніше основною естетичною категорією було «прекрасне», то в цей період дедалі популярнішим ставало «потворне». Візуальним мистецтвом авангарду притаманна відмова від зображальності, музиці — від ладу й тональності, у прозі панує безсюжетність, у поезії — вільний вірш. Головною цінністю проголошено внутрішній світ митця, його право без обмежень обирати способи вираження своїх переживань та асоціацій.

Провідником нового постіндустріального суспільства стає **постмодернізм** (70-ті рр. ХХ ст.). Доба постмодернізму так само далека від єдності, як і модернізм. Постмодерністські художні твори — літературні, музичні, візуальні — не відображають реальності, та водночас творять нову реальність (форми попурі в музиці, колажу в образотворчому мистецтві, гіпертексту в літературі, який можна читати з будь-якого місця, коригуючи перебіг подій). На зміну художньому образу прийшов *конструктивізм*, що

Кадр з кінофільму «Кримінальне читво»

К. Тарантіно

витіснив зі змісту мистецтва людину. Мистецькій орієнтації на новизну протистоїть спрямованість до опанування досвіду світової художньої культури шляхом її іронічного цитування.

Постмодернізм синтезує елітарну й масову культури. Наприклад, пересічний поціновувач фільмів К. Тарантіно на кшталт «Кримінального читва» захоплюється стрільниною і комізмом ситуацій, тоді як елітарний насолоджується блуканням лабіринтами гіпертекстів. Зміст постмодерністського твору виникає лише в акті його безпосереднього сприймання: він одночасно може бути розвагою для випадкового споживача й інтелектуальним випробуванням для ерудита.

Характерне явище сьогодення — *net-культура*. Усе більша кількість людей долучається до інформаційних потоків у всесвітній мережі (газети, кінофільми, музика, віртуальні художні виставки тощо). Інтернет не просто «вбудований» у загальну культуру як одна з її впливових частин, він активно взаємодіє з культурою. Сама структура інтернету є моделлю майбутньої культури людства, зразком середовища, яке, можливо, домінуватиме в людській спільноті.

Фактично ми всі вже перебуваємо в мережі (у полоні стандартів), хоча не завжди усвідомлюємо це. Індустріалізація культури стала однією із закономірностей часу. Духовні наслідки цього процесу є суперечливими: з одного боку, новітня техніка репродукування і тиражування робить мистецтво доступним для широкої аудиторії, з іншого, саме це і перетворює мистецтво на предмет побуту, а отже, знецінює.

У суспільстві поширюється «масова культура», синоніми якої: «поп-культура», «індустрія розваг», «комерційна культура» тощо. На відміну від елітарної культури, завжди орієнтованої на інтелектуальне сприймання, масова культура свідомо апелює до пересічного споживача.

Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікації (книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео- та аудіозаписи). Для продукції маскульту визначальним є лише один критерій — комерційний успіх. «Законодавцем моди» у поп-культурі стали США, де навколо цієї галузі зосереджено потужні фінансові й технічні ресурси. Тому деякі сучасні культурологи навіть уживають термін «американізація» на позначення процесу поширення масової культури.

На тлі різноманітних кризових явищ вимальовується тенденція повернення до «лона» світової культури, до духовного оздоровлення сьогодення, усвідомлення того, що врятуватися від краху можна лише звернувшись до віковичної мудрості й краси. Пошук виходу з новітньої кризи цінностей людство пов'язує також із захистом культури.

Серед рис, притаманних художній культурі ХХ ст., можна виокремити такі:

- відсутність провідного стилю і, відповідно, наявність численних течій та напрямів, особливо в живопису й музиці;

- безпосередній зв'язок художньої творчості з глобальними проблемами, активне протистояння мистецької інтелігенції мілітаризму, тоталітаризму, дегуманізації життя та ін.;

- розкол між масовим та елітарним мистецтвом;

- інтенсивне оновлення виражальних засобів, художньої мови в літературі, живопису, музиці, театрі;

- динамізм культурного життя, внаслідок якого чи не кожному десятиріччю цієї доби притаманне своє «обличчя» в художній культурі.

Підготуйтеся до участі в семінарі «Культура і мистецтво у вирі ХХ століття». Ознайомтеся з інформацією підручника та додатковими матеріалами. Оберіть тему, що вас зацікавила (розвиток певного виду мистецтва, творчість окремого митця, якийсь мистецький витвір).

Риси новітньої культури проявилися в мистецтві по-різному. Деякі з них позначилися на всіх видах мистецтва, інші — домінували в одному чи кількох.

Експресіонізм, що зародився в Німеччині у першій чверті ХХ ст., відображав у творах різних видів мистецтва уявлення про самотність людини у ворожому світі, її безсилля, відчай. Зойк розпачу від нерозуміння і байдужості стає реакцією людини на дисгармонійність і вади суспільства (знакова для цього стилю картина норвезького художника Е. Мунка «Крик»). Деформація як засіб передачі найгостріших відчуттів характеризує стиль візуальних мистецтв (картини О. Дікса, Л. Кірхнера). Експресіонізм у музиці утверджує дисонанс (А. Шенберг «Місячний П'єро»). Експресіоністичний театр посилює емоційне звучання вистави (постановки Л. Курбаса в українському театрі «Березіль»). У мистецтві викривається ідея відсторонення людини від абсурдного світу. Саме

Е. Мунк. Крик

такими, самотніми, пасивними, бездіяльними, є герої *театру абсурду* (драми Е. Іонеску).

Сюрреалізм (від фр. «сюр» — понад, над) набув особливої популярності завдяки видатному іспанському художнику **Сальвадору Далі** (1904–1989). Прихильники цього напрямку вважали, що раціональне осягнення дійсності не може бути джерелом творчості, тож основою істинного мистецтва проголошено категорії підсвідомого: інстинкти, інтуїцію. Улюбленим прийомом сюрреалістів стало відображення сновидінь і галюцинацій, в яких наочно розкривається підсвідомість. При цьому реальні логічні зв'язки замінювалися довільними асоціаціями самого митця. Сюрреалізм оформився як відгук митців

«втраченого покоління», чия молодість припала на Першу світову війну і жорстоку повоєнну дійсність. У творах сюрреалістів світ втрачає визначеність, сталість, упорядкованість, перетворюючись на безладдя жахаючих образів. У картині С. Далі «Сон» межу між реальністю і вигадкою знищено: сон набуває рис дійсності. Особистість залишається наодинці з потворним світом і втрачає здатність адекватно сприймати й пізнавати його. Картини Далі являють собою майстерно виконані в живописному відношенні химерні комбінації, з вигадливими сюжетами й чудернацькими алегоричними образами. Наприклад на полотні «Розп'яття», звертаючись до поширеного біблійного сюжету, втіленого до нього багатьма художниками, Далі обирає несподіваний ракурс, якого не було ні в кого. Через всю творчість цього митця проходить образ Гали — його дружини Олени Дьяконової («Атомна Леда»). Алогічний, ірреальний світ на картинах Далі жахає потворністю й хворобливістю довкілля, водночас відкриваючи парадоксальність реальності (картина «Передчуття громадянської війни» — символ XX ст.).

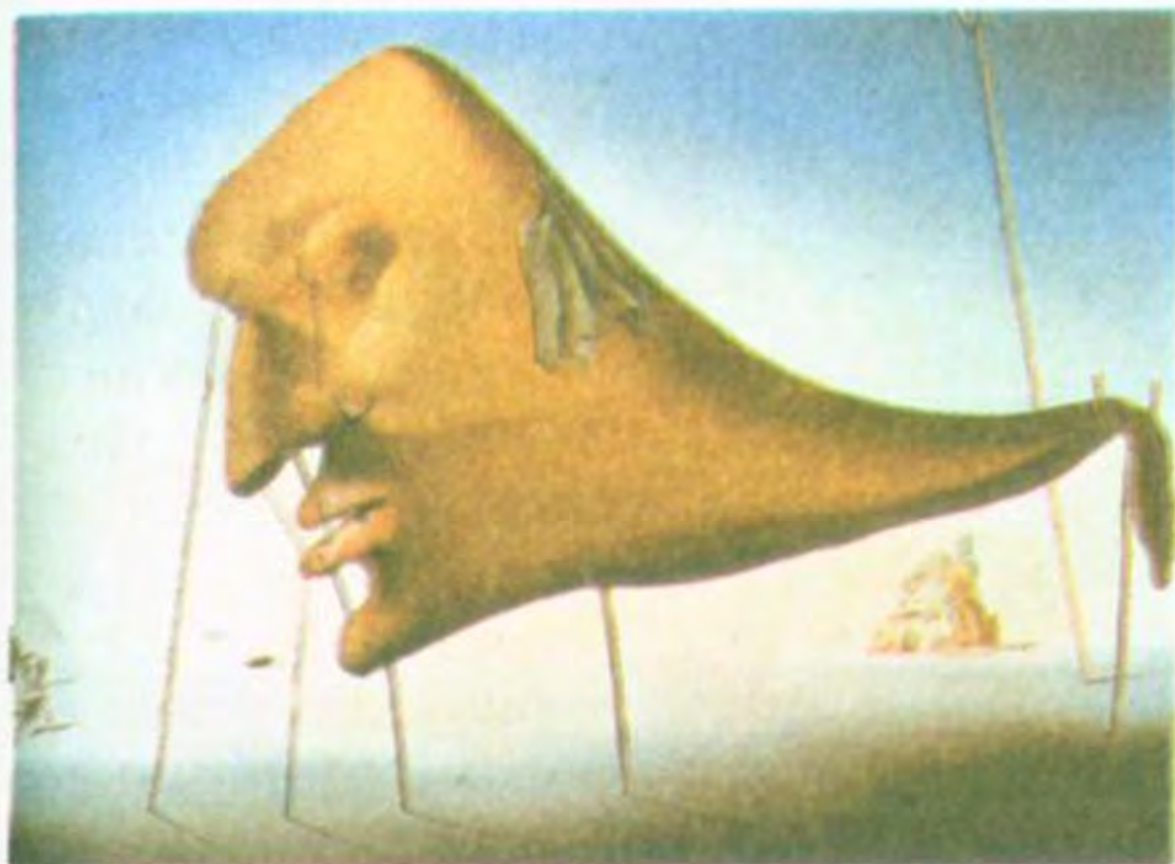
У чому полягає символіка образу картини С. Далі «Сон»? Спробуйте пояснити роль пейзажу на дальньому плані.

Які ще картини цього художника ви знаєте?

Втеча особистості від буденної й примарної дійсності проголошується **абстракціонізмом** з його заміною реального ідеальним. Скульптури українця О. Архипенка руйнують площинність простору, створюючи ілюзію об'єму.

Абстракціонізм свідомо відкинув художній образ. Мистецтво саме по собі є реальністю, вважали абстракціоністи, тому завдання художника — не наслідувати навколишню дійсність, а конструювати її за допомогою вільної імпровізації.

С. Далі. Сон

С. Далі

В абстракціонізмі спостерігаються різні напрями, зокрема — *психологічний* (В. Кандинський) з орієнтацією на експресію кольору й *інтелектуальний* (П. Мондріан), що творить новий тип художнього простору шляхом поєднання різних геометричних форм.

У Росії й Україні на початку століття завдяки **Казимиру Малевичу** набув поширення варіант абстракціонізму — *супрематизм*, де основу композиції картин становили геометричні фігури. «Чорний квадрат» К. Малевича в певному розумінні визнано програмним твором цієї течії.

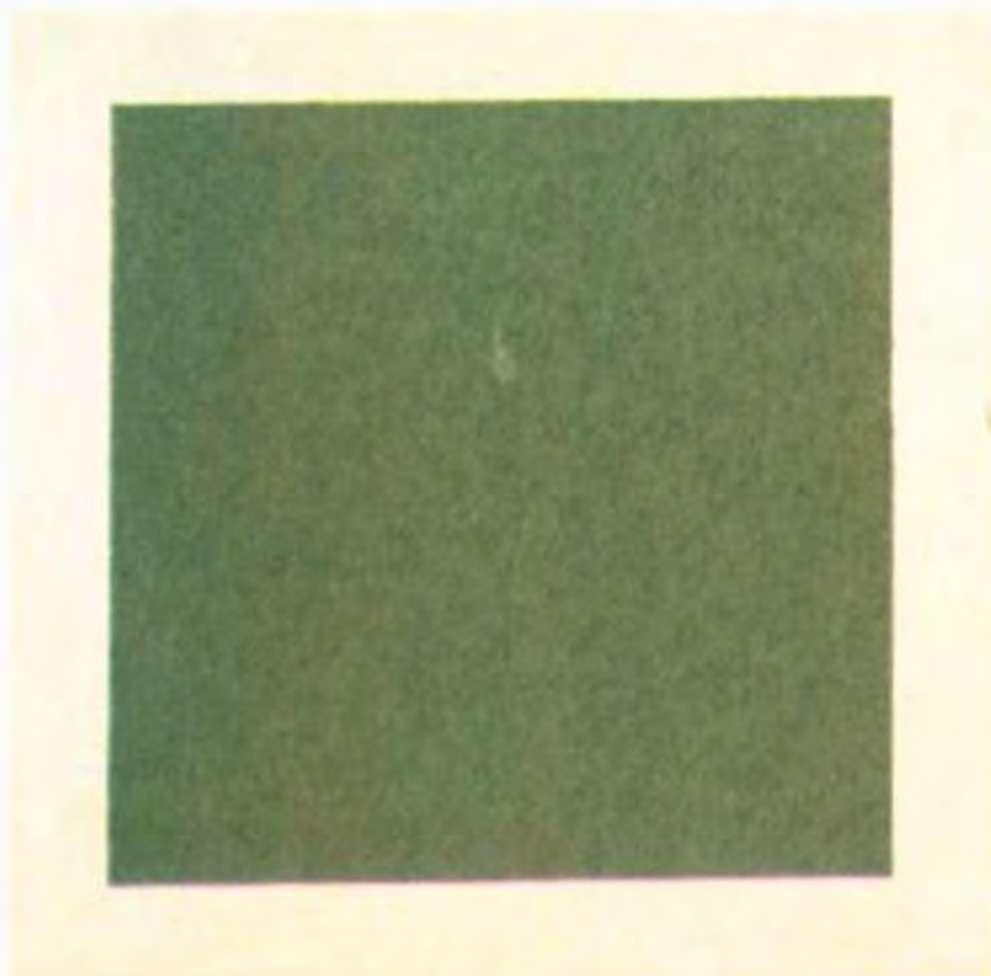
!? Розкажіть про власні асоціації, що виникають у вас під час сприймання картини К. Малевича «Чорний квадрат». Чи змінився б образ, якби колір квадрата був іншим?

Американські майстри посідають провідне місце в абстрактному експресіонізмі. Його основоположник **Джексон Поллок** (1912–1956) стверджував, що важливий не результат, а сам процес творчості й «згадки» про нього, які лишилися на полотні. Він відмовився від традиційної живописної техніки: клав полотнину на підлогу й розбризкував на неї фарбу з банок.

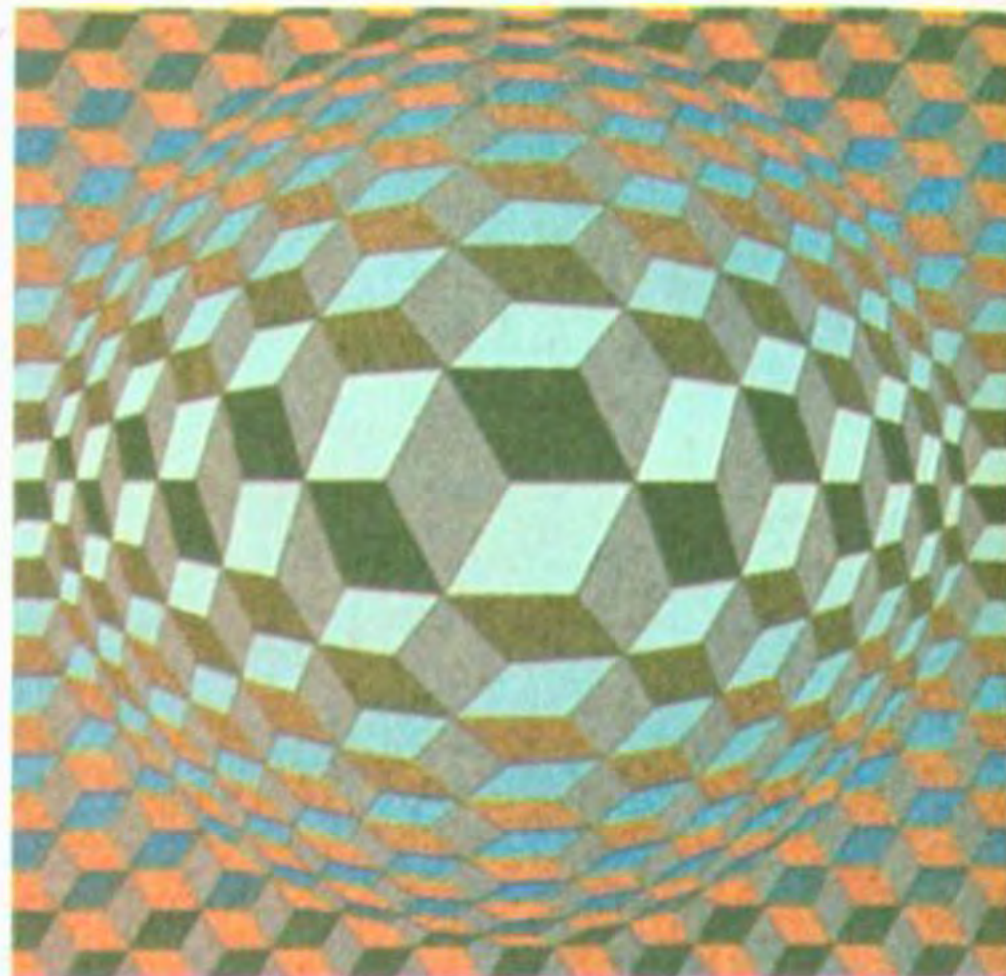
Одним із варіантів абстракціонізму стало також *оптичне мистецтво* (*оп-арт*), засноване французьким митцем угорського походження **Віктором Вазарелі**. Ключовий елемент оп-арту — ритмічне чергування фігур або ліній одного кольору, що створює ілюзію руху. У 70-ті рр. композиції Вазарелі використали в архітектурі передмістя Парижа як декоративне оздоблення будинків.

Ще на початку ХХ ст. модерністські художники вдалися до застосування предметів побуту (афіш, газет, реклами) як виражальних засобів. Такі предмети, вирвані зі звичного оточення, створювали довільні, несподівані й химерні комбінації. Цей прийом ліг в основу **поп-арту**, що виник наприкінці 50-х рр. у Великій Британії, а згодом поширився в інших західних країнах. Найбільшу популярність у сфері поп-арту здобули американські майстри **Джаспер Джонс** і **Роберт Раушенберг**. Дж. Джонс першим із поп-художників удостоївся персональної виставки,

К. Малевич. Чорний квадрат

В. Вазарелі. Композиція

де продемонстрував зображення американського прапора, букв алфавіту, цифр і мішеней для стрільби з лука. Завдяки діяльності Р. Раушенберга поп-арт здобув міжнародне визнання (найвідоміша робота — опудало козла з одягненою на нього автомобільною шиною). Художник так сформулював свій творчий принцип: «Пара чоловічих шкарпеток не менш придатна для створення картини, ніж дерев'яний підрамник, цвяхи, скипидар, олія і полотно».

Суспільство масового споживання є епіцентром мистецтва поп-арту. Цей напрям передбачає надання буденним речам особливих художніх якостей за рахунок включення їх у певний контекст сприйняття (методи штампування рекламних образів, колажу). Естетизація культу речей обертається перетворенням людини на *імідж* («Портрет М. Монро» Е. Ворхолла).

Людина як споживач пропагандистських штампів стає героєм **соц-арту** (70–80-ті рр. XX ст.).

Які художньо-світоглядні координати об'єднують різні напрями візуального мистецтва XX ст. — експресіонізм, сюрреалізм, абстракціонізм, поп-арт? Аргументуйте свою думку за допомогою поданих ілюстрацій. Спробуйте дати власні інтерпретації змісту цих композицій.

Як і в попередні епохи, найталановитіші майстри підіймалися над вузькістю одного напрямку. Тривале і змістовне творче життя видатного художника і скульптора **Пабло Пікассо** (1881–1973) стало знаковим для мистецтва XX ст. В одних роботах він наближався до сюрреалізму, в інших — помітний вплив абстракціонізму. Найбільш відомі повоєнні роботи художника виконані в реалістично-романтичній манері. Таким є малюнок «Голуб миру» (1947 р.), що став емблемою миротворчого руху. Широкої популярності набула скульптура «Людина з ягням», встановлена на площі перед «Храмом миру» в південному французькому містечку Валларіс. У ній втілено ідею захисника, доброго пастиря, що має витoki

Е. Ворхолл.
Портрет М. Монро

Р. Раушенберг.
Композиція

з християнства. Одним із найбільш пронизливих художніх втілень жахів війни і протесту проти воєнного безумства стала картина П. Пікассо «Герніка». Її сюжет пов'язаний із подіями громадянської війни в Іспанії, коли під час нальоту німецької авіації було повністю винищено ціле місто з усім його населенням.

!? Використовуючи вміщені в підручнику репродукції картин і графічних творів, світлини скульптур, поясніть, чому творчість П. Пікассо вважається знаковою для мистецтва ХХ ст. Який шедевр митця вразив вас найбільше? Чим саме?

У ХХ ст. в **архітектурі** також відбувся переворот у зв'язку з появою нових форм, застосуванням нових матеріалів. Архітектори перевели орієнтири на планетарні, світові масштаби. У мистецтві архітектури поступово змінилася система цінностей. Якщо до цього у проектуванні на першому плані були завдання естетизації, то згодом головною метою стає найбільш раціональне вирішення практичних завдань.

В архітектурі, подібно до живопису, літератури, музики, пошуки нового

П. Пікассо. Голуб миру

Будівля Оперу у Сідней. Австралія

стилю почалися на зламі століть у рамках модернізму. Спочатку нові підходи були виразниками ідейного протесту проти колишніх форм і декларували право на індивідуальну творчість. Авангардизм полягав у суто зовнішньому спрощенні форм, відмові від традиційних декоративних прикрас і матеріалів.

Справжня архітектурна революція пов'язана з утвердженням у 20-ті рр. *функціоналізму* як провідного модерністського напрямку, який виголосив принцип: «форма слідує за функцією». Ключовою фігурою, чия творчість визначила магістральні шляхи розвитку будівництва у ХХ ст., став архітектор надзвичайної інтелектуальної і художньої сили — **Ле Корбюзьє**. Він народився у Швейцарії, але жив і працював переважно в Парижі. З-поміж його новацій — «багатоповерхові міста-сади» як вирішення проблеми перенаселення міст. У своїх численних яскравих роботах митець сформулював принципи теорії урбанізації, архітектурної естетики функціоналізму: 1) колони, що підносять будівлю над землею; 2) сад на даху; 3) вільний план; 4) горизонтальне вікно; 5) вільний навісний фасад. Ле Корбюзьє розробив і застосував революційний принцип у техніці будівництва: всю систему каркаса споруди звів до двох елементів — опори та перекриття. Таким чином, відкрилися необмежені можливості для внутрішнього планування. Цей підхід також сприяв масовому будівництву.

Функціоналізм виявився настільки співзвучним із новими естетичними потребами та технологічними можливостями, що став основою міжнародного стилю. Він органічно розкрив можливості нового будівельного матеріалу сторіччя — залізобетону. У межах зазначеного стилю наявна певна національна своєрідність архітектурних шкіл. Зокрема цей стиль був типовим для американської архітектури. Показовим у цьому сенсі є Нью-Йорк із його хмарочосами, зосередженими на Манхеттені. Всесвітньо відомими є адміністративні будівлі — Емпайр Стейт Білдінг (заввишки 398 м) і комплекс хмарочосів Рокфеллер-центру.

У СРСР тих часів здобув популярність близький за духом напрям — *конструктивізм* (де конструкція — основа архітектурного вирішення).

У другій половині ХХ ст. зростає взаємозв'язок архітектури й містобудування; з'являються збірні, пневматичні конструкції, синтетичні матеріали. На зміну традиційним художнім ремеслам приходить дизайн. Водночас архітектурні стилі співіснують із безліччю різних шкіл і напрямів, зокрема й тих, що відроджують мистецькі традиції (наприклад, неокласицизм).

У 1999 р., за результатами опитування архітекторів — учасників престижної будівельної виставки у Лас-Вегасі, оприлюднено перелік десяти найвидатніших споруд ХХ ст. Перше місце посідає Євро-тунель під протокою Ла-Манш. У списку також фігурують Панамський канал, федеральна система автомобільних шляхів США, Асуанська дамба, міст через протоку Золоті Ворота у Сан-Франціско, а також будівля Опері в австралійському Сідней.

Револьюційні зміни **театру** ХХ ст. вбачаються у максимальній «театральності», що визначала виняткову умовність дії, широке використання виражальних засобів. На сцені втілювалися різні мистецькі напрями, зокрема *експресіонізм* (характерний для повоєнної Німеччини) з його емоційною напругою й авангардними прийомами. У 20-ті рр. в Москві одночасно розвивалися творчі майстерні видатних режисерів-новаторів **Всеволода Мейєрхольда**, який радикально оновлював драматургію, використовуючи прийоми балагану, залучав публіку до сценічної дії, **Костянтина Станіславського** — видатного теоретика театру, **Євгена Вахтангова**, якому належить авторство гасла «фантастичного реалізму» та ін.

Ще одна відмінність театрального мистецтва від інших видів мистецтв пов'язана з його залежністю від держави, схильністю до політичного впливу. Тут немає компромісного варіанта «відкласти видання», важко ховатися за алегоричністю живописних образів.

Однією з впливових фігур на театральному небосхилі ХХ ст. був німецький драматург, письменник, режисер і теоретик театру **Бертольд Брехт** (1898–1956). Він розвивав інтелектуальний напрям у театральному мистецтві. Прихильник соціалістичних ідей, митець розпочав свою творчість «Тригрошовою оперою» з музикою К. Вейля, постановкою режисера Е. Піскатора — основоположника політичного театру (пізніше влада організувала банкрутство його театру). У часи фашизму Брехт мусив емігрувати, а після війни очолив славетний театр «Берлінер ансамбль». Він започаткував особливий вид драми — розгорнену й насичену подіями *притчу*, сповнену конфліктів глобального характеру («Матінка Кураж та її діти», «Галілей», «Добродій із Сезуана»).

Емпайр Стейт Білдінг. США

Б. Брехт

Для допитливих

В австрійському місті Відні, музичній столиці Європи, яскравого розвитку набув музичний театр. Із часів Штраусів тут панував вальс — душа оперети, що виникла з балів-маскарадів і святкових гулянь. Пізніше угорський композитор І. Кальман увів до оперети інший танець — чардаш, який змінив загальний ліричний колорит цього музично-театрального жанру.

У Німеччині виник театр танцю, що інтегрував прийоми опери та балету, кіно, інших мистецтв у своєрідних рухових сценічних колажах — театральних картинах.

Іспанський поет і режисер Федеріко Гарсія Лорка зазначав, що новизна у театральному мистецтві значною мірою пов'язана з пластикою. Половина успіху залежить від ритму, кольору та декорацій. Іспанський театр насичений ритмами фламенко, національного виконавського стилю, який включає танець, музичний супровід (гітари, кастаньєти), а також особливий різновид співу.

У музиці відбувалися зміни, так само як і в інших видах мистецтв. На зламі століть розпочався пошук нової сучасної музичної мови, започаткований А. Шенбергом — засновником атональної музики й додекафонії (12-тонної системи). Протягом ХХ ст. творили справжні класики, які дорівнювалися до славетних композиторів та виконавців усіх часів: Дж. Гершвін, С. Прокоф'єв, Д. Шостакович. Вони урізноманітнили й ускладнили виражальні засоби музики, зробили її гострішою, жорсткішою, химернішою, ніж у попередників. У музичні твори все частіше вриваються дисгармонія, образи зла, руйнації. Фантастичних висот сягнуло виконавське мистецтво. Так, справжніми співавторами композиторів ставали диригенти Г. фон Караян, Д. Макропулос, А. Тосканіні.

С. Прокоф'єв. Сарказми (за вибором). А. Шенберг. Місячний П'єро (фрагменти).

Визначте, якими засобами музика передає відчуття пульсу бурхливого й динамічного ХХ ст.

ХХ ст. ознаменоване відкриттям і надзвичайно швидким поширенням нових видів і жанрів музики, розрахованих на масову аудиторію. Так, у 20-ті рр. завойовує популярність *джаз*, а у 50–60-ті рр. — *рок*. Одним із реформаторів популярної музики був американський співак *Елвіс Преслі*. Із середини 50-х рр. сцена підкорилася *рок-н-ролу* — синтетичному напрямку, що виник зі сплаву блюзу, джазу, свінгу тощо. Продовжувачами Преслі стали групи «Енімалз», «Роллінг Стоунз» та ін.

Ціла епоха в рок-музиці ХХ ст. належить творчості групи «Бітлз» — квартету в складі Джона Леннона, Пола Маккартні, Джона Гаррісона й Рінго Старра. Почавши виступи у 1960 р., «хлопці з Ліверпуля» незабаром полонили своїми піснями всі верхівки престижних гіт-парадів. Музика «Бітлз» і дотепер має величезну популярність. Поява різних напрямів та різновидів поп-музики спостерігалася і в останні десятиліття, проте серйозних естетичних зрушень тут поки що не відбувається.

Специфіка джазової музики пронизує творчість американського композитора Дж. Гершвіна, де поєднано новітні та класичні прийоми й форми, насичені експресією, імпровізацією, виразним ритмом.

З-поміж помітних течій, що прагнули радикального оновлення виразових засобів, можна зазначити *сонорний напрям*. Він розвивається у творчості польського композитора К. Пендерецького. Тут важливою є не висота звука, а його темброве забарвлення. *Алеаторика* як техніка випадковості у створенні й виконанні музики притаманна німецькому композиторові-експериментатору К. Штокгаузену.

Характерною особливістю художньої картини світу нинішнього культурного періоду є те, що традиційні види мистецтв поступилися першістю **кінематографу**. Від свого виникнення наприкінці ХІХ ст. він перетворився з атракціону на справжнє мистецтво. Першим, хто застосував технічні трюки й монтаж, став французький кінорежисер *Жорж Мельєс* (фільми «Подорож на Місяць», «Подорож через неможливе»).

Для допитливих

Із 1908 р. починається фільмування так званих «художніх серій» — збережених на плівці театральних вистав, інсценізацій літературних творів. Один із серіалів-піонерів «Граф Монте-Крісто» було знято в Голлівуді. Таверну на головній вулиці південного містечка Каліфорнії (у майбутньому — передмістя Лос-Анджелеса) перетворили на кіностудію. Кіноіндустрія зародилася на північному сході США, а облаштувалася саме тут, у Каліфорнії, де майже завжди стоїть ясна сонячна погода, тож можна провадити зйомки цілорічно. Поступово виокремлюються кіножанри. З'являються детективи, комічні фільми, вестерни, багатосерійні пригодницькі фільми. У 20-ті рр. кіно стає справді масовим мистецтвом.

Нині американському кінематографу належить безумовне лідерство у світовому кінопрокаті, підкріплене насамперед фінансовими й технічними можливостями.

У роки німого кіно почалася діяльність видатного актора і режисера, геніального коміка всіх часів *Чарльза Чапліна*. Почавши з трюкових комічних фільмів (і досягши в цьому жанрі найвищих вершин), Чаплін згодом створив фільми, які увійшли до золотого фонду світового кіномистецтва: «Малюк», «Цирк», «Золота лихоманка», «Великий диктатор». Шедеври німого кінематографа входять до переліку кращих фільмів усіх часів і народів, зокрема «Броненосець «Потьомкін»» режисера *Сергія Ейзенштейна*.

Еру звукового кіно відкрила стрічка режисера А. Кросленда «Співак джазу» (студія «Ворнер бразерз»), знята у 1927 р. З появою звуку і кольору кіно здобуло виняткові виражальні можливості, набуло здатності захоплювати глядача екранним дійством. Кіно стало впливовим

Кадр з кінофільму «Віднесені вітром», знятого в Голлівуді

чинником у житті мільйонів людей, їхнім способом життя, відпочинком і розвагою, насолодою і надією.

За роки діяльності в Голлівуді — «фабриці мрій» — склався перевірений набір засобів, за допомогою яких забезпечується гарантований успіх кінопродукції (насамперед, касовий): гостра, динамічна фабула, яскраві типажі та виразна чуттєвість. У фільмах останніх десятиліть дедалі частіше присутнє насильство. Водночас з'являються справді високохудожні стрічки. Одним з визнаних майстрів по праву вважають *Стівена Спілберга*. Цей американський кіномитець однаково успішно працює як у пригодницькому жанрі (трилогія про пригоди Індіани Джонса), комедії («Дорога на Голлівуд»), так і в серйозному («Список Шиндлера»).

Творчі пошуки майстрів кіно з різних країн сприяли увиразненню мови сучасного кіномистецтва. Умінням доносити до глядача найскладніші ідеї і смислові відтінки, відображати найтонші душевні стани уславився майстер філософського кіно шведський кінорежисер *Інгмар Бергман* («Осінь соната»). Глибока змістовність і символічна багатоплановість відрізняють роботи українського режисера *Олександра Довженка* («Земля», «Україна у вогні»), самобутнього російського кіномитця *Андрія Тарковського* («Андрій Рубльов», «Дзеркало», «Солярис», «Сталкер»).

!? Наведіть приклади сучасних кінострічок, які ввійшли до скарбниці світового кіномистецтва. Які з них вас найбільше зацікавили? Чим саме?

Японська стрічка «Расемон» — перший азійський фільм у західному прокаті. Його режисер *Акіра Куросава* є одним із найвідоміших у світі. Нині східний кінематограф посів гідне місце у світовій кінокультурі.

Алея зірок
у Голлівуді

Нам Джун Пайк.
Чим більше, тим краще

До числа принципово нових явищ, пов'язаних саме з ХХ ст., належить виникнення такого культурного феномену, як **масова культура**. Це поняття охоплює культурні явища популярних розважальних жанрів — детективно-«поліцейських», пригодницьких, мелодраматичних, комедійних романів, п'єс та фільмів, естрадної музики, коміксів тощо. Вони позначені печаткою шаблонів і стереотипів, розраховані на споживачке, а не творче сприйняття. Крім того, риси маскульту притаманні значній частині продукції комерційних засобів масової інформації, певним явищам моди.

Небаченого поширення маскультура набула з появою телебачення й відеотехніки. Гучна популярність супроводжує так звані «мильні опери» — нескінченні телевізійні *серіали*. Саме на них спеціалізується кіновиробництво країн Латинської Америки.

Історично з кінематографом пов'язаний такий важливий елемент масової культури, як культ «зірок», що розквітнув за доби телебачення. Творення «зірок» у галузі мистецтва, естради, спорту, моди перетворилося на справжню індустрію, де ключовою фігурою виступає *продюсер* — особа, що здійснює ідейно-художній та організаційно-фінансовий контроль за постановкою фільму, вистави, гастрольною діяльністю тощо.

Net-культура. Розглядаючи інтернет як явище масової культури, в якому практично немає конкуренції, а натомість наявні безмежні можливості вибору і швидкого одержання будь-якої інформації, зокрема художньої, можна говорити про те, що на сучасному етапі інтернет-середовище є скоріше пристроєм, засобом для полегшення життя, але аж ніяк не чинником розвитку культури. Всесвітня мережа збирає й акумулює те, що створюється конкретними людьми в реальному житті, для передавання накопичених ресурсів споживачам.

Нині найбільш актуальною функцією мережі є її *інформативність*. Проте культура розвивається, відбуваються зміни в суспільстві, і роль у ньому інтернету в майбутньому залежатиме від системи людських відносин. Можливості інтернету як джерела мистецької інформації досі

використовуються в тому обсязі, в якому доцільно розповсюджувати художні цінності.

Інтернет-мережа — доступний засіб спілкування, який дає можливість підтримувати зв'язок між людьми без будь-яких обмежень. *Чати, форуми*, власне, є тими комунікативними осередками, в яких користувачі, спілкуючись, самореалізуються. Великий романтик «домережевої епохи» А. де Сент-Екзюпері говорив, що єдина справжня розкіш — це розкіш людського спілкування. Саме ця перевага мережі є найвагомішою. Таким чином, інтернет моделює нові суспільні зв'язки: завдяки постійно вдосконалюваним технічним параметрам — швидкості, доступності, географічній незалежності, візуалізації — створюється *віртуальна реальність*, якої людство досі не знало.

Абстракціонізм (лат. *abstractio* — віддалення) — модерністська течія в мистецтві ХХ ст., представники якої принципово відмовлялися від зображення реальних предметів і явищ.

Абсурдизм — напрям авангардизму, заснований на ідеях безглуздя, беззмістовності людського буття.

Авангардизм — назва різноманітних течій сучасного мистецтва, що прагнуть докорінного оновлення художньої практики, її розриву з усталеними принципами, пошуків нового, незвичайного змісту та засобів.

Експресіонізм — напрям у європейському мистецтві першої третини ХХ ст., якому притаманні підвищена емоційність, загостреність сприйняття, гротескність, інтенсивна деформація художнього образу.

Модернізм — загальна назва течій у мистецтві ХХ ст., яким властиві заперечення реалізму, традиційних форм, пошук нових естетичних принципів.

Постмодернізм — сучасний етап культурного розвитку з його плюралістичною моделлю світу.

Сюрреалізм — авангардистська течія, яка проголосила джерелом мистецтва сферу підсвідомого, а методом обрала розрив логічних зв'язків, які замінювалися суб'єктивними асоціаціями.

1. Який вид мистецтва став найвпливовішим у ХХ ст.? Чому?
2. Розкажіть про виникнення абстракціонізму, його різновиди.
3. Які новації у взаємовідносинах людини й світу декларує експресіонізм?
4. Розкрийте образ світу в творчості художників-сюрреалістів.
5. Схарактеризуйте явище поп-арту, суперечності масової культури.

6. Виконайте стилізовану модерністську композицію. Орієнтовні теми: «З мотивами О. Архипенка», «А ля П. Пікассо», «Імпровізація в стилі В. Кандинського», «Наслідуючи В. Вазарелі».

7. Спробуйте порівняти модерністську й постмодерністську моделі світу в типових зразках художньої культури. Висловіть та аргументуйте своє ставлення до кожної з них.

8. Підготуйте невелику розповідь про вплив на людину net-культури. До повідомлення включіть міркування про подальший розвиток мистецтва.

ЗАХІД І СХІД У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Інтерес до Сходу в європейців завжди був великим. Давні греки захоплювалися єгипетською цивілізацією. Римляни говорили: «Ex Oriente lux» — «Зі Сходу — світло». Зацікавлене ставлення до культури й традицій Сходу відчувалося в Європі ще за часів Середньовіччя, а згодом, у період Хрестових походів, посилювалося. Новий час позначився не лише колоніальними завоюваннями Азії, а й започаткуванням серйозного вивчення «східного питання» за доби Просвітництва. В європейських країнах того періоду навіть склалася своєрідна мода «на все східне». Свідчення тому — поява в європейській літературі перекладів Корану й «Тисячі та однієї ночі», екзотизму, в рамках якого виникли ліричний цикл великого Й. В. Гете «Західно-східний диван», збірка «Східні мотиви» В. Гюго, цикл східних поем «Гяур», «Лара», «Корсар» Дж. Г. Байрона, повісті у віршах «Рустем і Зораб» та «Наль і Дамаянти» В. Жуковського (звернення до перського й індійського епосів). В Україні до теми Сходу зверталися І. Франко (численні переклади давніх арабських поезій і казок), А. Кримський (поетична збірка «Пальмове гілля», цикл «Бейрутські оповідання»), які збагатили українську літературу східними мотивами.

У ХІХ ст. в Європі панувала думка, сформульована відомим автором «Книги джунглів» — англійським поетом Р. Кіплінгом: «Захід є Захід, Схід є Схід, і разом їм не зійтися». Проте реальне життя її спростувало. Тисячолітня культурна спадщина народів Сходу вливається в океан загальнолюдської культури великою повноводою рікою.

Культура Близького і Середнього Сходу зародилася і виросла на тому ж ґрунті, що й культура європейських народів, тобто на ґрунті цивілізацій Стародавнього Єгипту, Месопотамії, Східного Середземномор'я і греко-римської античності, що дало рясні сходи й дивовижні плоди. Але якщо в Європі цивілізації жилися ідеалами християнства, то на Сході — ідеями інших світових релігій: на Близькому і Середньому Сході таку роль відігравав іслам, а на Далекому Сході — буддизм.

Для допитливих

Понад 13 століть тому араби, об'єднані ісламом, вийшли за межі Аравійського півострова на арену світової історії. У світогляді ісламу чітко розмежовано духовне й матеріальне, небесне й земне. На відміну від християнства, іслам не припускав навіть думки про можливість зовнішньої схожості Бога з людиною або будь-якою іншою земною істотою. У мистецтві заборонялося зображувати людей і тварин, адже Коран називав такі дії справою диявола.

Буддизм — найдавніша світова релігія, що виникла в Індії понад 2,5 тис. років тому. За переказами, після незліченних перероджень Будда (у перекладі з санскриту — просвітлений) з'явився на землю вказати людству шлях звільнення від страждань. У буддизмі етичному вченні стверджувалося, що слід вести добродійне життя за законами «правильної поведінки» і «правильного знання». «Правильна поведінка» передбачає життя відповідно до таких моральних принципів, як «не вбий і не чини нікому шкоди, не вкради, не бреш» тощо, а «правильне знання» — самозаглиблення й внутрішнє споглядання (медитацію). Отже, спасіння людини ця релігія шукає у внутрішньому вдосконаленні,

у досягненні *нірвани* (злиття з Буддою). Буддизм істотно вплинув на розвиток культури народів Далекого Сходу, зокрема Китаю та Японії.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

На матеріалах підручника та інших інформаційних джерел дослідіть у групах особливості культури однієї з країн Сходу (за вибором). Презентуйте результати вашого дослідження.

Культура Індії. З давніх-давен індійські митці втілювали створений уявою образ всемогутньої Верховної Істоти у довговічному матеріалі, зокрема в кістці або камені. Ці **скульптурні зображення** Будди встановлювали в храмах чи святилищах. Віруючий, звертаючись до божества, вступав з ним у безпосереднє спілкування, просив про захист. Храмний комплекс, у центрі якого перебувало головне божество, щедро прикрашали іншими скульптурними зображеннями богів і людей. Їх розміщували відповідно до суворої ієрархії пантеону божеств як тло для центральної скульптури.

Для збереження буддійських реліквій призначалися спеціальні **архітектурні споруди** — *ступи*: моделі Всесвіту, де підмурок символізував землю, напівсфера — небосхил і нескінченність (ступа в Санчі). У мареві світла буддійських печерних храмів (храми Аджанти) виринають і зникають створені в розписах образи людей і тварин, міфічні й земні події — все в єдиному потоці на шляху до просвітлення. Монументальні храми вивищувалися над оточенням, що мало увічнювати віру в надприродне божественне начало. У цих спорудах практично не було внутрішнього простору, тож значення фасадів зростало.

Ступа в Санчі

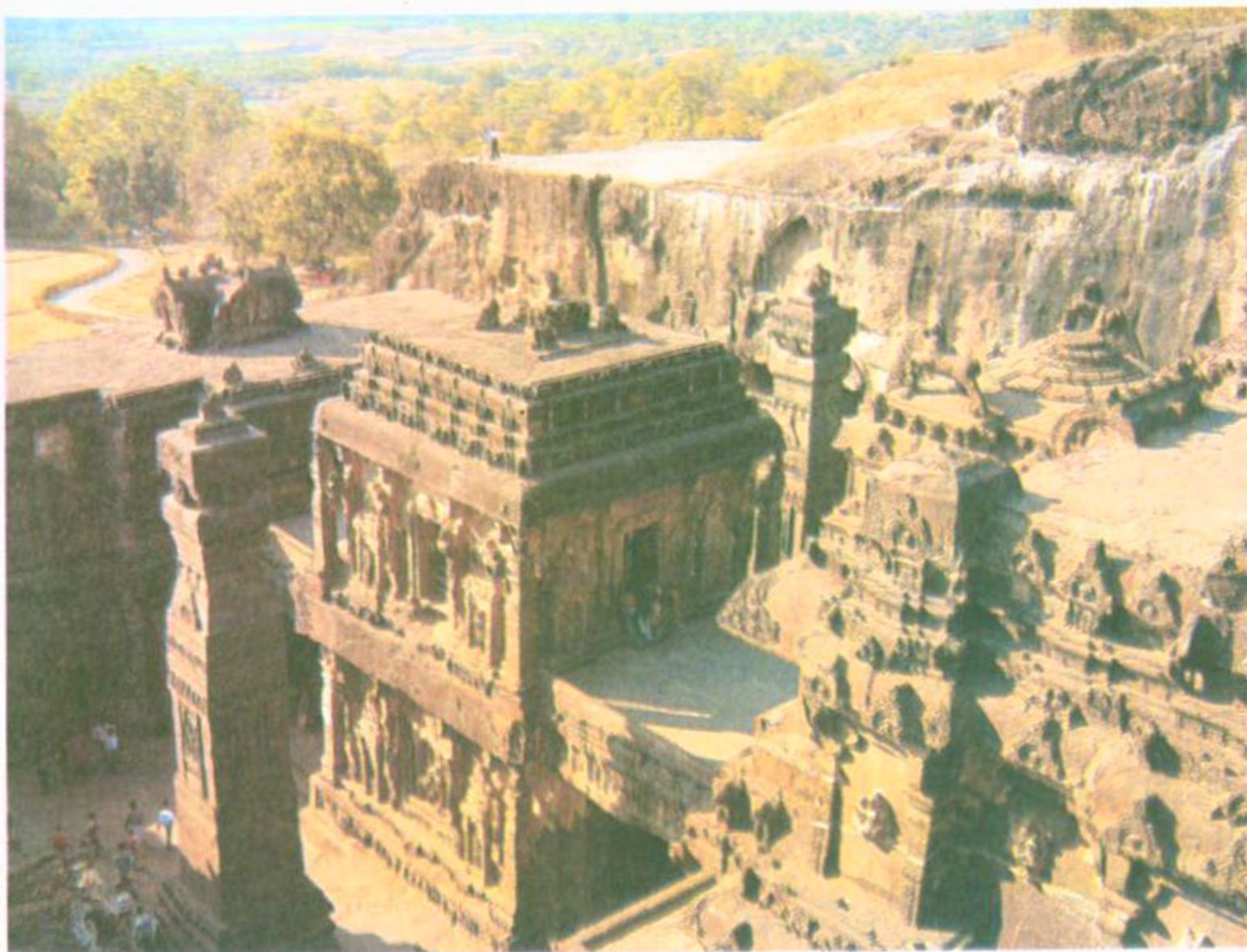
!? Які різновиди скульптури використано в декоруванні колон і воріт ступи в Санчі? Що символізує напівсферичний купол ступи? За рахунок чого досягнуто єдність елементів архітектурної композиції (огорожа — тераса — сходи — ворота)?

В оздобленні храмів використовувалися специфічні сюжети, особливі, значущі образи й символи (лотос, змія, крокодил та ін.). Ключем до розуміння мистецтва Індії прийнято вважати фрески печер Аджанти та скельні храми Еллори. За фресками можна вивчати архітектуру прадавніх міст, старовинні костюми, ювелірне ремесло, зброю. Це декоративне розмаїття — справжня енциклопедія індійського національного мистецтва. Людське життя від народження до смерті, всі верстви суспільства від правителя до раба, від святого до грішника, контрастна єдність людських почуттів: любов і ненависть, радість і горе — все це знайшло

Фрески храму Аджанти

Храм Кайласа в Еллорі

відображення в живопису Аджанти. Храмові фрески стали істинними дзеркалами життя далеких віків.

!? Спробуйте прокоментувати сюжет фрески Аджанти за світлиною (події, інтер'єри, почуття, одяг, пластику рухів зображених людей тощо). Зверніть увагу на ритм фігур, живописну техніку, кольорову гаму розпису.

Храм Мінакші «Ворота раю»

Храм Кайласа в Еллорі заслуговує на статус одного з чудес світу: тут усі площини — від високого цоколя, прикрашеного фігурами слонів та левів у натуральну величину, до пірамідальних веж — вирізьблено з цільного каменю. Він являє собою не будову, а скульптурну композицію.

У пам'ятках Еллори співіснують різні художні традиції. У барельєфних композиціях храму Кайласа, присвяченого індуїстському богові Шиві, трапляються образи, притаманні буддистському мистецтву Аджанти, а також риси віддаленіших культур. Зокрема, стилізовані фігури левів свідчать про вплив культури Давньої Персії, яка, у свою чергу, ввібрала в себе досягнення культур Дворіччя та Єгипту. Візуальне

мистецтво, що зародилося за сприятливих тропічних умов, позбавляло людину кістяка і м'язів, перетворювало її образ на сплетіння гнучких стебел (у східній літературі людину часто порівнюють із природними об'єктами). Воно відтворювало передусім чуттєвий образ, енергію родючості.

!? У чому полягає самобутність втілення ідеї синтезу мистецтв — архітектури й скульптури — на прикладі храму Кайласа в Еллорі? За допомогою чого досягається враження монолітної величі архітектурного ансамблю?

Художня культура Індії не тільки акумулювала досягнення інших культур, а й сама стала джерелом розвитку інших народів. Весь Далекий Схід зобов'язаний Індії, яка сприяла формуванню своєрідних культур Китаю, Кореї, Японії, Тибету.

Культура Стародавньої Індії істотно позначилася й на культурі Заходу: Гете та багато інших письменників захоплювалися перекладами творів давньоіндійського епосу. Видатні німецькі філософи серйозно вивчали індійську філософію. Музиканти цікавилися індійським виконавським мистецтвом, зокрема грою на національному індійському інструменті ситарі (різновид лютні). Індійські танцювальні традиції й дотепер відомі в усьому світі, вони вражають західного глядача оригінальністю, неповторною пластикою, глибокою символікою хореографічної мови. До нашого

Бог Шива

Бог Вішну

часу на Заході користуються великою популярністю релігійно-філософські погляди індійських мислителів, раціоналізовані методи йоги та інших східних філософських шкіл.

Культура Китаю. Кожна з великих класичних культур Сходу унікальна. Своєрідність традиційної китайської культури полягає насамперед у відомому явищі, яке дістало назву «китайські церемонії». У Китаї є обов'язковими й загальноприйнятими норми поведінки та ритуали, що збереглися із сивої давнини.

Культура Китаю просякнута релігійним поклонінням природі та її філософським осмисленням. Найвищим божественним началом тут проголошено Небо як символ порядку — холодне, віддалене, байдуже до людської долі.

Непорушність установлених небом суспільних понять сповідувало релігійно-філософське вчення — *конфуціанство* (розроблене давньокитайським мислителем Конфуцієм). Воно спрямовувало до пошуку засобів досягнення суспільного ідеалу, еталон якого сам учитель Кун Фуцзи вбачав у правлінні легендарних мудреців давнини, що уславилися своєю добропорядністю. За Конфуцієм, абсолютна людина мусить бути гуманною й володіти почуттям обов'язку. Традиційна китайська культура також перебувала під значним впливом буддизму, що наочно виявилось у мистецтві й літературі.

Своєрідність китайського мистецтва полягає в цілісності поезії, живопису й каліграфії, незалежно від притаманних кожній з цих трьох складових специфічних рис. За допомогою одного інструмента — пензля — відображаються глибинний зміст, життєві сили, якими наповнено кожен з мистецьких форм. Мета такої естетики полягає в досягненні гармонії в

Пагоди на річці Ліцзян у Гуансі. Китай

мистецтві, а через нього — в житті. Виразальним засобом тут виступає кожен штрих, у якому втілено живі природні форми — гілку дерева, кущ або персонаж.

!? Опишіть візуальний образ китайської пагоди з її символічною скерованістю вгору, в небесну височінь, стрункістю силуету, примхливо вигнутими «крилами» дахів.

Образ світового руху відчувається в **архітектурі**: у витончених пагодах, храмах з вівтарями Неба і Землі, композиціях палацових ансамблів без акцентованого центру, з просторовою асиметрією споруд, підкресленими знаками переходу — мостами, брамами, галереями, стежками, з грою рухомих інтер'єрів.

Як цілісно сприймався Всесвіт, так і живопис у Китаї — цілісний вид мистецтва. Пейзаж жанру «*гори й води*» в китайському мистецтві демонстрував філософські уявлення про закони світобудови з творчою взаємодією природних стихій. Відповідно склався метод творення картин цього жанру: ніколи не писати з натури, відкидати випадкове, зосереджуватися на головному. Основні риси такого пейзажу — розсіяна перспектива, одноплановість розташування елементів, видовжений формат, за допомогою якого досягалося враження неосяжності світу.

Ще один жанр — «*квіти й птахи*» — відображав мовою символів (орхідеї, пі-

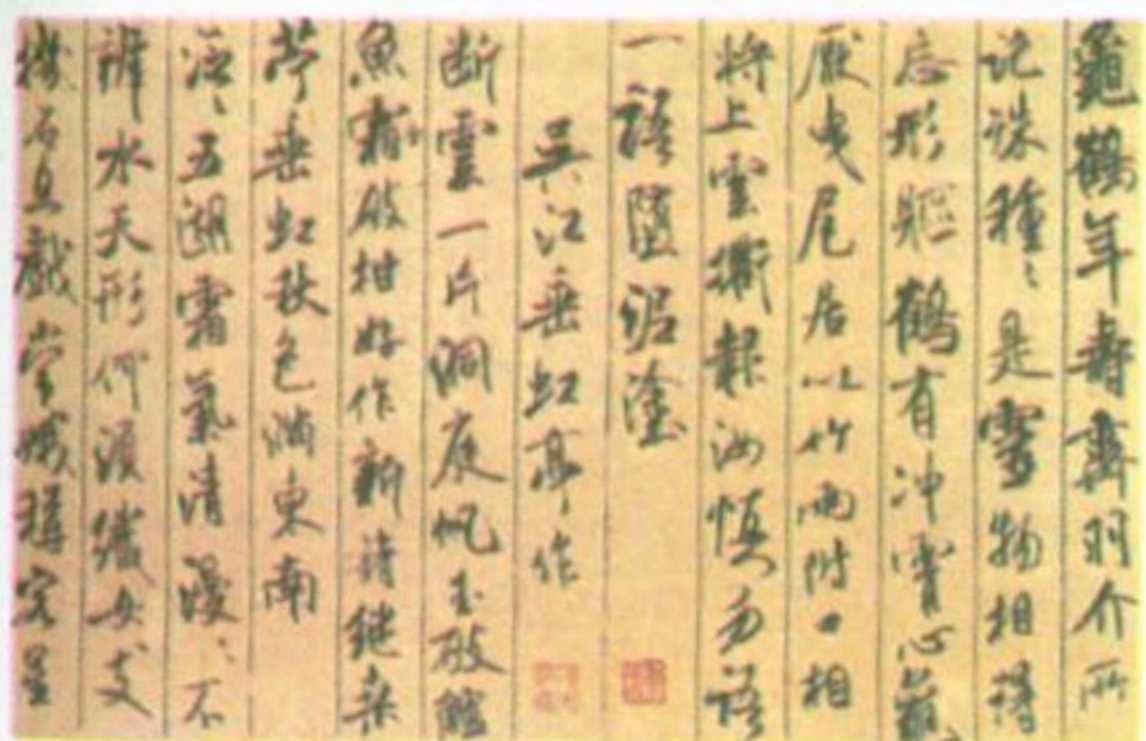

Шкатулка.
Мотив лотоса. Емаль

Г. Кипей. Пейзаж із водоспадом

Мі Фей. Уривок вірша

В. Ши-Мін. Пейзаж

вонії, хризантеми, метелики, жабки, птахи й рибки) уявлення про світобудову і місце в ній людини.

Поезія перетворювала накреслені знаки — ієрогліфи — на звуки, що тонко передають дух життя, «невимовний трепет», чому сприяє природна музичність, притаманна китайській мові.

Мистецтво **каліграфії** не обмежується простим копіюванням знаків, а відкриває експресію їхнього руху, відображає стан і настрої каліграфа, використовує зображальні можливості ієрогліфів, їх образний зміст.

Погляд на світ як плинний хаос відображено у мистецьких творах Китаю. Він закодований у традиційній круглій монеті з квадратом у центрі — образі єдності землі та неба. Тема продовжувалася в організації «світу в мініатюрі» — саду, позбавленого заданості й регулярності. Демонстративне відсторонення таких «самотніх пейзажів» від марнот життя знаменувало самореалізацію особистості, виявлення її внутрішніх глибин.

! ? Які художні засоби на пейзажах китайських художників передають відчуття мінливості й безмежності природи? Що допомагає створити ефект повітряного простору? Яку роль відіграє видовжений формат?

Для допитливих

Ледь не половина найважливіших винаходів і відкриттів людства, без яких неможливо уявити сучасність, прийшли з Китаю. Саме там винайдено механічний годинник. Великі географічні відкриття не відбулися б без придуманого китайцями компаса. Вони винайшли стремена, що допомагають триматися в сідлі, гармати й порох. Без китайського паперу та друкарських пристосувань в Європі ще довго переписували б книги від руки.

Сучасні лікарі визнають ефективність нетрадиційних методів лікування, що використовувалися ще стародавньою китайською медициною (а також медициною Індії, Тибету, Монголії), зокрема голковколювання, масажу. Останнім часом у Китаї та інших країнах світу поширилася лікувальна гімнастика, зокрема ушу. Це одночасно й вид спортивної боротьби, мистецтво самооборони, і джерело естетичної насолоди. У старовинному китайському місті Лояні відбуваються міжнародні змагання з ушу, в яких беруть участь гімнасти з багатьох країн світу (США, Японії, Канади, Франції, Сінгапуру, Таїланду та ін.). Змагання включають дев'ять видів єдиноборств: вправи із саблею, з мечами, боротьбу тощо. Популярність ушу — яскравий приклад нового осмислення старих традицій китайської культури.

Ваза. Різьблення

Вплив китайської культури можна простежити в літературі й мистецтві Заходу. Існує припущення, що добре відома казка Ш. Перро «Попелюшка» — то західний варіант легенди «Ю Ян Цза Цзу», що побутувала в епоху Тан. Китайську класичну п'єсу «Сирота з роду Чжао» було перекладено англійською, італійською і французькою мовами. Китай і Захід повсякчас взаємно впливали один на одного. Так, саме з Китаю до Європи потрапили техніки виготовлення порцеляни, шовку, паперу, рослинних фарб та ін. Водночас науково-технічні досягнення Заходу, його філософські й художні ідеї впливали на культурну спадщину Китаю. Все це сприяло зміцненню взаємозв'язків між світовими культурами. Тому слід пам'ятати, що сучасний світ — це сплав східних і західних культурних традицій.

Культура Японії. Традиційна японська культура складалася значною

мірою під впливом буддизму, до того ж вона увібрала в себе досягнення великих культур Азії. Унікальна політико-культурна незалежність, що збереглася й дотепер, перетворила Японію на скарбницю азійського мислення й культури. Для японського суспільства характерна яскраво виражена традиційність. Це означає, що віками вироблені норми народних повір'їв, чудово поєднані з положеннями основних східних релігій (конфуціанства, буддизму тощо), продовжують і нині відігравати визначальну

роль у житті японської нації. Джерелами натхнення й насолоди в наші дні залишаються поезія Ямато, музика Бугаку, танці Но.

Японська культура багато в чому неповторна, адже насичена контрастами духовного життя. З одного боку, це дивовижна ввічливість, значно щиріша й простіша, ніж у Китаї, з іншого — кодекс самураїв з його сміливістю, відвагою й готовністю до самопожертви, порівнянний хіба що з палкою відданістю прибічників ісламу. Надзвичайна працелюбність японців співіснує із загостреним почуттям честі та обов'язку, глибокої відданості імператорові, сюзерену, вчителю або ж голові фірми.

Незвичайним у японців є навіть почуття прекрасного, що поєднує в собі скромність і простоту манер, лаконізм і витонченість вбрання й інтер'єру. Гідне подиву їхнє вміння відсторонюватися від суєти повсякдення й знаходити душевний спокій у природі, хай і змодельованій у крихітному куточку з камінням, мохом, джерельцем і карликовими деревцями. А ще в японців є здатність запозичувати, засвоювати й розвивати досягнення інших народів і культур, зберігаючи при цьому національну самобутність.

Для допитливих

Значний вплив на культуру Японії справили індійська та китайська цивілізації. Вона поглинула й переробила відповідно до своїх потреб традиції різних релігій, надавши їм своїх неповторних рис. На формуванні японської культури позначилися синтоїзм, буддизм і конфуціанство.

Синтоїзм — давня японська релігія. І хоча її джерела й донині не встановлено, дослідники одностайні в тому, що вона виникла й розвинулася в Японії незалежно від китайського впливу. «Синто» являє собою вид стародавньої міфології, бо в ранньому синтоїзмі мова йде про надприродні матерії — світ богів і духів, які здавна шанувалися японцями. Буддизм, як відомо, з'явився в Японії ще до нової доби, однак вирішального впливу на психологію японців він набув пізніше, коли до країни потрапили буддійські монахи, а разом з ними — й священні буддійські книги, написані китайською мовою. Буддизм знайшов у Японії благодатний ґрунт і став основою державного управління.

Своєрідною специфікою наділене японське мистецтво, що сформувалося під впливом китайської культури й засноване на культі природи, родини й імператора як намісника богів. Ця специфіка чітко простежується у зіставленні мистецтва Європи та Японії. Головна мета європейських митців — творення ідеалу краси за принципом «людина — міра всіх речей». Інша мета у японських поетів, живописців, каліграфів і майстрів чайної церемонії. Вони виходять із принципу «природа — міра всіх речей». В їхній творчості лише окреслюється істинна краса — краса природи, в якій міститься код Всесвіту. У процесі осягнення краси в природі виникає особлива естетична інтуїція, що дає змогу людині опанувати глибинні основи життя.

Традиційне японське мистецтво неможливо уявити без **каліграфії**, яка є основоположною в далекосхідній художній культурі. Ієрогліфічна писемність виникла з божественних небесних образів, що постали перед міфічним правителем і культурним героєм Фусі. Від ієрогліфів пізніше зародився живопис, під їх впливом формувалася поезія. Мистецтво каліграфії виробило свою мову, схожу з мовою природи.

«Золотий павільйон» Кінкакудзі монастиря Рокуондзі

Пагода Якусідзі в Нарі

Для всієї далекосхідної культури характерний тісний зв'язок поезії з живописом. В Японії вірш і картина міцно поєдналися в одному творі. Сувій містить два види знаків: графічні (вірші) й живописні (власне картина в європейському розумінні), вони є взаємозбагачуваними збудниками сенсу. Естетична реакція на сприйняття сувою не зводиться до простої суми вражень від вірша і картини окремо. На вищому рівні досягнення сувій є медитативним засобом і сприяє просвітленню.

З класичних форм японського театру в Європі найвідоміші Но і Кабукі. *Театр Но* був надзвичайно популярним у військової аристократії середньовічної Японії, частково тому, що його естетична суворість відображала самурайський дух. Сцену театру Но можна порівняти зі своєрідним кіноекраном, на який проектується підсвідоме бачення, що народжується в уяві («свідок» — одне з амплуа актора театру Но, яке відіграє роль «кінопроектора»). Глядач театру фантазії немовби зазирає в найпотаємніші куточки своєї душі.

Кабукі — значно пізніша порівняно з Но форма театру, виникнення якої датується початком XVII ст. Цей театр мав іншу спрямованість. На відміну від Но з його орієнтацією на минуле, Кабукі користувався підтримкою торговців і виявляв інтерес до пекучих проблем. У сучасній Японії ці театри доповнюють один одного, не втрачаючи популярності.

Вистава театру Кабукі

Вистава театру Но

Сад каменів монастиря Рьоандзі в Кіото. Японія

Своєрідно відображає зміни в культурі й **архітектура**, яка в Японії від зародження відчувала вплив релігії, особливо буддизму. Досить пригадати японські пагоди й буддійські храми, на яких позначилася китайська архітектура. Коли в японській культурі відбувся крутий поворот від релігійності до світськості, традиційні види культових споруд втратили домінуюче значення, поступившись замкам, палацам і павільйонам для чайної церемонії.

У сучасній японській архітектурі помітні стилістичні прийоми європейського будівництва, спостерігається тенденція до співіснування традиційної та загальнокультурної сфер.

!? Яким чином японська архітектура втілює філософсько-естетичне уявлення про гармонію з довкіллям? Яке значення в цьому символічного японського саду?

Поміркуйте, за якими принципами розміщено камені на білому піску в саду Рьоандзі: послідовність і рівновага чи випадковість і багатозначність.

Японський сад є оригінальним втіленням традиційної архітектури. Тут дерева, кущі, каміння важливі для створеної художником композиції не тільки як матеріал, а й як втілення філософських уявлень. У малому й одиничному японці споконвіку вбачають відображення великого й загального, самої природи як всеосяжного макрокосму. Тому японський сад, як і пейзаж, насамперед відбиває ставлення до світу й уявлення про нього, у цьому він протилежний європейському за своєю ідеєю.

Одним із культурних надбань мешканців японських міст у перехідний період від Середньовіччя до Нового часу було освоєння запозиченого

Ф. Таканобу. Портрет сьогуна Мінамото Йорітомо. Фрагмент

в монастирях і творчо переосмисленого ритуалу чайної церемонії. Вона являла собою широко розповсюджену форму спілкування між людьми різних соціальних верств — від імператорського двору до простого люду. Кожний суспільний прошарок вкладав у цей ритуал свій зміст. Чаювання супроводжувало всі основні події дня.

Суто японською традицією є й складання композицій із квітів — *ікебана*. Й ікебана, і чайна церемонія пронизані особливою естетикою.

Чайна церемонія

Ікебана. Стил ь Рікка

Велика статуя Будди Аміді в Камакурі

З історії шедевра

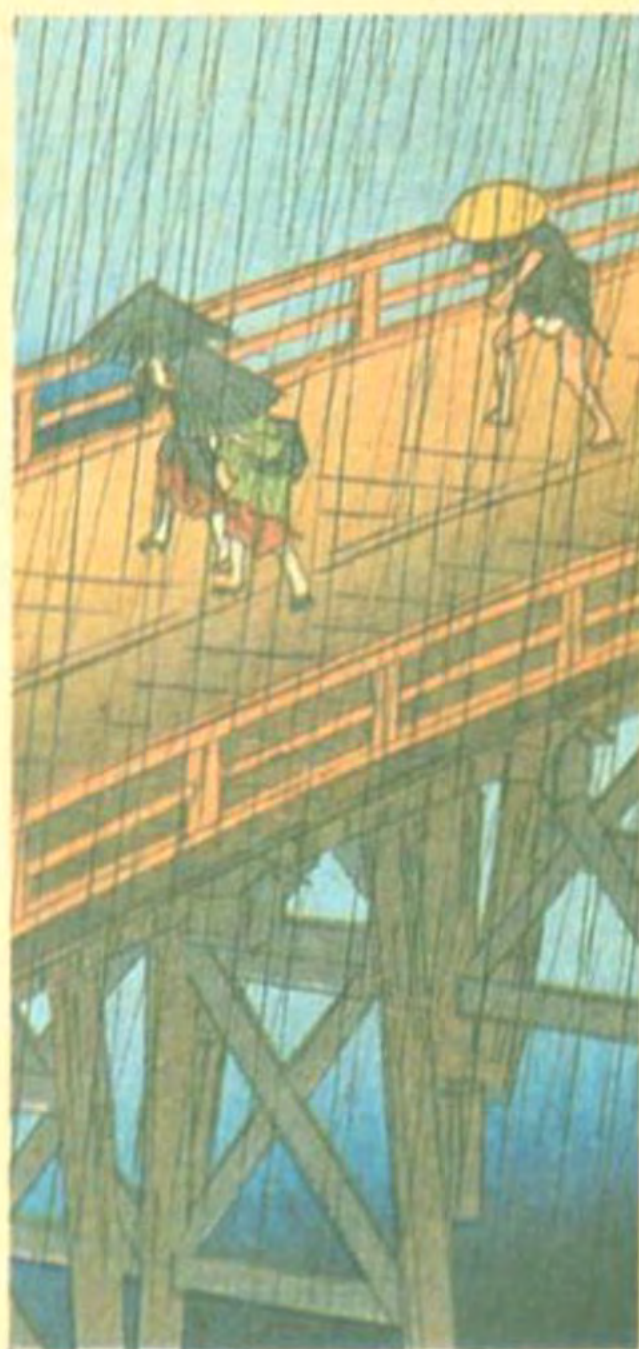
Андо Хіросіґе – японський художник у жанрі *укійо-е* (яп. – «картини плінного світу»). Останній з великих майстрів кольорової гравюри передачі світла і погоди; популярний на Заході завдяки циклу кольорових гравюр «Сто знаменитих краєвидів Едо» (Едо – нинішній Токіо).

Гравюри *укійо-е* були доступні за ціною завдяки можливості їх масового виробництва. Вони призначалися переважно для міських жителів, які не могли дозволити собі витратити гроші на картини. Для *укійо-е* характерні сюжети з буденного життя простого люду, пейзажі.

Ранні роботи Хіросіґе засновані на реальних подіях, сценках, які митець підгледів на вулицях міст. Другий етап його творчості ознаменувався появою пейзажних гравюр. Першу, видану 1825 р., серію «Вісім видів Омі», присвячену красі озера Біва, Хіросіґе зробив, не покидаючи Едо. Наступна серія «Десять видів Східної столиці», яку було видано через два роки, зображувала різні куточки столичного міста. У серпні 1832 р. Хіросіґе пройшов усю східну дорогу Токайдо, що зв'язувала Едо й Кіото, внаслідок чого з'явилася велика серія пейзажних гравюр «П'ятдесят три станції тракту Токайдо», що стала найвідомішим його твором.

А. Хіросіґе.
Міст під дощем

З уявлення про плинність всього живого, швидкоминучість і примарність самого життя виходить, що найяскравіше є і найнетривалішим. Швидкоплинність краси (квіту сакури, краплин роси тощо) виливалася в особливу естетичну форму. Відповідно й людське життя вважали тим прекраснішим, чим коротше та яскравіше його було прожито. Час у японській філософії завжди уособлює минуцність і вічність одночасно.

Сильний вплив такого уявлення про час помітний у японській літературі (вірші, короткі поеми), драмі (театр Но), живопису (портрети, каліграфія), архітектурі (храми, паперові вікна, чайні будиночки), прикладному мистецтві (віяла, парасолі, лаковані шкатулки, ширми), у повсякденному житті (чайна церемонія, ікебана і *морібана* — мистецтво комбінування ароматів), у вихованні японця залученням до бойових мистецтв (дзюдо, карате). Люди, які досконало володіють тим чи іншим традиційним мистецтвом і чия діяльність присвячена збереженню і передаванню культурних традицій наступним поколінням, мають найвищий авторитет у японському суспільстві.

Культура арабського Сходу. В історії великих культур класична арабо-мусульманська культура посідає особливе місце. Свого часу ця самобутня культура процвітала на безкрайніх просторах від Індії до Іспанії, включаючи Близький Схід і Північну Африку. Її вплив відчувається й нині в багатьох частинах світу, вона є важливою ланкою зв'язку між культурами античності й середньовічного Заходу. Унікальність цієї культури зумовлена особливостями ісламу, що являє собою не лише світову релігію, а й цілісну культуру, яка включає державу і право, філософію і мистецтво, науку і побутові традиції.

Арабо-мусульманська культура не створила пластичного мистецтва в європейському або античному розумінні. Адже ісламом заборонялося зображення будь-якої живої істоти в живопису та скульптурі. У зв'язку з цим, на відміну від Європи, не зображення і не скульптура, а слово, зокрема художньо оформлене у вигляді напису або графічного символу, стало головним носієм релігійної ідеї. Тобто еквівалентами пластичного мистецтва в арабській культурі були художня **каліграфія** і **мініатюрний живопис** (зокрема, книжкова мініатюра). Мистецтво каліграфії вважалося найшляхетнішим, а видатні каліграфи мали свої «академії», їх дуже шанували в суспільстві.

Для арабського мистецтва, зокрема ткацтва, архітектури, живопису, каліграфії, характерні повтори виразних геометричних мотивів, раптова зміна ритму та діагональна симетрія. Живопис у мусульманських країнах не набув розвитку, натомість орнаментальний розпис стін і порталів архітектурних споруд, рослинні орнаменти килимів, виробів художніх ремесел досягли надзвичайної досконалості. Ці орнаменти, як правило, поєднувалися зі стилізованими візерунчастими написами — цитатами з Корану. Такі написи, вкупі з геометричними, зірчастими й рослинними орнаментами, в Європі дістали назву *арабесок*. Арабеска — специфічно мусульманський орнамент, логіка якого полягає у живій цілісності ритму. Елементи арабського декоративного мистецтва запозичені з історичного минулого, спільного для народів Азії, Близького Сходу та Північної Європи.

Зразок каліграфії.
Іран

Сури Корану.
Арабська книжкова мініатюра

Каліграфія належить до найблагороднішого виду візуального мистецтва, її функціональне призначення аналогічне призначенню ікон у християнському мистецтві — символізувати божественне Слово. Каліграфію широко використовували в архітектурі як засіб передачі текстів та елемент декору. Подекуди архітектори вкривали цілі стіни палаців й мечетей цікавою арабською в'яззю, стилізованими рослинними мотивами і геометричними візерунками.

На відміну від живопису, **архітектура** сягнула дуже високого рівня. Араби зводили *мечеті, мінарети, медресе* та інші споруди. Для іранської архітектури, зокрема, характерними були багатогранні вежі-мавзолеї правителів і святих (мавзолей Кабуса). Поряд з арабським типом мечеті поширеним був і власне іранський — квадратна будівля з кулястим куполом. Арабські архітектори вдосконалили традиційні типи палаців і житлових споруд — *караван-сараїв*. Купольні мечеті пізніше стали поєднуватися з квадратними подвір'ями, оповитими відкритими галереями з чотирма високими порталами і глибокими нішами. Фасади й інтер'єри будівель прикрашали не тільки полив'яною фаянсовою плиткою, а й плиткою з неполив'яної глини з різьбленим орнаментом або таким же орнаментом на штучному мармурі.

На місці зруйнованого римлянами храму, який колись присвячувався біблійному царю Соломону, було встановлено відому мечеть Куббат ас-Сахра («Купол Скелі»). За переказами, одного разу на вершину цієї голої скелі ангели принесли Мухаммада і він ступив на неї своєю ногою. Побудована у формі восьмигранника, увінчана куполом (звідси — її назва), прикрашена мозаїкою і мармуровими колонами, вона й дотепер вражає уяву. Разом із сусідньою мечеттю аль-Акса мечеть Куббат ас-Сахра ввійшла до третього культового комплексу мусульман «Благородне святилище» (перший — храм Кааба в Мекці, другий — мечеть пророка Мухаммада в Медіні).

«Купол Скелі». Мечеть Куббат ас-Сахра в Єрусалимі. Ізраїль

Ще одна визначна споруда — «Велика мечеть» у столичному Дамаску. Її перебудовано з християнської базиліки Іоанна Хрестителя, у свою чергу спорудженої на місці давньоримського храму Юпітера, основою якому послужив фундамент прадавнього капища арамейського бога Хаддада. «Велика мечеть», щедро прикрашена інкрустаціями з мармуру, мозаїкою і позолотою капітелей (верхніх частин колон), приголомшувала сучасників.

!? За світлинами з'ясуйте особливості зовнішнього та внутрішнього декоративного оздоблення, що притаманне культовим храмам мусульман.

Поширеними прикрасами стін, порталів, куполів мечетей, мавзолеїв, палаців у ті часи були кольорова плитка, люстрові й рельєфні кахлі, мозаїки (мавзолей «Купол Алідів», «Синя мечеть» у Тебрізі). Вони не збереглися, але згадки про них трапляються у писемних джерелах.

Іран завжди славився своїм **керамічним мистецтвом**. Тут виготовляли фаянсові вироби з різьбленими орнаментами і декоративними написами. Також масово вироблялися чаші, блюда тощо з поливою. Їх часто розписували по сирій глині (підполив'яний розпис) або вже полив'яній поверхні (надполив'яний розпис). Вищим досягненням іранської кераміки став відомий із давнини надполив'яний розпис *люстром* по білуватій або зеленуватій основі; цей винахід іранської алхімії — барвистий золотавий склад з райдужним металевим відблиском — отримували після тривалого випалювання у двох печах.

З **ужиткових мистецтв** високої майстерності досягли розпис тканин та оздоблення їх узорними вишивками із золотих і срібних ниток. Виго-

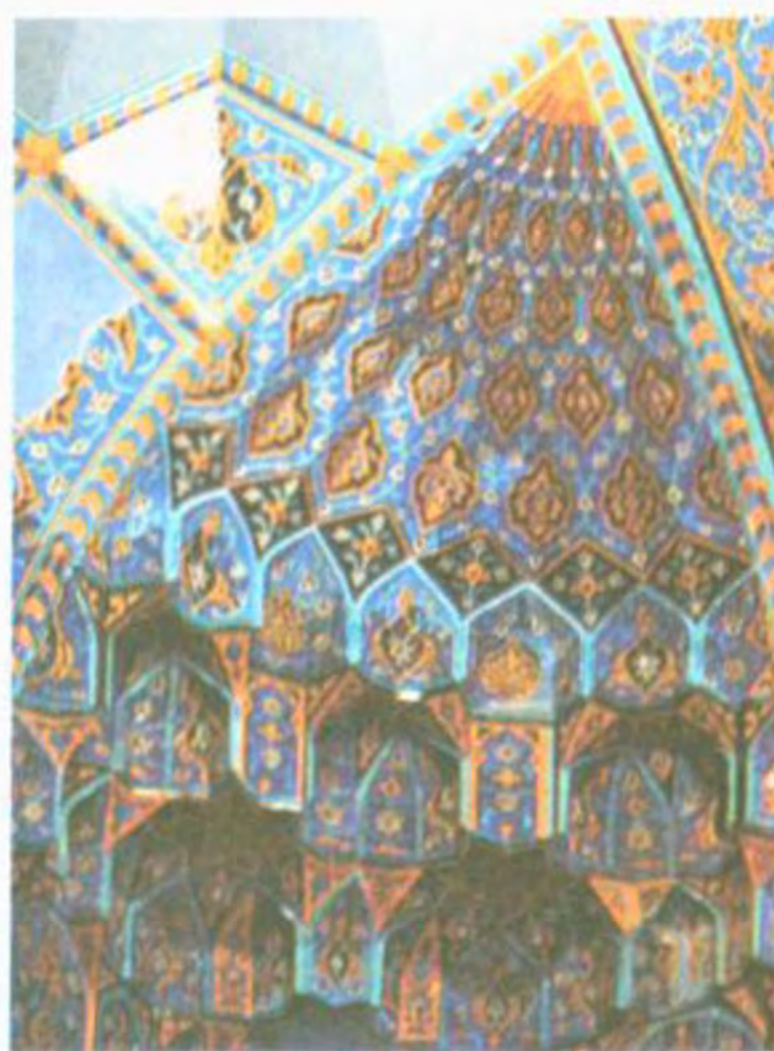

«Велика мечеть» у Дамаску. Сирія

«Синя мечеть» у Тебрізі.
Загальний вигляд. Іран

«Синя мечеть» у Тебрізі.
Інтер'єр. Іран

товляли також орнаментований металевий посуд, пишно прикрашену зброю. Високою якістю позначені й інші твори художнього ремесла — бронзові вироби з інкрустаціями із золота й срібла, вишуканої краси шовкові та вовняні килими.

Молитовна ніша в мечеті у Кашані. Іран Кімната з Алеппо. Деталь розпису. Сирія

Іслам створював благодатне підґрунтя для розвитку філософії, мистецтв, гуманітарних і природничих наук, а також витонченої культури. Світські й духовні правителі мусульманських країн були великими прихильниками науки і філософії, меценатами мистецтва і літератури, особливо поезії. Вони часто ініціювали створення відомих наукових інститутів — тодішніх університетів та академій наук. У зв'язку з цим з'явилися величезні на той час бібліотеки, що нараховували до 400 тис. томів релігійних і світських творів. Головні центри середньовічної науки і культури розміщувалися в Багдаді, Каїрі, Кордові та інших містах арабо-мусульманського халіфату.

Однією з найдавніших літературних пам'яток культури Близького Сходу вважають величезну антологію «Кітаб аль-гані» — «Книгу пісень». З її сюжетів найвідомішою є розповідь про трагічне кохання юного поета і дівчини на ім'я Лейла. Цей цикл віршів традиційно приписується Кайсу Ібн аль-Мулавваху, який дістав прізвисько Маджнун (дослівно — «божевільний від кохання»). Розлучений ворогами і злим фатумом зі своєю дівчиною, юнак іде від людей у пустелю, де спілкується тільки з дикими звірами і, зрештою, гине з ім'ям коханої на вустах. До наших днів легенда про Лейлу й Маджнуна залишається улюбленим сюжетом усіх східних літератур, які перебувають у зоні арабо-мусульманського культурного впливу. Мотив трагічного кохання так само популярний на Сході, як у Європі — історія Трістана й Ізольди або Ромео та Джульєтти.

У яких видах мистецтв сучасні автори звертаються до сюжетів арабських казок?

Східна кахля зі сценою полювання

Мисливець. Мініатюра

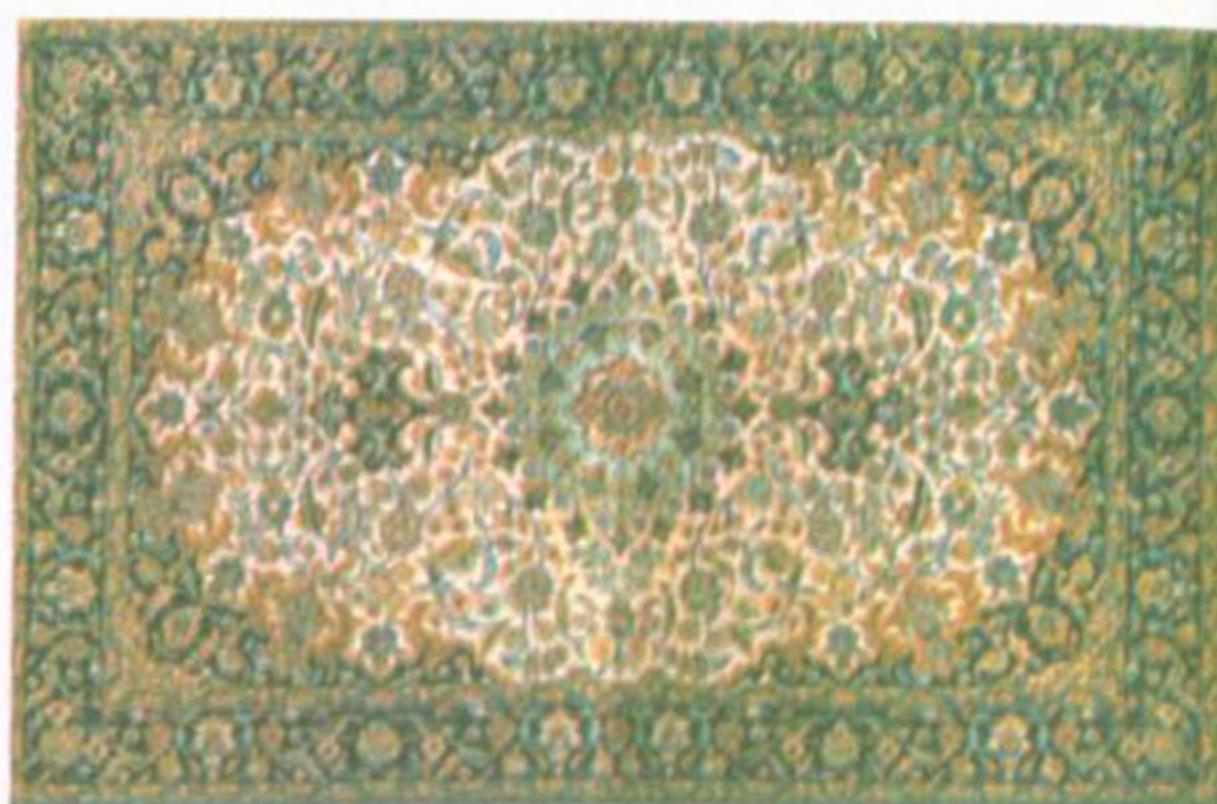
Між X і XV ст. на Близькому Сході складено монументальний збірник народних казок «Тисяча та одна ніч», який згодом став всесвітньо відомим. У ньому вміщено не лише арабські фольклорні оповідання, а й твори інших народів, що волею історії опинялися в складі халіфату. Мовою казок досконало викладено прагнення людей досягти вічних життєвих цінностей, вони уособлюють квітучу народну фантазію. Перший переклад цих казок французькою побачив світ на початку XVIII ст. Він складався з 12 грубесних томів і буквально приголомшив Європу. Згадки про цю подію трапляються у В. Жуковського і О. Пушкіна, Л. Толстого і Й. В. Гете, Ч. Діккенса й Е. А. Гофмана. Українські переклади «Тисячі та однієї ночі» вийшли друком за участю І. Франка. Ця давня книга нині входить до першої десятки найпопулярніших видань у світі. Її сюжети оживають у незліченних переказах для дітей, сценічних виставах, на екранах кінотеатрів, у всесвітній мережі інтернету.

Від початку свого зародження протягом тривалого часу арабо-мусульманська культура бурхливо розвивалася, залишаючи далеко позаду європейські наукові й культурні здобутки. Культуру Сходу творили араби, перси, представники інших народів. Арабською мовою викладено праці всіх мусульманських учених, незалежно від їхнього походження. Першими центрами науки в мусульманському світі були мечеті — своєрідні школи, бо в них навчали як релігійних, так і світських наук. Деякі з цих шкіл уславилися в історії арабської науки як справжні університети. Досить пригадати «Велику мечеть» Омейядів у Дамаску (заснована в 732 р.), відому каїрську мечеть Аль-Адхар, добре знану й на Заході.

Іранська тканина

Перський килим

!? Пригадайте з уроків математики, яку роль у становленні цієї науки відіграли арабські вчені. Які саме?

Для допитливих

У галузі точних наук, зокрема математики, оптики, астрономії, хімії, досягнення арабських учених були величезними. Арабську систему числення, коріння якої сягає Індії, було сприйнято й розповсюджено в Європі. Так, Джабар Ібн Хайян з Куфи, засновник експериментальної хімії, зажив слави не лише відкриттями в розробці теорії наукової хімії, а й численними експериментальними дослідженнями процесів виплавляння сталі, фарбування тканин і шкіри, виробництва скла

Ібн Сіна

та ін. Загалом можна сказати, що в галузі хімії арабським ученим належить відкриття окису сірки, азоту, азотного срібла та інших сполук, а також дистиляції та кристалізації.

Значного рівня досягла арабська медицина. Її надбання довгий час жили європейську медичну школу. «Канон медицини» видатного вченого Ібн Сіни (Авіценни) став настільною книгою західних лікарів. Він винайшов нитки для хірургічних швів, а також виготовив близько 200 хірургічних інструментів, якими пізніше широко користувалися мусульманські та християнські хірурги.

Арабським ученим ми зобов'язані створенням фармацевтики. Фармакологія згодом відокремилася від медицини, хоча й пов'язана з нею. Арабське «мистецтво зцілення» включало гідро- та психотерапію, а також лікувальну дієту.

Внесок арабського світу до скарбниці загальнолюдської культури значний. Понад тисячу років мистецтво під проводом ісламу істотно впливає на мистецькі вподобання. Особливо це стосується художніх ремесел і ткацтва. Захід активно переймає мистецькі мотиви з мусульманської Іспанії й Італії як в архітектурі (Сицилія і Венеція), так і у вироб-

ництві тканин (Лукка у Флоренції). Поезія поетів-життєлюбів — Нізамі Хафіза, Джамі, Омара Хайяма та багатьох інших надихала європейських та американських майстрів на створення шедеврів світової літератури.

Конфуціанство — філософсько-естетичне вчення, розроблене в V ст. до н.д. давньокитайським мислителем Конфуцієм. З II ст. до н.д. і до початку XX ст. було офіційною державною ідеологією Китаю.

Мечеть — культова споруда, храм у мусульман.

Пагода — тип баштоподібної багатоярусної культової буддійської споруди, де зберігаються реліквії.

Мінарет — вежа при мечеті, з якої мусульман скликають на молитву.

Розсіяна перспектива — система організації простору на площині, зображення без конкретної точки сходу, яка у світоглядному контексті моделює ситуацію рівнозначності всіх елементів світобудови.

Синтоїзм — традиційна національна релігія в Японії, що виникла на ґрунті родоплемінних культів і шаманства, а згодом виробила модус співіснування з буддизмом; поширена й нині.

1. Зазначте особливості індійської художньої культури.

2. Схарактеризуйте уявлення про світ і людину в китайській художній культурі.

3. Розкрийте основні принципи японської естетики та способи її відображення в мистецтві.

4. Яким є художнє світобачення людини в арабській культурі? Чому?

5. Порівняйте західну і східну культури на прикладах окремих видів мистецтв (зокрема, архітектури та живопису). Що спільного й відмінного в уявленнях про людину в художніх культурах Заходу і Сходу?

6. Створіть живописні композиції в різних стилях західного і східного мистецтва. Наприклад, «Птахи й квіти» (китайський живопис), «Райський птах» (арабська мініатюра), «Птах на калині» (петриківський розпис) і т.п.

7. Яке місце посідає східна традиція в європейських культурних процесах? Які її риси відчуються в українському мистецтві?

8. Підготуйтеся до круглого столу «Схід — Захід: порозуміння чи протистояння?». Готуючи розповідь, продумайте проблемні запитання для обговорення. Орієнтовні теми (за вибором): «Арабеска», «Арабська лірична поезія», «Мистецтво чайної церемонії», «Японські сади», «Дивовижний світ ікебани», «Японська поезія», «Загадки східних ієрогліфів», «Мистецтво оригамі», «Західний і східний пейзаж», «Східні бойові мистецтва», «Таємниці індійського танцю», «Про що розповіла індійська скульптура», «Східні релігії та мистецтво».

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА І СЕРЕДОВИЩЕ

Культура — це певна якість навколишнього світу, передана у спадок.

Андре Мальро

Культура — специфічний спосіб існування людини в довкіллі — природному, матеріальному та соціальному. Зберегти культуру для нащадків, зробити її набутки загальнодоступними, щоб за їх допомогою виховувати й навчати наступні покоління — ось мета, задля досягнення якої здійснюються різноманітні державні програми, міжнародні заходи. На виконання цього завдання також створюють спеціальні установи й організації.

Національна культурна спадщина — результат духовної і матеріальної діяльності нації, сукупність історичних, археологічних, літературних, архітектурних, містобудівних, ландшафтних і мистецьких цінностей, успадкованих конкретним суспільством від попередніх поколінь. До національної культурної спадщини передусім належать бібліотеки, музеї, архіви. У площині матеріальної культури розглядаються архітектурні будівлі: церкви, монастирі, замки, палаци та інші мистецькі пам'ятки — об'єкти «високої» (шляхетної) культури й водночас — повсякдення і народного побуту.

Акрополь. Греція

Києво-Печерська лавра

Бастіон Белем. Португалія

«Піраміда Сонця». Мексика

Культурна спадщина України є невід'ємною частиною світового культурного надбання. Її збереження регулюється Конституцією України, Законом України «Про охорону культурної спадщини» та іншими нормативно-правовими актами. Згідно з Конституцією України культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурні надбання, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які перебувають за її межами.

Об'єкт культурної спадщини — місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території, інші природні або створені людиною об'єкти, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу автентичні цінності з історичної, археологічної, архітектурної, мистецької, наукової, технічної або соціальної точки зору, які містять певні передумови для їх державної реєстрації як пам'ятки і являють собою нерухомі культурні ресурси.

Пам'ятка культури — визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права і т. п.) та охороняється законом. Залежно від наукової, історичної та художньої цінності пам'ятки культури бувають світового, державного і місцевого значення. В Україні налічується понад 160 тис. пам'яток культури.

Для допитливих

В Україні на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток культури, з яких 57 206 — то пам'ятки археології (в тому числі 418 — національного значення), 51 364 — пам'ятки історії (зокрема, 142 — національного значення), 5 926 пам'яток монументального мистецтва (з них 44 — національного значення), 16 293 — пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового та ландшафтного мистецтва (зокрема, 3 541 — національного значення).

Функціонує 61 історико-культурний заповідник. До складу заповідників входять комплекси (ансамблі) пам'яток, що мають особливу культурну цінність, 13 заповідникам надано статус національних. Близько 9 400 населених пунктів України мають понад 70 тис. об'єктів культурної спадщини, що потребують дослідження та взяття на облік. 401 населений пункт включено до Списку історичних населених місць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України у 2001 р.

До Списку світової спадщини включено Софійський собор з архітектурним ансамблем та Києво-Печерську лавру в Києві, історичний центр Львова. Готуються для подання до ЮНЕСКО матеріали щодо інших визначних пам'яток, зокрема Кам'янця-Подільського, з метою включення їх до цього Списку. 2004 р. затверджено Загальнодержавну програму збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр., яка має статус Закону України.

Храм Василя Блаженного
в Москві на Червоній площі

Збереження національної культурної спадщини є важливим чинником патріотичного виховання громадян, розвитку національної свідомості українського народу, підтримки культурної самобутності національних меншин в Україні.

У 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону світової культурної і природної спадщини (набула чинності в 1975 р.). На початку 1992 р. конвенцію ратифікували 123 країни — члени ООН, в тому числі країни, що входили до СРСР.

Світова спадщина ЮНЕСКО включає видатні культурні та природні цінності, що становлять надбання всього людства. Зазначені цінності перелічено в Списку ЮНЕСКО. Згідно зі Списком об'єктам може надаватися особливий статус.

Статус *об'єкта світової спадщини* дає такі переваги: додаткові гарантії збереження та цілісності унікальних природних і культурних комплексів; підвищення престижу територій і органів, що ними керують; сприяння популяризації внесених до Списку об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування (екологічного туризму); забезпечення пріоритетності в залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів світової культурної і природної спадщини, передусім із Фонду світової спадщини; сприяння організації моніторингу та контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів.

Для допитливих

Станом на 2006 р. до Списку світової спадщини занесено 830 об'єктів (зокрема, 644 культурних) із 138 країн. Окремі архітектурні споруди й ансамблі, а саме: Акрополь (Греція), собори в Ам'єні та Шартрі (Франція), історичний центр Варшави (Польща), московський Кремль і Червона площа (Росія), Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра в Києві та історичний центр Львова (Україна), міста Бразилія, Венеція та ін. Держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини, беруть на себе зобов'язання щодо їх збереження.

Головна мета Списку світової спадщини — уславити й захистити об'єкти, які є унікальними у своєму роді. Виходячи з цього, для забезпечення об'єктивності було встановлено оцінні критерії. Спочатку (з 1978 р.) уклали тільки список критеріїв для об'єктів культурної спадщини, який налічував шість пунктів. Згодом для відновлення рівноваги між різними континентами до уваги взяли й природні об'єкти за окремим списком із чотирьох пунктів. Зрештою, у 2005 р. усі критерії було об'єднано, й відтоді кожен об'єкт світової спадщини у своєму опису містить хоча б один критерій. Номери критеріїв зазвичай позначають римськими цифрами.

МУЗЕЇ, ГАЛЕРЕЇ, БІБЛІОТЕКИ

Функцію збереження культурних, зокрема мистецьких, надбань людства виконують художні музеї та картинні галереї. *Музеї* — науково-дослідні та науково-освітні заклади, які збирають, вивчають, зберігають і популяризують пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури. У країнах Західної Європи перші музеї виникли в XIV–XVI ст. В Україні діє понад 380 музеїв.

Художні музеї — заклади, колекції та експозиції яких відображають історію і сучасний стан образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва. Розрізняють такі типи цих закладів: музеї широкого профілю (живопис, графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво); музеї, присвячені одному з видів мистецтв (картинні галереї); музеї, присвячені відомим художникам (зокрема, меморіальні). До числа художніх належать також історико-художні музеї, що являють собою музейні заклади комплексного профілю, колекції та експозиції яких відображають історію та мистецькі особливості того чи іншого регіону. Історико-художніми також є музеї, створені на основі пам'яток архітектури високої художньої цінності, подекуди з включенням садово-паркових ландшафтів, а також музеї на основі ансамблів, комплексів або окремих споруд громадянської, воєнної, культової архітектур (наприклад, Бахчисарайський історико-архітектурний музей у Криму). На базі таких музеїв часто створюють музеї-заповідники.

Художня (картинна) галерея як тип художнього музею відома з XVII ст., відтоді як предмети мистецтва почали зберігати й експонувати в довгих світлих приміщеннях палаців, одна з поздовжніх стін яких утворена колонами або стовпами. Згодом так почали називати художні музеї або відділи таких закладів.

З історії шедевра

Лувр — один із найбільших художніх музеїв світу, розташований у центрі Парижа. Будівля музею — старовинний королівський палац. Цей музей можна назвати універсальним. Його колекції охоплюють значні географічні й часові простори: від Західної Європи — до Ірану через Грецію, Єгипет і Близький Схід; від античності — до середини XIX ст.

Експонати Лувру розподілено в такі колекції: Давній Схід; Стародавній Єгипет; Стародавні Греція, Етрурія, Рим; мистецтво ісламу; скульптури; предмети мистецтва; картини; графічне мистецтво.

Найвідомішими експонатами Лувру є збірник законів Хаммурапі, античні скульптури «Венера Милосська» та «Ніка Самофракійська», «Джоконда» («Мона Ліза») Леонардо да Вінчі та інші його картини, полотна Рембрандта, Тиціана, Е. Делакруа. Лувр — найбільш відвідуваний музей світу.

Музей Лувр. Франція

Музей Прадо. Іспанія

Багато художніх галерей є об'єктами туристичного інтересу, наприклад такі: Лувр (Франція), Дрезденська галерея (Німеччина), Прадо (Іспанія), галерея Уффіці у Флоренції (Італія), Лондонська національна галерея (Велика Британія), Ермітаж у Санкт-Петербурзі й Третьяковська галерея в Москві (Росія) та ін.

Прадо — музей та галерея мистецтв, розташовані в Мадриді, столиці Іспанії. Один із найбільших музеїв європейського образотворчого мистецтва, де міститься багата колекція робіт XII–XIX ст., заснована на колишньому королівському зібранні. Будівля музею є видатним взірцем пізнього іспанського класицизму. Колекцію музею розподілено на такі групи: італійська школа; фламандська школа; іспанська школа; німецька школа. Тут зберігаються одні з найповніших зібрань творів І. Босха, Д. Веласкеса, Ф. Гойї, Б. Мурильйо, Ф. Сурбарана та Ель Греко.

Ермітаж у Санкт-Петербурзі (від фр. *ermitage* — місце усамітнення) — один із найбільших у світі художніх і культурно-історичних музеїв. Виник у 1764 р. як приватне зібрання імператриці Єкатерини II, для публіки відкритий у 1852 р. Містить колекції культурних пам'яток Давнього Сходу, Стародавнього Єгипту, античності й Середньовіччя, мистецтва Західної та Східної Європи, археологічних і мистецьких пам'яток Азії, слов'янської культури VIII–XIX ст.

Зібрання **Дрезденської картинної галереї** (галереї «Старих майстрів») започаткували Перший і Другий Августі, володарі Саксонії. У XIX ст. було споруджено сучасну будівлю галереї, що входить до ансамблю Цвінгера. Крім власне галереї, тут розташовано ще кілька музеїв

Ермітаж у Санкт-Петербурзі

(палати зброї, порцеляни, геології). Найвідоміше полотно — «Сикстинська Мадонна» Рафаеля.

Галерея Уффіці заснована у Флоренції 1581 р. родиною Медичі і є однією з найстаріших у світі. Тут зберігається чимало відомих робіт італійської та інших живописних шкіл XIV–XVIII ст. Палац Уффіці збудований у середині XVI ст. архітектором Дж. Вазарі. Галерею утворюють сорок п'ять залів із зібранням картин, розміщених у хронологічному порядку.

У центрі Києва, на вулиці Грушевського, розташований **Національний художній музей України**. Його збудовано на добровільні пожертвування киян і відкрито у 1899 р. Будівля з високим фронтом і колонадою, споруджена за проектом зодчого П. Бойцова, є однією з найяскравіших пам'яток архітектури кінця XIX ст. в Києві. Обабіч широких сходів встановлено статуї левів, фронтон прикрашає алегорична композиція «Торжество мистецтв». Трохи нижче фронтона — фриз із рельєфами на міфологічні сюжети, над карнизом застигли фантастичні грифони. Спочатку це був музей старожитностей і мистецтв, який мав універсальний характер. Нині в колекції музею понад 16 тис. творів живопису, скульптури і графіки — від XII ст. і до наших днів.

Дрезденська галерея

Інтер'єр Національного музею
Тараса Шевченка в Києві

Національний художній музей України в Києві

Для допитливих

Останнім часом до нашого лексикону повернулися слова *благодійність* і *меценатство*. У сучасному суспільстві їх тлумачать по-різному, тому питання витоків благодійності, її місця в системі суспільних відносин, форм благодійності та їх еволюції, співвідношення понять «благодійність» та «меценатство» все ще залишаються дискусійними.

Благодійність як цілеспрямована діяльність на користь іншим має кілька форм: *філантропія* (людинолюбство), *піклування*, *патронаж*, *покровительство*, *спонсорство*. Благодійність у галузі культури звичайно характеризують як меценатство. Слово *меценат* походить від власної назви й уживається в значенні — «багатий покровитель наук та мистецтв». Гай Цильній Меценат (VIII ст. до н.д.) був римським політичним діячем, одним із сподвижників імператора Августа. Він допомагав, надаючи матеріальну підтримку, групі поетів, до якої входили, зокрема, Вергілій, Горацій та ін. За часів СРСР меценатство, практично, було відсутнє. Про таку діяльність говорили, маючи на увазі грошові внески у будь-які сфери суспільного життя і вживали слово в переносному значенні. Тепер слово *меценат* повертає свій первинний зміст. Сучасні меценати — люди, які допомагають представникам різних видів мистецтв, науки, культури, опікуються їхньою долею.

Бібліотека — культурно-освітній заклад, що організовує комплектування, зберігання, громадське використання видавничої писемної культури та друку і виконує інформаційну, освітню, методичну й видавничу функції. Бібліотеки відомі з III ст. до н.д. (Єгипет, Китай). У Київській

Бібліотека у Сорбонні. Франція

Бібліотека ім. В. Вернадського в Києві

Русі перша бібліотека з'явилася в 1037 р. у Києві при Софійському соборі. Сучасне значення бібліотеки набули після винайдення книгодрукування. В Україні найбільшими вважаються: Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Національна парламентська бібліотека України, наукові бібліотеки — у Львові, Одесі, Харкові, Чернівцях тощо. З-поміж бібліотек інших країн найбільшими є: бібліотека Конгресу США у Вашингтоні, Національна бібліотека в Парижі, бібліотека Британського музею (відкрита в 1973 р., містить близько 23 млн примірників книжок).

ДИЗАЙН

Яскравим явищем художньої культури сучасного суспільства є **дизайн**. Стрімко увірвавшись у наше життя наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. на хвилі промислової, а потім і науково-технічної революції, нині він перетворився на один із найпоширеніших і найвпливовіших видів проектно-художньої діяльності. Дизайн зорієнтований на формування естетичних і функціональних властивостей товару, конструювання та проектування естетичного образу предметного середовища. Він спрямований на створення окремих об'єктів і середовища загалом з метою задоволення практичних та естетичних потреб суспільства.

З моменту зародження кінцевим завданням дизайну є одержання привабливого, якісного, зручного в користуванні, довговічного продукту, яким захочуть користуватися споживачі. Тому популярними є визначення дизайну як поєднання користі й краси, як синтезу техніки й мистецтва.

!? Поміркуйте і наведіть приклади промислових виробів довершеного дизайну. Поясніть свій вибір.

Дизайн (англ. *design*) буквально означає «проект», «конструкція», «проектувати», «конструювати». Терміном «дизайн» можуть позначатися різні види художньо-конструкторської діяльності, сам проект, процес проектування та його результат — реалізований продукт. У вужчому, професійному розумінні дизайн означає творчу проектно-художню діяльність з розробки промислових виробів та організації комфортного для людини житлового, виробничого, соціально-культурного середовища.

Сучасний дизайн інтегрує природні, технічні, гуманітарні знання, інженерне і художнє мислення для формування на промисловій основі предметного світу в усіх сферах життєдіяльності людини.

!? Дослідіть явище біонічного дизайну та наведіть відповідні приклади, обґрунтуйте їх.

Дизайном охоплений найширший спектр об'єктів проектування: одяг і взуття, посуд і меблі, побутова апаратура і техніка, візуальна інформація, виробниче устаткування і транспорт, військова і дослідницька техніка, інтер'єри й комплексні об'єкти середовища.

Індустріальний дизайн є основним видом діяльності дизайнера, звідси бере початок дизайн як «промислове мистецтво». Першорядне місце в діяльності індустріального дизайнера посідають знаряддя праці й механізми, предмети побуту.

Графічний дизайн — це мистецтво оформлення книги, промислова графіка й упакування, розробка етикеток і торговельних марок, фірмових знаків, логотипів, шрифтових гарнітур, рекламної продукції на щитах, фасадах будинків тощо.

Комп'ютерний дизайн стрімко розвивається з прикладного в самостійний вид дизайнерської діяльності. Він полягає в розробці спеціальних пакетів художньо-графічних, інженерно-конструкторських програм, включаючи тривимірну графіку й анімацію, та їх використанні практично в усіх видах дизайн-проекування.

Дизайн інтер'єрів включає організацію внутрішнього простору житлових споруд і приміщень та виробничих інтер'єрів. Дизайн архітектурного середовища останнім часом сполучає в собі садово-паркове мистецтво та ландшафтне проектування.

Вироби *арт-дизайну* є мистецькими витворами, що експонуються в музеях, виставкових залах. Сучасний арт-дизайн у ХХІ ст. став ходовим аукціонним товаром. Багато аукціонних домів завели в себе департаменти дизайну. Із 2000 р. у Чикаго працює успішний дім «Райт», що спеціалізується виключно на дизайні. У нього є мережа онлайн-магазинів, де можна придбати не лише шедеври класиків, а й роботи художників-початківців.

Видатні твори сучасних майстрів перебувають на хиткій межі між дизайном і сучасним мистецтвом. Інколи просто з рук автора вони потрапляють до експозицій світових музеїв. Практика *випуску дизайнерських предметів в обмеженій кількості* підтримує відчуття унікальності, водночас даючи змогу «відірвати шматочок» не лише музейним колекціям, а й багатим клієнтам.

8 вересня 2008 р. один з найбільших у Нью-Йорку аукціонних домів «Крісті» провів аукціон під назвою «Сучасний дизайн». Предметами дизайну і творами майстрів, занесених до каталогу, він торгував і раніше. Проте важливим є сам факт визнання самостійної цінності дизайну як частини арт-ринку. Було продемонстровано різноманітні напрями сучасного дизайну: з одного боку, предмети, виготовлені із застосуванням найновітніших матеріалів і комп'ютерних технологій, а з іншого —

Ле Корбюзьє. Музей західного мистецтва в Токіо. Японія

Ле Корбюзьє. Крісло

роботи стурбованих екологічними проблемами учасників голландської групи, які пропонують побачити нове у старому дранті.

Витвори сучасних дизайнерів часто викликають сумніви щодо їх зручності й практичності. Та недаремно *Герріт Ритвельд*, автор хрестоматійного «червоно-синього крісла» 1918 р., чіпляв на

кожний екземпляр етикетку з цитатою з твору німецького поета-сатирика К. Моргенштерна: «Користуючись стільцем, я волів би сидіти не так, як бажає моє тіло, а як хотілося б моєму внутрішньому духу, якби він звив сідало для свого спочинку». А що може бути кращим, ніж задоволення духовних потреб?

Г. Ритвельд. Будинок Шредера. Німеччина

Г. Ритвельд. Музей Ван Гога в Амстердамі. Нідерланди

Ч. Макінтош. Чайні кімнати
у Глазго. Велика Британія

Ч. Макінтош. Нова будівля школи
мистецтв у Глазго. Велика Британія

!? Чи хотілося б вам обрати професію дизайнера? Якому з видів дизайну ви віддасте перевагу? Поясніть чому.

Упродовж багатьох століть предметно-просторове середовище людини було рукотворним, тобто всі предмети навколо неї являли собою результат тривалої копіткої праці майстрів-ремісників. Становище змінилося, коли на початку XIX ст. виникло поняття «предмети масового споживання», які виготовлялися промисловим способом. Перехід від ремісничого до промислового виробництва сприяв появі невідомої тоді професії дизайнера.

XX ст. по праву можна назвати століттям дизайну. І хоча відрізок часу, трохи більший від 100 років, для історії — мізерно малий термін, дослідники вважають, що шлях, подоланий нашою цивілізацією за цей період і позначений численними науковими відкриттями й технічними досягненнями, можна порівняти з усією попередньою історією людства. Отже, і літопис дизайну, що відображає перебіг науково-технічного прогресу, незважаючи на такий короткий проміжок часу, можна порівнювати з традиційною історією архітектури й містобудування, живопису й декоративно-ужиткового мистецтва.

!? Поміркуйте, чи можна у вашій школі або в районному центрі художньої та технічної творчості створити музей дизайну. Яким ви його бачите?

Г. Ритвельд.
Червоно-синє крісло

Піонерами дизайну були архітектори й художники, які усвідомили нові можливості, надані людині масовим машинним виробництвом. Їх захоплювала всеосяжність і складність завдань незрівнянних з тими, що стояли перед художником раніше — головним чином

Дж. Хофман.
Палац Стокле у Брюсселі. Бельгія

Дж. Хофман.
Санаторій у Пуркерсдорфі. Австрія

прикрашати побут верхівки суспільства. Дизайн безпосередньо пов'язаний з такими поняттями як «зручність» і «комфорт». З'явившись в умовах індустріального виробництва доступних за ціною серійних виробів, дизайн був зорієнтований здебільшого на задоволення естетичних і практичних

запитів масового покупця із середнім статком.

Дж. Хофман. Крісло

Функціональність і раціональність, досягнення максимального ефекту за мінімальних витрат — основні принципи філософії дизайну. Впродовж його історії створено видатні твори, які на Заході називають «іконами дизайну». Вони визначають віхи в розвитку дизайну, для них сьогодні будуються спеціальні музеї і виставкові зали. Всесвітню популярність здобули такі твори дизайну, як меблі Ле Корбюзьє, М. Бройєра, Ч. Макінтоша і Г. Ритвельда, посуд Дж. Хофмана, К. Пота й А. Якобсона. Шедеври дизайнерської діяльності відтворюються донині, стаючи престижною прикрасою інтер'єрів, офісів та елітних салонів.

!? Зберіть інформацію про відомих українських і російських піонерів дизайну.

Стили в дизайні, як складові художньої культури, співзвучні великим історичним художнім стилям у мистецтві, зокрема в архітектурі.

Наприклад, **постмодерн**, визнаний у новітній будівельній і промисловій практиці, здобув популярність у дизайні житлових приміщень та інтер'єрів і позначений певним відродженням цінності орнаменту, символіки історичних стилів.

У формотворенні предметів масового виробництва в умовах високих технологій розвиваються художні напрями дизайну: *арт-деко*, *поп-арт*, *постмодерн* і *хай-тек*.

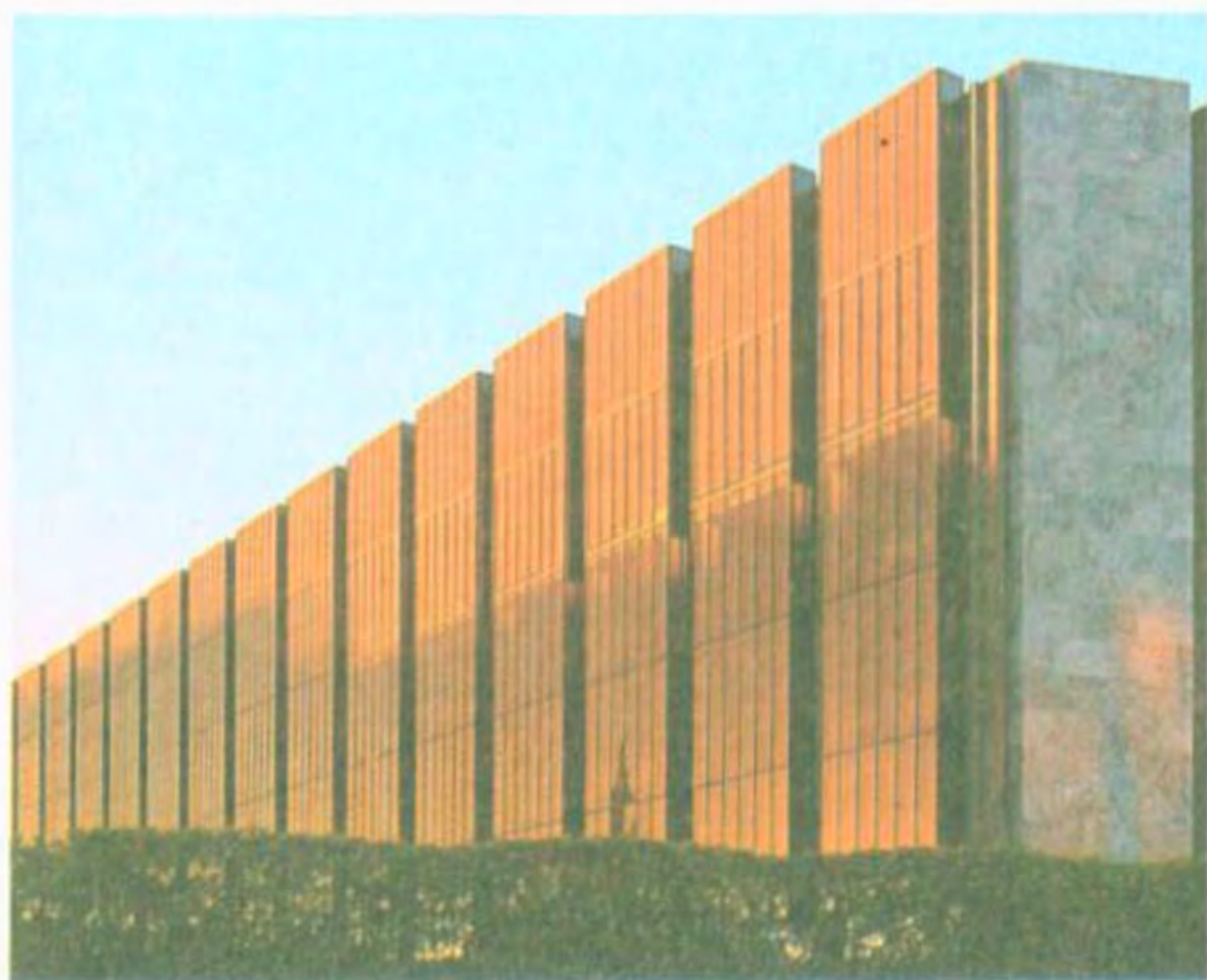
А. Якобсон. Будинок у Копенгагені.
Данія

А. Якобсон. Готель «SAS»
у Копенгагені. Данія

Останнім часом дослідники дизайну дійшли висновку, що реалізація його провідного гасла — *функціоналізму* — в сучасних умовах високо-розвиненого промислового виробництва призводить до виникнення од-номанітного життєвого середовища, яке відкидає людину на узбіччя тра-диційної художньої й духовної культури, спричинює надмірну напругу та втому. Внаслідок панування такого «знеособленого стилю» виникає загроза знецінення і фактичного знищення національної самобутності.

Критичне осмислення функціоналізму сприяло виникненню «аль-тернативного дизайну», який називають по-різному: антифункціона-лізм, метафоричний або новий. У нього вкладають нові соціокультурні

А. Якобсон. Національний банк
у Копенгагені. Данія

А. Якобсон.
Крісло

функції: здатність до інновацій, до відновлення в структурі довкілля певних традиційних ознак, якостей життя, побутових і художніх цінностей.

У сфері дизайну формується так званий *культурологічний підхід*. Він розглядає дизайн-діяльність як закономірний продукт розвитку загальнолюдської культури, спрямовує її на зв'язок матеріальної і художньої культур. У рамках такого підходу є закономірним підвищений інтерес до матеріальної культури суспільства і того предметного світу, який раніше не було включено до кола художніх надбань.

!? Який побутовий виріб, на вашу думку, можна подати з позицій «культурологічного підходу»? Продумайте дизайн цього виробу.

Оригінальну концепцію в межах культурологічного підходу висунув відомий теоретик і практик сучасного дизайну, активний учасник творчої групи «Мемфіс» *Матіас Тун*. Спираючись на класичні витoki традиційного європейського мистецтвознавства, він назвав нинішній період «необароко» — сучасною модифікацією бароко. Типовими рисами **необароко** є пошук форм, яким притаманні відсутність спільного, безсистемність, де порядок замінений безладдям та багатошаровістю.

У потоці загальнокультурних цінностей увиразнюється звучання теми традиційного народного мистецтва, регіональних культурних здобутків, на основі яких починає складатися новий авангардний напрям, об'єднаний загальною культурно-екологічною орієнтацією. Тут тісно переплітаються й турбота про збереження народних ремесел, і спроба відновлення втраченої своєрідності культури, призабутої в предметному світі «знеособленого дизайну».

З іншого боку, реакцією на стихію технологічної революції став *екологічний підхід*, що виник у 70-ті рр. ХХ ст. Дизайн долучився до напрямів всесвітнього екологічного руху, завданнями якого є охорона й збереження навколишнього природного середовища. Основні положення екологічного підходу в дизайні орієнтують на максимальну економію: використання енергетичних ресурсів і матеріалів відтворюваного і відновлюваного типу, врахування споживчих якостей виробу (призначення, термін використання тощо).

Екологічний напрям у дизайні посилив значущість «природного чинника» у формуванні предметно-просторового середовища проживання людини, довів доцільність звернення до історичного досвіду поколінь, вироблених віками звичаїв, життєвого устрою в конкретних природно-кліматичних умовах. Це зближує екологічний підхід з культурологічним.

!? З'ясуйте відповідність між оформленням інтер'єру вашої домівки й основними положеннями екологічного підходу в дизайні. Що ви могли б запропонувати батькам?

Мінімалізм — новий напрям у дизайні, що виник як реакція на крайній символізм та «історичні відсилання» постмодерну. Мінімалізм характеризується чіткістю й економічністю, але не означає повернення

Штаб-квартира Fuji TV.
Арх. К. Танге. Стиль хай-тек

Н. Фостер.
Вежа Херст у Нью-Йорку. Стиль хай-тек

до функціоналізму. На перший план висуваються гуманістичні мотиви. Гасла напряду співзвучні з принципами екологічного дизайну щодо впорядкування предметного світу. Поступово набирає сили тема регіонального, орієнтованого на культурно-екологічні цінності дизайну.

У ХХ ст. одиничний продукт, виготовлений ремісником за індивідуальним замовленням, витіснений «промисловою продукцією», зазвичай пов'язаною із серійністю машинного виробництва, яке позбавляє виробити рис мистецького виконання. Проте нині ситуація змінюється. Новітні досягнення науково-технічного прогресу дають можливість відмовитися від потокового виробництва і перейти до більш високого рівня — комп'ютеризованого, за якого масштаб серійного виробництва промислової продукції зменшиться від наявних натеper мінімальних 5000 одиниць продукції до 50 без різкого підвищення їх вартості.

!? Які можливості у проектуванні мультимедійної цифрової техніки має сучасний дизайнер?

Авангардний дизайн потребує авангардних технологій — такою є думка провідних фахівців у галузі теорії і практики проектування. Нові комп'ютеризовані технології допускають можливість виготовлення художньо неповторних одиничних виробів, що поєднують у собі переваги промислового і ремісничого виробництва.

Характерною рисою стилю *хай-тек* вважається естетизація конструкції, яка виникає шляхом використання елементів, що застосовувалися дотепер тільки в технічній сфері. Меблі **Нормана Фостера**, вперше експоновані на Міланському ярмарку 1987 р., дають уявлення про цей напрям — їх можна назвати класичним зразком хай-теку. Матеріали, використовувані в хай-теку: скло, сталь, алюміній, новітні пластики тощо, оброблені особливим чином.

Чи подобається вам стиль хай-тек? Поясніть чому.

Головним критерієм в оцінюванні роботи дизайнера є ринок. Створювані дизайнером форми мають бути сучасними, модними та відповідати естетичним очікуванням споживачів. Дизайнер у своїй творчості повинен передбачати розвиток моди.

Дизайн став феноменом художньої культури ХХ ст. Найважливішою частиною культурної політики найбільших корпорацій світу нині є міжнародні професійні *конкурси* дизайну й архітектури. Всесвітньо відомі фірми регулярно проводять міжнародні конкурси на кращу студентську роботу з дизайну. Тематика конкурсів поступово набуває яскраво вираженого культурно-екологічного характеру.

Сприйняття цінності ескізу як вираження творчої думки проектувальника, що по-справжньому відбулося тільки у 80-ті рр. ХХ ст., породило новий тип концентуальної виставкової діяльності в дизайні. Найбільш характерною щодо цього була виставка «Дизайн-процес», що відбулася 1988 р. у Нюрнберзі. Організатори цієї виставки — «Дизайн-форум Нюрнберг», Суспільство вільних дизайнерів, Німецький Веркбунд та Спілка німецьких промислових дизайнерів — поставили за мету на прикладі невеликого числа експонатів показати процес проектування від народження задуму до реалізації продукту. Ескізи, начерки, пошукові макети становили істотну частину експозиції.

Відвідайте за нагоди виставку дизайну або розгляньте рекламні каталоги подібних виставок, ознайомтеся з дизайнерськими новинками в друкованих виданнях. Висловіть власні судження щодо ролі дизайну в художній культурі сьогодення.

Майбутнє дизайну і проектної культури залежить від усвідомлення двох найважливіших чинників сучасного світового процесу: з одного боку, це бурхливий розвиток науково-технічного прогресу, а з іншого, викликані ним соціальні й екологічні зміни. Сьогодні важко уявити собі таку галузь людської діяльності, де не працював би дизайнер.

Усвідомлення історії дизайну як частини художньої культури, як певної системи цінностей та естетичних норм відкриває широкі перспективи на майбутнє і надає можливості для осмислення місця дизайну в загальному потоці розвитку проектної культури. Приклад ряду країн засвідчує, що чим виразнішою є орієнтація на проектно-художню інновацію, тим ширше виявляється наступність у розвитку проектної культури. Еволюція дизайнерської свідомості тісно пов'язана з осмисленням історичної спадщини не тільки свого краю, а й інших країн і регіонів.

РЕКЛАМА

Реклама здійснює соціальний, культурний, психологічний вплив на суспільство. Об'єктивно нині вона є частиною нашого повсякдення, без якої не уявляє себе жодна людина. Реклама створює новий віртуальний світ, залучає до нього споживача, намагаючись упевнити його в реальності всіх подій. Реклама багатофункціональна: вона живить споживацькі ін-

тереси людей; формує підвищені життєві потреби; стимулює старанність та продуктивність. Реклама може нести суспільні, політичні та благочинні ідеї, тим самим перетворюючись на частину громадського життя.

Реклама передбачає цілеспрямовану організацію заходів для отримання будь-якої вигоди (сформованої суспільної думки, політичної мети, кар'єри, впливу на конкурентів, додаткового прибутку тощо). Тому можна сказати, що реклама є своєрідним способом спілкування — приватним та офіційним (фірми, підприємства) — як із зовнішнім оточенням, так і всередині соціальних угруповань, колективів тощо.

Реклама активно впливає на суспільство, вона стала невід'ємним елементом сучасного життя. Формуючи стереотипи та еталони, реклама справляє значний вплив на кожного представника суспільства. Вона формує уявлення людей про такі важливі проблеми сьогодення, як стан навколишнього середовища, охорона здоров'я, гігієна й санітарія. Такій рекламі повинні бути притаманні правдивість, цілеспрямованість, гуманізм і компетентність.

Цивілізована реклама не маніпулює суспільною свідомістю, а стимулює актуальні, спрямовані на саморозвиток потреби, надаючи людям нові знання, збагачуючи їх новим досвідом.

Реклама шампуня «Timotei»

!? Наведіть приклади торговельної, соціальної, просвітницької, політичної реклами.

Засоби масової інформації зробили значний внесок у сучасний стан рекламного бізнесу. Передусім слід відзначити телебачення, простір якого всуціль заповнений рекламними роликами, причому здебільшого зорієнтованими на візуальне сприйняття. Проте з розширенням можливостей інтернету рекламний вплив значно зріс як територіально, так і за впливом.

Здавна метою рекламної діяльності було формування соціальних потреб і настанов на придбання товару. Це дієвий засіб стимулювання і розширення виробництва та споживання товарів, досягнення економічного зростання промисловості, а як результат — повнішого задоволення споживацьких потреб суспільства. Стимулюючи прагнення до більш високого рівня життя, реклама виконує важливу для суспільства функцію взаємозв'язку виробництва і споживання. Вона є найпереконливішим і найдешевшим засобом інформування потенційних споживачів про певний товар або послугу.

!? Які способи реклами видаються вам найбільш переконливими?

У людини, яка переживає емоцію зацікавлення рекламним оголошенням, виникає бажання дослідити, взяти участь, розширити свій

досвід шляхом включення нової інформації. Як правило, людина цікавиться новим або чимось відмінним від загальнодоступного, звичного. Потрібно враховувати феномен сприймання, суть якого, за словами дослідника, академіка О. Ухтомського, полягає в тому, що людина сприймає (бачить, чує, відчуває) не те, що їй повідомляється, а те, що вона *хоче* сприймати.

Реклама є комунікативним процесом, в якому не може бути місця для непорозумінь. Її ідейний зміст засвоюється тієї ж миті як людина проминає плакат, слухає радіо, спрямовує погляд на екран телевізора або розгортає свіжу газету. Зміст реклами має засвоюватися на рівні підсвідомості, спершу збуджуючи емоції і лише потім впливаючи на розум. Рекламні прийоми комплексного впливу на людину: повтори того самого тексту; посилення на думку фахівця, авторитетної особи; привертання уваги споживача одночасно з послабленням його здатності до критичного сприйняття інформації.

!? Якими художніми засобами виразності, на вашу думку, насамперед привертає увагу друкована реклама? Поясніть свою відповідь.

Функції реклами: економічна, просвітницька, виховна, політична, соціальна, естетична.

Мета реклами:

мотивація споживача;

генерування, формування й актуалізація споживацьких потреб;

формування позитивного образу (*іміджу*) товару, установи, заходу тощо;

інформування про якості та можливості товару, діяльність установи, організацію заходу;

формування у покупця позитивного ставлення до об'єкта реклами; умовляння;

формування споживацьких переваг до марки та впевненості в необхідності здійснити купівлю;

стимулювання акту купівлі;

нагадування про фірму, товар, послугу тощо.

Розрізняють такі типи рекламних повідомлень, як *інформувальні*, *нагадувальні*, *переконувальні*.

За **характером впливу на адресата** рекламні засоби можуть бути *індивідуальними* (призначеними конкретному споживачеві) та *масовими* (розрахованими на широке коло споживачів).

Залежно від охопленої рекламною діяльністю території розрізняють *локальну* рекламу (охоплює точку продажу — від торговельного закладу до окремого населеного пункту); *регіональну* (охоплює певний регіон країни), *загальнонаціональну* (в масштабах однієї держави) і *міжнародну*.

Засоби реклами (канали поширення рекламних звернень) вибирають таким чином, щоб ефективно досягти уваги цільової аудиторії. Основними критеріями у виборі каналів поширення реклами є: забезпечення необхідного цільового та територіального охоплення аудиторії; відповідність між характером рекламного повідомлення та особливостями обраного

Рекламна кампанія освіжувача повітря «Air Wick»

засобу розповсюдження реклами; організація бажаної ритмічності й форми подачі матеріалу.

Засоби розповсюдження рекламної продукції:

кіно, відео, телебачення (рекламно-престижні та короткометражні фільми, слайд-фільми, рекламні передачі та ролики, рекламна відеоекспресінформація, рекламні телезаставки);

радіо (інтерв'ю, рекламні передачі та повідомлення, радіожурнали, радіорепортажі);

періодичні друковані видання (газети, журнали, в яких розміщуються рекламні оголошення й статті);

поліграфічна продукція (плакати, афіші, листівки, буклети, каталоги, пакувальні матеріали тощо);

«З чого зроблено чіпси — з того зроблено й вас». Картопляні чіпси, попереджають медики, містять канцерогени та величезну кількість жиру, від якого організму краще не буде

пряме розсилання (рекламні пропозиції, що надсилаються поштою, спеціальні рекламно-інформаційні листи);

зовнішня реклама (бігборди, плазмові екрани, вуличні транспаранти, вказівники, панно, вивіски та вітрини магазинів);

світлова реклама (лайтбокси, вказівники, електронні табло, світлові вивіски підприємств, газосвітлові оголошення, «рядок, що біжить»);

реклама на транспорті (зовнішнє оформлення автомобілів, вагонів метро, реклама в салонах);

ярмарки, професійні зустрічі, спеціалізовані постійно діючі та пересувні виставки (презентації, прес-конференції, «круглі столи», зустрічі з фахівцями, демонстрація товарів, дегустація продуктів та виробів, усна реклама);

інтернет (слайд-фільми, рекламна відеоекспресінформація, відео-каталоги, оголошення, банери).

Слід зазначити, що складові елементи *фірмового стилю виробника* (товарний знак або емблема, логотип, лозунг (*слоган*), корпоративні кольори, комплект шрифтів) можуть поширюватися за допомогою всіх зазначених засобів розповсюдження рекламної продукції. Крім того, цей рекламний елемент має власний засіб — *фірмову сувенірну продукцію*.

!? Наведіть приклади фірмового стилю підприємства, установи. Який елемент у ньому основний?

Засоби масової інформації здавна використовуються з метою рекламування. Щоб привернути увагу читача, рекламисти застосовують сучасні способи друку, впливові візуальні образи. Доведено, що комунікативний процес створюється за такою формулою: 10 % друкованого тексту, 20 % усного повідомлення, 70 % — зображення.

а

б

в

г

г

д

е

є

Логотипи: а — Дойче-банку, б — корпорації 3М, в — корпорації «Сітроен», г — міжнародної організації ЮНЕСКО, г' — корпорації «Міцубіші», д — корпорації «Хьюлет Паккард», е — корпорації «Шелл», є — корпорації «Хонда»

!? Розробіть та запропонуйте власний варіант оригінального носія рекламного повідомлення.

Останніми роками рекламування спрямовується на створення «настрою» у споживача, звертається до образів, нехтуючи раціональним підходом. У друкованих виданнях, пресі переважає ефектний відеоряд. Водночас, як підкреслював метр рекламної справи Д. Огілві, «інформативність має бути обов'язковою складовою рекламного оголошення».

Реклама широко використовує традиційні виражальні засоби народної творчості. Такі фольклорні форми, як прислів'я, приказки, частівки, казки знаходять своє сучасне вираження у рекламних слоганах, закликах, текстових коментарях до відеоряду, музичному супроводі. Близькими до народної є й інші риси рекламної діяльності: створення ідеальної реальності та певних стереотипів, особлива форма побудови сюжету та його повторюваність, казкове перевтілення та антропоморфізм (надання речам людських рис). Проте, на відміну від фольклорних, рекламні сюжети завжди оптимістичні, акцентують увагу на позитивних аспектах життя.

Соціальна реклама

!? Доберіть народні прислів'я та приказки, які могли б стати слоганами різноманітних рекламних кампаній.

«Золото майбутнього».
Екологічна реклама
на захист лісу

На розвитку реклами позначаються також художні стилі. Так, на ранньому етапі існування реклама збагатилася засобами, запозиченими з модернізму. Модерн як виразник оригінального й незвичного в мистецтві прагнув до оновлення усталених принципів художньої творчості. Реклама запозичила майже всі засоби та методи цього мистецького напрямку — подання звичайних речей як предметів мистецтва, надання їм ознак нової, «технократичної», краси й трансляція цих образів в уяву споживача.

Нині в рекламній творчості знайшла своє втілення естетика урбанізованого світу, відкрита футуристами; відчутним є захоплення кольором і лінією, як в абстракціоністів; чітко спостерігається зрівнювання виробів масової продукції з творами мистецтва, як у дадаїстів, що заперечували суспільну доцільність речей. Ще одна течія мистецтва — кубізм — запропонувала нове бачення й критерії краси предметного світу. Сюрреалізм (абсурдний реалізм) збудив фантазію рекламистів своєю беззмістовністю. Нове ставлення до речей сприяло вивільненню кольору, який дотепер є основним виражальним засобом реклами. Важливу роль у цьому відіграло вдосконалення процесів репродуціювання та тиражування, використовуваних представниками мистецтва постмодернізму в рекламній творчості. Зокрема це стосується поп-арту.

Прогрес технологій у галузях фотографії, поліграфії, в телебаченні, комп'ютерній техніці, а надто — в комп'ютерній графіці, дав новий поштовх розвитку масової культури, що відбилося на рекламній творчості. Новітні прийоми (асоціативні композиції та геометрична абстракція, колаж, натуральні предмети в живопису, оригінальне сполучення ліній і кольору тощо) було втілено в рекламному дизайні, а це, у свою чергу, викликало появу нових друкарських стандартів.

!? Колективно виконайте рекламний плакат про роботу шкільного самоврядування, спортивної секції, танцювального гуртка тощо.

З часом реклама, сягнувши певного художнього рівня, виробила власні засоби виразності та почала безпосередньо впливати практично на всі види сучасної художньої творчості. До орбіти свого впливу вона залучила живопис, театр, кіно, телебачення, літературу, наклала специфічний відбиток на повсякденний побут, навіть на прояви суспільної поведінки. Як особливий вид художньої творчості реклама починає змінювати не тільки суспільне життя, а й мистецтво та художню культуру, які також вбирають

«Сила квітів».

Фізична сила у вигляді квітів на підкреслення властивостей кондиціонера для білизни Flor

у себе засоби та методи рекламної творчості. Сучасне мистецтво акумулює такі специфічні ознаки реклами: емоційно-ігрові засади, загальнодоступність, наочну плакатність, часом — умисний примітив.

Сучасній рекламі притаманні яскраво виражений практичний характер поряд із художньою виразністю. Щоб дієво впливати на споживача, вона звертається до засобів і методів мистецтва. Тому рекламу можна сприймати як особливий, нетрадиційний вид сучасного мистецтва. Водночас рекламне мистецтво не може бути елітарним, оскільки воно зорієнтоване на масове сприйняття.

Реклама творить модель поведінки, використовуючи правила етикету, дає зразки культури спілкування, зокрема викладає елементарні правила ввічливості. Споживачеві пропонується вже естетизована схема поведінки та взірці зовнішнього вигляду (мова, одяг, міміка, жести тощо). Рекламований товар набуває візуального вираження в естетичному «оформленні», а ставши модним, формує певний стиль життя.

? Запропонуйте власний сценарій рекламного відеоролика про охорону довкілля або шкідливість тютюнопаління.

Реклама зазвичай торкається повсякденних потреб та інтересів людини. Тому її основні риси — простота і доступність для пересічного

Плакат Гете-інститута

«Збережемо Альпи»

споживача, певна стандартизованість поведінки. Саме ці якості пояснюють позитивний вплив соціальної реклами на суспільну поведінку, а також велике значення політичної реклами в житті держави.

Реклама вбирає в себе всі складові культури — від науки до мистецтва, синтезує їх та адаптує до повсякденної свідомості, стає своєрідною культурною універсалією.

!? Висловіть власні судження про роль реклами в розвитку художньої культури. Наводьте приклади.

Можливості реклами в нашій країні реалізовані недостатньо. Націлена насамперед на товари першої необхідності, вона є не тільки споживачьким феноменом, а й частиною художньої культури. Використовуючи нові засоби виразності, реклама сприяє закорінюванню принципу єдності краси та користі у повсякденні.

Проте для формування естетичного смаку та художньої культури українського суспільства сьогодення потрібно спрямувати рекламу на мистецькі твори. У розповсюдженні інформації про стан розвитку мистецтва вона має кращі можливості для перетворення на явище художньої культури. Однак реалії такі, що, проникаючи в загальні культурні процеси, реклама зрощується з ними та стає своєрідним відображенням тривіальної культури.

! **Дизайн** (англ. *design*) — задум, план, мета, намір, проект, конструкція, ескіз, малюнок.

Реклама (лат. — «виголошую») — елемент культури, спосіб впливу на споживача з метою донести інформацію про предмет рекламування, сформулювати відповідні потреби.

1. Що таке культурна спадщина? Які форми збереження культурної спадщини ви знаєте?
2. Назвіть провідні художні музеї світу.
3. Поясніть значення дизайну та реклами в сучасному культурному середовищі.
4. Які умови розвитку суспільства вплинули на розвиток дизайну?
5. Які напрями мистецтва, науково-технічні досягнення та технологічні умови вплинули на формування дизайну?
6. Що дає підстави вважати дизайн феноменом художньої культури XX ст.?
7. Розкрийте вплив реклами на суспільство. Які є способи розповсюдження рекламної інформації через засоби масової інформації?
8. Назвіть засоби розповсюдження рекламної продукції.
9. Поясніть специфічність реклами як своєрідного синтетичного виду мистецтва.

10. Створіть проект реклами промислового виробу.

11. Здійсніть віртуальні подорожі художніми музеями світу (за вибором). Занотуйте у «Щоденник художніх знань і вражень» свої найяскравіші враження.

12. Ознайомтеся детальніше з музеями, галереями, бібліотеками за допомогою друкованих видань (енциклопедій, альбомів, буклетів, проспектів, каталогів тощо), а також ресурсів мережі інтернету, зокрема на сайтах:

<http://www.ukrmuseum.org.ua>

<http://www.museum-online.ru>

<http://www.aivazovsky.net>

<http://www.ncca.ru>

<http://www.lavra.kiev.ru>

<http://www.hermitage.ru>

<http://louvre.historic.ru/vt1.shtml>

<http://www.nbuv.gov.ua/portal/libukr.html>

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА РІДНОГО КРАЮ

Пізнання «малої батьківщини», її минулого і сучасного — важлива передумова формування особистості, її свідомої участі в житті держави.

Знання людиною свого родоводу, культури народу — це той компонент цивілізації, який і робить людину громадянином, тому саме краєзнавству в наш час слід приділяти належну увагу. Видатні педагоги К. Ушинський та В. Сухомлинський сповідували ідею виховання патріотизму рідним словом, народною піснею, спілкуванням з природою. Образи-символи рідної землі закарбовуються в пам'яті людини з дитинства: для українця це кущ калини за вікном, для росіянина — берізка, для японця — гілка сакури (японської вишні).

Зміст словосполучення *рідний край*, від якого походить поняття «краєзнавство», словники пояснюють по-різному: 1) історико-етнографічний регіон (наприклад, Полісся, Поділля, Слобожанщина, Волинь, Таврія та ін.); 2) територіально-адміністративна одиниця (область, район, місто, село).

Відомості з краєзнавства можна знайти в різних джерелах. Краєзнавчі джерела поділяються на такі основні групи:

археологічні джерела (найдавніші пам'ятки культури — вироби з дерева, кістки, каменю, металу, кераміки);

Опішнянська кераміка

Косівська кераміка

Опішнянська кераміка

етнографічні матеріали (пам'ятки духовної та матеріальної культури — усна народна творчість, обряди, звичаї, твори фольклору, одяг, предмети побутового вжитку);

пам'ятки архітектури та скульптури (пам'ятники й монументи, меморіали, архітектурні ансамблі, культові споруди (церкви, монастирі, собори), житлові будинки (палади, маєтки), оборонні споруди (фортеці, вежі), споруди громадського призначення (театри, музеї));

зразки живопису, графіки та декоративного мистецтва (картини, ікони, плакати, календарі, листівки, афіші, театральні костюми й ляльки);

літературні джерела (рукописні, друковані);

документальні матеріали, кіно- та фотодокументи.

Вивчення художньої культури рідного краю сприяє глибшому пізнанню мистецьких народних традицій, етнічній самоідентифікації, допомагає у виборі життєвого шляху, вселяє гордість за талановитий багатонаціональний народ України.

Краєзнавство — процес вивчення специфічних особливостей розвитку культури (історії, географії, економіки, мистецтва, етнографії тощо) певного регіону.

1. Завершіть фразу: «Краєзнавство — це...».

2. Назвіть краєзнавчі джерела.

3. Порівняйте народне мистецтво різних етнорегіонів України (вишивка, кераміка тощо) за поданими в цій темі зразками.

4. Виконайте замальовки характерних елементів народного костюма рідного краю, порівняйте його зі зразками костюмів інших регіонів України (див. наступний розворот).

5. Розкажіть про пам'ятки архітектури, скульптури й живопису свого краю.

6. Знайдіть матеріали про видатну співачку С. Крушельницьку та художника Д. Бурлюка. З якими регіонами нашої країни пов'язане життя цих всесвітньо відомих митців?

Зразки костюмів етнорегіонів України:

а — Черкащина, б — Чернігівщина, в — Північне Причорномор'я,
 г — Івано-Франківщина, ґ — Буковина, д — Гуцульщина, е — Закарпаття,
 є — Південно-Східна Україна, ж — Поділля, з — Полтавщина

а

б

в

г

г

д

е

є

ж

Зразки вишивки етнорегіонів України:
 а, б — Київщина, в, г — Поділля,
 г, д — Полтавщина, е — Чернігівщина,
 є, ж — Західна Україна

Д. Бурлюк

С. Крушельницька

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ ІЗ КРАЄЗНАВСТВА

Оберіть тему для індивідуального або групового виконання проекту під загальною назвою «Художня культура рідного краю» з пропонованих: «Історія в струнах бандури бринить»; «Чарівність народного костюма»; «Ниточковий барвограй (народна вишивка)»; «Дзвони соборів, лики ікон»; «Весь світ — театр»; «Краса архітектурних споруд»; «Українське козацтво у візуальних образах»; «Талант, народжений моєю рідною землею»; «Перлина українського мистецтва»; «Наші старожитності»; «Поговоримо про сучасне мистецтво».

ПОРАДИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ПРОЕКТУ

Зберіть твори регіонального народного мистецтва, дослідіть творчість місцевих професійних митців (художників, поетів, композиторів), їхній внесок до мистецтва рідного краю, а також українського мистецтва. Можливо, ви захочете пізнати творчість митців української діаспори – представників свого краю. Досліджуйте не лише старожитності, а й твори сучасності.

Заплануйте і проведіть екскурсії до музеїв, походи історичними й культурними місцями рідного краю. Результатом проектної діяльності можуть бути комп'ютерна презентація, збірка аудіо- та відеоматеріалів, мистецька композиція тощо.

ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ОБРАЗ СВІТУ

Історію людства можна уявити як змінювання одних світоглядних уявлень іншими. У ході історичного розвитку відбувалося переосмислення ціннісних орієнтирів, що, зрештою, викликало зміну світогляду, змісту і форм мистецтва. Справді, середньовічна картина світу змінила античну, а згодом поступилася місцем картині нового часу й т. ін.

!? Поміркуйте і назвіть особливості світогляду в різні періоди історії людства.

Трансформація світоглядних уявлень у мистецьких творах відображає художню картину, або **образ світу**. Молода наука культурологія дає можливість зрозуміти витoki й причини появи в історії мистецтва нових художніх картин світу, пов'язаних із зародженням, розвитком і занепадом кожної з культур.

У процесі формування картин світу в їх художньому вияві можна виокремити дві великі доби:

добу, коли художні картини світу не мали автономності та були тісно пов'язані із сакральними цінностями, передусім із міфом та релігією;

добу, коли такі картини світу розвиваються у звичайній реальності, відокремившись від міфу та релігії.

Якщо в першому випадку міф і релігія надавали художнім образам світу загальнозначущих, колективних смислів, то в другому — разом із узагальненням відбувається й утвердження особистісного начала. На цьому, останньому етапі виникає ситуація, коли можна говорити вже не тільки про єдино можливу картину світу, яка тією чи іншою мірою відповідає культурі в цілому, а й про різні картини світу, що функціонують одночасно в тому самому типі культури.

У наш час саме *полікультурність* стає основним принципом розвитку людства. Зупинімося на цьому явищі детальніше.

У минулому різні суспільства розвивалися самотійно і певною мірою автономно одне від одного. Проте новий час усе змінив. У ХХ ст. виникла так звана *глобальна цивілізація*, зі спільною технологією, проблемами й ціннісними підвалинами. Тож, якщо авторитарні режими, релігійний фундаменталізм, міжнародний тероризм і безвідповідальне використання екологічно небезпечних технологій (ці явища взаємопов'язані) зруйнують глобальну цивілізацію, це призведе до загибелі людства. Тому турбота про збереження світової цивілізації, зокрема світової художньої спадщини, — спільний обов'язок усього населення нашої планети.

Руїни Пантикапею
у Керчі

Собор і мінарет
у Кам'янці-Подільському

Слід пам'ятати, що ця єдина цивілізація існує у багатонаціональному полікультурному просторі. Щоб уникнути соціальної нерівності, злиття культур, підкорення людства будь-яким стандартам, зокрема примітивним стандартам масової культури, з метою збереження багатобарвності світу, що живиться розмаїттям національних традицій та образів народного життя, потрібен усвідомлений *полікультуралізм*.

На нашій планеті є полікультурні та монокультурні суспільства. Полікультурні центри здебільшого виникають внаслідок завоювань чи великих переселень народів. Прикладами таких осередків в історії є Османська імперія, Арабський халіфат, Австро-Угорщина, Російська імперія, Польсько-Литовське королівство, у наш час — США, інтегрована Європа, сучасна Російська Федерація.

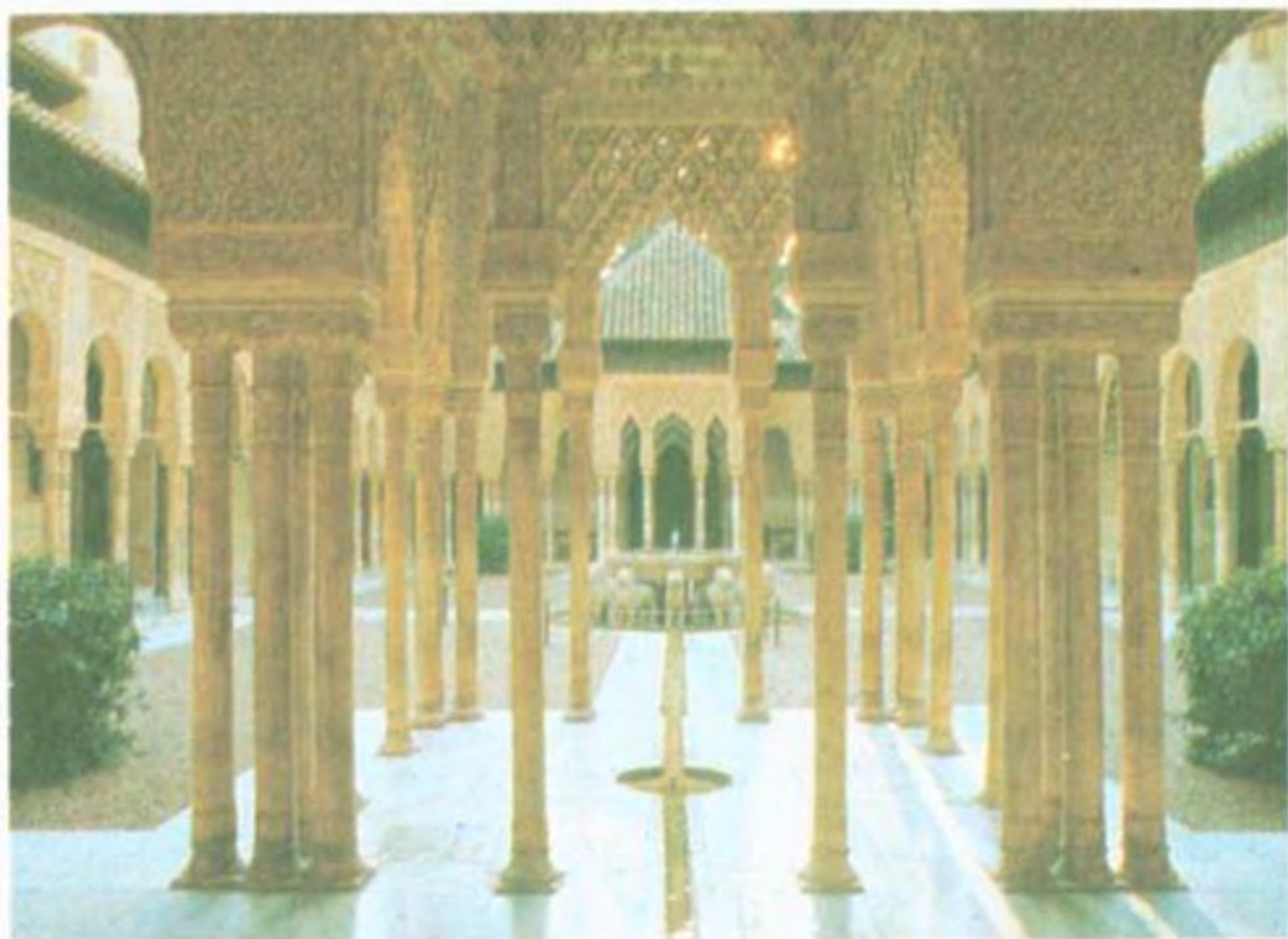
Традиційно монокультурні цивілізації — Китай, Японія та інші — також поступово стають полікультурними, оскільки все ширше охоплюються багатополярним цивілізаційним процесом.

На Землі проживає велика кількість націй, народів та народностей, і факти доводять, що «силове» розв'язання суперечок між ними веде до знищення. Тому треба вчитися жити в злагоді та взаєморозумінні. Людству немає в кого запозичувати досвід мирного співжиття народів. Тож для вибору найбільш конструктивного досвіду співробітництва країн у просторі світової культури вкрай важливо вивчати досвід поліетнічних та багатонаціональних держав.

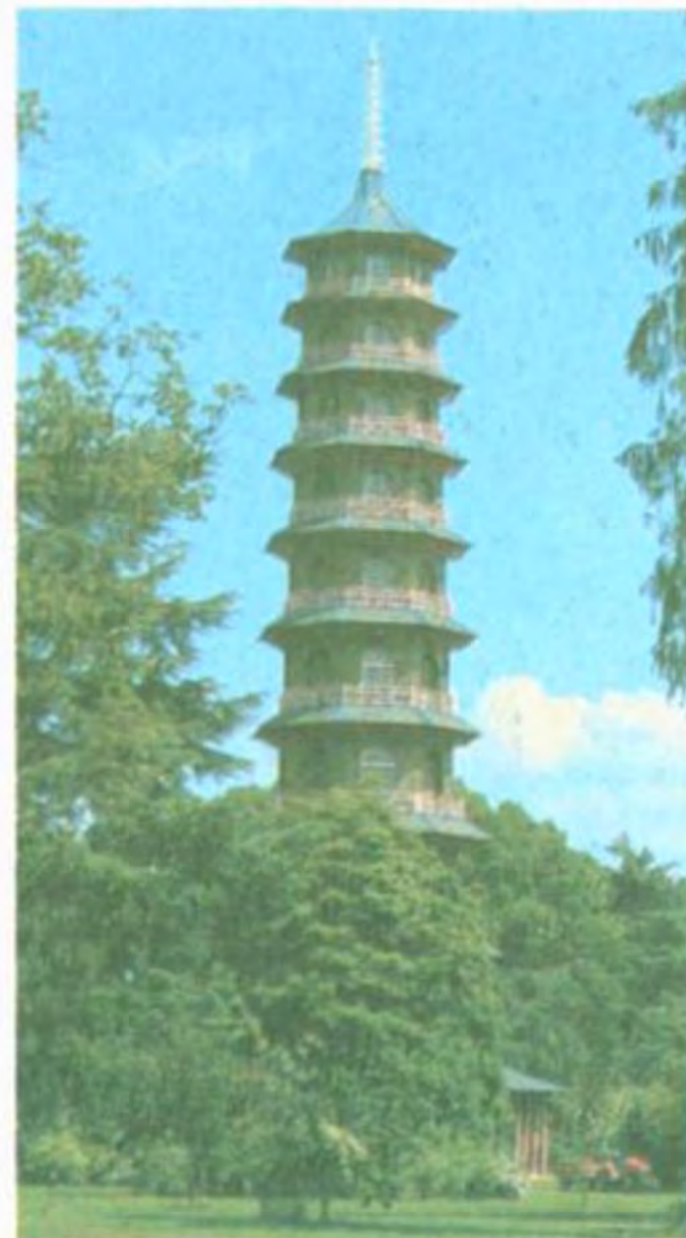
Людство завжди балансувало між філософією культури миру та філософією конфронтації й війни. У наш час розв'язання цієї проблеми набуває доленосного значення. Вирішити її можливо завдяки полікультурним підходам. Розуміння взаємозалежності відносин у соціумі спирається на ряд старих, але наповнених новим змістом ціннісних принципів, таких як *плюралізм, індивідуалізація і толерантність*.

Одним із вагомих механізмів інтеграції в суспільстві є **релігія**. Вона здатна сприяти формуванню загальнолюдських моральних понять і пере-

Мавританське мистецтво — Альгамбра. Іспанія

Пагода в Лондоні. Велика Британія

конань за умови, що релігійне просвітництво будуватиметься на основі рівноправності гуманістичних цінностей наявних світових віровчень і здійснюватиметься у формі *міжкультурного діалогу*.

Для допитливих

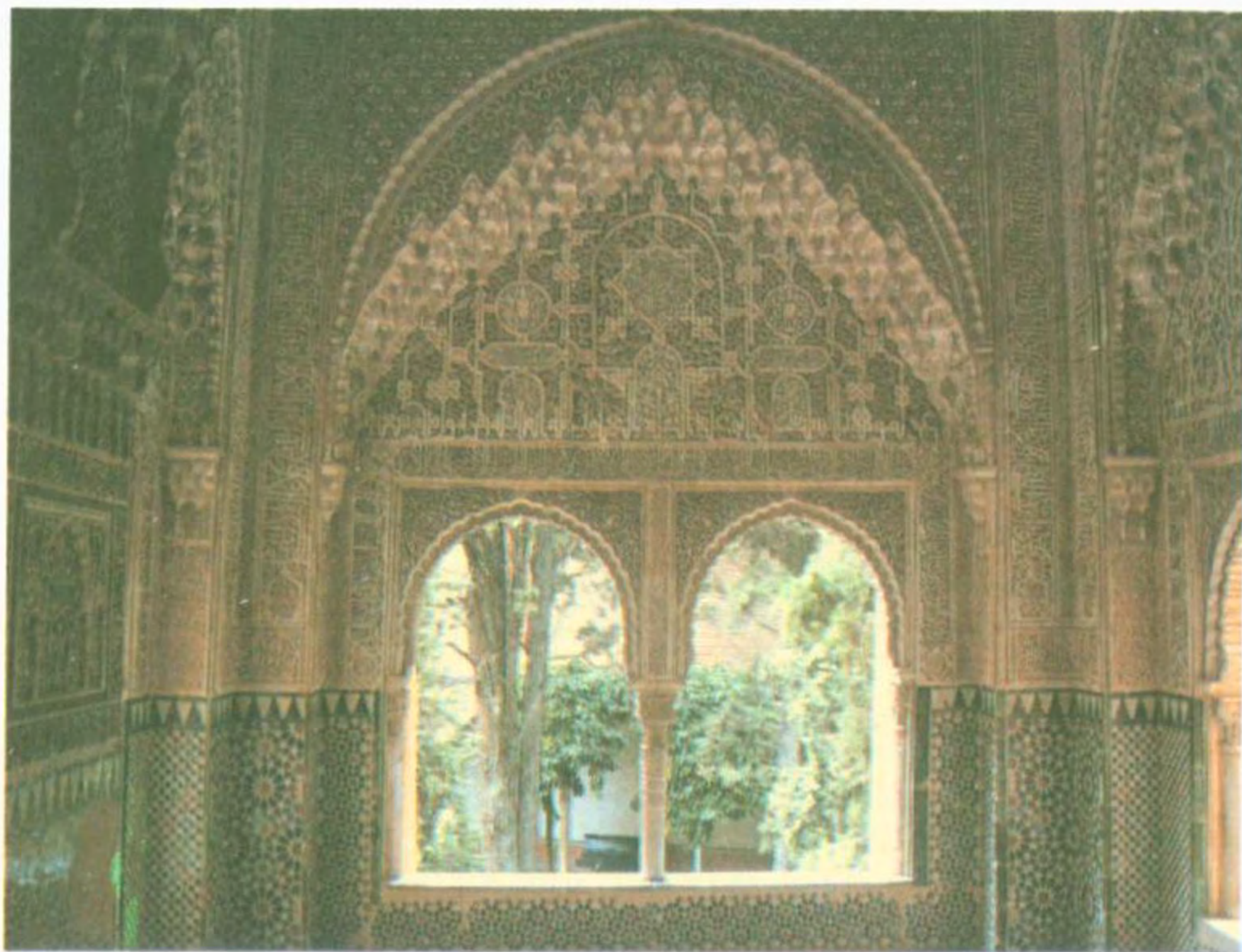
Стародавній Кам'янець-Подільський — місто на Хмельниччині — справжній музей просто неба. Його архітектурні споруди вирізняються самобутністю і творять полікультурне середовище. Протягом століть місто неодноразово ставало здобиччю численних завойовників: монголо-татарських ханів, литовських князів, польських королів, турецьких султанів. Під час одного з таких періодів у центрі міста було зведено масивну споруду костьола; за часів турецького панування її було реконструйовано, а поряд добудовано мінарет. На цьому мінареті після поразки турецьких військ спорудили скульптуру.

Так розпочався «архітектурний діалог» Заходу і Сходу, який триває і дотепер.

Об'єднувальну, інтегративну роль у полікультурному суспільстві відіграє **сфера мистецтва**. За всіх часів люди надавали вирішального значення трансляції культурних, зокрема художніх, цінностей наступним поколінням. Художні цінності мають глибоке цивілізаційне коріння і значною мірою формують історію людства, підтверджуючи тезу про те, що «не хлібом єдиним живе людина». Їх активно залучають до сфери взаємодії різних культур, вони стимулюють гуманітарний діалог культур і слугують цілям *полікультурної інтеграції людства*.

Полікультурне суспільство і полікультурна освіта створюють унікальну модель розв'язання соціально-економічних проблем на основі культури миру, співпраці та дружби. Принципи цієї моделі, що діють у невеликих полікультурних суспільствах, потрібно перенести на все людство, яке говорить шістьма тисячами мов. Саме в цих суспільствах з опорою на полікультурну освіту розробляються *правила гуманітарного*

Інтер'єр Альгамбри. Іспанія

Мавританська в'язь
в Альгамбрі

діалогу культур і міжсуспільної взаємодії.

Засвоєння етнокультурного досвіду має сприяти усвідомленню того, що рідна культура є однією з форм культурного розмаїття світової спільноти, частиною загальнолюдських досягнень.

У контексті полікультурності акцент зміщується на закладені в етнічних культурах цінності, які сприяють розвитку особистості, духовному, соціальному і науково-технічному прогресу, встановленню добросусідського співробітництва на міжособистісному, державному, міжнародному рівнях. Це дає можливість чіткіше визначити роль і місце рідної культури в загальноцивілізаційному процесі, не допустити самоізоляції етносу, забезпечити єдиний культурний простір і, зрештою, сприяє розширенню *соціальної мобільності особистості*.

Які нації та народності проживають в Україні?

З історії шедевра

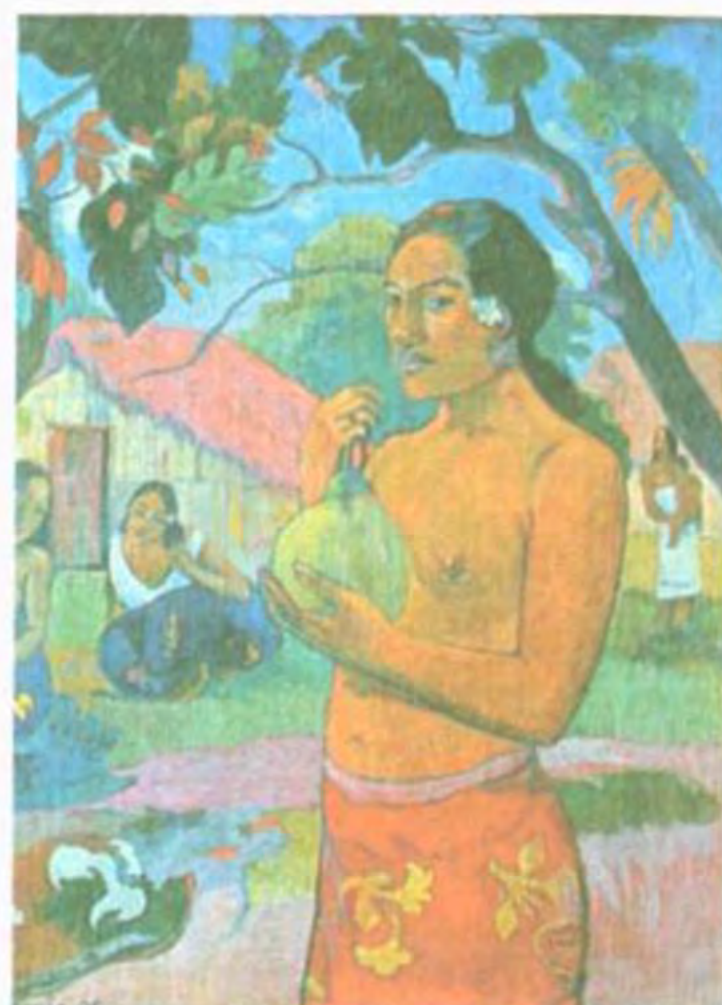
Унікальна пам'ятка об'єднаної Європи — парк у Брюсселі площею 2,5 га. На прогулянці парком відвідувачі мають можливість ознайомитися з найвідомішими спорудами різних європейських країн (макети виконано в масштабі 1:25): Міською ратушею в Брюсселі, Ейфелевою вежею в Парижі, Пізанською вежею із сонячної Італії, Тауером і Біг-Беном з Великої Британії тощо.

Парк «Європа» у Брюсселі. Бельгія

П. Гоген. Таїтянки

П. Гоген. Жінка, яка тримає плід

Для допитливих

Склад населення України — поліетнічний: на її теренах живуть представники 130 національностей. Найчисельніші — українці. За останнім переписом вони складають 78 % населення. На другій позиції — росіяни (17 %).

На території України проживають представники багатьох народів — білоруси, поляки, румуни, угорці, чехи, німці, греки та ін. Тільки на Кримському півострові зафіксовано майже 100 різних народностей, національностей. Останнім часом в етнічному складі населення України відбулися певні зміни. Міграція спричинила істотне збільшення чисельності деяких етнічних спільнот, зокрема кримських татар, вірмен, молдаван, азербайджанців. Починаючи з 1991 року, Україна прийняла близько 150 тис. біженців. Те, що люди шукають тут притулку, свідчить про толерантність українського народу, демократичність нашої держави.

Чи вдалося французькому художникові П. Гогену створити екзотичний образ «первісного раю», який він спостерігав протягом двох років на острові Таїті, у далекій від європейської цивілізації Океанії?

Чи відчувається єдність простих таїтянок із тропічною природою в цих «мажорних» за колоритом полотнах?

Європейські принципи «єдності в розмаїтті» необхідно активно пропагувати й утверджувати в різних сферах діяльності, зокрема мистецькій, культурно-просвітницькій, науковій, науково-просвітницькій.

У 1996 р. Міжнародна комісія ЮНЕСКО з питань освіти в ХХІ ст., очолювана Жаком Делором, прийняла документ щодо провідної ролі освіти в розвитку особистості, націй і людства. Згідно з цим документом освіта має базуватися на 4 ступенях: 1) «вчитися пізнавати» (набуття знань); 2) «вчитися працювати» (набуття вмінь і компетентностей); 3) «вчитися бути» (розвиток індивідуальності на ґрунті сукупності цінностей); 4) «вчитися жити разом, вчитися жити з іншими» (толерантність, взаємоповага).

Розвиток суспільства неможливий поза зміцненням міжкультурних зв'язків. Вивчення культурних цінностей інших народів, розуміння відмінностей та спільних рис, шанобливе ставлення до них сприяють активізації міжкультурних контактів. Водночас толерантне ставлення до традицій, культури та мистецтва інших народів допомагає людині чіткіше усвідомлювати та відчувати свою причетність до певного етносу.

Полікультурне виховання — це процес цілеспрямованої соціалізації людини, який передбачає оволодіння системою національних і загальнолюдських цінностей, комунікативних та емпатійних умінь, що дозволяють здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність до них. Воно здійснюється на таких рівнях:

через засвоєння зразків і цінностей національної і світової культури, культурно-історичного і соціального досвіду різних країн і народів;

у процесі інтеркультурної комунікації та обміну;

шляхом активної соціальної взаємодії з представниками різних культур за умови збереження власної культурної ідентичності.

Полікультурне суспільство — термін, що вживається стосовно регіонів, де історично проживають представники двох та більше етнічних груп.

1. Як змінювалася картина світу впродовж історії людства? Як ці зміни впливали на художній образ світу?

2. Схарактеризуйте художню картину сучасного глобалізованого світу. Порівняйте її з художніми картинами світу попередніх історико-культурних періодів.

3. Зазначте принципи, на яких будується полікультуралізм. Окресліть умови створення полікультурного суспільства.

4. Розгляньте архітектурні пам'ятки на фотоілюстраціях цього розділу. Поміркуйте, чи можна вважати місця їх знаходження полікультурними центрами. Поясніть свою думку на прикладі мавританської культури Альгамбри в Іспанії.

5. Порівняйте особливості музичного фольклору різних народів, послухайте або заспівайте їх пісні. Виконайте замальовки національних костюмів етносів, що компактно проживають в Україні (росіян, поляків, угорців, греків, кримських татар тощо).

6. Зіставте національні художні образи світу на прикладі міст-музеїв (Париж, Рим, Санкт-Петербург, Львів, Барселона, Самарканд тощо). Занотуйте свої думки та висновки до «Щоденника художніх знань і вражень». Можете скористатися матеріалами сайтів:

<http://www.kinder.mksat.net/citymus/index.htm>

<http://www.rv.org.ua/price/fr/par-muzeii.htm>

http://moikompas.ru/compas/barcelona_gorod_muzei

7. Підготуйте та проведіть «круглий стіл» (або інтернет-конференцію) на тему «Художня культура: минуле, сучасність, майбуття».

ПАНОРАМА МИСТЕЦТВ

1

2

3

4

4. Спробуйте визначити європейські архітектурні стилі й назвати зображені споруди у хронологічному порядку. Яка світлина зайва?

3. Порівняйте зразки східного та українського декоративного мистецтва. Поясніть відмінності.

2. Назвіть митців, зображених на автопортретах. Розкажіть про творчість одного з найвідоміших представників художньої культури XX ст.

1. Яка тематика об'єднує подані художні твори різних епох? Зазначте твір, який не належить до живопису.

1

2

3

4

4. Об'єднайте в пари за видами мистецтв і порівняйте шедеври Заходу та Сходу. Поясніть значення виразів «діалог культур», «полікультурний образ світу».

3. Схарактеризуйте зразки пейзажного живопису за стилями. Який з них презентує українське, а який — східне мистецтво?

2. Порівняйте дизайн крісел, виготовлених відомими митцями. Поміркуйте, в яких інтер'єрах (веранда, кабінет тощо) доцільніше використовувати кожне крісло. Поясніть чому.

1. Назвіть відомі художні музеї світу. Які музеї є у вашому рідному краї (місті, області)?

ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ ЩОДО ВИКОНАННЯ МИСТЕЦЬКОГО ПРОЕКТУ

1. Мистецький проект — різновид художньо-творчої діяльності, що передбачає самостійне розв'язання тієї чи іншої мистецької проблеми та можливість застосування здобутих результатів у реальному житті. Щоб виконати проект, вам потрібно вміти швидко знаходити потрібну інформацію, організовувати практичну роботу, добирати доцільні варіанти її виконання, оцінювати власні здобутки з художньо-естетичного погляду.

2. Проект можна виконувати як індивідуально, так і в парах, малих чи великих групах. Пам'ятайте, що під час колективної роботи на засадах добровільного об'єднання та співробітництва ви повинні допомагати іншим членам своєї команди, підтримувати один одного.

3. Організувати й здійснити мистецький проект вам допоможуть орієнтовні етапи проектної діяльності, зазначені в таблиці.

Номер етапу	Назва та зміст проектної діяльності
I	Постановка проблеми, вибір типу проекту та його теми. Формулювання гіпотез і пропозицій, їх обговорення (у формі «круглого столу», «мозкового штурму» тощо). Вибір визначальних характеристик проекту (ігровий, практично-творчий, дослідницький) та способів оформлення кінцевих результатів (презентація, захист, творчий звіт)
II	Планування та організація роботи. Розподіл ролей та обов'язків, визначення обсягів конкретної участі кожного у виконанні колективного проекту, постановка індивідуальних практичних завдань
III	Пошук та опрацювання джерел, підготовка обладнання. Ознайомлення з додатковою літературою, пошук необхідної інформації в інтернеті; обговорення літературних і художніх матеріалів, узагальнення інформації
IV	Здійснення проекту. Виконання індивідуальних практичних завдань, їх проміжне обговорення; вибір варіантів виконання та оформлення кінцевих результатів групової роботи. Портфоліо
V	Презентація проекту (захист, творчий звіт)
VI	Загальна оцінка проекту. Оцінювання колективної роботи та індивідуального внеску кожного учасника. Поєднання самооцінювання, взаємного оцінювання, зовнішнього незалежного оцінювання
VII	Підбиття підсумків. Установлення практичної цінності здобутих результатів

4. Оцінюючи проект, варто орієнтуватися на такі критерії:

- ступінь розкриття теми (оглядове, всебічне, поглиблене);
- доцільність використаних засобів;
- рівень естетичного оформлення (переконливе, оригінальне, цікаве);
- самостійність та новизна у вирішенні завдання;
- залучення різних джерел (репродукції, слайди, аудіо- та відеоматеріали тощо);
- рівень співпраці (недостатньо скооперований, командний);
- доцільність вибору форми презентації (стосовно різних видів мистецтв).

З М І С Т

РОЗДІЛ I

МИСТЕЦТВО В ПРОСТОРІ КУЛЬТУРИ

ВИДИ І МОВА МИСТЕЦТВ	6
ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА	13
Архітектура— кам'яний літопис століть	13
Скульптура — мовчазна потаємна муза	26
Графіка — ритми ліній	40
Різнокольоровий світ живопису	52
Мистецтво чарівних візерунків	64
Художня фотографія	81
ЖАНРОВА ПАЛІТРА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	88
ТЕАТР ЯК СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ	107
ЕКРАННІ МИСТЕЦТВА	117
ПОЛІХУДОЖНІЙ ОБРАЗ СВІТУ	130
Панорама мистецтв	141

РОЗДІЛ II

ОСНОВИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ДУХОВНЕ ЯВИЩЕ	144
ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА І СВІТ ЛЮДИНИ	153
ХУДОЖНІ НАПРЯМИ ТА СТИЛІ	161
Античність і Середньовіччя	163
Ренесанс і бароко	179
Від класицизму до імпресіонізму	195
Художні напрями ХХ ст.	210
Захід і Схід у світовій культурній традиції	225
ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА І СЕРЕДОВИЩЕ	246
Музеї, галереї, бібліотеки	249
Дизайн	254
Реклама	262
ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА РІДНОГО КРАЮ	272
ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ОБРАЗ СВІТУ	277
Панорама мистецтв	284

Навчальне видання

МАСОЛ Людмила Михайлівна

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальна за випуск *Олена Гурська*
Обкладинка, макет, художнє оформлення, верстка,
підготовка ілюстрацій до друку *Володимира Кушніренка*
Коректори *Алла Кравченко, Любов Федоренко*

Здано на виробництво і підписано до друку 15. 07. 2009 р.
Формат 70х100/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,4.

Ум. фарбо-відб. 93,6. Обл.-вид. арк. 21,06.

Вид. № 876. Наклад 200 763 (1-й з-д: 1-140 557) прим.

Зам. № 9-0953.

ТОВ «Видавництво «Генеза»,
04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 2-л.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців серія ДК № 25 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів
у ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»,
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11.

Свідоцтво ДК № 2891 від 4. 07. 2007 р.

www.globus-book.com